
بخانهٔ
شورای
سلامی

کتابخانهٔ مجلس شورای ملی
جلد (۱۸۵) از کتب (خطی) اهدائی
آقای سید محمد صادق طباطبائی به کتابخانه مجلس شورای ملی
شماره ثبت کتاب
۲۰۸۹۳
خطی اهدائی
کتابخانهٔ مجلس شورای اسلامی
۱۸۵
بازرسی شد
۳۷ - ۶

کتابخانهٔ مجلس شورای ملی
کتاب ترجمه تاریخ الحکماء
مؤلف
جلد (۱۸۵) از کتب (خطی) اهدائی
آقای سید محمد صادق طباطبائی به کتابخانه مجلس شورای ملی
شماره ثبت کتاب
۲۰۸۹۲
۳۵۸۷
خطی اهدائی
کتابخانهٔ مجلس شورای اسلامی
۱۸۵
بازرسی شد
۲۷ - ۶

تاریخ الاطباء

بسم الله الرحمن الرحیم

این کتاب ترجمه تاریخ الحکماء ابن قفطی جمال الدین وزیر است

که در زمان شاه سلیمان صفوی بفارسی ترجمه شده

هو الله ولا سواه

بسم الله الرحمن الرحیم

این نسخهٔ نامی و لطیفهٔ گرامی که حسب الاشاره قرین البشاره نواب مستطاب معلی القاب ایالت و شوکت و اقبال پناه حشمت و عظمت و اجلال دستگاه نصفت و مکرمت و معدلت انتباه عالیجاه امیر الامرای العظام رکن السلطنة القاهره سراج الدولة العلیة الباهره خان عظیم القدر والشأن مؤتمن الحضرت العلیة البهیة الخاقانیه مطلب آقای ساروخان قورچی باشی ایران صانها الله تعالی عن الفتن و الحدثان ترجمه شده بقصد ضمیمه کتابخانهٔ شریف سرکار ایشان از مسوده مترجم نقل و سمت تسطیر و تحریر پذیرفته بمنه تعالی تا در اوقات بیکاری و فراغ و فرصت مطالعه آن باشند و اخوان از تذکرهٔ احوال گذشتگان باعث اطمینان و عدم مبالات باوضاع جهان و اطوار ابنای زمان گردد

فهرست اسامی حکما و اطبا موافق ترجمهٔ تاریخ الحکماء

توفيق ٤٨	تميمي مقدسي ٤٨	ثاوزسطس ٤٩	ثاليس ٤٨	ثامسطيوس ٤٨
ثاودوسيوس ٤٨	ثاون ٤٨	ثيوذفروس ٤٩	ثاذون ٤٩	ثيناس ٤٩
ثوسيوس ٤٩	ثوفيل ٤٩	ثابت اقطع ٤٩	ثابت طبيب ٥٠	ثابت قرة ٥٢
جالينوس ٥٥	جبرئيل ٥٩	جعفر بلخي ٧٠	جعفر مكتفي بالله ٧٠	جعفر قطاع ٧٠
جورجيس ٧١	جورجيس جنديسابوري ٧٢	حرث ٧٣	حارث ٧٤	حسن همداني ٧٤
حسن از خانواده بهلوت ٧٤	حسن بغدادي ٧٤	حسن منجم ٧٤	حسن فارسي ٧٥	حسن نوبخت ٧٥
حسن مهندس ٧٥	حسن نظام الملك ٧٦	حسن طبيب ٧٦	حسين ٧٦	حموموس ٧٩
حبش ٧٧	حنين ٧٧	حبيش ٨٠	حنون ٨١	حقير نافع ٨١
حكم ٨١	خاقاني ٨٣	ديافرطيس ٨٣	ديمقراطيس ٨٣	داود ٨٣
ذومقراطيس ٨٣	ذيوجانس ٨٣	ذياسقوريدوس ٨٣	دروشوس ٨٣	ذيوقنطس ٨٣
دزسيقوريدوس ٨٣	ذوالنون ٨٣	روفس ٨٣	روشيم ٨٤	رزق الله ٨٤

ربن ٨٤	زكريا ٨٤	سليمان ٨٥	سنان اعلادي ٨٦	سنان طبيب ٨٦
سهل هاني ٨٩	سهل كوسج ٨٩	سملين ٨٩	سوريانوس ٨٩	سقراط ٩٠
سنبليقوس ٩٤	سند ٩٤	سابور ٩٤	سلمويه ٩٥	سموأل ٩٥
سلامة ٩٥	شجاع ٩٦	شلح ٩٦	صاعد طبيبي ٩٧	صاعد متطبب ٩٧
صالح ٩٨	طوريوس ٩٩	طيموخارس ٩٩	طيغروس ٩٩	طيغوري ١٠٠
عباس ١٠٠	عبدالله مقنع ١٠٠	عبدالله مروزي ١٠٠	عبدالله باحور ١٠٠	عبدالله حسن ١٠٠
عبدالله علي ١٠٠	عبيدالله ١٠٠	عبدالله طبيب ١٠١	عبدالله شاكر ١٠٢	عبيدالله حسن منجم ١٠٢
عبدالرحمن اقليدسي ١٠٢	عبدالرحمن بلخي ١٠٣	عبدالرحمن صوفي ١٠٣	عبدالرحمن حنفي ١٠٣	عبدالودود ١٠٣
عبدالسلام ١٠٣	عبدالرحيم ١٠٤	عبدالحميد ١٠٤	علي منجم مصري ١٠٤	علي ابا حوري ١٠٤
علي طبري ١٠٤	علي مجوسي ١٠٥	علي اندلسي ١٠٥	علي اعرابي ١٠٥	علي هروي ١٠٥
علي انطاكي ١٠٥	علي طيبي	علي ستيدي ١٠٦	علي عباسي ١٠٦	علي ابرهيم ١٠٦

علي بغدادي ١٠٦	علي طبيب ١٠٦	علي اديب ١٠٦	علي احمد ١٠٧	علي سبتي ١٠٧
علي واسطي ١٠٧	علي آمدي ١٠٨	عمر طبري ١٠٨	عمر مرورودي ١٠٨	عمر كرماني ١٠٨
عمر حصري ١٠٨	عمر ختيلر ١٠٩	عيسى جراح ١٠٩	عيسى نصراني منطقي ١٠٩	عيسى نصراني عرقي ١٠٩
عيسى اسه ١٠٩	عيسى طبيب ١١٠	عيسى ماسرجيس ١١٠	عيسى علي ١١٠	عيسى يحيي ١١٠
عيسى صماد ١١٠	عيسى شلافا ١١٠	عيسى بغدادي ١١٠	عيسى دمشقي ١١٠	عيسى عتابيه ١١١
عيسى تفليسي ١١١	عطارد ١١١	عبدوس ١١١	علويه ١١١	عزاب ١١٢
فضل تبريزي ١١٢	فضل جيلي ١١٢	فضل فارسيه ١١٢	فرات ١١٣	فتح ١١٣
فرخانشاه ١١٣	فرفوريوس ١١٣	فلوطرخس ١١٣	فلوطرخس ثاني ١١٣	فلوطيس ١١٣
فيثاغورث ١١٣	فطون ١١٤	فورون ١١٤	فنون ١١٤	فاليس ١١٤
فليغريوس ١١٥	فولس ١١٥	قسطا ١١٥	قيون ١١٥	قنطوان ١١٦
قطراني ١١٦	كرسفر ١١٦	كنكه ١١٦	كيفات ١١٧	كعب العمل ١١٧

كيسان ١١٧	لسلون ١١٧	لوقيس ١١٧	مُبشر فاتك ١١٧	مُبشر حبي ١١٧
محمد فزاري ١١٨	محمد طبيبي ١١٨	محمد فارابي ١٢١	محمد حراني ١٢٢	محمد تنوخي ١٢٢
محمد مرورودي ١٢٣	محمد ابن آدمي ١٢٣	محمد سجستاني ١٢٣	محمد جهم ١٢٣	محمد ماهاني ١٢٣
محمد فرخان ١٢٤	محمد ابن آن ١٢٤	محمد عبرتابي ١٢٤	محمد خوارزمي ١٢٤	محمد بازيار ١٢٤
محمد غلام ابي معشر ١٢٤	محمد فرغاني ١٢٤	محمد عيسى ١٢٤	محمد كاتب ١٢٤	محمد قاضي ١٢٤
محمد بوزجاني ١٢٤	محمد كلوادي ١٢٥	محمد صقلي ١٢٥	محمد ابي البناية ١٢٥	محمد مقدسي ١٢٥
محمد رازي ١٢٥	محمد بصريه ١٢٧	مختار ١٢٧	موسى شاكر ١٤٠	موسى كوفي ١٤٠
موسى تبار ١٤٠	موسى اسرائيلي ١٤١	معنطراطيس ١٤٢	ماكمليس ١٤٢	ميلاوس ١٤٢
منطن ١٤٢	مناراس ١٤٢	مورطس ١٤٢	مرابايه ١٤٢	مقاليس ١٤٢
ماغيس ١٤٢	متى ١٤٢	زرودبطوس ١٤٣	ماسرجويه ١٤٣	مسلمه ١٤٤
ماشاء الله ١٤٤	محفوظ ١٤٤	مظفر ١٤٥	ميخائيل ١٤٥	ماول ١٤٦

مبجى ١٤٦	مسكويه ١٤٩	مسيحي ١٤٦	مسعود ١٤٧	مكفوف ١٤٧
مجزع الضمير ١٤٨	نيقلاوس ١٤٨	نيقوماخس ١٤٨	نسطاس ١٤٨	نظيف ١٤٨
هرون منجم ١٤٩	هرون صابي ١٤٩	هبة الله اسطرلابي ١٤٩	هبة الله نصراني ١٤٩	هبة الله حكيم ١٥٠
هبة الله بغدادي ١٥٠	هرمس ثاني ١٥٢	هرمس ثالث ١٥٣	هلال ١٥٤	ويجن ١٥٤
يحيى مصري ١٥٥	يحيى منجم ١٥٧	يحيى اندلسي ١٥٨	يحيى مسيحي ١٥٨	يحيى منطقي ١٥٩
يحيى منجم ١٦٠	يحيى حكيم ١٦٠	يحيى طبيب ١٦٠	يعقوب كندي ١٦٠	يعقوب منجم ١٦٤
يعقوب حاسب ١٦٥	يعقوب سيرافي ١٦٥	يعقوب صقلي ١٦٥	يوحنا برجان ١٦٥	يوحنا القس ١٦٥
يوحنا سرافيون ١٦٥	يوحنا نصراني ١٦٥	يوسف ١٧٠	يونيوس ١٧١	يونس ١٧١
يزيد ١٧٣	ابو جعفر ١٧٢	ابو جعفر خازن ١٧٢	ابو الحسن طبري ١٧٣	ابو الحسن طبسي ١٧٣
ابو الحسن تلميذ سنان ١٧٢	ابو الحسين طبيب ١٧٤	ابو الحسين كاتب ١٧٥	ابو الحسين كمالا ١٧٥	ابو الحسين كشكرايا ١٧٥
ابو الحسين جرائحي ١٧٥	ابو حرب ١٧٥	ابو الحكم ١٧٥	ابو برزة ١٧٦	ابو الخير نصراني ١٧٦

ابو الخير جرائحي ١٧٦	ابو داود ١٧٦	ابو سعيد يمامي ١٧٦	ابو سعيد ارجاني ١٧٧	ابو سعيد بوزجاني ١٧٧
ابو سهل ارجاني ١٧٧	ابو سهل فارسي ١٧٧	ابو سهل مسيحي ١٧٧	ابو عثمان ١٧٧	ابو علي ١٧٧
ابو الغنيس ١٧٧	ابو عبد الله ١٧٧	ابو علي ١٧٧	ابو العلا ١٧٧	ابو علي منطقي ١٧٨
ابو علي طبيب ١٧٨	ابو علي مسيحي ١٧٨	ابو علي سينا ١٧٨	ابو الفضل بيهقي ١٨٥	ابو الفضل حازمي ١٨٥
ابو الفرج ١٨٥	ابو الفرج المصري ١٨٥	ابو القسم قصيري ١٨٦	ابو القسم برتي ١٨٦	ابو قريش ١٨٦
ابو مخلد ١٨٩	ابو يحيى مروزي ١٨٩	ابو يحيى مروروذي ١٨٩	ابو يعقوب اهوازي ١٨٩	ابن ابي دهم ١٨٩
ابن وصيف ١٨٩	ابن ميمون ١٩٠	ابن ابي رافع ١٩٠	ابن ابي جحفة ١٩٠	ابن مندويه ١٩
ابن مقشر ١٩٠	ابن الجلابح ١٩٠	ابن الديلم ١٩٠	ابن القليدي ١٩٠	ابن ابي طاهر ١٩٠
	ابن العجيم ١٩٠	ابن السندي ١٩٠	بنو موسى ١٩١	
		ابن رضوان ١٩٢		
		تمت		

بسم الله الرحمن الرحیم

۱ قیمتی تر گوهر سخنی که غواص قوت نطق و بیان از تنگ عمان تعمق و امعان در صدف
کف جستجو و بر ساحل لب گفتگو آرد نثار درآمد حمد و ثنای یگانه ایزد قدیم و صانع علیم
حکیم تبارک اسمه و تعاظم مجده که آیات بینات هستی و وجود او چون دلایل جلایل مواهب
وجود او لایتناهی است و براهین حکمت حقه و وحدت مطلقه و شواهد علم شامل و
قدرت کامله‌اش مانند شمار نعمتها و اعداد منتهای بی منتهی و جواهر درود و ثنا معدود و فرق فرقان
قبه منور و روضه مطهر سید الانبیاء و المرسلین و خاتم النبیین که با لمعان انوار هدایت
آثار دین مبینش زبان دعوی دانائی در کام حکماء مصر و شام چون زبانه آتشکده فارس
خاموش گشت و زمین حکمت خیز یونان بدریای خجلت مانند دریای ساوه بزمین مذلت
فرو رفت صلوات الله و علیه و آله الطاهرین المعصومین هداة طریق الحق و الیقین و سقاة رحیق
التحقیق من دون الدین اما بعد چون درین اوقات بابرکات که بیامن عهد همایون و
دولت روزافزون اعلیحضرت پادشاه خدا آگاه ملایک سپاه گردون بارگاه ظل الله

که گوهر ذات همایونش چکیده ابر رحمت ایزدی و پرورده صدف عصمت محمدی بحار
آمده هفت دریای امامت و برکنگره افسر خلافت نصب کرده دست ولایت است
وهو السلطان الاعظم الافخم و الخاقان الاعدل الاکرم سید سلاطین العالم و صدر خواقین
العرب و العجم السلطان بن السلطان بن السلطان و الخاقان بن الخاقان بن الخاقان ابو المعالی
ابو المظفر ابو المنصور السلطان شاه سلیمان الصفوی الموسوی الحسینی بهادر خان خلد الله
تعالی ملکه و سلطانه و افاض علی العالمین عدله و بره و احسانه عرایس اکثر علوم متداوله
عقلیه و نقلیه بمساعی جمیله علما اعلام این عهد خجسته آغاز فرخنده انجام شکر الله تعالی
۳ مساعیهم از لباس الفاظ عربی در کسوت لغت پارسی بر بالغ نظران عرصه دیده وری
جلوه گری آغاز نهاده و انتشار حقایق و معارف بدرجه رسیده که عموم اهالی ایران جنت
نشان سیما اعاظم امرا و دولت و نزدیکان حضرت سلطنت بفروغ فطرتهای مستقیم بی
میانجی کلفت تعلم و تعلیم شب فراز عوالم علوم باقدام تتبع و تطلع پیموده اند و بعبور
و نجد بیدای معرفت و دانائی رسیده گلهای رنگارنگ این گلستان را بمعرض مشام
رسای عقول و افهام برگ برگ بوئیده و ثمرات گوناگون این باغ و بوستان را با
تأمل و ذائقه حسن تعقل یک یک چیده و چشیده اند کتابی نامشهور مشتمل بر قدری شایسته
از اخبار و آثار مشاهیر حکماء و اطبای متقدم و متاخر از یونانیان و غیرهم و محتوی بر
اسامی و اعداد تصانیف ایشان در اقسام حکمت و حکایات غریبه و اصابات عجیبه که
از مهره اطبای هر زمان در معالجات مرضی اتفاق افتاده و اموری که فی الحقیقه اطلاع بر
آنها خاطبان حسنای آگاهی و طالبان معرفت الهی را نیز مفید منافع عظیمه و منتج فواید
کریمه میتواند بود از زوایای کمون و خفا بمنصه بروز و جلا خرامید تاریخ تالیف آن بعهد د

سنین سبع وار بعین و ثمانیه وبسعی جمیل وزیر جلیل و فاضل نبیل جمال الدین المعروف با بن
القفطی المصری المستوطن للبلاد الشامیه که کارها مکرر با منقلد وزارت سه تن از سلاطین
حلب الملک الظاهر ثم اخوه الملک العزیز ثم ابنه الملک الناصر اولاد و احفاد سلطان
صلاح الدین یوسف بن ایوب بوده بلغت عربی صورت جمع و تالیف پذیرفته لا جرم
طبایع کبراء عصر را که از تکرار مطالعه تواریخ متداوله مشهوره ملال گرفته بود گردن رغبت
بسخنان ناشنیده آن کتاب کشیده شده و دیدگان نظاره طلب بهوای تماشای
پردگیان آن اوراق ناخوانده بدیدن آغاز نهاد بحکم این مقدمات نگارنده این
سطور پریشان که ذمت همت خویشتن رهین انواع مردمی و مینن عالیجناب مبادی
آداب معالی قباب مبارک رای ممالک آرای گشاینده مغالق معضلات امور
نماینده طرایق مصالح جمهور سعادتمندی که برکات صدق نیت و خلوص عقیدت آستان
آسمان بنیان بندگان اشرف اقدس ارفع اعلی بجیازت دولت دارینش ممتاز
و بذیل سعادات نشأتینش سرافراز ساخته تعدیل قوی طبیعیه و تحصیل انسانیه اولین ثمری
از نهال ثابت اصل عالی فرع اخلاصمندی این دودمان دین و دولت که بدست توفیق
ایزدی چیده و استکمال قوتین علمیه و عملیه و استحصال معارف عقلیه و نقلیه نخستین
گوهری که از صدف پاک نیتی و یکجهتی این خاندان ولایت نشان زیور افسر بلندی
گردانیده عارف اسرار انفس و آفاق جوهری اعلاق مکارم اخلاق مستوفی ممالک
ایران جنت نشان علی الاطلاق و بالاستحقاق ذی القدر العظیم والعز الجسیم میرزا ابراهیم
ابراهیم ادام الله تعالی معالیه و قرن بالسرور اوقات تأییدا یا مه ولیا لیه مشاهده میکرد
و خاطر عاطر بحر مقاطر آنجناب را جبلا اقراح عظیم از اجلاء اعاظم متقلد ترجمه آن کتاب

راغب دید هر چند این خدمتگزاری را در ازاء جلایل مکارم آن عالیجناب ذره وار
محل و مقداری نه اما بحکم لا یترک المیسور بالمعسور با اقرار بکوناگون قصور شروع بمواست
و العجب که تیغ زنگار خورده طبع کال کلیل خویش را که بجد قطع طبع جوهر یکمو برش باوری
گمان نداشت از عهده این خدمت مطابق خواسته و فرموده که معانی آن کتاب با وضح
طرق بیان باد ارسانیده شود چگونه برآمد و چون نسخه اصل منحصر در فرد بود و مواضع سهو
و سقم بسیار رو آشکار اضطرار او در چندین موضع با یراد آنچه از سراپای کلام بعنوت
قراین مقام مستفاد میتوانست شد اقتصار لازم نمود و التکلان علی الملک المعبود

بسم الله الرحمن الرحیم

مصنف بعد از حمد و ثنا میگوید علما را اختلاف است در آنکه کیست اول کسی که
در حکمت نظری و ارکان و فنون آن یعنی منطق و ریاضی و طبیعی و الهی سخن کرد و در آن
خوض نمود و اول حکما علی الاطلاق کیست و نام او چیست پس میگوید هر گروه از فرق بنام
شخصی را نام میبرند و کسی را اول میدانند و نیست کسی از آنها اول حقیقی بلکه اگر اول است
اول خصوص آن فرقه خواهد اصحاب تحقیق بر آنند که امر حکمت اولا بر سبیل نبوت
بر حضرت ادریس علی نبینا و علیه السلام نازل گردیده و غیر آنحضرت هر کس که گروهی
او را اول میدانند چون بحقیقت نگری شاگرد آنحضرت یا شاگرد شاگرد یا شاگرد شاگرد
شاگرد آنجناب است علیه السلام اکنون مرا بتأیید الهی تصمیم عزم واقع است بر آنکه ذکر
کنم مشهورین حکما را از هر امت و هر فرقه خواه سابقین بر اسلام و خواه لاحقین الی زماننا
هذا و ایراد نمایم سخن حکمت یا کتابی یا تصنیفی که خاص او باشد زیرا که یا فتم اثر آن را امور
مجهوله و از تواریخ مهجوره حال آنکه در اطلاع بر آنها دیدم که عبرتی و پندی مندرج است

لاجرم امید ثواب را در آن شروع نمودم و چنان پسندیدم که اسامی ایشان را
بر ترتیب حروف ایراد نمایم تا بر جویندگان کار آسان گردانیده باشم و هو حسبنا
ونعم الوکیل **حرف الهمزه** فی اسماء الحکماء **ادریس** النبی صلوات الله علیه مصنف
گوید اصحاب تفاسیر و ارباب تواریخ ذکر کرده اند از اخبار آنحضرت آنقدر که ما را
نیازی و حاجتی باعاده آن باقی نگذاشته اند لیکن بر آنم که ذکر نمایم آنچه حکما بخصوص
ذکر نموده اند از احوال مولد و منشأ آنحضرت و آنچه قبل از نبوت علم و دانش از که
اخذ نموده اند پس آنکه فرقه بر آنند که آنحضرت علیه السلم در شهر منف از بلاد مصر
متولد شد و از وی بهرمس الهرامسه تعبیر مینمایند میگویند هرمس معرب ارمس است
و ارمس لغت یونانی علم است کوکب عطارد را و گروهی دیگر میگویند اسم او بیونانی
طرمیس است و بعبرانی خنوخ و معرب آن اخنوخ است و باری سبحانه در کتاب
عربی مبین آنحضرت را ادریس خوانده و همین گروه میگویند معلم و استاد آنحضرت
غوثاذیمون نام داشت و بعضی گفته اند اغثاذیمون مصری و از وی بهورین ثانی
تعبیر مینمایند چنانکه از آنحضرت بهورین ثالث و تفسیر غوثاذیمون بعربی السعید الجد
یعنی نیکبخت میگویند هرمس از مصر برآمد و تمام روی زمین را سیاحت کرده باز بمصر
مراجعت نمود و از آنجا باریتعالی وی را رفع فرمود بعد از آنکه هشتاد و دو سال در جهان
گذرانیده بود و گروهی گویند ادریس علیه السلم در بابل متولد شد و در آنجا نشو و نما
کرد و در اوائل حال متعلم بعلوم شیث بن آدم علیهما السلم شد و شیث علیه السلم جد
آنحضرت است زیرا که او پسر یارد بن مهلائیل بن قینان بن انوش بن شیث است
علیه السلم و شهرستانی میگوید که اغثاذیمون همان شیث است علیه السلم و چون

ادریس علیه السلم بزرگ شد باریتعالی وی را رتبه نبوت ارزانی داشت پس
آنحضرت نهی کرد مفسدین بنی آدم را از مخالفت شریعت آدم و شیث علیهما السلم
گروهی اندک اطاعت کردند و اکثر بر مخالفت اصرار ورزیدند از جهت آنحضرت قصد
فرمود که از میان ایشان مهاجرت نماید و گروهی را که با وی گرویده متقاد
بودند نیز بمهاجرت قوم امر فرمود و دشوار نمود بر ایشان جدا شدن از اوطان
گفتند کجا خواهیم یافت مانند بابل اگر از اینجا برویم و کلمه بابل بلغت سریانی عبارت
از نهر است و مراد ایشان نهر دجله و فرات بود پس فرمود ادریس علیه السلم
که چون ما از برای خدای مهاجرت کرده باشیم نهری دیگر روزی ما خواهد گردانید
۴ پس بیرون رفتند تا رسیدند باقلیمی که موسوم است ببابلیون و دیدند نیل مصر را و
کسی بران تقیم ندیدند پس آنحضرت بر سر نیل ایستاد و تسبیح الهی کرد و نام نهاد قوم
خود را بابلیون و در تفسیر این لفظ اختلاف کرده اند گروهی گویند معنی آن نهر
کهنر است و بعضی میگویند نهر کهنر کم و بعضی دیگر نهر مبارک و فرقه گویند یون در لغت
سریانی بمنزله افعل تفضیل است در لغت عربی و معنی بابلیون نهر اکبر است و باین سبب
اسم آن اقلیم نزد جمیع امم بابلیون شد و همه طوایف عالم بلاد مصر را بابلیون میخوانند
الا عرب که ایشان آن را بلاد مصر مینامند از روی نسبت بمصر بن سام بن نوح علیه السلم
که بعد از طوفان آنجا را مقام نموده بودند پس ادریس علیه السلم با گروهی که با وی آمده
بودند آنجا مقام گزیدند و مشغول شد بدعوت خلق بسوی امر بمعروف و نهی از منکر و
طاعت باریتعالی و در ایام او مردم بهفتاد و دو لغت تکلم نمودندی و تعلیم نموده بود
او را باریتعالی لغت جمیع طوایف تا تعلیم نماید هر فرقه را از ایشان بلغت ایشان و

مقرر فرمود او را که طایفه بطایفه و فرقه بفرقه مردم را مدینه و موضع اجتماعی تعیین نمایند
و در هر مدینه گروهی از اهل علم نصب نمایند تا بشناسانند ایشان را طریق سیاست مدن پس
هر گروه در سرزمین خویش شهری بنا کردند گویند اعداد شهرها که در زمان آنحضرت
پدید آمد یکصد و هشتاد و دو هشت مدینه رسیده بود که کوچکتر از همه آنها شهر رها بود و
آنحضرت اول کسی است که استخراج علوم حکمت و علم نجوم نمود زیرا که باریتعالی افهام
فرمود وی را اسرار فلک و ترکیب آن و نقاطی را که اجتماع کواکب در آنها واقع میشود
و فهمانیده بود وی را شمار سالها و حساب روزگار و اگر نه چنین بودی خواطر و اذهان
یارای آن نبودی که از راه استقرار بآن مطالب توانند رسید و در میان مردم در هر
اقلیم قوانین و سنن که لایق و سزاوار ایشان باشد مقرر داشت و قسمت فرمود روی
زمین را بچهار قسم و بر هر ربعی ملکی نصب فرمود تا سیاست آن ربع می نموده باشد
و بهر یک از این ملوک چهارگانه سفارش فرمود تا الزام نماید اهل مملکت خویش را
بشریعتی که تعیین فرمود و بعض آنها مذکور میگردد و اسامی ملوک چهارگانه برین نهج است
اول ایلاوس و معنی آن رحیم است دویم اوس سیم اقلیموس چهارم اوس اموس
و بعضی گفتند چهارم ایلاوس اموس و برخی گفتند بلوخس و او اموس ملک است که
عنقریب احوال او مذکور خواهیم ساخت ذکر بعضی از آنچه ادریس علیه السلم در میان قوم
سنت گردانید دعوت فرمود آنحضرت علیه السلم قوم را بدین الهی و بتوحید باری جل شانه
و عبادت او عز و جل و اینکه نفوس خویش را از عذاب اخروی خلاصی بخشند باعمال صالح
در دنیا و مبالغت فرمود در آنکه زهد ورزند و عدل پیش گیرند در کافه امور و امر فرمود
ایشان را بنمازهای مخصوص او فاع مخصوصه و بروزه داشتن در ایام معروفه از هر ماه و

برانگیخت ایشان را بر جهاد کردن با اعدا دین و در اموال ایشان برای معاونت ضعفا زکوة
مقرر گردانید و عظیم مبالغت فرمود در باب طهارت از جنابت و حرام گردانید هر مسکر را
از مشروبات و سخت گرفت بر ایشان درین باب سخت گرفتنی و اعیاد بسیار در اوقات
معروفه مقرر فرمود و قربانها مقرر داشت در وقت دخول شمس باول هر برجی و بعضی را
رویت هلال و هر وقت که کوکبی بمحل شرف خود در آید یا او را با کواکب دیگر اتصالی
ملک محمد صادق الحسینی الطباطبائی
واقع شود و قربانی بخور و ذبایح و نبور هر چیز از حبوب گندم و از میوهها انگور مقرر فرمود و
۲۳ ذی القعده
وعده داد ادا هر چه خود را با مهیا و همراهان که بعد از وی خواهند آمد و اعدا و ایشان ذکر
۱۳۳۳
کرد و شناسانید ایشان را صفات انبیا و آنکه نبی باید از هر مذمتی و آفت بری باشد و کامل
باشد در محامد و فضایل و فرو نماند در هیچ مسئله از مسائل که از وی پرسنده خواه از زمین
و خواه از آسمان و دانا باشد بجمیع منافع و مضار و مستجاب الدعوه باشد در هر چیز که از
خداوند عالمیان طلبد و باید که مذهب و دعوت او همگی عاید بصلاح اهل عالم باشد و بعد
از آنکه ادریس علیه السلم مالک ارض شد مردم را بر سه طبقه مرتب داشت کهنه و ملوک و رعایا
و مرتبه کاهن فوق مرتبه مالک گردانید زیرا که کاهن از باری سبحانه سوال طلب هم در حق
نفس خویش و هم در حق ملک و هم در حق رعیت می نماید و وظیفه ملک نیست مگر سوال درباره
خویش و رعیت نیست او را که سوال نماید در حق کاهن زیرا که کاهن اقرب است از ملک بجناب
باریتعالی لاجرم منزلت ملک باین سبب فرود منزلت کاهن باشد و همچنین نیست رعیت را
که از باریتعالی سوال نماید مگر در نفس خویش زیرا که منزلت ملک جلیل تر است نزد باریتعالی از
منزلت رعیت پس ناقص باشند هم ملک و هم رعیت از کاهن اما ملک بیک مرتبه و اما رعیت
بدو مرتبه با طبقه همواره برین روش و قاعده زندگانی میکردند تا باری سبحانه رفع فرمود ادریس را

و بعد از وی اصحاب او در حفظ شریعت او کوشیدند و از ملوک چهارگانه اسقلینوس که ابوت
عزم اعتبار تمام داشت در حفظ کلم و قوانین شریعت ادریس علیه السلم اهتمام تمام ظاهر
گردانید و بر مفارقت آنحضرت عظیم اندوهناک شد پس صورت آنحضرت را در هیاکل
و معابد و صورت رفع او را بنگاشت و اسقلینوس مالک مملکتی بود که بعد از طوفان نوح بابلیان
متملک آن شدند و چون صورت ادریس و رفع او را در هیاکلی که از صدمت طوفان سالم
مانده بود مشاهده کردند علو قدر اسقلینوس و اهتمام او را در تدوین علوم معلوم گردانیده
پنداشتند که اسقلینوس است آنکه او را باریتعالی باسمان رفع فرموده و درین پنداشت غلط
رفته بودند که از روی حدس و تخمین فرا گرفته بودند و بعد ازین برخی از اخبار اسقلینوس نگاشته
خامه بیان خواهد گردید و شریعت ادریس علیه السلم پادشاهی حقیقی بود و قوم صابئین از
شریعت آنحضرت بملکت قیمه تغیر مینمایند و آن شریعت جمله روی زمین را فرو گرفته بود
قبله عبادت آن امت نقطه جنوب بود بر خط نصف النهار اکنون بیان کنیم شمایل هرمس
الهرامسه را که عبارتست از ادریس علیه السلم بعضی گفته اند که آنحضرت مردی بود گندم گون
تمام قامت گشاده ابروی انبوه موی نیکو شمایل فراخ بازوی پهن شانه قوی استخوان
کم گوشت سیه چشم درخشان بهمواری سخن گوی کثیر السکوت چون براه رفتی نظر سوی زمین
داشتی و اگر او قات متامل بودی و از جبهه اندک گرفته روی نمودی و چون خشمگین شدی
افروخته گشتی و چون سخن کردی انگشت سبابه بجنبانیدی مدت مقام او بر زمین هشتاد و
دو سال بود و نقش نگین انگشترش مضمون این عبارت الصبر علی الایمان بالله یورث الظفر
و بر منطقه که در اعیاد بر میان بستی مضمون این عبارت حفظ الفروض و الشریعة من تمام الدین
و تمام الدین کمال المروة و بر منطقه که در نماز بر اموات پوشیدی مضمون این عبارت السعید من

نظر لنفسه و شفعه عند ربه اعماله الصالحه و آنحضرت را مواعظ و آداب بسیار بود که هر
فرقه از آن بلغت خویش ترجمه کرده جاری مجرای امثال میدارند اینک بعضی از آن مذکور
میگردد از انجمله فرموده لن یستطیع احد ان یشکر الله تعالی بمثل الانعام علی خلقه یعنی هیچکس
نمیتوانند شکر الهی بجای آورد بمانند انعام بر خلق و مقصود آنست که انعام بر خلق بهترین
وجوه شکر است و فرمود من اراد بلوغ العلم و صالح العمل فلیترک من یده اداة الجهل و سیئ
العمل کما تری الصانع الذی یعرف الصنایع کلها اذا اراد الخیاطة اخذ آلتها و ترک آلة النجارة
فحب الدنیا و حب الاخرة لا یجتمعان فی قلب ابدا یعنی هر کس خواهد برتبه دانش و نیکوکاری
فایز گردد گو آلت نادانی و بدکرداری از دست فرو گذارد چنانچه کسی که شناسای هر پیشه
و صنعت چون خواهد خیاطت کند آلت دوختن بردارد و آلت درودگری بنهد از ٦
دوستی دنیا و آخرت در یکدل جمع نتوانند شد دیگر فرمود خیر الدنیا حسرة و شرها ندم
یعنی چیزهای خوب دنیا موجب حسرتست چون عاقبة الضروره باید گذاشت و چیزهای
بد دنیا باعث ندامت است چون در عقبی مواخذت بران خواهد شد دیگر فرمود اذا
دعوتم الله فاخلصوا له النیة و اخلوها و کذا الصیام و الصلوة فافعلوا میفرماید چون خدا را
سبحانه میخوانده باشند باید که خالص گردانید نیت را و خالی از آلایش سازید آنرا و در
نماز و روزه که بجای آورید همین شیوه مرعی دارید دیگر فرمود سوگند بدروغ مخورید و بر باری
سبحانه جرأت بکذب منمایید و سوگند مدهید آنانرا که دانید بدروغ سوگند میخورند که در گناه
آن شریک ایشان خواهید بود دیگر فرمود بپرهیزید از مکاسب دنیه و فرمانبردار باشید
ملوک را و تواضع کنید با بزرگان و لبریز داشته باشید دهانهای خویش از حمد الهی
دیگر فرمود زندگانی نفس در دانش است بپرهیزید از مصاحبت اشرار و حسد مبرید بر مردم

برآمد کار ایشان زیراکه بهره مندی ایشان بآنها بغایت اندک است دیگر فرموده که
از حد کفاف در مگذرد هیچ چیز او را غنی و بی نیاز نتواند کرد بدانکه سلیمان بن حسان که معروف
است بابن جلجل میگوید هرامسه سه تن اند اول ایشان هرمس است که قبل از طوفان بوده و این
لفظ لقب است مانند لفظ قیصر و کسری و فرس در تواریخ خود تعبیر از هرمس بلفظ ابهجل
مینمایند و میگویند کیومرث جد هرمس است و عبرانیون او را اخنوخ مینامند و هم او است
ادریس علیه السلم و ابو معشر بلخی میگوید اول کسی که سخن گفت در اشیاء علویه و حرکات
نجومیه ادریس بود و اوست اول کسی که نظر کرد در علم طب و سخن گفت در آن و تالیف فرمود
برای اهل زمان خویش قصاید موزونه و اشعار معلومه مشتمل بر بیان اشیاء ارضیه و علویه و هم
اوست اول کسی که خبر داد مردم را بوقوع طوفان و چنان بود که آنحضرت دید که آفتی سماوی
بزمین خواهد رسید از آب یا از آتش و اندیشه مند شد که چون طوفان در آید و مردمان
هلاک شوند هر آینه علومی که در میان مردم است او و پیشینیان از قوه بفعل رسیده جمله از میان
برود پس تدبیر کرد و در صعید مصر که مسکن او بود هیاکل اهرام و مداین برای پناه نهاد و تصویر
فرمود در آنها صورت جمیع صناعات و صناع آن صناعت و آلات آن صناعات را
تا بعد از انقضاء طوفان چون مردم پیدا آیند و در آن صور نگرند راهی یابند ایشان را
باستخراج آن صناعات بار دیگر و همچنین از سایر صناعات جزئیه نشانها و علامتها گذاشت
آیندگان را و بثبوت رسیده از نقل قدمین که ادریس اول کسی است که خط و نوشتن پیدا
کرد و مدارست کتب باو پدید آورده و فرو فرستاد باری تعالی برای وی سی صحیفه و اول
کسی است که دوختن جامها و پوشیدن آن باو پدید آورد و ابو معشر حکایات کثیره از وی
ذکر کرده از آنها آنچه سبکتر و نزدیکتر بفهم ایراد نمودم تمام شد کلام ابن جلجل اندلسی امون

الملک الحکیم لفظ امون لقب است او را و اسم حقیقی او ثیلوخس است و او یکی از کو
چهارکانه است که اخذ حکمت از هرمس اول نموده اند چنانکه سابقا مذکور شد و هرمس
او را والی و حاکم گردانیده بود بر بعضی از ارباع ارض و امون مذکور در جمله حکما معدود است
و لیکن چیزی از کلام او از لغت آن روزگار بعربی نقل نشده و بما نرسیده و بعد از انکه
هرمس او را بپادشاهی تعیین میفرمود او را وصیتها نمود که بعضی از آنها ترجمه و منقول شده
از انجمله فرمود اول چیزی که ترا بآن وصیت میکنم تقوی الهی است و اختیار طاعت او دیگر
انکه هر کس را بر گروهی حاکم میگردانیده باشی واجب گردان بروی انکه سه چیز را متذکر باشد
و از نظر فرو نگذارد اول انکه داند مردمی بسیار اند که دست تسلط او بر ایشان دراز است
دویم داند که آن گروه که زیردستان وی اند آزاده اند عبید نیستند سیم داند که این
سلطنت که او را دست داده در معرض زوال است و پاینده نیست و فرمود مبادا انکه اهمال
ورزی در محاربت و جهاد قومی که ایمان بخدای سبحانه نیاورده پیرو سنت و شریعتی
نباشند و بدانکه رعیت می آرامند بسوی انکه با ایشان نکوکاری پیشه نماید و میرمند از انکه
بدکاری پیشه گیرد و سلطنت سلطان بر رعیت بازبسته است چون رعیت از وی برمند سلطان که
خواهد بود تو کار آخرت نیکو گردان که تمام کار دنیای تو نیکو میگردد اندر راز خویش پوشیده
میدار و در هر کار بیدار باش و در جستجو کوشش بکن و چون عزم کاری کردی بکن بر تو باد محافظت
اهل کیمیا و بزرگ و ایشان را رعایت کن زیرا که لشکرها بایشان میتوان داشت و خزانه بایشان
معمور میگردد گرامی دار اهل علم را و ایشان را بر دیگران تقدیم نه تا رعیت حق ایشان بشناسند
و هر کرا در طلب علم بینی او را عزیز و گرامی دار تا ذهنش روشن گردد هر کرا بینی که از وی رخنه
در ملک پیدا میشود گردنش بزن و او را بردار کن تا دیگران حذر کنند از مثل آن که چون مملکت

فاسد شد رعیت هم فاسد شد هر که دزدی کند دستش قطع کن و هر که راه زند گردنش بزن و
ذکری که با ذکری جمع شده باشد با آتش بسوزانش هر ماه چهار بکار زندانیان پرداز تا از
محبوس داشتن مظلوم خاطر جمع توانی بود مشاورت کن با عقلا تا از خلل خود در امان باشی
در عقوبت گناهان کوچک تعجیل منمای و میان عقوبت گناه راهی بسوی معذرت باز گذار و چون
ملک مذکور از آنحضرت مرخص و روانه دارالملک خویشتن شد او را فرمود روش ملک آنست
که نخستین شروع کند در امر سلطنت بر نفس خویش تا سلطنت او بر دیگران درست آید اسقلبیوس
وی را بنام اسقلابیوس نیز مینویسند و گاهی اسقلیابوس میگویند او ملکی دیگر است از ملوک
چهارگانه که خدمت هرمس اول دریافته و از آنحضرت اخذ حکمت نموده اند و این حکیم نیز از
دیگران بهره مندی یافته و او بحکمت از دیگران مشهورتر است هرمس او را بر ربعی از ارض
پادشاه و فرمانفرما ساخت که بعد از طوفان بسبب مقام قوم یونان نام آنجا یونان شد بعد از آنکه
خبر رفع هرمس بوی رسید سخت غمین و بغایت اندوهگین شد از روی دریغ بر آنچه اهل ارای
زمین را فوت شد از برکات وجود آنحضرت پس برای تسلی و دلخوشی صورت آنحضرت را
در هیکل و عبادتخانه خود تصویر فرمود و آن صورت بود بر نهایت آنچه ممکن باشد از نمود از
هیأت و وقار و بزرگواری و در همان موضع صورتها و در ابروجی که حکایت کند از حالت
رفع صعود بر آسمان بگذاشت و هر گاه داخل هیکل شدی در برابر آن صورت از روی تعظیم
بنشستی همان روش که در حال وجود آنحضرت و پیوسته بر این شیوه زیستی تا آخر عمر و از آنجا
گفته اند جمعی که همین شد سبب عبادت اصنام زیرا که صابین در سیر و بقولی صابئین ملک
بزرگ داشتن اصنام را و آنها را آلهه اتخاذ نمود چون معلوم شد او را که اسقلبیوس تعظیم میکرد
صورتی را که در هیکل او یافته شد و چون بعد از انقضاء طوفان دیگر باره افراد بشر منتشر

شدند و جماعتی را اقامت و مسکن زمینی شد که قبل از طوفان مقام و مملکت اسقلبیوس بوده و در
هیکلی که از صدمت طوفان سالم مانده بود دیدند صورتی را آنجا بر حال جلوس بر کرسی و بجای
بحال بر شدن باسمان گمان بردند که مگر صورت اسقلبیوس است و راه نبردند بحدیث هرمس
پس تعظیم نمودند اسقلبیوس را و اعتقاد کردند که او استاد اول کسی که سخن از حکمت گفت علی الاطلاق
و ندانستند که او اول کسی است که در خصوص آن زمین سخن گفت نه اول حقیقی بدانکه جالینوس
در اثنای ذکر اسقلبیوس گفته بوده است مبالغه متقدمین یونان در تعظیم اسقلبیوس مبالغه اندک
بلکه بحدی بوده که مقرون بنام بزرگوار الهی قسم بنام اسقلبیوس یاد میکرده اند از پس تعظیم
که او را در نظر ایشان بوده بقراط در کتاب عهود خطاب بشاگردان میگوید قسم است بر شما ٨
ای گروه فرزندان بخالق موت و حیوة و بپدر من و پدر شما اسقلبیوس مصنف گوید بهمین
روش که مذکور شد خود دیده ام در ترجمه کتاب عهود جالینوس از شرحی که بر کتاب عهود
نوشته میگوید آنچه بما رسیده از قصه‌های اسقلبیوس و بابت سخن ما است یکی از قبیل رمز
و لغز است و دیگری سخنی متعارف است آنکه از قبیل رمز و لغز است بر نوع چه میگویند که او یعنی
اسقلبیوس قوتی بود از قوتهای الهی که این اسم برای او از فعل و اثر او که منع چیزی موت است
اشتقاق شده و ذکر کرده ابن جلجل که اسقلابیوس شاگرد هرمس مصری است و در زمین شام
میبود و جالینوس میگوید در کتابی که در تحریص بر دم بر طب نوشته که باری تبارک و تعالی
وحی فرستاد بسوی اسقلابیوس که هر آینه ترا ملک نام نهادن نزدیکتر است بسوی من از آنکه
انسان نام کنم ترا و بقراط در کتاب عهد و ایمان گوید که اسقلابیوس در لغت یونانیین
مشتق است از بها و نور و صناعت او علم طب بود و نسبت او که بما شرح کنند از آن
مگر کسی که بر سیرت و روش او باشد از طهارت و عفاف و پرهیزکاری و نمی پسندید

که اشرار و بدنفسان را تعلیم نماید و میخواست که اشراف و خدای شناسان تعلم نمایند
وهم درین کتاب گفته که او بهوا صعود کرد در عمودی از نور و جالینوس در رساله که بسوی
اغلوقن فیلسوف فرستاده میگوید اگاش که بودمی یا نواختی بودن مانند اسقلابیوس و
هم جالینوس در اول کتاب حیلة البرء گفته از اموری که بالضروره دلالت بر حقیقت علم طب میکنند
نزد عامه همان چیزی است که همگی را مشاهده است از آثار طب آلهی در هیکل اسقلابیوس بنا
بر آنچه حکایت کرده غروسیس صاحب قصص که در مدینه رومیه صورتی بود با مردم سخن میگفت و
هرچه میجویستند ازان می پرسیدند و اختراع آن صورت در قدیم زمان اسقلابیوس نموده
بود و زعم مجوس رومیه آنکه وضع آن صورت بر حرکات نجومیه شده و روحانیت کوکبی از
کواکب سبعه بوی تعلق گرفته و دین اهل رومیه قبل از نصرانیت عبادت نجوم بوده این بود
آنچه حکایت کرده از اغروسیس و از اسقلابیوس حکایات عجیبه سایره مشهور است ذکر کردیم
از آنها آنچه بعقل نزدیکتر بوده و افلاطون در کتاب معروف بنوامیس میگوید اسقلابیوس
مشغول بود در هیکل مقدس آلهی که نزد وی آمدند بحکومت مردی و زنی بر سر جنینی که در
بطن مراه بود پس گفت اسقلابیوس مر آن زن را که شوهر تو در هیکل شمس ابتهال و صلات
دعا کند و تو با پسری از بنی فلان زنا میکنی و عنقریب خواهی زادن طفلی زشت و بد نما
اتفاقا بعد از سه ماه فرزندی آورد که در سینه او دو دست دیگر بود پس متوجه مرد شد
و گفت تو این زن را بر وجه ناسزا در نکاح کرده ازین سبب درروده افزون از آنچه
کاشته و باز افلاطون حکایت کرده درین کتاب که شخصی مالی از اموال خود پنهان کرد
و بخدمت اسقلابیوس آمده عرض نمود که یا نور الالباب مالی از من گم شده التماس دارم
که آنرا برای من پیدا کنی پس او با صاحب مال بسوی خانه او روان شده مال از موضعی

که پنهان ساخته بود بیرون آورد و گفت مراد را هر کس با نعمت آلهی استهزا ورزد سزاوار
آنست که مسلوب گرداند باریتعالی از وی آن نعمت را و زود باشد که برود از نزد تو این
مال چنانکه دیگر عود نکند و چنان شد که فرموده بود و ذکر کرده است بقراط عصای اسقلابیوس از
درخت خطمی بود و صورت ماری پیچیده بر آن عصا تصویر فرموده بود جالینوس گوید اتخاذ عصا
از خطمی اشارتی بوده براعات اعتدال زیراکه خطمی معتدل است و تصویر مار بر گرداگرد عصا
بر آن بوده که مار از سایر حیوانات دراز عمرتر است پس اشارتی بوده بتحصیل علم که صاحب
خود را زنده جاوید میدارد و منسوب بوی خبرها و حکایتهاست نصاری را در کتب ایشان
که همگی افسانه را مانند است و ملایم عقل نه لاجرم با یاد آنها نپرداختیم و بدان وفقک الله
که سخن در ابتدا و آغاز صناعت طب و آنکه احداث آن چه کس نموده و در کدام زمان بعمل ۹
آمده بسی دشوار است زیراکه قایلین بقدم عالم میگویند طب نیز قدیم است بقدم عالم برای آنکه
طب ناگزیر انسان است مادام که انسان موجود باشد باید که طب نیز موجود باشد و انسان
خود قدیم است پس طب نیز قدیم باشد و گروهی دیگر که بحدوث عالم قایلند هر آینه طب را نیز
حادث خواهند دانست و ایشان را در حدوث طب دو قول است فرقه میگویند طب با انسان
مخلوق شده و بعضی میگویند بعد از خلق انسان پیدا شده و حکایات منسوبه باسقلبیوس اگرچه
بسیاری از آنها از قبیل افسانهاست مع ذلک قدما و اطبا اجماع کرده اند بر آنکه اول کسیکه
استخراج و استنباط صناعت طب نموده اسقلبیوس است و گفته اند این علم بطریق وحی بوی فرود
آمده اما حصر زمان او و زمان آنانکه بعد از وی آمدند پس محققین که ذکر کرده اند از شمار سالهای آن
او و جالینوس زیاده بر چهار هزار سال و این سخن دال است بر آنکه اسقلبیوس قبل از طوفان بوده یا آنکه
قبل از طوفان باشد و دانستن آن تحقیق میسر نیست زیراکه باقی نماند کسی که خبر از آن حسب الواقع دهد

وکسی که ادعا انتساب با و کند مثل انکه میگویند بقراط از نسل وست پس حق آنکه این سخن باطل و
از حلیهٔ راستی و صحت عاطل خواهد بود زیراکه اجماع جمهور واقع است برانکه نسل آدم علیه السلم
بسبب طوفان منقطع شده الا از اولاد سه گانه نوح علیه السلم سام و حام و یافث پس صحیح نباشد
اتصال نسب کسی باسقلیوس والله اعلم و ذکر کرده یحیی نحوی که اول کسی که علم طب ظاهر کرد و بنهد
بحسب انچه از کتب قدما بما رسیده و میان ثقات علما مشهور و مسلم است اسقلیوس اول است و او
استخراج طب تجربه نموده و از اسقلیوس تا جالینوس خاتم اطبا هشت طبیب سرآمدند اسقلیوس اول
غورس مینس برمانیدس افلاطون طبیب اسقلینوس ثانی بقراط جالینوس و مدت میان ظهور
اول ایشان تا وفات آخر ایشان پنج هزار و پانصد و شصت سال بوده از انجمله زمان فترت
میان هریک ازین اطبا هشتگانه از وفات وی تا ظهور دیگری چهار هزار و هشتاد و
نه سال است برین تفصیل از وفات اسقلیوس اول تا ظهور غورس هشتصد و پنجاه و هشت سال و
از وفات غورس تا ظهور مینس پانصد و شصت سال و از وفات مینس تا ظهور برمانیدس هفتصد و
پانزده سال و از وفات برمانیدس تا ظهور افلاطون هفتصد و سی و پنج سال و از وفات
افلاطون تا ظهور بقراط شصت سال و از وفات بقراط تا ظهور جالینوس ششصد و شصت و
پنج سال و از انجمله مقدار زندگانی هریک از اطبا هشتگانه از مولد تا وفات ششصد و
سیزده سال است برین تفصیل اسقلیوس اول نود سال پنجاه سال آن مدت کودکی و تحصیل و
چهل سال تتمه مدت عالم و معلم بودن غورس چهل و هفت سال از انجمله هفده سال زمان صبی و
تعلم و سی سال عالم و معلم مینس هشتاد و چهار سال که چهل سال آنرا در کودکی و تعلم گذرانیده و
چهل و چهار سال عالم و معلم بوده برمانیدس چهل سال پس و پنج سال صبی و متعلم و پانزده سال عالم و معلم
افلاطون شصت سال چهل سال صبی و متعلم و بیست سال عالم و معلم اسقلیوس ثانی صد و هشت سال پانزده

سال کودک و متعلم و صد و پنج سال عالم و معلم بقراط نود و پنج سال شانزده سال کودک و
متعلم هفتاد و نه سال عالم و معلم جالینوس هشتاد و هفت سال شانزده سال کودک و متعلم و
هفتاد و یک سال عالم و معلم و هریک از رؤسای مذکور را شاگردان بوده اند از خویشان و
اقوام چونکه عهد و میثاق بود در میان ایشان که بیگانه را تعلیم نکنند بر طبق وصیت اسقلیوس
اول و سرآمد شاگردان اسقلیوس که برخی اولاد او و بعضی قرابات وی بودند شش نفر اند
بر موجب تا غلیبوس سقراطون اغرو سیوس طبیب مهراریس سوریدوس حیسادوس هریک
از ایشان موافق رای استاد خود عمل تجربه میکردند و ازان تجاوز نمی نمودند جالینوس
در بیان صورت اسقلیوس که در هیاکل ایشان مصور بوده میگوید صورت مردی بود ملتحی
متزین بموی و او صاحب گیسوان ایستاده و دامن برچیده اشاره باانکه مباشر صناعت طب
باید عمر در آن صناعت صرف کرده باشد تا حدی که محتاج عصا گردیده باشد و نیز عصا آلت
تنبیه و آگاهانیدن است و انکه عصای وی از چوب خطمی بوده اشاره است باآنکه خطمی در
معرض آن هست که بآن طرد و نفی هر مرض کرده شود حنین بن اسحق گوید نبات خطمی دوااست
که اصحاب معتدل مینماید و شایستگی آن دارد که منافع بسیاری از وی بحصول آید خواه تنها
استعمال کنند و خواه باغیر او مخلوط سازند و از بیجاست که نام خطمی در لغت یونانی مستحق
از اهم علاجات چون خواسته اند که در نفس نام او دلالتی بر کثرت منافع او باشد جالینوس
گوید که آن عصا و کثرت شاخها همانا اشاره است بکثرت فنون و شعب صناعت طب و همچنین
تصویر مار که دراز عمرترین حیوانات است بنابر تعدد مناسبتی است که میان حیوان مذکور و
اسقلیوس است یکی آنکه حیوانیست حاد النظر بسیار بیداری چنانکه هیچ وقت او را خواب
نمیباشد اشاره باانکه قاصد صناعت طب باید خود را مشغول خواب نسازد و همواره بیقظه و بیداری

بکار برد تا تواند از حالات حاضره و از آنچه مهیای حدوث باشد فیما بعد از احوال
بدن انسان براستی خبر دهد و مشهور است که این حیوان طویل العمر است حتی آنکه گفته میشود
که او را مرگ طبیعی نمیباشد و جاودان زنده است و درین اشارتیست بآنکه در استعمال طب کلی
مبتنی امید طول عمر و زندگانی متمادی میتوان داشت و آنکه بر سر اسقلبیوس اکلیلی از شجره
غار نمود ار کرده بودند بنابر آنکه خاصیت آن شجره استرداد حزن و اندوه و اشارتی بود
بآنکه طبیب را ضرور است که همواره با نشاط باشد و حزن و اندوه را از خود دور دارد و نیز
در شجره مذکوره قوت دفع بسی از امراض است از آنجمله آنکه هر جا باشد هوام و از آنمکان
زهر دار را از آنموضع میگریزند و اسم اعلم **انباذقلیس** حکیمیست بزرگ از حکمای یونان و اول
حکمای پنجگانه است که از ایشان باساطین الحکمه تعبیر میشود و زمان او از همه اقدم است
و اسامی ایشان بر نهج موجب انباذقلیس فیثاغورس سقراط افلاطون ارسطوطالیس این
پنج تن نزد یونانیان مجمع علمه است که سزاوارند اطلاق اسم حکمت را برایشان و بلغت
یونانیان موسوم است بلغت اغریقی و از اوسع و اجل لغات است و عامه یونانیان دین
صابیه میداشته تعظیم کواکب و عبادت اصنام مینموده اند و علمای ایشان را فلاسفه مینامند
و واحد را فیلسوف یعنی محب حکمت و فلاسفه یونان ارفع ناس و اجل اهل علم اند از روی
مرتبت و منزلت از غایت اعتنا و اهتمام که از ایشان در استخراج فنون حکمت ریاضی
و منطقی و معارف طبیعی و آلهی و سیاسات منزلی و مدنی بظهور رسیده اما انباذقلیس مذکور
در زمان داود نبی بوده علیه السلم موافق آنچه علمای تاریخ ذکر کرده اند و بعضی میگویند که
او حکمت را از لقمان حکیم در بلاد شام اخذ نموده ببلاد یونان عود کرد و سخن کرد در آفرینش
عالم بروجی که ظاهر آن در امر معاد قادح نمودی ازین روی جماعتی از وی کناره گرفتند و

او را تصنیفی است که من آنرا در کتابخانه شیخ ابی الفتح نصر بن ابراهیم مقدسی دیده ام که
که وقف بیت المقدس نموده و ارسطو را بر کلام او ردود و اعتراضاتست و جماعتی از فرق
باطنیه تابع و قایل بآرا او بند و خود را بمذهب او منسوب میسازند و زعم ایشان است که
کلام او مرموز است و کم کسی بر اغراض او واقف میتواند شد و مرا ظن غالب آنست که
این سخن را باطنیه از روی گزاف میگویند زیرا که چیزی از آن رموز بنظر رسیده و از کتابها
که دیده ام چیزی از آنها نیست و از مشهورین ملت اسلام که خود را بمذهب او منسوب میداشت
محمد بن عبدالله جبلی باطنی است از اهل قرطبه حرص تمام بفلسفه او داشت و پیوسته مدارست
آن مینمود و از پدر خویش عبدالله و از ابن مفتاح اخذ کرده بود پس از قرطبه ببلاد شرق
گریخت از آنکه متهم شد بزندقه از بسکه نظر در فلسفه انباذقلیس میکرد و سخن از آن میگفت 11
پس چندی در بلاد شرق تردد میکرد و با اصحاب و با معتزله مباحثات می نمود عاقبت باندلس
باز آمد و اظهار عبادت و پرهیزکاری پیش گرفت و مردم بظاهر او فریفته شده آمد شد
بسوی او شروع کردند و سخن حکمت از وی می شنیدند انجام کار بر فساد عقیدتش مطلع شدند
بعضی کناره جستند و بعضی او را و عقاید او را اذعان نمودند و او زبانی فریبنده داشت
و جلب قلوب میکرد تا در چهارم شوال سنه تسع عشره و ثلثمائه وفات یافت و اما مذهب
انباذقلیس مشهور آنست که او اول کسی است که معانی صفات الله را بشی واحد راجع
گردانید میگوید اگرچه موصوف است بعلم و جود و قدرت و لیکن معانی متمیزه که از این
اسماء مختلفه فهمیده میشود او را نیست بلکه واحد بالحقیقه است و اصلا تکثر را با و راه
نه بخلاف سایر موجودات که هر واحد از ایشان لابد معروض تکثر است یا باجزا یا بمعانی
و مانند آن و ذات باری جل شانه از همه اینها متعالیست و از متکلمین اسلام ابوالهذیل محمد

بن الهذیل العلاف البصری اختیار این مذهب کرده **افلاطون** بن ارسطون یکی از اساطین
حکمای حکمت است از اهل یونان کبیر القدر و در میان ایشان مقبول القول حکمت از فیثا
غورث یونانی اخذ نموده و با سقراط شریک بوده در اخذ حکمت از فیثاغورث اما
در میان علما شهرت نکرد مگر بعد از فوت سقراط و افلاطون مذکور بسیار شریف النسب
و از خانواده علم بود و بر جمیع فنون احاطت نموده تصانیف بسیار در اقسام حکمت پرداخت
و در آنها طریقه رمز و الغاز مسلوک داشت جمعی کثیر شاگردی او و انتساب باو برآمد
شدند و عادت او چنان بود که تعلیم شاگردان در حال مشی و راه رفتن نمودی از جهت
که فرقه منسوبه باو موسوم بمشائین شدند و در اواخر تعلیم و تدریس را بارشد شاگردان
حوالت نمود و خود بعبادت و عزلت مشغول شد مدت زندگانی او هشتاد و سال بود
در اوایل حال رغبت بصناعت شعر نموده نصیبی وافی از آن حاصل کرد پس روزی بمجلس سقراط
حاضر شده دید که او شعر و اصحاب شعر را مذمت میکند و میگوید شعر خیالی چند اند که اشعاری
بحقایق دارند نه بر وجه حقیقت و عاقل باید که در طلب حقایق کوشد از این سخن افلاطون
ترک صناعت شعر نموده در طلب حقایق شد و در اشیا معقوله بقول فیثاغورث انتقال
نمود و ارسطوطالیس از وی اخذ نموده بعد از وی جانشینی وی او را مسلم گشت و قول اصح
آنست که ارسطوطالیس از سقراط اخذ نموده وفات افلاطون در سالی که ولادت اسکندر اتفاق
افتاد و آن سال سیزدهم بود از پادشاهی اوخوس ملک مقدونیه شهری که در ایام یونانیان
مجمع حکما و دار العلم میبوده فیلقس پدر اسکندر بود ثاون که یکی از علما متاخر از افلاطون است
تفصیل مصنفات افلاطون و ترتیب آنها را ذکر کرده و بر نهج ایراد نموده کتاب سیاست
که حنین بن اسحق آن را ترجمه کرده کتاب نوامیس که هم حنین و هم یحیی نحوی آن را از یونانی بعربی

نقل کرده اند بدانکه غالب آنست که افلاطون نام نهاده کتب خود را بنام شخصی که بسبب
او آن تصنیف شده باشد از اینجاست که بسیاری از تصانیف او در فنون متعدده موسوم
بنامهای مردم آن روزگار است مثل کتاب ثاطیس در فلسفه کتاب لاخس در شجاعت کتاب
ارسطوطالیس در فلسفه کتاب فرمیدس در عفت دو کتاب که نام کرده آنها را فیبادس
در افعال جمیله کتاب اوثوذیمس در حکمت کتاب موسوم باقفاه کتاب موسوم بغرجاس
کتاب اوثوفون کتاب اسین کتاب فاذن کتاب قریطن کتاب فیلوطوی کتاب قراطلوس
کتاب طیماوس یحیی بن عدی آن را اصلاح کرده کتاب فرمانیدس کتاب فورس کتاب ماطون
کتاب مینس کتاب ابرفیس کتاب ماتماتک کتاب اطلیطفرس کتاب طیماوس کتاب مناجات
۱۳ کتاب توحید کتاب عقل و نفس و جوهر و عرض کتاب حس و لذت کتاب سیاطیس کتاب [illegible]
لاحداث کتاب اصول هندسه و دیگر رسایل موجزه او را بسیار است ثاون مذکور میگوید
افلاطون در خواندن شاگردان کتابهای او را ترتیبی نهاده و مراتب مقرر داشته و برای
هر مرتبه چهار کتاب تعیین نموده و شهرت او در زمان ارطخشتا از ملوک فرس المعروف ببهمن
الید و اقعشد و گشتاسف عبارت از وست و خروج زرادشت در عهد او بود و قولی آنکه
زرادشت در عهد لهراسب پدر گشتاسف ظاهر شد و کتاب زند را بطلا نوشت در
دوازده هزار پوست گاو ثاون میگوید افلاطون بن ارسطون بن ارسطوقلیس از اهل
مدینه اثینیس با درش بقیطونه بنت غلوقن است و افلاطون از هر دو جانب اشراف نسب
انتیانه دارد و مادرش از نسل سولن است که وضع نوامیس از برای اهل اثینیس کرده و شهر سلامینا را
که اهل میغارا از یونانیان انتزاع کرده بودند او باز گرفت و بسعی او استرداد یافت
سولن مذکور را برادری بود دروبیدس نام که افلاطون نام او را در اشعار خود بسیار ذکر کرده

ورونیدس مذکور را پسری بود اقریطس نام افلاطون وی را در کتاب طیماوس ذکر
نموده از اقریطس سلخرویس و از وی غلوقن و از وی فرمیدس بوجود آمده و فرمیدس را
خواهری بود با ریقطیون و بقطونه نیز نامیده میشود و اوست مادر افلاطون پس افلاطون
در مرتبه ششم است از سولون و اما نسب پدر افلاطون که ارسطون نام داشت منتهی میشود
بقاذون بن مالینوس که منتسب است بفیدون و مالینوس مذکور که جد افلاطون است مردی بود
شجاع شدید الاقدام صاحب رای بود و در جنگ واقع میان اهل بواطیا و اهل اثینس جنگی
که مدتها در میان فریقین قایم بود چنانکه هر یک از فریقین را از آن ملال گرفته است
سرکرده و مقدم مالینوس مذکور میبود و دستور و حاکم بر اهل بواطیا در آن وقت افسانیس بود
بر اهل اثینس اموطی پس افسانیس مذکور مبارزت طلبید اموطی ملک اثینس را او اموطی اقدام
بر مبارزت او نتوانست و از جبن و بد دلی بمبارزت راضی نشد پس مالینوس مذکور گفت
من بمبارزت او بیرون روم بشرط آنکه اگر غالب شوم مملکت بمن گذاری و موطی قبول کرد
پس چون افسانیس ملک بواطیا بمیدان آمد مالینوس برابر او شد و چون بیکدیگر نزدیک
شدند مالینوس او را گفت حالا نصف خویش باز کرده و چون خود کنی محاربت کنیم و همینکه افسانیس
پشت کرد مالینوس او را از عقب بخدعه و فریب ضربتی رسانید و او را بکشت و از آن
تاریخ هر روز را اهل اثینس عید خود ساخته عید خدعه نام کرده اند و در آن وقت بلغت یونانی
آن را ناطیفوریا میگفتند و امروز اناطوریا میگویند و همین بوده سبب اتخاذ این عید و پسر
مالینوس مذکور توزون نام داشت خود را بدشمن سپرد تا اهل مدینه خویش را خلاصی بخشد و یونانیان
مبالغه عظیم دارند در باره افلاطون و تعظیم او میگویند مولد او مولد الهی بود و طالع او
طالعی بس جلیل و در این باب حکایات و افسانه ها بسیار می آورند ترک ایراد آنها اولی دانستم

آورده اند که چون افلاطون عزم ترک گفتن شعر که همواره در آن کوشیدی مصمم کرد از
بسبب آنچه از سقراط در مذمت آن شنید و عازم شد که شاگردی سقراط اختیار نماید و
اخذ کند از وی فلسفه فیثاغورث را با آنکه در اول امر با سقراط شریک بود در نزد فیثاغورث
لیکن بسبب رغبت شعر چنانکه باید استوار نکرده بود در این اثنا سقراط بخواب دید که جوزه
مرغی که در عربی کرکی و در فارسی کلنگ می نامند بر کنار زانوی نشسته یک ناگاه پرهای او برست
و بجانب آسمان پرواز گرفت و شروع در آواز کرد آوازی بغایت مطرب که جمله مردم را بآن
مشغول گردانید پس چون افلاطون بخدمت او آمد برای تعلم تاویل نمود سقراط خواب خویش را
با آمدن او و آنکه صورت آن مرغ عبارت از کلام افلاطون است که مقبول طباع کافه ناس خواهد ١٣
شد و هم آورده اند که در اول امر در صناعت شعر بغایتی رسید که در آن تصنیف نمود و در هر وقت
قدری از کلام فیثاغورث شنیده بود کتابی نیز در الحان وضع نموده بود و هنوز بیست سال
از عمرش نگذشته بود بعد ازین عازم فلسفه شد و بسوی اصحاب اقلیطوس رفت و ایشان را
طریقه جداگانه بود در فلسفه و امروز آن متروک و مجهول است و چون شنید کلام ایشان را
و محقق دانست که طریقه ایشان در حکمت رد کردنی است عازم خدمت سقراط شد زیرا که از
وقت فیثاغورث در گذشته و ریاست حکمت بر سقراط قرار یافته بود پس در روزی بخدمت
سقراط رسید که او مشغول خطابت بود و جماعتی را که دیونوسیوس نزد او جمع آورده بود
موعظت میکرد از شنیدن کلمات سقراط حرص افلاطون در طلب حکمت بیفزود و یکباره
صناعت شعر را ترک داده کتب آن را بسوخت و شعری باین مضمون گفت که ای آتش نزدیک آی که بسوی
افلاطون بشتاب که او را بتو حاجتی و نیاز است و این روش مسوده شعر گفتن یونانیان و
در این حال عمر او به بیست سال رسیده بود پس ملازم سقراط شد پنجاه سال تا آنکه در امور عقلیه بمرتبه

فیثاغورث رسید و در سیاست مدینه مرتبه سقراط دریافت و ابن علم روزگار از قان
او گرفتند و از غایت رغبت در تحصیل علوم مالی بسیار در بهای کتب پیشینان انفاق نمود
تا آنکه فرمود بخرند از فیلولاوس سه کتاب را از کتب فیثاغورث که نزد او بودند بصد دینار
و سه بار ببلاد صقلیه محض برای تحصیل کتب سفر کرد و اول بار که آنجا رفت خواست تا مطلع شود
بر حقیقت آتشی که آنجا مدام از زمین برآمدی تابستان کمتر و در زمستان بیشتر و مستولی بر صقلیه
در آن عهد مردی بود از یونان و متغلب بران استیلا یافته بود اسم او دیونوسیوس
مردی بغایت جبار چون شنید که افلاطون وارد آنجا شد باحضار او فرمان داد و چون
حاضر شد سقراط را نزد وی دید و سایر علماء جزیره را و سقراط خطاب میکرد ایشان را که
از افلاطون درخواست سخن کرد تا چیزی از خطب و اشعار خویش بخواند پس خطبهای بسیار باو ا
رسانید و او بغایت فصیح و شیرین الفاظ بود و گفت در اثناء خطبه از آنها که بهترین روشها
و نیکوترین آنها روشی است که بر قوانین ناموس و سنن منطبق باشد از این سخن دیونوسیوس را
در گمان آمد که این سخن تعریضی است باو که بر مملکت متغلب استیلا یافته نه باستحقاق پس در نفس
خویش آنرا پوشیده داشت و اصلا اظهار آن نکرد و این جبار خود نیز بقدری مزاولت
صناعت شعر و چیزی از حکمت نامحقق کرده بود و شاگردان و اصحاب داشت و عادتش
چنان بود که هر جا عالمی وارد بلاد او شدی حیلتی انگیختی و او را حاضر ساختی و بلا دوی مناظره
مباحثه در میان افکندی و اقامت حجت بر صحت طریقه خویش نمودی پس روزی افلاطون را
گفت از جمله اصحاب من کسی را سعید می بینی و توقع داشت که افلاطون در میان جمع او را گوید
سعید توئی تا باین سخن او را مرتبه حاصل شود که خود را بمردم سزاوار حکومت و ولایتی که
بتغلب حاصل کرده وانماید و انمعنی سبب تزاید و استحکام امر او شود پس افلاطون بدون

کائن

تحاشی در جواب گفت نه در میان اصحاب تو سعیدی نیست دیگر باره سوال کرد و در میان
قدما کسی را سعید میدانی جواب داد افلاطون و گفت بودند در میان ایشان جماعتی موصوف
بسعادت لیکن مشهور نشدند و امروز اشقیا هستند که اهل سعادت نیند و بسعادت مشهور
گشته اند و این سخن نیز تعریضی بود بدان جبار پس این بار هم این سخن را در دل گرفت و گفت
بنابر آنچه گفتی گویا ارقلیس را از اهل سعادت نمیدانند و ارقلیس مذکور شاعری بود از شعراء
یونان که این جبار را در اشعار خویش ذکر نمودی و جبار مذکور آن اشعار را که مشتمل بود بر
بر ذکر مدایح او در هیکلهای جزیره صقلیه گذاشته بود تا هر وقت او را بدان یاد آورند و جبار
مذکور از این روی تعظیم شعرا بسیار کردی تا مدایح او گویند پس افلاطون در جواب گفت
۱۴ اگر ما به چشم ارقلیس ابروجهی و روشی که هر کس از نسل مشتری باشد باید برآن توجه و روش باشد
بالضروره او را سعید خواهیم دانست و اگر او بر آن توجه و روش است که شما شعرا میگوید
سیرت او آنست که شما ذکر می کنید پس باعتقاد من او از اشقیاست و از آنهاست که همین
الآت و ادوات بختی میدارند پس چون دیونوسیوس جبار این سخن از وی شنید احراث
از وی تحمل نتوانست نمود و او را بپولیدس نام مردی از اهل اقادامونیا که برای
عقد مهادنت و مصالحت آمده بود داد و امر کرد او را بقتل افلاطون پس پولیدس مذکور افلاطون را
با خویش ببرد و لیکن بر قتل او اقدام نکرد و او را بمردی از اهل نهروان که انیاروس نام
داشت بفروخت او خود مردی بود که آوازه فضایل افلاطون شنیده و از دوستداران
او بوده و همواره باخلاق او تشبه جسته اما تا غایت او را ندیده بود و ثمنی که افلاطون را
بآن خریده بود مقدار سی من نقره بود و دیونوسیوس را قرابتی بود ذیون نام که در صقلیه
بمجلس افلاطون حاضر شده و کلام او شنیده بود و بغایت کانب او مایل شده چون شنید

برافلاطون چه گذشت بغایت بروی دشوار آمد و با دیونوسیوس خود مخالفتی آشکارا
نمیتوانست نمود به پنهانی سی من نقره سوی نهروانی فرستاد و التماس نمود که افلاطون را
بوی بفروشند نهروانی قبول نکرد و گفت او مردی حکیم و آزاد و مراد خوش است و من یاد کرده
داده ام غرضی جز آن نداشته ام که او را از اسر ظالمان خلاصی بخشم تا بسلامت و خوشی
بوطن خویش مراجعت فرماید پس چون زیون قرابت جبار این خبر شنید مالی که فرستاده
و نهروانی رد کرده بود بشهر افاذامیا فرستاد و چند باغ و بوستان در آن شهر خرید و
آنها را بملکیت افلاطون نمود و بقیه ایام حیات معیشت افلاطون از آنها بود و بعد از آنکه
نزد دیونوسیوس محقق شد که افلاطون خلاص شده بسلامت است از کرده پشیمان شد
و در مقام اصلاح آن آمد و مکتوبی مشتمل بر معذرت بخدمتش فرستاد و التماس نمود که
او را در خطب و اشعار خود ببدی مذکور نسازد افلاطون التماس وی مبذول داشت و
گفت ما را آن فراغ و فرصت از کجاست که بذکر او بپردازیم پس چنان اتفاق افتاد که باری
دیگر افلاطون را بصقلیه سفر واقع شد و باعث آن تحصیل کتابی بود در نوامیس که نزد همان جبار بود
و سابقا وعده کرده بود که آنرا با فلاطون بدهد و نداده بود و افلاطون در نظر داشت
که کتابی در اخلاق تصنیف نماید و این کتاب را از مواد آن میدانست پس چون بصقلیه رسید
چنان دید که کار ولایت بر دیونوسیوس بتباه انجامیده و مردم بروی شوریده اند و فرصت
آن ندارد که با فلاطون بپردازد لاجرم واگذاشت افلاطون آن مطلب را و برگشت و باری
دیگر بصقلیه سفر نمود و باعث آن بود که زیون نام قرابت دیونوسیوس بروی خروج
کرده و بر بسیاری از بلاد او تسلط یافته بود پس افلاطون این بار بقصد اصلاح میان
ایشان آنجا رفت و اعتقاد افلاطون آن بود که سعی در اصلاح مدن که از جهت اهل تغلب

بتباه انجامیده باشد از طریق حکمت بروی لازم است تا رعیت را راحت رسانیده
باشد پس چون بصقلیه رسید ایشان را مواعظ بلیغه شنوانیده و هر یک را بمنزل و مقامی
که سزاوار بودند باز داشت و از یکدیگر راضی گردانید و ببلاد خویش معاودت نمود و بودند
اهل بلاد آثینیس بر سیرتی که افلاطون از آن نمی پسندید مردم او را گفتند چرا سعی در تغییر
سیرت اهل این بلد نمیکنی گفت این روش و سیرت است که از روزگاری دراز در میان
این قوم بوده و در نفوس ایشان تمکن یافته نقل ایشان از آن رسوم و عادات بغایت
دشوار و بسا که بمقاتله و حروب انجامد و ضرور شود که به بیگانگان استعانت کنم از اهل
بلاد خویش و واسطه هلاک قوم خود گردم پس ای امتحان در مقام اصلاح ایشان شد
همگی بشوریدند لاجرم دیگر متعرض نشد و عذر او نزد آنان که آن سخن گفته بودند روشن ۱۵
شد و بدستور ملازم مدارست علوم و افاده حقایق و معارف گردید و از حاصل بستان تعیین
معاش میگذرانید و او را دو زن بود یکی را نام اکسیا از بلاد رقادیا و دیگری را نام اکسیوثیا
از بلاد فلیس و در تعلیم نفسی بغایت مبارک داشت جماعتی کثیر از شاگردی وی بدانشمندی
مشهور گردیدند از جمله ایشان اسیوسیوس از اهل آثینس و او خواهرزاده افلاطون است
دیگر اکسنوقراطیس از اهل فرخیدونا دیگر ارسطو از اهل اسطاخیرا دیگر برقلوس از اهل
بنطس دیگر اسطیاوس از اهل ارتیوس دیگر ارخوطس از اهل طاریطینی دیگر زیون از اهل
سوراقوسا دیگر انقلاس از اهل وارسطون دیگر قونیقس از اهل اسکیلیس دیگر طیمالاوس
از اهل قوریقوس دیگر اراون از اهل طیافوس دیگر مناذیموس از اهل برابوس دیگر قلید
از اهل ایواس دیگر تیانالیس و فالیوس از اهل آثینس و دیمطریوس از اهل انفیولیس و غیر ایشان جماعت
مردی بسیار رحم و عادت او آن بود که چون شاگردان نزد او حاضر گشتندی برپای خواستی

و درس علم بر ایشان القا نمودی در حالی که راه میرفتی در همان بستانها که زینون حکیم رواقی
نموده بود و شاگردان اخذ علوم در آن حال نمودندی از جهت لقب مشائین بر ایشان جاری
شد و چون هشتاد و یکسال زندگانی کرد از دنیا رحلت نمود و در همان لسائین مدفون گردید
در شهر اقاذامیا در آن روز هر که در شهر بود بمشایعت جنازه او بیرون رفتند مزد کار او
منحصر بود در بستانهای مذکور و دو خدمتگار و قدحی و جامی و گوشواری از زر که هنگام کودکی
در گوش میداشته و عادت اشراف یونان است که اطفال خویشتن را بگوشوار زرین
آرایند و بر قبر او بخط رومی این مضمون نقش کردند که اینجا مدفون گردیده است و او ارسطو فیلسوف آتن
و سرآمد مردم عصر خویشتن در عفت و اخلاق عدالت و هر که حکمت را بهتر از همه اشیا داند ثنا
گوید پس باید ثنا گوید این مرد را زیرا که وردی بود حکمت بسیار این مقابین بر یکجانب قبر و بر جانب
دیگر آنکه اما زمین فرو پوشانید جسد افلاطون را ولکن نفس او در مرتبه کسی است که نمیرد و ذکر
کرده است حنین بن اسحق مترجم و ابونصر محمد بن طرخان فارابی منطقی و غیر ایشان از علما و فلسفه که فلاسفه
یونان هفت فرقه بودند و هر فرقه نامیده شدند باسمی که آن اسما از هفت چیز اشتقاق یافته بود
یکی از نام مردی که معلم آن نوع بوده دویم از اسم بلدی که معلم و مبدا آن علم از آنجا بوده
سیم از اسم موضعی که مدرس علم بوده چهارم از اسم رای که معلم بدان رای منفرد بوده پنجم
از اسم اخلاق و عادات ایشان ششم از لذتی که ایشان را باشد در خصوص غرض از حکمت هفتم از
فعلی که مقارن تعلیم واقع میشده اما اول اصحاب فیثاغورث دوم اتباع ارسطیفوس سوم
اصحاب کرسفس که ایشان را اصحاب مظله مینامیدند بنا بر آنکه در رواق هیکل مدینه اثینه تعلیم
و تعلم می نمودند چهارم اصحاب ذیوجانس کلابیه طریقه ایشان آن بود که مقید برسوم و عادات
اهل بلد نباشند و خویشان و اقارب خود را دوست دارند و با دیگر کس محبت نورزند و

این خلق یکسان را میباشند پنجم اصحاب لذت که غرض از حکمت معرفت نفس لذت دانش گفتند
ششم اصحاب افلاطون و ارسطو که نام مشائین بر ایشان باقی ماند از فعل مشی معلمین ایشان
در حال درس طلبه فرق یونانیین اینانند که برشمرده شد و دو فرقه از سایر فرق اجل و اعظم اند
اصحاب فیثاغورث و اصحاب افلاطون و ارسطو این دو فرقه رکن و عمود فلسفه اند و جمعی
از پیشان یونانیان در فلسفه طبیعیه کوشیدندی موافق طریقه ثالیس ملطی و عوام صابیه
و مصر پس متاخرین از ایشان مایل بفلسفه مدنیه شدند مانند سقراط و افلاطون و
ارسطو و متابعان ایشان و همین مقابین را ارسطو در کتاب حیوان ذکر کرده میگوید که
از ابتدا ار صد سال قبل ازین مردم مایل بفلسفه مدنیه شده اند از زمان سقراط و ریاست علوم ۱۶
منتهی شد با فلاطون و باید دانست که یونان گروهی عظیم اند جلیل القدر ملوک عالیمقدار از ایشان
برخواسته یکی از ایشان اسکندر بن فیلقوس ماقدونی معروف بذی القرنین که با دارای بن
دارا ملک فرس محاربه کرده پادشاهی از او گرفت و او را بکشت و از آنجا ببلاد شرق روان
شد و مستولی شد بر تمام آن اطراف بر وجهی که تواریخ از آن خبر میدهند اما بعد از اسکندر
دولت یونانیان روی در انحطاط نهاد و بطالمه که از ایشان بلفظ بطالسه نیز تعبیر میشود
بر بلاد ایشان استیلا یافتند و روزگاری فرمان ایشان را بود تا آنکه روم بر ایشان
مستولی شدند آنوقت پادشاهی بطالمه نیز از روی زمین منقطع شد و مملکت ایشان بمملکت
روم ملحق گردید و هر دو یک مملکت شدند مانند مملکت فرس و بابلیان و موضع بلاد یونان
از معموره ارض ربع غربا شمالیست از سطح ارض و حد آن از جهت جنوب بحر رومی است
و ثغور شامیه و ثغور جزریه و از جهت شمال بلاد لان و آنچه در محاذات آن باشد از ممالک
شمال و از جهت غرب بلاد امانیه که قاعده آن مدینه رومیه است و از جهت شرق بلاد ارمنیه

و باب الابواب و لغت یونانیین را اغریقیه میگویند و ازا وسع و اجل لغاتست و اکثر
و اعم یونانیین صابه و اهل تعظیم کواکب و عبادت اصنام بودند و علما ایشانرا فلاسفه
مینامند و احد آن فیلسوف و معنی این کلمه بلغت ایشان محب حکمتست و یونانیان از جمله
هشت گروه بنی آدم اند که اعتنا و اهتمام ورزیده اند در استخراج و استنباط علوم و آن
هشت گروه هنداست و فرس و کلدانیان و یونانیان و روم و مصریان و عرب و عبرانیان
و از غیر این هشت گروه از سایر مردم چیزی معتد به ظاهر نشده و حال ایشان حال بهایم است
در آنکه خورند و آشامند و نکاح کنند لاغیر و عبارتی که افلاطون در مناجات بزبان آورده
مضمون این کلماتست ای روحانیت من که اتصال داری بروح اعلی تضرع کن نزد علت کل تو
معلول وی تا تضرع کند از جانب من بسوی عقل فعال در تندرستی من چند آنکه باشم در عالم ترکیب
ارسطاطالیس بن نیقوماخس فیثاغوری لفظ ارسطاطالیس در لغت یونانی بمعنی تام الحکمة است
و او شاگرد افلاطون است و بعد از وفات وی و سر آمد همه شاگردان او بود مدت بیست سال
شاگردی نمود و افلاطون او را بر سایر شاگردان خویش ترجیح نهادی و او در عقل نام کردی
و فلسفه یونانیین بوی منتهی شد و خاتم و سید علماء یونانیین او بود و او اول کسی است که صناعت
برهان را از صناعات منطقیه محقق و ملخص گردانید و آنرا آلت علوم نظریه ساخت و او را در
جمیع علوم فلسفیه کتابهای نیکوی کلیه و جزئیه هست مراد بجزئیه رسایلی است که در یک مطلب
نوشته شده باشد و کلیه آنکه سرجمله و تذکره باشد از سایر فنون و آنها هفتاد کتابند
و کتب او در علوم فلسفیه بعضی از آن در علوم آلهیه است اما کتب او در تعلیمیه کتابهاست در مناظر
و کتابی در خطوط و کتابی در حیل اما کتب او در علوم طبیعیه بعض آنها از آن قبیل است که دانسته
میشود از آن اموری که مختص است بهر طبیعتی از طبایع و بعضی آنکه دانسته میشود از آن

اموری که عام و شامل است جمیع طبایع را و اینها که عام است جمیع طبایع را کتابی است
که موسوم است بسمع الکیان و شناخته میشود از آن مبادی اشیاء طبیعیه و آنچه مانند
مبادی است و آنچه توالی مبادیست و آنچه مانند و مشاکل توالی است اما مبادی عنصر و
صورتست و آنچه مانند مبادی اند و کخفیف مبادی نیستند مانند عدم و آنچه توالی مبادی اند
مانند زمان و مکان و آنها که مشاکل توالی اند مانند خلا و مالا نهایة له و بر همین ترتیب
و ترتیب مرکب و مرتب اند کتب او همه در نظر هر که بنظر امعان در آنها نگرد و لیکن چون کتاب
تاریخ محل ذکر چنین چیزها نیست لهذا از ذکر ترتیبات آنها اعراض کردیم و ارسطاطالیس
استاد اسکندر است ملک مقدونیه و در هر باب بآداب او عمل کردی و سیاست رعیت و
روش پادشاهی بر مقتضای رای او راندی و بوسیله او شرور در بلاد یونانیین بر ١٧
کنده شد و خیر و عدل فایض گردید و ارسطاطالیس را رسایل بسیار است که بسوی اسکندر
فرستاده همه معروف و مدون اند و سبب او فلسفه و سایر علوم قدیمه در بلاد اسلامیه
شایع شد و شرح داده سبب آنرا محمد بن اسحق الندیم در کتاب خود بر نیوجه که مامون عباسی
در خواب دید مردی سرخ سفید گشاده پیشانی پیوسته ابروان بزرگ سر شهلا چشم نیکو شمایل
بر کرسی نشسته مامون گوید خود را دیدم در برابر او ایستاده و لبریز هیبت او شده پس از وی
سوال کردم که چه کسی جواب داد که من ارسطاطالیسم از این سخن مسرور گشتم و گفتم ایها الحکیم سوال
دارم گفت بپرس گفتم چیست حسن و نیکو گفت حسن و نیکو آنچه عقل حکم کند بحسن و نیکوئی آن گفتم
دیگر چه چیز گفت آنچه شرع آنرا حسن و نیکو گوید گفتم دیگر چه چیز گفت دیگر چیزی نه گفتم مثل این
افاده فرمای گفت هر که با تو مصاحب و همنشین باشد باید مانند طلا باشد و بر تو باد بتوحید
پس چون مامون بیدار شد همت بران گماشت که کتب ارسطو را تحصیل نماید چیزی از آن در بلاد اسلام

نیافت و دیگری غیر ابن اسحق گوید که مامون کس فرستاد بنزد ملک روم و طلبید ازوی کتب
ارسطوطالیس را پس ملک روم جستجو کرد و اثری از آنها در بلاد خویش نیافت غمین شد و بگفت
ملک اسلام از من کتب علوم اسلاف من طلبید و من آنرا ندانسته باشم و نیابم چه عذر توانم
گفت و چه قدر و قیمت ماند فرقه ما را نزد مسلمین پس مبالغه نمود در جستجو و غایت کوشش
در تفحص مبذول داشت تا عاقبت یکی از رهبانان که در یکی از دیرهای دور از قسطنطنیه
بسر میبرد آمد و بعرض ملک رسانید که مرا از آنچه ملک در طلب آنست خبری و اطلاعی هست
ملک او را گفت ما را معلوم گردان گفت در فلان موضع خانه ایست مقفل زیونانیان کرام
ملک لاحق بعد از ملک سابق قفلی بران افزوده چنان پندارند که در آن مالی است و هیچ
یک از ملوک در باره خود روا نمیدارند برداشتن آن مال را تا نگویند که از نقصان قدر
و عدم کفایت محتاج شد بدفینه سابقین زجهت عادت ایشان برای مستمر گشته که هر ملکی
مجدد قفلی بر آن افزاید لیکن حقیقت امر نه برینوجه است و آن خانه نیست مگر موضع هیکلی که
قبل از ظهور حضرت مسیح علیه السلم یونانیان آنرا معبد اتخاذ کرده بودند و پس از آنکه در عهد
قسطنطین یونانیان بملت مسیح در آمدند امر فرمود تا کتب حکمت را که در میان مردم بود همه را آورده
در آنخانه نهادند و در آنرا مقفل ساختند و عادت چنانکه شنیدی بر آن نهج مستمر شد پس
پس ملک بفرمود تا رؤسا و ارکان دولت جمع گشتند و سخن راهب را برای ایشان تقریر نمود
و با ایشان در باره گشودن آنخانه مشورت کرد همگی پسندیده داشتند پس از راهب
استفتا نمود که اگر آن کتب را ببلاد اسلام فرستد آیا او را در آخرت اثمی و در دنیا
عاری و منقصتی خواهد بود یا نه راهب گفت نه البته این کار بکن که بر آن ثواب خواهی
یافت زیرا که آن علوم در هیچ ملت داخل نشد الا آنکه قواعد آن ملت را متزلزل گردانید

پس ملک و رؤسا بسوی آنموضع روان شدند و چون گشودند آن خانه را موافق خبر
راهب کتابهای بسیار در آنجا دیدند ملک بفرمود تا از جوانب آن بی آنکه معلوم باشد
که هر یک چه کتاب و در چه علم و منسوب بکیست مقدار پنج شتر بار از آن بر گرفتند و بخدمت
مامون روانه بلاد اسلام گردانید پس مامون بفرمود تا مترجمین و جماعتی را که عارف بلغت
عربی و رومی هر دو بوده باشند حاضر کردند و امر نمود ایشانرا بنقل آن کتب از رومیه
بعربیه و بعد ازین سایر مردم بوادی جستجوی امثال آن کتب افتادند و هر یک بطلب
چیزی از آن بدست آوردند تا رفته رفته قدر کثیری از آن کتب در بلاد اسلام شایع
گردید و از آن کتب که بخدمت مامون فرستاده بودند بعضی تمام و بعضی غیر تمام بودند
و آنچه غیر تمام بودند تتمه آن الی الیوم یافت نشده و بدست نیامده ابو سلیمان منطقی سجستانی ۱۸
نزیل بغداد که از اکابر حکماء اسلام بود گوید بنی منجم جماعتی داشتند و هر یک را بمبلغ اجرت
میدادند و کار ایشان نقل و ترجمه کتب یونان و روم می بود و از جمله ایشان یکی حنین
بن اسحق بود و حبیش بن الحسن و ثابت بن قره و جمعی دیگر هر یک را در هر ماه پانصد دینار
میدادند و از مردمی که بعد از بنی المنجم درین کار اهتمام ورزیده اند محمد و احمد و حسن پسران
موسی بن شاکر بودند و عنقریب ذکر احوال ایشان درین کتاب خواهد آمد و مالهای بسیار
درین بذل نمودند تا چیزهای غریب بدست آوردند از فلسفه و هندسه و موسیقی و ارثما
طیقی و طب و غیر اینها و قسطا بن لوقا بعلبکی وقتی که او را ببغداد آوردند قدری ازین
جنس کتب با خود آورده بود و بعضی آنها را خود و بعضی را دیگران برای او ترجمه کردند محمد بن
اسحق الندیم گوید خود شنیدم که اسحق بن شهرام در مجلسی عام حکایت میکرد که در بلاد روم
هیکلی قدیم البنا هست که از آن بزرگتر هرگز دیده نشده و آن را دروازه ایست هر دو

مصراع آن از آهن طایفه یونان در روزگاری که عبادت اصنام می‌نموده اند آن
هیکل را بغایت معظم میداشته اند گفت اسحق بن شهرام که از پادشاه روم التماس کردم تا
امر فرماید بگشودن آن هیکل قبول نکرد و گفت از روزگاری که روم بنصرانیت انتقال نموده اند
این در بسته شده و مکروه میدارم گشودن آنرا پس التماس اکثر کردم و هر بار که بمجلس او
حاضر میشدم مشافهة التماس مینمودم تا راضی شد و فرمود تا آنرا گشودند چون داخل شدم
خانه بود از مرمر و دیگر صخرهای عظیم رنگارنگ و بر دیوارهای آن نقشها و کتابها که
با آن حسن و کثرت ندیده بودم و در آن هیکل از کتب قدیمه آنقدر بود که بحسب تخمین بارهزار
شتر مینمود بعضی از آن بحال خود و بعضی کهنه شده و ارضه آنرا خورده و هم در آنجا از آلات
قرابین که از زر خالص ساخته بودند چیزهای خوب خوشنما دیدم پس بیرون آمدم و ملک
فرمود تا آن در را محکم بستند و منت بسیار بگشودن آن در بر من نهاد و این در ایام سیف
الدوله بود و آن خانه بر سر منزل از قسطنطنیه است و قومی از صابیان کلدانیین مجاور آن
میبودند و روم ایشانرا بر دین و آیین خود گذاشته از ایشان جزیه میگرفتند محمد بن اسحق
گوید معنی ارسطاطالیس محب حکمت و بعضی گویند معنی آن فاضل کامل است و بعضی گویند
معنی آن تام الفضیلت است و او پسر نیقوماخس بن ماخاون است از آل اسقلیبیوس
که استخراج طب یونانیین او کرده چنانکه بطلیوس غریب گفته و هم مادرش افسطیا بود
و نسب او نیز با سقلیبیوس منتهی میشود و بلد او مدینه اسطاغریا است از بلاد یونان
و پدرش نیقوماخس طبیب فیلقس پدر اسکندر بود و ارسطاطالیس سه سال در شاگردی افلاطون
گذرانیده و در هنگامی که افلاطون بصقلیه سفر کرده بود جانشینی خویش را از تعلیم او را داد
گویند ارسطاطالیس شروع در تعلم فلسفه بعد از آن نمود که سی سال از عمر او گذشته بود و بعد از

افلاطون اجل علمای یونانیان او بوده نزد ملوک و سلاطین بغایت معظم و مکرم زیستی و اسکندر
در عظایم امور برای و مشورت او عمل نمودی و بعد از آنکه اسکندر متوجه محاربه طوایف
ناس شد ارسطاطالیس عزلت و انقطاع گزیده و در اثینه و موضعی که خود احداث نموده بود
بسر میبرد از آنجمله موضع تعلیم که منسوبست بفلاسفه مشائین و بمجامع همت متوجه مصالح مردم و
تقویت ضعفا گردید و مدینه ناسیطا را تجدید و چشمها و کاریزها در آن استنباط نمود و فوت
او در اول سلطنت بطلیموس بن لاغوس واقع شد و خلیفه خویش بر تعلیم تا و سطس برادر
زاده خود را تعیین فرمود و در صورت وصیت گفت وصی من در جمیع آنچه از من مخلف باشد
انطیطوس است تا وقتی که نیقانر حاضر شود و باید که ارسطوماخس و طیموخس و انقرخس
و دیوطالیس متفقد کارهای من میبوده باشند از امورات پیش من و اربلیس خادم
من و دیگر کنیزان و غلامان من و هر چه از من بازماند و اگر برتا و فرسطس شوار نباشد
و نتوانند با آن جماعت در تعقد امور مذکوره موافقت نماید مختار است و بعد از آنکه دخترم
بکمال رسد نیقانر متولی امر او باشد و اگر قبل از تزویج او را موت در رسد یا بعد از
تزویج قبل از آنکه او را ولدی باشد پس هر کس را نیقانر در مخلفات من وصی کرده آن
آن جایز و ممضی است و اگر نیقانر وصیت ناکرده فوت شود تا وفرسطس اگر برای
و شوار نباشد و بپسندد قایم مقام او باشد و وصیت میکنم جماعت مذکوره و نیقانر را
در کار اربلیس خادمه من که او را بر من حق خدمت بسیار است و کمال رضامندی از او
دارم هر چه او را بدان احتیاج باشد باو بدهند و دریغ ندارند و اگر اراده شوهر نماید او را
بر د فاضلی بدهند و مقدار یک طالیطن نقره که مساوی یکصد و بیست و پنج رطل است باو
تسلیم نمایند و سه کنیز دیگر سوای کنیز و غلامی که دارد باو بدهند و اگر خواهد مقیم باشد او را است

۱۹

که سکنی نماند در مدینه اسطاغریا در منازل پدران من هر منزل از آن منازل که اختیار
نماید و هر چیز که بدان احتیاج داشته اظهار نماید اوصیا آنرا باو بدهند و اما امر
ولد من خود چه حاجتست که اوصیا را بحفظ ایشان وصیت نمایم و باید که نیقانر عماتی
برقین غلام من میداشته باشد تا او را بشهر و بلد خودش رساند با جمیع اموالی که با او
بهر روش که خواهد و کنیز من امارقیس را آزاد گردانند و بعد از آزادی اگر در خدمت
دخترم اقامت اختیار کند تا وقتی که او را بشوهر دهند پانصد درهم و کنیزکی که دارد باو
بدهند و دختر که ثالیس نام که در من نزدیکی مالک او شدیم او را یکی از غلامان ما بدهند
و هزار درهم نیز بدهند و قیمت یکنفر غلام سیمس بدهند تا برای خود غلامی بخرد سوای
غلامی که قبل ازین قیمت آن باو داده شده و بجز اینها آنچه رای اوصیا اقتضا نماید
باو بدهند و چون دخترم بشوهر رود آنوقت غلامان من ناخن و فیلن و انیلس را آزاد
گردانند و نه پسر اربیس و نه احدی از غلامان مرا نفروشند باید که در خدمت باشند
تا بحد رجال برسند آنوقت ایشان را آزاد نمایند و هر یک را فراخور استحقاق عطیه بدهند
اما ترتیب تصانیف ارسطاطالیس پس بدانکه آنها چهار مرتبه دارند منطقیات و طبیعیات
و الهیات و خلقیات اول سخن کنیم از منطقیات و ذکر نمایم جماعتی را که آنها را نقل
کرده اند از لغتی بلغتی دیگر و جماعتی را که آنها را شرح نموده یا اختصار کرده اند بمقداری
که نظر و اجتهاد ما بدان قرار رسیده قاطیغوریاس و آن عبارتست از مقولات عشر
باری ارمینیاس یعنی عبارت مراد مباحث الفاظ است انولوطیقا و معنی آن تحلیل قیاس
است ابودقطیقا و آن انولوطیقای ثانی است و معنی آن برهان است طوبیقا یعنی
جدل سوفسطیقا یعنی مغالطه که آنرا حکمت مموهه نیز مینامند ریطوریقا و آن عبارتست

از خطابت ابوطیقا و آنرا بوطیقا نیز گویند و عبارتست از شعر اما قاطیغوریاس و ناقلان و
شارحان آن گوییم نقل کرده آنرا از رومیه بعربیه حنین بن اسحق و شرح و تفسیر نموده آنرا جماعتی
از یونانان و جماعتی از عرب از انجمله فرفوریوس یونانی دیگر اصطفن اسکندرانی رومی دیگر
البنس رومی دیگر یحیی نحوی بطرک اسکندریه دیگر امونیوس رومی دیگر ثامسطیوس رومی دیگر
ثاوفوسطس یونانی دیگر سنبلیقوس یونانی و دیگر مردی معروف بثاون که هم بسریانی و هم
بعربی شرح کرده و از غرایب تفاسیر آن قطعه ایست منسوب بالینس اما یحیی بن عدی میگوید
ظاهر آنست که آنرا بر البنس بسته باشند زیراکه در اشعار کلام او دیده ام که میگوید چنین
گفت اسکندر مصنف گوید این عبارت مانع نیست از آنکه قطعه مذکوره از البنس باشد چه
میشاید که بعض متاخرین کلام اسکندر را اضافه کلام او نموده باشند و از مفسرین شارحین ۳۰
از حکمای اسلام یکی ابونصر فارابیست و دیگری ابوبشر متی و مر آن کتاب را مختصرات و
منتخبات نیز هستند بعضی تمام و برخی ناتمام که مشتمل آن شده اند جماعتی از انجمله ابن مقفع
و ابن بهریز و کندی و اسحق بن حنین و احمد بن الطیب و رازی و اما باری ارمینیاس که عبارتست
از مباحث الفاظ نقل کرده بعض آنرا حنین بسریانی و اسحق بعربیه و متولیان شرح و تفسیر آن
یکی اسکندر افرودیسی است لیکن شرح او در میان نیست دیگر یحیی نحوی دیگر البنس دیگر فرفوریوس
و اصطفن اسکندرانی آنرا تلخیص کرده اما در میان نیست و شرحی از شروح آن منسوب بجالینوس
و از شراح آن هستند قویری و ابوبشر متی و فارابی و ثاوفوسطس و جمعی که آنرا تلخیص و اختصار نموده اند
حنین است و اسحق و ابن مقفع و کندی و ابن بهریز و رازی و ثابت بن قره و احمد ابن الطیب
و اما انولوطیقا اول که عبارتست از تحلیل قیاس نقل کرده آنرا ثیاذروس بعربیه و میگویند
آنرا عرض کرد بر حنین و حنین اصلاح آن کرد و نقل نموده بعضی از آنرا حنین بسریانی و باقی را

اسحق نقل کرده است هم بسریانی و اما شارحان آن شرح کرده اند آنرا تا اشکال حملیه و
شرح یحیی اتم از آن دیگر و ثامسطیوس دو مقاله از آنرا در سه مقاله شرح کرده و یحیی نحوی نیز
شرح کرده آنرا تا اشکال و ابوبشر متی هر دو مقاله را شرح نموده و کندی را نیز بر آن کتاب
شرحی است و اما انولوطیقا دویم که عبارتست از برهان نقل کرده حنین بعض آنرا بسریانی
و اسحق تمام آنرا هم بسریانی و نقل نموده متی نقل اسحق را بعربیه و اما شارحان آن یکی ثامسطیوس
دیگر اسکندر لیکن موجود نیست دیگر یحیی نحوی و ابویحیی مروزی استاد متی را سخنی و کلامی بر آن
هست و هر یک از متی و کندی و فارابی را شرحی است بر آن و اما طوبیقا که عبارتست از
جدل نقل نموده آنرا اسحق بسریانی و نقل کرده یحیی بن عدی نقل اسحق را بعربی و دمشقی هفت
مقاله آنرا نقل نموده و ابراهیم بن عبدالله هشت مقاله را نقل نموده میگوید یحیی بن عدی از
آغاز تفسیر این کتاب که من نیافتم برای این کتاب تفسیری از متقدمین مگر تفسیری که اسکندر
نموده بعض مقاله اولی را و مقالات خامسه و سادسه و سابعه و ثامنه را و مگر تفسیر امونیوس
مقالات اولی و ثانیه و ثالثه و رابعه را پس اعتماد کردم در این تفسیر بر آنچه فهم کردم آنرا از تفسیر
اسکندر و امونیوس و اصلاح نمودم عبارت نقلان این دو تفسیر را مصنف گوید این کتاب
بتفسیر یحیی مذکور نزدیک بهزار ورق کتابتست و بتفسیر کلام یحیی شرح امونیوس است چهار مقاله
اولی را و شرح اسکندر چهار را فقرا تا موضع دوازدهم از مقاله ثامنه و شرح کرده ثامسطیوس
چندین موضع آنرا و فارابی نیز آنرا شرح کرده و تلخیصی نیز نموده و متی مقاله اولی را شرح کرده
و شرحی که امونیوس و اسکندر نموده اند اسحق آن هر دو را بعربیه نقل کرده و ابوعثمان دمشقی
نیز ترجمه کرده و اما سوفسطیقا یعنی مغالطه که آنرا حکمت مموهه نیز مینامند نقل کرده آنرا ابن ناعمه
و ابوبشر متی بسریانی و یحیی بن عدی بعربیه و متقدمی شرح و تفسیر آن شده قویری و ابراهیم بن بکوش

نقل ابن ناعمه را بعربیه نقل کرده بطریق اصلاح و شرحی دیگر کندی راست بر این کتاب و اما ریطوریقا
که عبارتست از خطابت میگویند اسحق آنرا بعربیه نقل نموده و ابراهیم بن عبدالله نیز آنرا
نقل نموده و فارابی آنرا شرح کرده و این کتاب بخط احمد بن الطیب السرخسی دیده شده در یک
صد ورق و اما انوطیقا که عبارتست از شعر نقل نموده آنرا ابوبشر متی از سریانی بعربیه و نقل
نموده آنرا یحیی بن عدی و گویند ثامسطیوس را نیز در آن کلامی هست و بعضی گفته اند که آنرا
بر ثامسطیوس بسته اند و کندی آنرا اختصاری نموده این بود خبر کتب منطقیات او و اما کتب او
در طبیعیات اما سماع طبیعی که آنرا سمع الکیان نیز مینامند و آن هشت مقاله است و آنچه یافت
میشود از تفسیر اسکندر افرودیسی آنرا همین شرح مقاله اولی است که در دو مقاله ایراد کرده
آن نیز تمامش موجود نیست و نقل نموده آنرا ابوروح صابی و اصلاح آن نقل کرده یحیی بن ۳۱
عدی و مقاله ثانیه را حنین از یونانی بسریانی نقل نموده و از سریانی بعربیه یحیی بن عدی نقل
کرده و مقاله ثالثه در میان نیست و مقاله رابعه را قسطا بن لوقا در سه مقاله شرح کرده و هم
او مقاله خامسه را نقل نموده و مقاله سادسه را شرح کرده اما آنچه موجود است از آن تمام نیست
نصف خواهد بود یا قدری بیشتر و مقاله سابعه را بجز و نقل اکتفا کرده و مقاله هشتم را شرح نموده
ولیکن چیزی از آن موجود نیست مگر ورقی چند و ابن ناعمه ترجمه های قسطا را باری دیگر ترجمه نموده
و اما شارحان آن کتاب پس جماعتی از فلاسفه آنرا متفرق شرح کرده اند از آنجمله شرح چهار
مقاله آن منسوبست بفرفوریوس و سیس نامی آنرا نقل نموده و ابوبشر باری دیگر نقل کرده
و شرح منسوب بثامسطیوس متعلق بهمین مقاله اولی است و ابواسحق بن کرنیب نیز بعض مقاله اولی
و بعض مقاله رابعه را تا مبحث زمان شرح کرده و ثابت بن قره نیز این دو مقاله را از هر کدام
پاره شرح نموده و بخط یحیی بن عدی شرحی مقاله اولی را منسوب بابراهیم بن الصلت دیده شده

وابوالفرج بن قدامه را نیز شرحی است متعلق ببعض مقاله اولی از سماع طبیعی و تمام آنرا تامسطیوس
شرح کرده اما علی الاجمال چنانکه باید بسط و تفصیل نداده و یحیی نحوی را نیز شرحی است بر آن و
از رومی بعربیه نقل شده و کتابی بزرگ شده و وقتی مالک آن بودم ده مجلد بود و بر حواشی
آن بخط جورجیس یبرودی سخنان تامسطیوس ثبت شده بود و نسخه مذکوره از عیسی بن علی بن
عیسی الجراح الوزیر بوده که نزد یحیی بن عدی بخوانده و بر حواشی آن فوایدی که از یحیی در حین
قرائت میشنیده بخط خود نوشته بود خطی در کمال خوبی و درستی و همچنین ابن المسیح شرحی مجمل
بر آن نوشته و بغیر این جماعت نیز جمعی از فلاسفه اسلام آنرا شروح نوشته اند که ذکر همه
بتطویل می انجامد و اما کتاب سماء و عالم و آن چهار مقاله است ابن بطریق و ابو بشر بعض مقاله
اولی را نقل کرده اند و اسکندر افرودیسی نیز بعض مقاله اولی را نقل نموده و تامسطیوس تمام آنرا
تفسیر و شرح کرده و آن شرح را یحیی بن عدی نقل و اصلاح نموده و حنین بن اسحق بر شانزده مسئله
از مسایل آن کتاب کلامی نوشته و ابوزید بلخی اوایل آنرا برای ابوجعفر خازن شرح کرده
و ابوهاشم جبائی را بر آن سخنان و اعتراضات است آنرا تصفح نامیده و در مقام ابطال قواعد
ارسطو آمده شنیده ام که یحیی بن عدی در بغداد بمجلس بعض وزرا حاضر شد در روز تهنیتی
و جماعتی از اهل کلام حاضر بودند پس وزیر ایشانرا گفت سخن گویید با این شیخ که او از زمره
فلاسفه است یحیی بن عدی استعفا کرد وزیر از سبب استعفا سوال نمود یحیی گفت زیرا که ایشان
قواعد کلام مرا و من اصطلاحات ایشانرا نمیدانیم و بیم آن داریم که میان من و ایشان همان
روی دهد که جبائی را در کتاب تصفح روی داده زیرا که او کلام ارسطو را نقل کرده و بر آنچه
خود از کلام او فهم کرده ایرادات نموده و حال آنکه او عالم بقواعد منطقیه نبوده پس اعتراضات
فاسده کرده و بگمان خویش کاری کرده و اگر حقیقت امر او را معلوم بودی آن اعتراضات

کردی و وزیر چون این کلمات از یحیی بشنید او را معاف داشت و وی را از اهل انصاف
دانست و اما کتاب کون و فساد نقل کرده آنرا حنین بسریانی و اسحق بعربی و دمشقی هم بعربی
و اسکندر تمام آنرا شرح نموده و ولامپیدورس نیز آنرا شرحی کرده بنقل اسطاث و نقل
آن کرده ابو بشر متی و مقاله اولی آنرا قسطا نقل نموده و نقل متی را ابوزکریا یحیی بن
عدی اصلاح کرده و یحیی نحوی آنرا شرح کرده و شرحی بر آن کتاب بلغت یونانی نیز یافت
شده و آنرا بعربیه ترجمه کردند و جماعتی که لغت سریانیه میدانستند مدعی آنند که آن شرح سریانی
نیکوتر از شرح عربیه است و لاشک که ناقل آن بعربیه از عهده ترجمه کما ینبغی بر نیامده و اما
کتاب آثار علویه آنرا الامپیدروس شرحی مبسوط نوشته ابو بشر طبری آن شرح را
نقل نموده و شرحی دیگر کرده آنرا اسکندر که بعربیه نقل شده ناقل معلوم نیست و بعد از اینها
یحیی بن عدی کتاب نفس انتها و زان نقل نموده و آن سه مقاله است که حنین جمله آنرا بسریانی
نقل نموده و اسحق نیز نقل نموده و آنرا اکثر قلیلی و بار دیگر اسحق تمام آنرا نقل نموده و نقل ثانی
بهتر از اول آمده و تامسطیوس شرح کرده آن کتاب را علی التمام مقاله اولی را در دو مقاله
و ثانیه را هم در دو مقاله و ثالثه را در سه مقاله و لامپیدوروس را نیز تفسیریست نیکو بر این
کتاب و یافت میشود شرحی بر آن نیکو منسوب بسنبلیقوس بلغت سریانیه و اسکندر آنرا تلخیصی
نوشته قریب یکصد ورق و تلخیصی دیگر آنرا هست منسوب با بن بطریق و شرح تامسطیوس را
اسحق بعربیه نقل کرده بوده از نسخه ناقصی و بعد از سی سال آنرا اصلاح نمود بانکه مقابله نمود
آنرا با نسخه خوبی و اما کتاب حس و محسوس آن دو مقاله است و معلوم نشده که کسی آنرا
نقل نموده باشد که اعتماد را شاید و آنچه یافت میشود از آن قلیلی است که از ابی بشر متی بن
یونس اخذ شده و اما کتاب حیوان و آن نوزده مقاله است نقل نموده آنرا ابن بطریق و نقلی

۲۲

قدیم بلغت سریانی یافت میشود بگو تر از عربیه و مختصرات قدیمه مر آن کتاب را نیز یافت
میشود بحسب آنچه یحیی بن عدی ذکر کرده و نیقولاوس نیز آن کتاب را اختصاری کرده و ابوعلی
بن زرعه آنرا بعربیه نقل نموده و دو نسخه ازان نزد من بوده و اما کتاب ما بعد الطبیعات و آن
مرتب است بر ترتیب حروف یونانیه اول آن الف صغری است اسحق آنرا نقل نموده و ازین
نقل آنچه در میان است تا حرف هو هوست و این حرف را یحیی بن عدی نقل کرده و حرف
نو بلغت یونانی یافت میشود و آنرا اسطاث کندی نقل نموده و ابو بشر متی مقاله لام را
که مقاله یازدهم است ازان حروف بعربی نقل کرده و حنین بن اسحق این مقاله را بسریانی
نقل کرده و ثامسطیوس نیز مقاله لام را تفسیر کرده و ابو بشر آن تفسیر را نقل نموده و اسحق
بن حنین چند مقاله آنرا نقل کرده و سوریانوس مقاله با را تفسیر کرده و دیگری آنرا بعربیه آورده
و اما خلقیات کتاب اخلاق آنرا فرفوریوس شرح نموده و جمله آن دوازده مقاله است که
حنین بن اسحق ترجمه کرده و چند مقاله ازان بخط اسحق نزد یحیی بن عدی بوده و شرحی دیگر
هست آن کتاب را منسوب بثامسطیوس بلغت سریانی و اما کتاب مرآة حجاج بن مطر آنرا
ترجمه نموده و کتاب اثولوجیا آنرا کندی تفسیر کرده اکنون تفصیل مصنفات ارسطاطالیس را
ذکر کنیم موافق آنچه بطلیموس نامی در رساله که برای اغلس تصنیف کرده آورده است کتاب در ترغیب
بتعلم فلسفه که آنرا یونانیان فانه و نغا او ترس میخوانند در چهار مقاله کتاب در ریاضت و ادب
تدبیر انسان حالات نفس خویش را و آنرا فاری فادس نیامند الفا چهار مقاله کتاب
در شرف جنس که آنرا فادی اوغانس نیامند پنج مقاله کتاب در شعر سه مقاله کتاب در ملک
و پادشاهی و آنرا فادی قاسیس نیامند شش مقاله کتاب در خیر و آنرا فادی ایحانوحس
نیامند پنج مقاله کتاب موسوم بارطوحس مقاله کتاب در بیان خطوط غیر منقسمه و آنرا

فادی طون عروس نیامند سه مقاله کتاب در صفت عدل و آنرا فادی دیقان نیامند
چهار مقاله کتاب در تباس و اختلاف و آنرا فادی باقو دایس نیامند چهار مقاله کتاب
در عشق و آنرا رطیقون نیامند سه مقاله کتاب درانکه صور موجوداند یا نه و آنرا فاریانی
دلس نیامند سه مقاله کتاب اختصار رقول افلاطون در تدبیر بدن و آنرا لاطوسس فی ابطیطی
نامند دو مقاله کتاب در لذت و آنرا فاری اندرسماطا نیامند کتاب در حرکات و آنرا
فادی فیضا ساون نیامند هشت مقاله کتاب موسوم بمسایل جلیه و آنرا مساو سماطا نیامند
دو مقاله کتاب در صناعت شعر بر مذهب فیثاغورث و اصحاب او دو مقاله کتاب در
بیان روح و آنرا فاری موطس نیامند سه مقاله کتاب که در باب نیل مصر نوشته و آنرا
۲۳ فاری طونیا نیامند سه مقاله کتاب در اتخاذ حیوان ماوی و مسکن خود را و آنرا فاری
طوفولین نیامند کتاب موسوم بجوامع الصناعات و آنرا فاری طحسون نیامند یکمقاله
کتاب در محبت و آنرا انیلیس نیامند سه مقاله کتاب معروف بباریرمنیاس و آن دویم
کتابست از کتب منطقیه یکمقاله کتاب معروف بانالوطیقا دو مقاله کتاب معروف بانولوطیقا
دو مقاله کتاب در سوفسطاس یکمقاله کتاب مقالات صغار در علم اخلاق که برای او
ذیمس نوشته و آنرا ایثقون اوذیمس نیامند هشت مقاله کتاب در تدبیر بدن و آنرا
نولیطیقون نیامند و هشت مقاله کتاب در صناعت ریطوری یعنی خطابت سه مقاله
کتاب در سمع کیان هشت مقاله کتاب در سما و عالم چهار مقاله کتاب در کون و فساد دو
مقاله کتاب در آثار علویه چهار مقاله کتاب در نفس سه مقاله کتاب در حس و محسوس یک
مقاله کتاب در هشیاری و خواب یکمقاله کتاب در حرکت حیوانات و تشریح این
و نیامند آنرا فنیسا و س طردا را ابو طر من بعث مقاله کتاب در طبایع حیوان ده مقاله

کتاب در بیان اعضائی که حیوة و زندگی منوط با نهاست و مینامند آنرا روانیون مواریون
چهار مقاله کتاب در کون و آنرا فاری وارغاسلوس مینامند پنج مقاله کتاب در حرکات
مکانیه حیوان و آنرا فاری بورنس مینامند یکمقاله کتاب در درازی و کوتاهی عمر حیوان
یکمقاله کتاب در حیوة و موت یکمقاله کتاب نبات دو مقاله کتاب در علم ما بعد الطبیعه سیزده
مقاله کتاب مسایل هیولانیه یکمقاله کتاب موسوم بمسایل طبیعیه چهار مقاله کتاب سوم تقسیم
چهل و شش مقاله در کتاب بحث میکند از اقسام زمان و اقسام نفس و اقسام شهوات و انفعال
فاعل و منفعل و فصل و از حال محبت و انواع خیرات و آنکه بعض آنها معقول است و بعض آن
در نفس و بعض از نفس است و مذکور میسازد در آن کتاب خیریت و شریت را و انواع علوم
و انواع حرکات را و انواع موجودات و اقسام آنرا و آنرا دیار اسیس مینامند کتاب سوم
بتقسیم افلاطون شش مقاله کتاب موسوم بتمت شروطی که لابد است قول را سه مقاله کتاب
در مناقضه قول باخذ مقدمات نقیض آن از نفس قول مینامند آنرا انفرا ساطیسی و نه مقاله
کتاب در موضوعات عشقیه و آنرا باسداد و طیقا مینامند یکمقاله کتاب موسوم بموضوعات
طبیعیه و آنرا باسر موسیقا مینامند یک مقاله کتاب موسوم به ثبت الموضوعات و آنرا
باسادارا ابهرا مینامند کتاب حدود و مینامند آنرا اودی شانزده مقاله کتاب در اشیا
تحدیدیه و آنرا اولیسطا مینامند چهار مقاله کتاب موسوم تحدید طوبیقی یکمقاله کتاب
در فکر و مستعمل در طوبیقا و مینامند آنرا بروسا و رسطو پقوبیت سه مقاله کتاب موضوعات
در تقویم حدود و مینامند آنرا رساله ... سیل حمس دو مقاله کتاب ایضا در تقویم حدود
مینامند آنرا برسطس و رحمس دو مقاله کتاب موسوم بمقدمات مسایل و مینامند آنرا برو
بذا اعراو اسه مقاله کتاب موسوم بمسایل دوریه و مینامند آنرا بروساطا چهار مقاله کتاب

وصایا و مینامند آنرا باریعلیماطا چهار مقاله کتاب تذکیرات و آنرا ابوسمیاطا مینامند
دو مقاله کتاب در اصناف مسایل از طب و مینامند آنرا بروبیماطا فاطیدی اباطرقایج
مقاله کتاب در تدبیر غذا و آنرا ساریدماطس مینامند یکمقاله کتاب در فلاحت ده مقاله
و آنرا غاریقون مینامند و از جمله آنست کلام در رطوبات یکمقاله و بر عقب آن آخر ده
مقاله در آثار علویه بعد از آن احکام محسوسات بعد از آن مقاله در اعراض عامه بعد از آن
سه مقاله هم در آثار علویه بعد از آن دو مقاله در تناسل حیوان بعد از آن هم در این مطلب
دو مقاله کتاب در مقدمات و مینامند آنرا بروطاسیس و سه مقاله و در عقب آن کتاب
هم در همین معنی اما در مقدمات دیگر هفت مقاله کتاب در سیاست مدن و مینامند آنرا بولیطیا
مذکور است در آن کتاب سیاسات امم و مدن بسیار از مدن یونانیین و غیر آن و عدد امم و
مدن که در آن کتاب آورده یکصد و هشتاد و یک رسیده کتاب موسوم بذکران و مینامند
آنرا دنقوسماطا شانزده مقاله کتابی دیگر در همین مطلب یکمقاله کتاب در مناقشات و مینامند
آنرا بحر حاطر کتاب در مضاف و آنرا باریطیس نیمی مینامند یکمقاله کتاب در بیان اجزا
و مینامند آنرا اجزو نو یکمقاله و در اسه علم و اما کتب مصنفات ارسطاطالیس که در خزانه اندلوس
یافته شده و بر نموج است کتاب مشتمل بر مجموعه رسایل او که جمع نموده آنرا مردی مسمی بارطاس
هشت جزو کتاب در سیرت مدن که بولیطیات مینامند دو مقاله مجموعه رسایل که فراهم آورده
آنرا اندرونیقس بیست جزو کتاب در جمیع معانی طب که آنرا ناطریقیس مینامند بعد ذلک ملخصه
نموده کتب ارسطاطالیس را مطابق آنچه از بطلیموس ذکر کرده شده که بسوی اغلس نوشته و رسانده
و الحمد لله کثیرا و الصلوة علی محمد و آله دایما و سرمدا از بعضی از کتب بنظر رسیده که صورت و شمایل
ارسطاطالیس را بتوجه ذکر نموده اند سفید رنگ گشاده پیشانی نیکو قامت قوی استخوان کوچک

چشمان و دهان فراخ سینه انبوه ریش کشیده بینی اگر تنها رفتی بسرعت مشی کردی و اگر با
اصحاب بودی آرمیده رفتی هرگز از مطالعه کتاب خالی نبودی بر سر هر کلمه توقف و تأمل کردی
چون از وی سوالی کردندی زمانی دراز سر زیر افکندی و باندک جواب اکتفا نمودی اوقات
روز را در سایها و کنار نهرها بسر بردی دوست میداشت استماع نغمات را و با اصحاب
ریاضات و ارباب بحث صحبت داشتی اگر در سخنی مغلوب شدی انصاف دادی و اعتراف
بخطا نمودی در ملابس و ماکل و مناکح و حرکات اعتدال مرعی داشتی همواره آلت نجوم و علامات
دوست میداشت و شصت و هشت سال زندگانی کرد و بعد از آنکه فیلقوس والد اسکندر وفات
یافت و اسکندر قایم مقام او شد و از شهرها مقدونیه بعزم جهانگیری برنشست ارسطاطالیس از و
تخلف نموده عزلت و انقطاع اختیار نمود و مدرسه و دار العلم بنا نهاد چنانکه قبل ازین مذکور
شد و متوجه مصالح مردم و تقویت ضعفا و ترویج بیوگان و تفقد طلبه علوم از هر جنس و هر نوع
که باشند گردید و بنای مدینه اسطاغیرا را که مندرس شده بود تجدید نمود و در میان مردم
بغایت جلیل القدر بود و نزد ملوک روزگار کرامت و منزلت رفیعی داشت اهل مدینه اسطاغیرا
استخوان جسد او را بعد از آنکه کهن و رمیم گردیده بود جمع نموده در ظرفی از نحاس نهادند
و در موضعی معروف بارسطالیس دفن نمودند و آنجا را موضع مجمع مشاورت در مهمات
عظیمه اخذ نمودند و اگر مسئله از مسائل حکمت بر ایشان مشکل شدی آنجا اجتماع کردندی
و تمکن ز دل عقلا و آنکه ببرکت حضور آنجا در عقول و افهام ایشان نورانیتی حاصل شدی
که بدان راه یافتندی بسوی صواب و آنگاه که بودی مرتفع گشتی و شاگردان بسیار
بودند او را از ملوک و ابنا ملوک و عظما و اکابر و غیرهم و بعد از وی اولاد وی پسری
بود صغیر مسمی به نیقوماخس و دختری صغیره و مال بسیار از وی مخلف شد و اگر کسی مقام

استیفا و استقصا اخبار او آید هر آینه مجلدات پرداخته شود لیکن بهمین قدر که
ذکر رفت اکتفا نمودیم مصنف گوید بدان وفقک الله که حکما دو انواع اند که نظر در کار
موجودات کرده بحث و تفتیش از اوصاف خالق و آفریدگار جل شانه بقدر نظر و قوت
بشریت نموده و بگمان خویش تحقیق احوال موجودات نموده اند سه فرقه اند دهریون
و طبیعیون و الهیون اما دهریون ایشان گروهی بوده اند در روزگارهای بسیار
اقدم که عالم را صانعی آفریدگاری ندانسته پنداشته اند که او فاعلی که در نظرات
همیشه و همواره بنفس خویش چنین بوده و چنین خواهد بود و حرکات دوریه که مشاهده میرود
۳۵ آنرا ابتدا و آغازی نبوده و حیوان از نطفه و نطفه از انسان لم یزل و لایزال
حاصل شده و میشود چنانکه دانه از گیاه و گیاه از دانه و مشهورترین اسطایه ثالیس ملطی است
و احوال او در حرف ثاء مثلثه عنقریب انشاء الله تعالی مذکور خواهد شد و این گروه و هر که
بقول ایشان قایل و رای ایشان را متابع باشد پس حقیقی که ایشان همه زنادقه اند و اما فرقه
ثانیه که طبیعیون اند جماعتی اند که بحث و تفتیش ایشان از افعال و انفعالات طبایع است
و آنچه از تفاصیل آنها بادید می‌آید از حیوان و نبات و تفحص از خواص نبات و تشریح حیوان
و ترکیب اعضا و آنچه از اجتماع آنها حاصل آید نموده اند پس تمجید خدای عز و جل و تعظیم جلال
او کرده از نظر در مخلوقات او راه برده اند بآنکه خالق و جاعل آنها فاعل مختار و حکیم
و علیم ذی الاقتدار است اصدار کرده موجودات را از اصول و ارکان مخصوصه که بزعم
ایشان آنرا مبادی میشمارند و چنان دیده که بسیاری ازین موجودات نزد رسیدن
آنها بغایتی که قوة استعداد ایشان از طبایع مقتضی آنست تلف خواهد آمد میل این
روی حکم کردند بآنکه انسان نیز مانند سایر موجودات بعد از تمام استعداد از طبایع

متفاعله فانی و فاسد میگردد پس انکار کردند ورا آخرت و وجود بعد از عدم و نشور ابدا
نها را و چنان دیدند که نفس بهلاک جسد هالک است و اموری که در شرایع رسل انبیا و
اوصیا علیهم السلم دعوت بآن واقع شده مقصود از آن حفظ سیاست اجتماعات است تا مردم
باز ایستند از تطاول و تغالب و آزار یکدیگر لاجرم بضلالت افتادند و دیگران را نیز بضلالت
افکندند پس این فرقه نیز از حکما در عداد زنادقه معدودند زیرا که اهل ایمان آنانند که قائل
باشند ایشان را ایمان باشد و بروز جزا و بعث و نشور و جمیع آنچه کتب الهی و رسل انبیا و
رسل بدان ناطق است و اما فرقه سیم که الهیون اند و ایشان متأخران اند از حکما یونان
مثل سقراط استاد افلاطون و افلاطون و ارسطوطالیس تلمیذ افلاطون و ارسطوطالیس است
این علوم و محرر و مقرر قواعد آن شد و فواید آن را از آراسته او بداشت و نظر آن را تحریر او
کرد و خام آن را بمرتبه پختگی او رسانید و روشن سخن و کلام را روشن و واضح نمود و قوانین
آن را محکم و محقق ساخت و ابطال دو فرقه متقدم را اعنی دهریین و طبیعیین را او رد کرد
و بطلان آنها بیان نمود و اظهار فضایح ایشان کرد و در رفع معارضه ایشان کفایت
نمود و مئونت آن از علماء حقه برداشت و تمام عمر خویش در مناظره و معارضه ایشان
بپایان رسانید و چون کلام شیخ خود افلاطون و شیخ او سقراط را که در مناظره قوم
ایراد کرده بودند ملاحظه کرد و از آن اکثر را مستور و متزلزل دید و برد و منع اقاویل فاسده
ایشان وافی ندید لاجرم مهذب و مرتب گردانید آنها را و بیرون کرد از میان آنچه را
ضعیف و سست دید از آنها و تبدیل کرد آنها را بآنچه اقوی و احکم و اوفی دانست
و در هر باب طریقه مجاهده و پرهیزکاری سلوک داشت و لیکن چون در این دریای بیکران
برای و رویت خود خوض میکرد و استناد و استظهار او بکتاب منزل یا بقول نبی

مرسل نبود بناچار کم شد و فوت گردید از وی امری چند که قوت عقلیه اش بتحقیق آنها
وفا نکرد و آن بقیه چند بود از رذایل کفر متقدمین لامحاله باختیار آن آراء بکفر در افتاد
بلکه قوه فکریه اش شبهتی چند بر آنها در افزود و هر که نیکو تأمل نماید در کلام ارسطوطالیس
و آنچه از سخن او بما رسیده حقیقت آنچه گفتیم و حقیقت آنچه نوشتیم او را ظاهر و روشن میگردد
و جماعتی که نقل کلام او کرده اند از یونانی بعربیه یا سریانیه یا فارسی خالی از تحریف
و تبدیل نبوده اند و هر یک بگمان خویش در آن نقل انصاف مرعی داشته و فی الواقع
مرعی نداشته اند و نیکوترین مردمان بواقع در فهم و تفهیم مقاصد او ابونصر فارابی
و ابن سیناست زیرا که ایشان غایت تدقیق و تحقیق بکار داشته حمل کلام او بر وجه مقصود
نموده اند و موافقت و متابعت او در اصول مقرره او کرده لامحاله ایشان نیز
در افتادند بکفری که او در آن افتاده اگر قصد رد او در آن سخنان کرده بودندی
چنانکه صاحب معتبر کرده هر آینه سالم بماندندی ولیکن با حکم قدر کس را چاره و حیلتی نه
و بدانکه کلام ارسطو و هم کلام فارابی و ابن سینا منقسم است بر سه قسم قسمی آنکه واجبست
تکفیر ایشان بسبب آنها و قسم دیگر آنکه اگر حکم بتکفیر نشاید حکم به تبدیع و صاحب آراء
مبتدع و اهل بدعت دانستن واجبست و قسمی دیگر آنکه هیچگونه انکاری از آن لازم و روا نه
و این اقسام سه گانه در شش فن از فنون ایشان دایر است ریاضیه و منطقیه و طبیعیه
و الهیه و سیاست مدنیه و منزلیه و فلسفیها ریاضیه آن خود متعلق است بعلم حساب و
هندسه و علم هیات عالم و در هیچ یک از اینها نیست چیزی که نفیا و اثباتا تعلقی بعلوم
دینیه داشته باشد بلکه آنها اموری اند که برهان بر صحت آنها قایم است و بعد از آنکه کسی
فهم آنها کرد و آن مطالب را علی الکنه شناخت دیگر او را راهی بانکار آنها باقی نمیماند

الا آنکه از جهتی دیگر منشأ ضرری واقع میشود یعنی آنکه ناظر در دقایق آنها چون براهین
قاطعه ایشان وقوف یافت گمان خواهد کرد که سایر علوم حکمت در احکام و اتقان مانند
آنهاست و از روی اعتقاد اجمالی بحقیقت جمله آنها خواهد کرد و فی الواقع نه چنین است
و اما منطقیات پس محتوی که چیزی از آنها نفیا و اثباتا تعلق بامور دینی ندارد بلکه حقیقت
آن نظر است در طرق ادله و مقاییس و شروط برهان و چگونگی ترتیب و ترکیب مقدمات
و شروط حد هر چیز تا برسانند بمعرفت محدود و در هیچ یک از اینها نیست چیزی که انکار آن
ضرور باشد الا آنکه این فن نیز از جهتی منشأ شبههٔ میشود که منجر و مؤدی بکفر میگردد
یعنی آنکه چون برهان را شروط است که بر تقدیر تحقق آن شروط مورث و منتج یقین میگردد
پس چون ناظر در آنها بعض مقاصد دینیه باز گردد و نیابد در آنها اکثر را که از شروط
برهان دانسته لامحاله در آن عقاید دینیه تسامح و تساهل خواهد نمود غایت تسامح و
تساهل پس بجوید لغزید قدم او و قدم هر که متابع رای او گردد بسبب آنکه موضع مغالطه
بر نظر شان پوشیده میماند لاجرم گمان خواهند کرد که عقاید دینیه بر قواعد برهانیه
انطباق ندارند و فی الواقع و نفس الامر نه چنین است و اما طبیعیات خود مذکور شد
که از چه جهت موجب فساد دین میگردد یعنی انکار معاد جسمانی و مسایل طبیعیه مقدمه
کلام در الهیات است و اما الهیات پس آنکه اکثر اغالیط ایشان در آنهاست بسبب
عجز اذهان از مراعات شرایط مقرره برهان از اینجاست که بیشتر اختلافات سابقه
ایشان در مسایل الهیه است و فارابی و ابن سینا بنی کنند با قاویل ارسطو در این
مسایل و در بیست مسئله کفر هر کس که تابع اقوال ارسطوطالیس شود و در سه مقاله که کافه
اسلامیین خلاف آن را معتقدند یکی آنکه او بجز ارواح قایل نیست باعتقاد او مثاب و معاقب

همین ارواح مجرده اند و عقوبات منحصر است در روحانیه نه جسمانیه دیگر آنکه جناب
آفریدگار جل شأنه عالم بکلیات است نه جزئیات و این خود کفریست صریح زیرا که
بارتیعالی جل شأنه پوشیده نیست از همسنگ ذره از آنچه در آسمانها و زمینهاست
و صاحب معتبر متابعت کرده در این رای کرده ارسطوطالیس را از رهگذر تعارض ادله
بر وجهی که نتوانست یافتن طریق تخلص را از آن حیرت و دیگر قول بازلیت و قدم
عالم اگرچه تارة استدلال بر حدوث و تارة بر قدم کرده اند لیکن مدام در آن
حیرت مانده اند و اما آنچه ایشان را در آن مبتدع و از اهل بدعت باید دانست پس
آن هفده مسئله است و این مقام جای تعداد آنها نیست و اما سیاسات پس سخنان
ایشان در آن ابواب مبنی بر مصالح دنیویه است و ترتیب امور پادشاهی و مملکت داری ٢٧
و اکثر آنها ماخوذ است از کتب الهیه منزله بر انبیا علیهم السلام و اما خلقیات پس مقصود
از آنها اصلاح صفات نفس و اخلاق اوست و ذکر انواع و اجناس آنها و کیفیت
معالجات و مجاهدات و ماخذ آنها اخلاق اصحاب تصوف است یعنی متالهان و
خدای طلبان که خویشتن را مدام بر ذکر الهی و مخالفت هوای نفس داشته در روش
سلوک الی الله تعالی از لذات دنیوی اعراض نموده و بمجاهده بر اخلاق نفس و
معایب او اطلاع یافته تحلی بفضایل و تخلی از رذایل وجهه همت ساخته اند نفع بخشد
خدای سبحانه ما را با ایشان و توفیق دهاد ما را بسلوک طریق حق و حسبنا الله و نعم
الوکیل **الاسکندر** الافرودیسی این حکیم در زمان ملوک طوایف بوده بعد از اسکندر
بن فیلقوس معاصر جالینوس و صحبت یکدیگر دریافته گویند جالینوس او را رأس البغل
لقب نهاده بود از آنکه میان ایشان مناظرات و مباحثات بسیار گذشتی و چون

سرسختی او در مناظره دیدی وی را باین لقب خواندی واین اسکندر بسیاری از کتب
ارسطوطالیس را شرح کرده چنانکه در روزگار رومیه و همچنین در ملت اسلامیه تا روزگار
ما همواره شروح او مطلوب و مرغوب مردم بوده یحیی بن عدی فیلسوف گوید همین
اسکندر تمام سماع طبیعی را شرح کرده و همچنین کتاب برهان را و من هر دو را در میان
ترکات ابراهیم بن عبدالله النافد النصرانی دیدم و هر دو را بصد و پنجاه دینار
بمن میدادند پس من رفتم که سرانجام آن دینار را نیز بنمایم چون برگشتم دیدم که همان دو
کتاب را با چند کتاب دیگر مردی از اهل خراسان بسه هزار دینار خریده بود و
هم یحیی بن عدی گوید که از همین ابراهیم بن عبدالله طلبیدم که فن سوفسطیقا و فن
خطابت و فن شعر را بنقل اسحق به پنجاه دینار بمن بفروشد راضی نشد و نفروخت
مصنف گوید ببین چگونه بوده همت مردم در تحصیل علوم و تا چه غایت سعی و جهد
در حفظ آن داشته اند و اسف که اگر این کتب امروز باشند و عرض کرده شوند بر جمعی
که مدعی علم و دانش اند بعشر معشار این مبالغ نخواهند خرید و اسکندر مذکور را
دیگر مصنفات هست از آنجمله کتاب نفس یکمقاله کتاب رد بر جالینوس کتاب
اصول عامیه یکمقاله کتاب عکس مقدمات یکمقاله کتاب بحث یکمقاله کتاب فرق میان
هیولی و جنس کتاب رد سخن آنکه گفت نشاید که کاین شود شیء الا از شیء کتاب رد
سخن آنکه گفت ابصار نباشد الا بخروج شعاع کتاب کون یکمقاله کتاب فصل رای
ارسطوطالیس یکمقاله کتاب باثولوجیا یکمقاله انافرودنطیس فیلسوفیست رومی ذکر
کرده او را یحیی بن عدی و گفته که او را در آثار علویه تصنیفی است که شرح کرده
در ضمن آن کلام ارسطوطالیس را در مقاله قوس قزح و ثابت بن قره از آن نقل نموده

ارلی

ارسطن فیلسوفیست طبیعی از اهل روم او را تصنیفی است که دلالت بر دانش او
میکند و آن کتاب نفس است ادریس حکیمی است از حکماء روم در وقت خود
رئیس و رئیس بوده علوم ارسطوطالیس انیکو داشته و او را تصنیفی است در شرح
کتب او ارمینس فیلسوفیست رومی اهل زمان خویش را افاده کردی و بعض کتب
ارسطوطالیس را شرح نموده ابامنیخس فیلسوفیست در وقت خود معروف و مشهور
بعض کتب ارسطوطالیس را شرح و بعض را بریانی و بعض دیگر بعربی نقل کرده انابیس
حکیمی است رومی بحکمت و دانش معروف و مشهور و معاصر ارسطو بوده و بعض
کتب او را نیز شرح کرده و از مشاهیر فلاسفه است و او را مقالات است که در بلاد اس
۲۸ تعلیم نقل میکنند افلیمون فاضلی است بزرگوار معاصر بقراط بوده و چنانکه میرم
که از اهل شام بوده علم فراست نیکو دانستی هر گاه دیدی از هیأت و شمایل او استدلال بر
اخلاق او نمودی و درین فن او را تصنیفی است مشهور از یونانی بعربی نقل شده و او را با
اصحاب بقراط قصه ایست در ترجمه بقراط در حرف با انشاءالله تعالی مذکور خواهد شد
ابلونیوس النجار بسیار قدیم العهد و از علماء ریاضی است قبل از اقلیدس بوده بزمانی دراز
و کتاب مخروطات که مؤلف اوست در بیان احوال خطوط منحنیه غیر مقوسه منسوب باوست و
در وقتی که کتب حکمت از بلاد روم بخدمت مأمون آورده شد جزو اول این کتاب در میان
بود و بس که مشتمل است آن جزو بر هفت مقاله و بعد از آنکه نقل و ترجمه میکردند کتاب را
از مقدمه وی فهمیده شد که آن کتاب اصلش هشت مقاله است و آنکه مقاله ثامنه مشتمل است
بر جمله معانی مقالات سبع و دیگر چیزهای زیاده بر آن و شروط مفیده و فواید مرغوبه
و از آن روزگار تا زمان ما اهل این فن در طلب آنند و یافته نشده والا شک در خزاین ملوک

محزون خواهد بود و مرا با کسی که خود را از اهل این علم میداند سخن از عزت و نایافت این
مقاله در میان آمد دعوی کرد که من آنرا دیده ام پس شروع کرد در ذکر اوصاف و خصوصیات
آن بر وجهی که اصلا مطابق آنچه مصنف در مقدمه وصف آن کرده نبود دانستم که خبری
ندارد نه از اصل و نه از فرع آن پس اعراض کردم از وی و او را جاهل و کذاب انگاشتم و هیچ
مخروطات ابلنیوس و کتابی دیگر هم از مصنفات او در این فن پس از روزگاری دراز
برانگیخت اقلیدس را بر تصنیف کتابی که منسوبست باو و چنانکه ذکر آن در ترجمه اقلیدس
خواهد آمد و ذکر کرده اند بنو موسی بن شاکر در اول کتاب مخروطات که ابلنیوس مذکور
از اهل اسکندریه بود و کتاب مخروطات او یکی از جهة آنکه بسبب قدم زمان مندرس و
متروک شده و دیگر از جهة عدم مبالغه در تصحیح و مقابله آن در دست مردم متفرق و
نامرتب یافت میشد و بدین اسباب این علم در معرض بطلان و اندراس بود تا آنکه پیدا شد
مردی از اهل عسقلان معروف باوطیقوس که فایق و سرآمد بود در علم هندسه پس او قواعد
آنرا ممجد و ممهد گردانید و تصانیف در آن بپرداخت ولیکن چیزی از آن بما نرسیده
ایضا بنو موسی ذکر نموده اند که از تصانیف ابلنیوس آنچه معلوم شده کتاب مخروطات
هفت مقاله و بعض مقاله ثامنه چهار مقاله اول نزد احمد بن موسی بن هلال حمصی ترجمه شده
و سه مقاله آخر را ثابت بن قره حرانی ترجمه نموده و از مقاله ثامنه چهار شکل یافت شده
و دیگر از تصانیف او کتاب قطع الخطوط علی النسبه است دو مقاله و کتاب در نسبت محدوده
دو مقاله مقاله اولی را ثابت اصلاح نموده و ثانیه بعربیه نقل شده اما نامفهوم است و ایضا
کتاب قطع السطوح علی النسبه یک مقاله و کتاب دوایر متماسه ثابت بن قره گوید او را مقالتی
از کلام هست در بیان آنکه هر دو خط که از مبدا او احد اخراج شوند بر زاویه کمتر از قایمه

و اینست که بالاخره آن دو خط ملاقی یکدیگر شوند اقلیدس النجار الصوری المهندس او
معروف است بصاحب جومطریا و اسم کتابی که او راست در هندسه اسطروسیا ست لغت
یونانی و معنی آن اصول الهندسه است و وی حکیمیست قدیم العهد اصل او از یونان و
نشو و نما در بلاد شام کرده صناعت او نجاری و او را در هندسه یدی طولی بوده
کتاب او را رومیان اسطقسات نام کردند و اسلامیان اصول نامیدند کتابیست جلیل
القدر عظیم النفع پیش از وی یونانیان را کتابی جامع در آن فن مانند کتاب او نبوده و بعد از
وی کسی نیامده که حوالی آن گردیده و مانند او در آن باب سخن رانده باشد و جماعتی از ریاضیین
یونان و روم و اسلام متوجه کتاب او شده بعضی آنرا شرح کردند و بر بعضی مشکل ماندند و بعضی استخراج
٣٩ فواید آن نمودند و همچنین بودند که تسلیم فضل او نموده شهادت بر پایه داری و غزاره او داده باشند
و عادت حکمای یونان بران رفته بود که بر ابواب مدارس خود مینوشتند که هر کس مهندس
نباشد بمدرسه ما داخل نشود یعنی هر که نخوانده باشد کتاب اقلیدس را و از مصنفات اقلیدس
است یکی کتاب مناظر و دیگر کتاب مفروضات و کتاب تالیف اللحون و غیر اینها یعقوب
بن اسحق کندی در بعض رسایل خویش آورده که یکی از ملوک یونانیین در کتابخانه اسلاف
خویش دو کتاب یافت منسوب بابلنیوس نجار در صنعت اجسام خمسه پس جستجو کرد و نیافت در
بلاد یونان کسی را که شرح نماید آن دو کتاب را از روی بیونانی تا شنید که در مدینه صور
از بلاد شام مردیست موسوم باقلیدس نجار که عالم است بفنون هندسه پس ملک یونان
آن دو نسخه را نزد ملک ساحل فرستاد و درخواست که او اقلیدس را بحل آن کتابها مامور
سازد پس روشن و واضح گردانید اقلیدس معانی آن دو کتاب را و مقدمه نهاد آنرا
که موصل باشد بمعرفت اغراض آنها و مقالات سیزده گانه منسوب باقلیدس عبارتست از آنها

دو مقاله نیز بر آن افزوده و ذکر نموده در آنها چیزی که ابلینوس ذکر نموده بود از چگونگی
نسبت بعض آن مجسمات ببعض دیگر اگرچه بعضی آن دو مقاله را نیز باقلیدس منسوب ساخته اند
و بعض مورخین آورده اند که اقلیدس قبل از ارشمیدس بوده و او را از فلاسفه یونان
شمرده اما کتاب اصول و نقل کرده آنرا بعربیه حجاج بن یوسف بن مطر الکوفی یکبار برای
هارون و یکبار دیگر برای مامون و ثانی بیشتر معتمد است و همچنین اسحق بن حنین نیز آنرا
نقل کرده و ثابت بن قره اصلاح آن نموده و ابوعثمان دمشقی چند مقاله از آنرا نقل نموده ابن
ندیم گوید در موصل مقاله عاشره را از نقل ابوعثمن در خزانه علی بن احمد عمرانی که ابو الصقر
قبیصی از غلمان اوست و در زمان ما که سنه سبعین و ثلثمایه است مجسطی بروی خوانده میشود
دیدم و انطاکی نموده شکوک کتاب اقلیدس را ایراد شرح کرده آنرا تبریزی و مردی دیگر
معروف بکرابیسی که ذکر او درین کتاب خواهد آمد نیز شرحی نموده آنرا و جوهری را نیز شرحی است
بر آن کتاب از اول تا آخر و اخبار جوهری نیز مذکور خواهد شد و ماهانی نیز مقاله خامسه را
شرحی کرده نظیف متطبب گوید مقاله عاشره اقلیدس بلغت رومی یافت شد چهل شکل زیاده
بر آنچه در میان است در آنجا بود و آنچه در میان است یکصد و نه شکل است و ابوحفص حارث
نیز شرحی است بر کتاب اقلیدس و همچنین ابوالوفا بوزجانی را دیگری تمام نکرده و ابوالقاسم
انطاکی نیز تمام آنرا شرح و تفسیر نموده در دست طلبه دایر و متداول است و سند بن علی
نیز نه مقاله و بعض عاشره را شرحی نوشته و ابو یوسف رازی عاشره را برای ابن عمید
تحریر نموده و کندی در رساله اغراض کتاب اقلیدس آورده که اصل این کتاب تالیف
ابلینوس نجار است و بمرور روزگار مهمل و متروک گردیده بود تا آنکه یکی از ملوک اسکندریه
داعیه علم هندسه بدید آمد و اقلیدس در عهد او بود فرمود تا آنرا اصلاح و ایضاح نماید

ولی

پس سیزده مقاله را تفسیر کرد لهذا باو منسوب شد بعد از این اسقلاوس شاگرد اقلیدس
دو مقاله دیگر چهاردهم و پانزدهم را از کتاب اصل پیدا کرد و بهدیه بسوی ملک برد پس
ملحق ساختند آنرا بمقالات سابقه و اینها همه در اسکندریه واقع شد و ابوعلی حسن بن
هیثم بصری ساکن مصر مصادرات این کتاب را شرحی کرده و هم منسوب با بن هیثم است
شکوک مورده بر آن کتاب با جوابها از آن شکوک و من دیده ام شرحی بر مقاله عاشره
از کتاب اقلیدس منسوب بمردی از یونان موسوم ببلینس که آنرا بعربیه نقل نموده اند و اکنون
آن نسخه بخط کاتب بن حکیم نزد من موجود است و همچنین شرحی بر عاشره منسوب بقاضی ابو
محمد بن عبد الباقی بغدادی فرضی معروف بقاضی بیمارستان بخط مصنف نزد من هست
۳۰ و فی الواقع شرحی نیکوست و ابوالحسن قشیری اندلسی در بیت المقدس در شهور سنه خمس و تسعین
و خمسمایه برای من ذکر نمود که بعضی از علمای اندلس را نیز شرحی است بر آن کتاب و نام
شارح نیز مذکور ساخت و من آنرا فراموش کرده ام و اقلیدس را دیگر مصنفات هست
از انجمله کتاب ظاهرات و کتاب اختلاف مناظر و کتاب معطیات و کتاب قسمت که
اصلاح نموده آنرا ثابت و کتاب قانون و کتاب ثقل و خفت و سه کتاب دیگر منسوب
باقلیدس میسازند اما ظاهر منحول اند و از دیگری است و از آنها یکی کتاب نغم است معروف
بموسیقی و کتاب ترکیب و کتاب تحلیل والله اعلم الیانوس رومانی شیخی است از مشایخ یونان
جالینوس ذکر او کرده و گفته که او شیخ من است و نقل کرده از شیخ مذکور که او گفت وقتی
از اوقات در انطاکیه وبای شدید عارض شد و مرضی حاد سریع الاهلاک شایع گردیده
چنانکه جمیع اطبا و سلاطین را فزع آن فرو گرفت چند کس از اهل علم اتفاق کردند برآنکه
مردم تداوی نکنند مگر بتریاق و دست از سایر ادویه و اشربه بکلی بردارند پس کس

بعد از حصول مرض استعمال آن کرد بعضی از آنها خلاصی یافتند و بعضی دیگر هلاک شدند و اما آنکه
قبل از حصول مرض استعمال تریاق نموده اند البته خلاصی یافتند ارشمیدس حکیم ریاضی یونانی
در مصر میبوده و علوم هندسه از مصریین اخذ نموده وی را کتب جلیله در آن فن هست
امین الدین ابوالحسن علی بن احمد بن جعفر بن عبد الباقی الابانه الغسانی الاموی القفطی
الخطیب ازین حکایت کرده و او از اهل فضل و نباهت و بلاغت بود گفت جماعتی از علماء
بلاد ما اجماع دارند بر آنکه اول کسی که ردمها و سدها در اراضی مصر احداث نمود و جسرها
بنیاد نهاد تا در وقت طغیان نیل از قریها بقریها آمد شد توان نمود ارشمیدس بوده
این کار بامر بعضی از ملوک آنجا کرد و باعث برین آن شد که بسیاری از قری مصر چنان
بودند که در وقت طغیان نیل ساکنان آنجا از قری برآمده بجبال که نزدیک آنجا بوده
برمیشدند تا وقتی که نیل شروع در نقصان کردی آنوقت بتدریج مردم فرود آمدندی و
هریک بقری و مزارع خویش رجوع نمودندی و بکشت و زرع مشغول گشتندی الحاصل آبها
که در زمینهای پست باقی ماندی و خشک نگشتی مگر بعد از انقضاء موسم زراعت بسیاری
از اراضی قابله مهمل و معطل ماندی و مالی بسیار از جهت فوت گشتی پس ارشمیدس اراضی
اکثر قری را با بالاترین موضعی که ارتفاع نیل در اوقات تزاید بدان حد رسیدی بسنجید
و ردمها و سدها بر جوانب بر آنقدر ارتفاع بنا نهاد و از قریها بقریها جسرها بنا کرد
و پلها و قنطرها ترتیب داد تا آبها از آنجا از اراضی بدیگر اراضی تواند رفت بدین وجه
میسر شد که تمامی اراضی قابله هریک در وقت خویش معمور و مزروع گردیدند پس از هر قریه از
مزرعه مناسب حال زمینی وقف کردند که غلات آنها هرساله در مصالح آن جسرها و پلها
مصروف میبوده باشد و آن اراضی موقوفه الی الآن معین مستند و عظما و عمال مصر رعایت

و اهتمامی تمام در نظم و نسق موقوفات مذکوره میباشد و از هنگام کودکی در یاد دارم
که دفتر مذکور را علاوه که اعمال شرقیه بوالدم رحمه الله مرجع داشته بودند و او را در آن
کارنامه بیان و کارشناسان بود و عمل آن آسانتر از سایر اعمال میدانست والله اعلم ارشمیدس را
تصانیف درین ابواب و آنچه مناسب آن باشد هست مثل کتاب تسبیع در دایره و کتاب
مساحت دایره و کتاب کره و اسطوانه و کتاب تربیع دایره و کتاب دوایر متماسه
کتاب مثلثات و کتاب خطوط متوازیه و کتاب ماخوذات در اصول هندسه و کتاب
مفروضات یکمقاله و کتاب خواص مثلثات قائمه الزوایا یکمقاله و کتاب ساعات الآت
آب که در هر ساعت مهره اندازد یکمقاله محمد بن اسحق الندیم در کتاب خود آورده که خبر
داد مرا معتمدی که رومیان از کتب ارشمیدس ما زده خروار کتاب سوزانیده اند گفت ۳۱
سبب آن خبریست طویل و ذکر آن از جهت طول ننمود اومیرس شاعر یونانی از شعرای یونان
است و از فنون منطق خصوص صناعت شعر را فن خویش ساخته از آن بکمال سانید گویند
شخصی موسوم بوالماخن نزد او آمده التماس نمود که مرا هجوی بگوی تا بآن مفاخرت
نمایم چون اهلیت مدح چون تو را ندارم اومیرس گفت هرگز این کار نکنم آن شخص گفت
خواهم رفت در روسا ریونان ازا خبر خواهم داد که تو نتوانستی مرا هجو گفت پس اومیرس
علی البدیهه در جواب گفت حکایتی بما رسیده که در جزیرهٔ قبرس سگی خواست که با شیر مقاتله
نماید و شیر را از برابری او عار آمده بمقاتلت او راضی نشد پس گفت او را سگ که اینک
میروم و سباع را خبر میدهم بضعف و عجز تو شیر بخندید و گفت سرزنش سباع مرا بنکول
از مبارزت تو نزد من خوشتر است از آنکه شارب خویش بخون تو ای آلوده گردانم
اصطفن بابلی یکی از حکمار کلدانیین است و در حین بعث خاتم الانبیا صلی الله علیه و آله

بوده علم تسییر کواکب و احکام نجوم نیکو دانستی و او را در آن ابواب کتابی است جلیل القدر
ارخمیدس از حکماء یونانست و عالم بعلوم ریاضی بعد از اقلیدس بوده و در زمان خود
در آن شیوه متصدر و معروف خلقی کثیر از مردم روم تلمذ او نموده اقوال او نقل کرده اند
و در فواید آن علم تصنیف دارد انوشندرینوس حکیم ریاضی از حکماء یونان و متاخر از
اقلیدس بوده در بلاد روم خلقی بسیار از وی منتفع شده اند و ملوک آن روزگار بعلوم
هندسیه او در احداث ابنیه و عمارات استعانت جستندی فطیمن حکیم ریاضی فاضل کامل
بوده از اهل اسکندریه است و در علوم ریاضی محقق و در اعمال رصد و آلات آن یدی طولی
داشته او و منطن حکیم باتفاق در اسکندریه رصدی کردند و تا زمان بطلمیوس که مدت
پانصد و هشتاد و یکسال شد رصد ایشان معمول و متداول بوده املیخون حکیمیست قدیم
العهد مظنون آنکه از یونان بوده و مصنف کتاب فراستا وست موافق آنکه ابومعشر
در بعض سخنان خویش آورده ابرخس در روزگار سلطنت یونانیان بوده حکیمیست فاضل
و در علوم ریاضی سرآمد و کامل و از حکماء کلدانیین است در علم ارصاد و عمل الآلات آن
کمال مهارت داشته و بر هر یک از انها اقامت حجج و براهین محکمه نموده نزدیک بسیصد
سال بعد از منطن و فطیمن مذکورین بوده و بطلمیوس یونانی در رصدها که کرده اعتماد بر
وی کرده و نام او در مجسطی بسیار مذکور ساخته کتاب اسرار النجوم فی معرفة الدول والملل
والملاحم تصنیف اوست و این کتاب را بعربی ترجمه کرده اند و هر که بر آن کتاب وقوف
یابد هر آینه کتابی چند بغایت جلیل و شاهدی عدل بر تبحر مصنف در آن باب بهم رساند
بابلیین در حرکات نجوم و صور آنها و هیأت فلک کما ینبغی بمتأخرین رسیده بسبب آنکه
روی داد از انقراض دولت ایشان لاجرم آراء ایشان کما هو حقه معلوم نشده و از آثار

ایشان

ایشان چیزی در میان نمانده الا آنچه بطلمیوس در کتاب مجسطی نقل نموده زیرا که در تصحیح
حرکات متحیره با آن ملجأ و مضطر شده از آنکه در ارصاد یونانیه نیافت چیزی که در نظر
او اعتماد را شاید ابرخس شاعر یونانی صناعت شعر را از صناعات منطقیه محکم ساخته
بوده میان او و اومیرس مفاخرت روی داده پس او به بسیاری شعر خود و سرعت
عمل آن بر اومیرس مفاخرت کرده و او را بقلت شعر و بطوء عمل آن تعییر و سرزنش نمود
جواب داد اومیرس و گفت بما رسیده که در انطاکیه ماده خوکی ماده شیر را بقلت ولد
و طول زمان ولادت سرزنش نمود و خود را باضعاف آن بر وی فخری نهاد پس ماده
شیر گفت آری چنین است از من زاییده نمیشود مگر بعد از مدتی و مگر یکی بعد از یکی اما هم
شیر بچگان ارسطیفوس از اهل قورنیاست گویند قورنیا اسم قدیم رقه شام است ۳۲.
نزدیک حصص مصنف گوید در کتاب یونانی دیده ام که در موضع رقی قورنیا نوشته بودند
و این مؤید قول مذکور است با جمله حکیم مذکور در عداد قدماء فلاسفه است و فلسفه او فلسفه
اولی است یعنی نامحقق او و اشیاع او یکی از آن فرق اند که در زمره افلاطون تعداد کرده
شده و اصحاب او را قورنانیین میناسیده اند و بعد از آنکه فلسفه مشائین که محقق تر بود
شیوع یافت فلسفه ایشان متروک و مهجور گردید و از کتب منسوبه بحکیم مذکور کتابیست
معروف کبیر و نقل و اصلاح آن نموده ابوالوفا محمد بن محمد حاسب و شرحی نیز بر آن
نوشته و مطالب آن را ببراهین هندسه مبرهن ساخته و کتاب قسمة الاعداد نیز باو منسوب
است ارسطرخس یونانی اسکندرانی دانا بوده بعلم هیأت افلاک کتاب قدر الشمس والقمر
تصنیف اوست ابنون بطریق حکیمیست ریاضی مهندس در صنعت آلات فلکیه ماهر در
نزدیکی ظهور ملت اسلام بوده کتاب عمل باسطرلاب مسطح از تصانیف اوست انقیلاوس

اسکندری حکیمیست طبیعی از مصر بوده و در اسکندریه مسکن میداشته از جماعت اسکندرانیین
که در جمع کلام جالینوس اعتنا و اهتمام ورزیده و تلخیص کتب او نموده بنای تالیف آنها
بر طریقه سوال و جواب نهاده اند یکی او بوده حقیقتا انکه حسن اختصاری که کرده اند دلالتی
واضح بر معرفت ایشان بجوامع کلام و اتقان صناعت طب دارد و انقیلاوس مقدم گروه
راس و رئیس ایشان بوده سیزده مقاله از منشور کلام جالینوس در اسرار حرکات
از وست که آنرا تالیف نموده در باره انکه جماع کند و او را علتی مزمن بوده باشد
و ذکر ضرری که از ان حادث خواهد شد و انچه دفع آن ضرر بآن توان کرد و حکیم مذکور
بسیاری از کتب نامرتب را ترتیب داده و استخراج اکثر انها کرده تا غایتی که بسیاری
از مردم جوامع را تصنیف وی میشمارند چنانکه حنین بن اسحق در نقل آن کتاب از یونانی
بسریانی ذکر این نموده و اسکندرانیون جماعتی اند که در اسکندریه دار العلم طب و مجالس
درس طبی ترتیب داده و قرارت کتب جالینوس را برهمین وضع و ترتیبی که امروز شایع
و متداول است ایشان نهاده و مرتب داشته اند و جوامع و مختصرات که آسان باشد
بر قاری حفظ آن و حل آن در اسفار استخراجات ایشان است مقدم ایشان بترتیبی که
اسحق بن حنین ذکر کرده اصطفن اسکندرانی است دیگر جاسیوس و انقیلاوس و مارینوس
این چهار عمده اطبا اسکندرانیین اند و عمل جوامع و تفاسیر منسوب است بایشان و ترتیب
کتب و استخراج آنها عمل انقیلاوس است چنانکه مذکور شد اهرن رومی حکیمیست طبیعی
گویند اول حکیمی است که در بلاد روم علم طب بدید آورد و بجستن ان بسیار قیام نمود
و استنباط حروف لغت اغریقیه او نموده برای مناقیس ملک در صناعت طب بنای آن
بر قیاس نهاد و عمل بر مقتضای آن کرد بعد از موسی بن عمران علیه السلم بوده بعضی گویند

با براق حکیم معاصر بوده و در بعضی از تواریخ رومیه درباره او اخبار رایه بنظر رسیده
و چنان مفهوم میشود که او در نزد روم بمنزله اسقلانیوس بوده نزد یونان اندروماخس
حکیم فیلسوف در زمان اسکندر بوده شهرتی که دیگران آن را بوده نداشته وی را
مقالات است که در مدارس علم فلسفه مذکور میکردد و در شهر اردب ریاست اطبا او را
بوده اوست که چون بر معجون مثرودیطوس اطلاع یافت بعض ادویه ازان کم نمود و
بعض در افزود و از انجمله لحوم افاعی بود پس منفعت او در دفع سمیت افاعی زیاده از
معجون اصل ظاهر شد اسقلاوس حکیم بوده در وقت خود مشهور بعد از زمان اقلیدس
بوده و تصانیف شریفه در هندسه از وی بماند از انجمله است کتاب اجرام و ابعاد ۳۳
و کتاب طلوع و غروب و از کتاب اقلیدس مقاله چاردهم و پانزدهم را او اصلاح
نموده اوطرقیوس مهندسی است یونانی اسکندرانی فاضل و در فن خویش مشهور و در
مدارس علم ریاضی نام او مذکور بعد از ارشمیدس و بطلیموس بوده از تصانیف وی
یکی شرح مقاله اولی است از کتاب ارشمیدس در کره و استوانه دیگر کتاب در خطین
و تفسیر مقاله اولی از کتاب بطلیموس در احکام نجوم اوطوقولس مهندسی است ریاضی
در وقت خویش معروف و مشهور و تصانیف وی در میان علمای فن متداول مذکور
از انجمله است کتاب کره متحرکه کندی آنرا اصلاح نموده و کتاب طلوع و غروب سه
مقاله ایرن مصری رومی اسکندرانی عالم بفنون هندسه کتاب حل شکوک بر کتاب اقلیدس
و کتاب حیل روحانیه از تصانیف اوست ارسیجانس طبیبی است نامدار قبل جالینوس
بوده و در وقت خویش سرآمد اطبا جالینوس ورا و اقوال ورا در تصانیف خویش
آورده و در مقام رد اقوال وست و در تزییف قیاسات او مبالغت میدارد کتاب

طبیعة الانسان در طب تصنیف اوست اوریباسیوس طبیبی است یونانی نامعلوم است
که از جالینوس متاخر یا متقدم است یا معاصر زیرا که نام او در تاریخ اطبا مذکور
نیست و وجود او از مصنفات او معلوم میشود از انجمله کتابیکه برای پسر خویش اسطاث
نام نوشته هفت مقاله و حنین آنرا نقل نموده دیگر کتاب تشریح الاعضا یکمقاله کتاب ادویه
مستعمله که اصطفن بن بسیل آنرا نقل نموده کتاب هفتاد مقاله که حنین آنرا نقل نموده
و عیسی بن یحیی سریانی نیز آنرا نقل نموده افلاطون الملقب بصاحب الکی میگویند از جمله
استادان جالینوس که اوست و او را تصانیفات کتاب الکی یکمقاله معلوم نیست
که ناقل آن کیست اقریطن المعروف بالمزین قبل از جالینوس و بعد از بقراط است
کتاب الزینة تصنیف اوست الاسکندروس اسکندر طبیب اوست و قبل از جالینوس بوده
کتاب علل العین و علاجاتها تصنیف اوست در سه مقاله و در قدیم الایام نقل شده
و ایضا کتاب برسام که ابن بطریق آنرا ترجمه کرده و نیز کتاب الحیات و الدیدان متولد
فی البطن یکمقاله و منقول است بنقل قدیم اولیطراوس طبیبیست از اهل طرسوس در اوایل
ملت اسلام بعد از یحیی نحوی بوده ملقب بوده بهلال لانکه پیوسته ملازم خلوت و
مشغول تصنیف بودی و مردم او را ندیدندی مگر گاه گاه و ماه ماه اربیاسیوس
طبیبیست اسکندرانی بعد از یحیی نحوی بوده و در دیار مصر مسکن میداشته از فضلای
اطبا شمرده میشود و چندین کتابش از تصانیف او در میان اهل صناعت طب مشهور
و متداول و او ملقب است بصاحب الکناش اصطفن حرانی طبیبی بوده در وقت خویش
مشهور ابن بختیشوع در تاریخ خود ذکر او نموده و سوای اسم از اخبار او چیزی نیاورده
اربیاسیوس الثانی المعروف القوابلی گویند وجه تسمیه آن بوده که در امور متعلقه

بعنوان

بعنوان کمال مهارت داشته و قوابل در آن ابواب رجوع بوی کردندی موافق
آنچه ابن بختیشوع ذکر کرده اقرن طبیبیست رومی ابن بختیشوع او را در جمله اطبا
که بعد از یحیی نحوی بوده اند مذکور ساخته و زیاده از نام خبری از وی ایراد نکرده
ابراهیم بن حبیب الفزاری از اعاظم مشهور در حکمای اسلام و وی اول کسی است که در اسلام
اصطرلاب ساخت و او را کتابیست در تسطیح کره همه اهل اسلام از او اخذ نموده اند
و او از اولاد سمرة بن جندب است و بعلم هیأت فلک و ما یتعلق به بسیار مایل
بودی و قصیده در علم نجوم و کتاب مقیاس زوال و کتاب زیج بر عادت عرب و کتاب
عمل باسطرلاب ذات الحلق و کتاب اسطرلاب مسطح همه تصانیف وی اند ابراهیم
بن یحیی النقاش المکنی بابو اسحق المعروف بابن الزرقال الاندلسی بیناترین اهل زمان
برصد کواکب و هیأت افلاک و استنباط الآلات نجومی و صفیحه زرقالی که مشهور است
میان اهل این صناعت از مخترعات اوست و آن آلتی است که با کمال اختصار بسیاری
از علم حرکات فلکیه از آن مستنبط میشود و چون آن آلت ببلاد شرقی آمد علما را مع
از ادراک آن عاجز شدند و جز بتعلیم او راه بآن نبردند و او را رصدهاست که
منقول است از وی و ابن الطلاع اندلسی در کتاب زیج خویش بنا بر رصدها او نهاده
یکی را موسوم بالکور علی الدور و یکی را الامد علی الابد نام کردانیده و پس هر دو را
جمع کرده و مقتبس نام نهاده ابراهیم بن سنان بن ثابت بن قره حرانی مکنی
بابو اسحق بغایت ذکی و عاقل و فهیم و بانواع علوم حکمیه عالم بوده اما در هندسه غالب
بودی و زیرکتر از وی نشان نداده اند و او را در این نوع مصنفات نیکوست
رساله دیده ام از او مشتمل بر ذکر مصنفات او و از آنجمله سه کتاب در علم نجوم او را

۳۴

کشاف الآلات الاظلال نام کرده و در شانزده سالگی یا هفده سالگی آنرا تصنیف نموده
و در بیست و پنج سالگی آنرا تلخیص و تنقیح داده مطالب آنرا در سه مقاله مبین ساخته دوم
کتابی در اعمال رخامات بر نحوی که جمیع اعمال رخامات مسطحه را بیک عمل که مشتمل بر فواید
جمع است باز آورده و اقامت برهان بر آن نموده سیم کتابی در ظل و در بیان خانه که کم
و دراز نشود و سایر آنچه در نصب رخامات محتاج الیه شود و استخراج سطوح آن و خطوط
نصف النهار و بعد از این کتابها کتابی دیگر تصنیف نموده در آنچه بطلمیوس بنای کلام در آن
بر مسامحه نهاده در استخراج اختلافات زحل و مریخ و مشتری و سیزده مقاله نیز در هندسه
نوشته که یازده مقاله آن در باب دوایر متماسه است در یکمقاله در خطوط که بر نقطه گذرند
و بعد از اینها مقاله دیگر مشتمل بر چهل و یک مسئله هندسه از مشکلات آن فن در باب دوایر و
خطوط و مثلثات و دوایر متماسه که در آنها طریقه تحلیل مسلوک داشته و اصلا متمسک بطریقه
ترکیب نگردیده الا در مسئله که محتاج ترکیب گشته و مقاله دیگر از کلام او است در بیان
در استخراج مسایل هندسه بطریقه تحلیل و ترکیب و آنچه عارض میشود مهندس را از غلط هرگاه
در طریقه تحلیل روش اختصار مسلوک دارند و ایضا او را مقاله ایست در رسم قطوع سه گانه
که بیان نموده طرق یافتن نقطهای بسیار بهر عدد که خواهیم که واقع باشند آن نقطها بر
هر قطعه از قطوع مخروط ابراهیم بن الصباح و برادران او محمد و حسن از حذاق منجمین بوده اند
و عالم بعلوم هیأت و احکام نجوم و ایشانرا تالیفات است که بشارکت یکدیگر پرداخته اند
و نادر است تالیفی که یکی از ایشان بدان منفرد باشد مثل تتمه کتاب برهان اسطرلاب
که اصل کتاب مشترک است و ابراهیم تتمیم آن نموده و کتاب عمل نصف النهار که اصل آنهاست
و تتمیم آن از حسن و کتاب در صنعت رخامات که مختص محمد است و کتاب کره که مختص

حسن است و همچنین کتاب عمل بذات الحلق که مختص او است ابراهیم بن فزارون حکیمیست
از اولاد فزارون کاتب در عهد خود مشهور در خدمت غسان بن عباد ببلاد سند رفت
و مدتی آنجا مقیم بود چون معاودت کرده حکایت مینموده که در بلاد سند کوشتی نخوردم
که مرا خوش آید الا گوشت ماهی و پس هم او حکایت کرده که در نهر معروف بمهران از بلاد سند
ماهی میباشد مانند بزغاله آنرا صید میکنند و سر و سایر جسد او را بگل نندوده الا مخرج
ثفل چیزی باقی نمیگذارند پس بهمان هیأت عضوی را که خواهند از آن ماهی بر آتش اندازند
چندانکه بریان شود پس گوشت آنموضع را میخورند بعد از آن آن ماهی را در آب می اندازند
پس آن ماهی زنده میماند و بر همان موضع تا بنا گوشت میروید بشرط آنکه استخوان پشت او
شکسته نشود میگوید ابراهیم مذکور که غسان بن عباد چون این حکایت شنید فرمود تا در
خانه او برکه آبی بساختند و از آن جنس ماهی در آن افکندند و هر روز چند عدد از آن
ماهی می آوردند و بطریق مذکور آنرا بریان میکردیم و از گوشت او میخوردیم بعضی را عمدا
استخوان صلب می شکستیم و بعض از شکستن محفوظ میداشتیم آنچه استخوان او شکسته شده
بود زنده کالنمی یافت و آنچه شکسته نشده بود بعد از چند روز می آوردند صحیح و سالم
و بر عضو ماکول از او گوشت و پوست رویده شده بود تفاوت همین قدر که پوست
آنموضع بسفیدی مایلتر بودی از پوست سایر اعضا و پوست خلقی آن بپوست بزغاله سیاه
مانسته بود ابراهیم بن هلال بن ابراهیم بن زهرون الصابی المکنی بابی اسحق صاحب
الرسایل اسلاف او از بلاد حران بوده اند و ابراهیم در بغداد نشو و نما یافت و علوم
ادبیه بیاموخت و در صناعت نظم و نثر بغایت بلیغ بود و هم در علوم ریاضی خاصه هندسه
و هیأت یدی طولی داشت و چون شرف الدوله بن عضد الدوله در بغداد تصمیم عزم

۳۵

نمود که رصدی کند کواکب را و اعتماد شان در ان امر بر ویجن بن رستم قوهی بود از
جمله مردمی که دران شغل شریک بودند یکی ابراهیم مذکور بود و مر او را است تصنیفی که دیده ام
از آن بخط مصنف در باب مثلثات و چند رساله دیگر در اجوبه و مخاطبات اهل این علم با او
منسوب است و او در خدمت ملوک عراق بنی بویه میبود و در فن انشا و رسایل تقدم
و فایق بود دیوان رسایل او را جمع کرده اند ایام زندگانی را بحالات مختلفه گذرانید
گاه رفیع و گاه وضیع و وقتی متقدم و وقتی متاخر چندی محبوس و چندی مطلق العنان و از صعب
حالات که بروی گذشت معامله عضد الدوله بود با او زیرا که اول بار که داخل عراق شد ویرا
اکرام بسیار نموده تکلیف کرد که در خدمتش به بلاد فارس رود ابراهیم قبول کرد و وعده
داد و تانیا چون دید که رغبت او و احوال اهل او و هم کیشان او از مصاحبت ابا خواهد
انجامید بنابرین از عضد الدوله تخلف کرد و بعد از آنکه میان عضد الدوله و ابن عمش عز الدوله
بختیار به صلح قرار یافت امر کرد عز الدوله صاحب را تا قسم نامه انشا نماید پس او بروجهی
انشا نمود از آن و استیفار شرط آن بروجهی کرد که کس اراده نکث و نقض با آنکه نمی داشت
و عضد الدوله را لازم گردانید تا بر آن شروط قسم یاد نماید لهذا در وقتی که ثانیا
بر بغداد استیلا یافت او را مواخذت نمود و مدتی مدید ویرا در حبس داشت بعد از آن
پیغام داد که اگر از حبس خلاصی میطلبد کتابی در اخبار آل بویه تصنیف نماید پس ابراهیم
کتاب تاجی را انشا نمود و حق بلاغت در ان کتاب بادا رسانید و او را از مدت
حبس او رهایید است که بعضد الدوله فرستاده و همواره در ایام اولاد عضد الدوله وزارت
ایشان متولی اش بودی تا در بغداد یوم الاثنین ثانی عشر شوال سنه اربع و ثمانین و
ثلثمائه وفات یافت و در موضع معروف بجفنیه که واقع است در جوار شونیزیه مدفون گردید

ولادت وی در شب جمعه پنجم رمضان سنه ثلث عشره و ثلثمائه بوده شریف بزرگوار
سید رضی الدین ابو الحسن موسوی را در فوت او مرثیهاست از انجمله مرثیه که مطلع آن
اینست اعلمت من حملوا علی الاعواد ارایت کیف خبا ضیاء النادی ترجمه اش یعنی
میدانی کیست و چگونه کسی است آنکه او را بر تختهای تابوت برداشته اند هیچ خبر
داری چگونه روشنائی مجلس فرو نشسته گویند چون سید مرتضی علم الهدی که برادر بزرگ
سید رضی الدین بود این مطلع بشنید کروه داشت که در باره بیدینی چنان مانند او شخص
بزرگواری چنین مرثیه گوید لاجرم گفت بلی میدانیم چرا نمیدانیم کیست آنکه او را بر تختهای
تابوت برداشته اند سگی کافری صابی مذهبی که شتابان سوی آتش جهنمش
٣٦ بردند ابراهیم بن زهرون الحرانی المتطبب المکنی بابی اسحق مصنف گوید چنان گمان میبرم
که ابراهیم مذکور جد ابراهیم بن هلال کاتب است که سابقا مذکور شد ثابت بن سنان
بن ثابت بن قره در کتاب خود آورده که شب چهارشنبه که یازده شب از صفر سنه تسع
و ثلثمائه باقی مانده بود ابو اسحق ابراهیم بن زهرون حرانی متطبب وفات یافت ابراهیم
بن قویری المکنی بابی اسحق از جمله مردمی است که علم منطق از ایشان اخذ شده ابو بشر
متی بن یونان بروی قرائت کرده با جمله ابراهیم مذکور در وقت خود نامدار بوده
مصنفات دارد از انجمله تفسیر قاطیغوریاس و کتاب باریرمیناس و کتاب انولوطیقا
اول لیکن کتب او از جهت اغلاق عبارت مطروح و متروک گردیده اند احمد بن محمد
بن مروان الطبیب السرخسی از فلاسفه اسلام است و تلمیذ یعقوب بن اسحق کندی در
علوم فلسفه ذو فنون بوده تالیفات نیکو در موسیقی و منطق و غیر آنها دارد بغایت شیرین
عبارت است و قریحه نیکو داشته بلیغ اللسان و ملیح التصنیف بوده در اول امر معلم اولاد

معتضد بالله بود پس از ندما و خواص معتضد و محل اسرار و مشیر امور مملکت گردید گویند
علم احمد بر عقلش غالب بود عاقبت بامر معتضد بقتل رسید و سبب آن چنان که معتضد با وی
رازی متعلق بامر قاسم بن عبد الله و بدر غلام معتضد در میان نهاد قاسم حیلتی انگیخت
تا احمد آن سر باز گفت پس معتضد او را بایشان سپرد ایشان تمامت اموال او را بالفرق (?)
گرفته وی را در زندان کردند در وقتی که معتضد برای فتح آمد و قتال احمد بن عیسی بن شیخ
از بغداد برآمد جماعتی از خوارج و غیر ایشان که در زندان بودند با عمال مونس فحل که
صاحب شرطه بود درآویختند و اما احمد نگریخت و آنرا مایه امید خلاصی تصور کرد و آن خود
سبب هلاک او شد زیرا که چون خبر گریختن زندانیان بمعتضد رسید بقاسم فرمان فرستاد
تا اسامی جماعتی که قتل کردنی باشند علیحده طوماری کرده بخدمت معتضد فرستد تا خاطر را
از جهت ایشان فراغی دهد پس جماعتی را بنوشت و توقیع معتضد بقتل ایشان صادر گردید قاسم
اسم احمد را نیز داخل کرده همگی را بقتل آورد و چون معتضد بفکر احمد افتاده خبر او پرسید
قاسم عرض کرد که او را بامر خلیفه بقتل رسانیدم و طومار را بوی نمود و معتضد انکاری بر آن
نکرد و راه بآن حیلت نبرد و قتل او در سنه ست و ثمانین و مائتین واقع شد از تصانیف
وی یکی کتاب قاطیغوریاس است دیگر کتاب باریرمینیاس و کتاب انولوطیقا و کتاب
صناعات ده گانه و کتاب لهو و ملاهی و کتاب سیاست و کتاب المدخل الی صناعة النجوم
و کتاب موسیقی کبیر و کتاب موسیقی صغیر و کتاب مسالک و ممالک و کتاب ارثماطیقی و کتاب
جبر و مقابله و کتاب المدخل الی الطب و کتاب المسایل و کتاب فضایل بغداد و کتاب الطبیخ
و کتاب زاد المسافر و کتاب المدخل الی علم الموسیقی و کتاب الجلساء و المجالسه و کتاب
جوابات ثابت و کتاب النفس و الکلف (?) و کتاب منفعه الجبال و کتاب وصف مذاهب الصابئین

والکتاب فی ان المبدعات لا متحرکة و لا ساکنة احمد بن محمد بن کثیر الفرغانی یکی از
منجمین مأمون عباسی و صاحب تصانیف است کتاب المدخل الی علم هیئات الافلاک و حرکات
النجوم از تصانیف اوست و آن کتابیست اندک حجم و بسیار فایده مشتمل بر معانی (?)
که خلاصه کتاب بطلمیوس را در پاکیزه ترین عبارتی و موجزترین لفظی ادا رسانیده احمد
بن یوسف منجمی از مشاهیر اصحاب این فن است کتاب النسبة و التناسب تالیف اوست
و نیز کتاب شرح ثمره بطلمیوس احمد بن محمد الصاغانی الاسطرلابی المکنی بابو حامد در علم
هندسه و هیئات مسلم وقت خویش بوده در بغداد توطن داشتی و اسطرلاب و سایر
اصناف آلات رصدیه را در کمال احکام و اتقان ساختی چندین کس شاگردی وی نام
برآوردند و در آلات قدیمه تصرفات نیکو کرده که دیگری را میسر نشده و چون شرف الدوله
بن عضد الدوله در بغداد عازم شد که کواکب را رصد نماید و اعتمادش و ویجن بن
رستم قوهی بود و بیت الرصد (?) در جانب بستان دار المملکه بنا نهاد و رصد کرد و محضر صورت
رصد نوشته شد از جمله ایشان که خط خود بتصحیح رصد بر آن محضر نوشتند احمد بن
محمد مذکور بود و تفصیل این جماعت در ترجمه ویجن مذکور خواهد شد انشاء الله وفات
ابی حامد مذکور در ذی حجه سنه ست و سبعین و ثلثمائه در بغداد واقع شد احمد بن عمر
الکرابیسی از افاضل مهندسین و علماء معدود است در این فنون مکانی مکین داشته و تصانیف
غریبه یادگار گذاشته شرح کتاب اقلیدس و کتاب حساب الدور و کتاب الوصایا و کتاب مساحة
الحلقه و کتاب الحساب الهندی تصانیف اویند اسحق بن حنین بن اسحق ابو یعقوب بن (?)
زید العبادی النصرانی مانند پدرش در فضل و درستی نقل کتب از یونانی و سریانی بعربی
منزلت عالی داشت و در فصاحت کلام از پدر بالاتر بود و هر کس را از خلفا و روسا که

پدرش خدمت کرده او نیز خدمت کرده در اواخر خدمت قاسم بن عبید الله نمود و بسبب
وکمال تقدم واختصاص که محرم اسرار گردیده بود و در ربیع الاول سنه ثمان وتسعین
ومأتین بفالج درگذشت وسوای کتبی که از لغتی بلغتی نقل کرده کتاب ادویهٔ مفرده وکتاب
کاشف الحق وکتاب تاریخ الاطباء از تصانیف اوست **اهرن** در صدر ملت اسلام بوده
او را کناشی است بلغت سریانی ماسرجیس آنرا نقل نموده سی مقاله است و دو مقاله ماسرجیس
بر آن افزوده **امیه** بن عبد العزیز بن ابی الصلت حکیمیست منفرد یگانهٔ عصر خویش نظم
ونثری در کمال جودت و در علوم اوائل دستی قوی داشتی علوم ادبیه و فلسفه در بلاد
خویش تحصیل نمود پس برای سیر آفاق وطوف بلاد بر آمده در ایام افضل وارد مصر گردید
وافضال واکرامی که توقع داشت از وی ندید قصیده در شکایت مصر انشا نمود **اخوان
الصفاء** وخلان الوفا اینها جماعتی اند که باتفاق یکدیگر کتابی در انواع حکمت قدیمه
تالیف نموده اند پنجاه ویکمقاله پنجاه مقاله در پنجاه نوع از حکمت ویکمقاله در خلاصه مقالات
پنجاه گانه سخن ایشان در آن مقالات بیشتر مبنی بر نقل آیات وادله وحجج آنرا استقصا
که باید نکرده اند وبطرز ایما واشاره بمقصود اکتفا نموده اند وچون از آن تالیف
پرداختند اسامی خویش پوشیده داشتند لاجرم اختلاف شد میان علما در واضع
آن کتاب جماعتی آنرا منسوب بیکی از ائمه از نسل علی بن ابی طالب علیه السلم میدارند و
در اسم آن امام اختلاف دارند وجماعتی آنرا تصنیف بعضی از قدما معتزله میدانند
مصنف گوید من همواره در طلب آن میبودم که مصنف آن کتاب را بدانم ونمیدانستم
تا آنکه واقف گشتم بر کلامی از ابو حیان توحیدی که در جواب سوالی که وزیر صمصام الدوله
بن عضد الدوله از وی کرده بوده نوشته بر خصوص ابوحیان گوید وزیر در شبی

سخنی مرا گفت خبر ده مرا ای اباحیان از آنچه نزد من اهم است از آنکه در اینم وبیشتر
اوقات بر خاطر من خطور میکند وآن اینست که من همواره از زید بن رفاعه سخنان
میشنیده ام که مرا بر شک می انداخت و مذهبی ظاهر میشد که مرا با آن عهدی نبوده وبکنایه
واشاره ایهام علمی میکرد که هیچ بر من واضح نمیشد ذکر حروف میکرد و دعوی مینمود که حرف
با از جمله حروف که یکنقطه دارد و آنرا در زیر دارد نیست مگر برای سببی وآنکه تا دو نقطه
دارد و در فوق دارد برای معنی است والف که نقطه ندارد غرضی منظور است نظایر این
سخنان و در عرض اینگونه کلمات دعویها کردی که با آن تعاظم نمودی ونذکر آنها بادیه
در خویش کردی حقیقت کار او چیست و بر باطن امر او اطلاع تو چگونه است مرا باز نمای
چون شنیده ام ای اباحیان که میان تو و او آمد وشد بوده وتو با او مجالست کرده
ومیان تو و او نوادر عجیبه روی داده وهرکس با دیگری مدتی معاشرت کرده باشد لا
محاله بر خفایا او اطلاع یافته واز باطن امر او آگاه شده خواهد بود گفتم ایها الوزیر
او را بخدمت شما ابتدا قدیمه وجدیده بیشتر بوده وشما او را آموزها کرده خدمات
مرجوع داشته اید وزیر گفت واگذار اینها را وصفت کن او را برای من گفتم آنچه
من یافته ام اینست که ذکائی غالب وذهنی وقاد و در نظم ونثر وحساب وبلاغت وحفظ
تواریخ وسیر واطلاع بر مقالات مردم وملل ونحل دستگاهی وسیع دارد و در هر فن او را
تصرفی است در بعضی بر وجه دعوی سوهم و در بعضی مرتبه وسطی و در بعضی مهارت تمامی گفت
با اینها که گفتی مذهب او چیست گفتم بچیز معینی نسبت داده نمیتواند شد و او را بخصوص قومی
وطایفه اضافت نمیتوان کرد زیرا که با همه جوشیده واز هر باب داخل میشود وآنچه در
دست دارد با آنچه از زبان وبیان او ظاهر میشود مختلف است روزگاری در بصره

اقامت داشت و در صحبت جمعی از علما که اصناف علوم و انواع صناعات میدانستند مثل
ابو سلیمان محمد بن مشعر البستی المقدسی و ابو الحسن زنجانی و ابو احمد مهرجانی و عوفی و غیر ایشان
بسر میبرد و این جماعت با یکدیگر در کمال صداقت و مؤالفت و معاشرت میکردند و همگی بر طریقه
قدس و طهارت متفق میبودند پس در میان خویش روشی و مذهبی وضع نموده زعم ایشان
آن بودی که با آن روش و طریقه راه رسیدن برضوان الهی بر خلق نزدیک گردانیده اند
زیرا که میگفتند شریعت مقدسه بجهالات جهال آلوده گشته و بضلالات اهل ضلال آمیخته شده
و راهی بغسل و تطهیر آن نیست مگر باستعمال فلسفه از آنکه فلسفه مشتمل است بر حکمت اعتقادیه و
مصالح اجتهادیه و چنان بود زعم ایشان که چون فلسفه یونانیه و شریعت عربیه با یکدیگر
انتظام یابد مطلوب علی وجه الکمال بی توقف حاصل آید از این روی پنجاه رساله در جمیع اجزاء
فلسفه علمیه و عملیه تصنیف نمودند و آنرا فهرستی جداگانه نهادند و آنجمله را رسایل اخوان
الصفا نام کردند و اسماء خویش پوشیده داشتند پس چند نسخه از آن در میان وراقین
و کتاب فروشان پراکنده ساختند و نسخهها از آن بجماعتی بخشیدند و در خلال آن رسایل
کلمات دینیه و امثال شرعیه و سخنان ذو جهتین درج نمودند پس وزیر پرسید که تو آن
رسایل را دیده گفتم پاره از آنها را دیده ام سخنان پراکنده اند از هر فن که اشباعی
نشده و بقدر کفایت ایراد نیافته و در میان آنها خرافات و کنایات نیز بسیار است
چند رساله را از آن رسایل بخدمت شیخ و استاد خویش ابو سلیمان منطقی محمد بن بهرام سجستانی
بردم و بروی عرض کردم چند روز نزد خویش بداشت و در آن نظر و تامل میفرمود بعد از آن
بمن باز پس داد و گفت تعب بسیار کشیده و فایده نبخشیده اند و رنجی عظیم تحمل کرده و بهره
و منفعتی بحصول نرسانیده اند حوالی سرچشمه گشته اند ولی آب نبرده تا خواهی ساز

نواخته اند اما طربی حاصل نشده آری یافته اند و منسوج سخن را متهلهل ساخته شانه کاری
کرده گیسوی کلام را مفلفل نموده اند ولیکن طلب امری کرده اند که شدنی نه و امکان ندارد
و کس را بر آن استطاعت نیست پنداشته اند که فلسفه را که عبارتست از علم نجوم و افلاک
و مقادیر و آثار طبیعت و موسیقی که معرفت نغم و ایقاعات و نقرات و اوزان است
و منطق که آزمودن اقوال است با اضافات و کمیات و کیفیات اینها را در شریعت داخل
میتوان کرد و این دو را با یکدیگر مخلوط و مربوط میتوان ساخت و این خود مطلوبی است
نا ممکن و بتحقیق که جماعتی قبل از اینان که از ایشان تیز دندان تر و حاضر یراق تر و بقدر و
قیمت فزونتر و فراخ دستگاه تر بودند در پی این مطلب و طالب این مرام شدند پس تمام
۳۹ نشد ایشان را و نرسیدند بآن مراد و عاقبت جز رسوائی و نومیدی حاصل نکردند در این وقت
ابن عباس بخاری حاضر بود سوال نمود که ایها الشیخ سبب آنکه فرمودید چیست و امتناع جمع
میان فلسفه و شریعت چراست گفت بدرستی که شریعت امری است ماخوذ از الله تبارک
و تعالی بوساطت سفیران و رسولان میان او و میان خلق او از راه وحی و از طریق
مناجات و از روی شهادت آیات و معجزات و در خلال آنهاست چیزی چند که البته
بحث و تعمق را در آن راه نه و بجز تسلیم آنچه دعوت بآن واقع شده و بغیر از اعتقاد
بدانچه بتنبیه فرموده علاجی و حیلتی نه مقامیست که لم و چرا آنجا ساقط است و کیف و
چگونه آنجا در نگنجد کارش و اگر آنجا بر باد است و این سوالات از آنها برکران اجمال
آنها مشتمل است بر خیر و تفاصیل آن بسته بحسن قبول آنجا حدیث منجم در تاثیرات کواکب و حرکات
افلاک و سخن طبیعی و نظر در آثار طبیعت و آنچه متعلق بود بحرارت و برودت و رطوبت
و یبوست و آنکه از آنها فاعل کدام و منفعل کدام و چگونه است تمازج و تنافر آنها جائی ندارد

و نه کلام مهندس و بحث او از مقادیر و لوازم آنها و نه گفتگوی منطقی و فحص او از ترتیب
اقوال و مناسبات اسما و حروف و افعال و چون چنین باشد تو خود گوی که چگونه رسائل اخوان
الصفا را که بر پای دارند از پس خود دعوی که جامع حقایق فلسفه و طریق شریعت توانند
شد با آنکه سوی این جماعت دیگر طوایف نیز هستند که چون این راه باز شد ایشان را
نیز از مثل این دعاوی مانعی نخواهد بود مثل صاحب عزایم و تسخیرات و صاحب کیمیا و صاحب
طلسمات و ارباب علم تعبیر و مدعیان سحر و مستعملان وهم و گفت اگر اینها جایز بودی
هر آینه الله تعالی و صاحب شریعت خود را باستعمال آن تقویم و تکمیل نمودندی و
تدارک نقص آن باین زیادتی کردندی یا برانگیختندی و خواندندی متفلسفین را با آنکه
خفیات شرایع را بفلسفه خویش ایضاح نمایند و فرض نمودندی بر ایشان که حسب الطاقه
نصرت میداده باشند شرعیات را بمقدمات فلسفیه و چون دیدیم که الله تبارک
و تعالی و صاحب شریعت این کار بنفس خویش نکردند و بدیگری از خلفا و جانشینان
موکول نداشتند بلکه نهی کردند از خوض در این اشیا و مکروه باز نمودند در نظر مردم ذکر
آنها را و وعید فرمودند ایشان را بر تناول آنها و چنانکه فرمود صاحب شریعت علیه الصلوة
والسلم هر کس سوی عرافی یا کاهنی یا منجمی رود و طالب اطلاع بر غیب آگاه شود پس
همان است که با خدای سبحانه بمحاربه و مغالبه بیرون آمده باشد و هر کس با خدای عز
و جل بمحاربه و مغالبه برخیزد البته و لا محاله محروب و مغلوب گردد و نیز فرمود که اگر باری تعالی
شانه هفت سال باران از خلق باز گیرد و پس از آن رخصت باریدن دهد هر آینه جمعی
از کافران گویند بنوء مجدح یعنی بتاثیر کوکب دبران برکت و باران یافتیم و دیگر نیز
مذکور گفت که است و مترتبین شریعت را اقسام اختلاف روی داده هم در اصول و هم

در فروع و انواع تنازع در آنها نموده اند چه در احکام حلال و حرام و چه در تفسیر و تاویل
و چه در عیان و خبر و چه در عرف و اصطلاح و هرگز ندیدیم احدی را از ایشان که در بابی
از ابواب منجمی یا طبیبی یا مهندسی یا موسیقاری یا صاحب عزیمتی و مشعبدی یا ساحری
یا کیمیاگری پناهیده باشند و برای نصرت خویش یکی از ایشان تمسک جسته زیرا که خدای تعالی
دین خود را به نبی خود صلی الله علیه و آله وسلم تمام کرده و بعد از بیان وارد بطریق وحی
محتاج به بیان موضوع بر رای نگردانیده و چنانکه ندیدیم این امت را که در چیزی از امور
شریعت باصحاب فلسفه التجا کرده باشند همچنین ندیدیم امت موسی و نه امت عیسی را علی نبینا
و علیهما السلم و نه مجوس را که در امری از امور متعلقه بدین و شریعت بفلاسفه تمسک ۴۰
و استعانتی نموده باشند و از آنچه برای تو در وضوح این مطلب میفزاید آنست که امت
در آرا و مذاهب و مقالات خویش اختلاف کرده چندین صنف و چندین فرقه شده اند
مانند معتزله و مرجیه و شیعه و سنه و خوارج و هرگز نشد که طایفه از این طوایف در نصرت
آرا و عقاید خویشتن بفلسفه و مقالات ایشان استظهاری و استشهادی کرده باشند
و همچنین فقها را از صدر اسلام تا امروز در احکام حلال و حرام اختلافات فاش و هیچ
وقت کسی ندید که احدی از ایشان از فلسفه مناصرت و مظاهرت جسته باشد و کجا است
و چه ربط دارد آنچه ماخوذ باشد بطریق وحی نازل با آنچه فرا گرفته باشند از آرا از روی
نظر و رای زایل اگر بعقل مینازند عقل بخششی است از بخششهای الهی درباره هر بنده از
بندگان بقدر آنکه به بیند پیش پای خود را و قدمی فراتر نتوانند نهاد و اما وحی نور است
منتشر و پایان ناپذیر و اگر عقل کافی بودی وحی را فایده نماندی با آنکه مراتب مردم در
عقل بغایت مختلف و متفاوت است و عقل کامل هیچ فردی را حاصل نه بلی جمله آن جمله

راهست پس اگر قایلی از روی تعنت وجهل گوید که هرکس بقدر عقل خویش مکلف است
و بروی نیست که زیاده بر آن از غیر استفاده نماید او را گوییم لازم است نزد تو رفع
این قول و بطلان این رای انکه هیچ ذی عقلی با تو درین قول موافق نیست و اگر
عقل کسی در کافه امور دینی و دنیاوی مستقل بودی قوت هر فرد نیز در حاجات
دینی و دنیاوی او مستقل بودی و در امر معاش کسی بمعاونت دیگری نیازمند
نبودی و به تنهایی از عهده جمیع صناعات بر آمدی و بغایت ظاهر و روشن است که
این قول قولیست مخذول و چنین رای رایی مرذول بخاری گفت ایها الشیخ ارباب
نبوت نیز در وحی مختلفاست هرگاه اختلاف وحی جایز باشد و قادح نباشد پس چرا
اختلاف عقول جایز نباشد شیخ در جواب گفت یا فلان اختلاف در جانب اصحاب
وحی ایشان را از ثقه و طمانینتی که همگی ایشان را با آنکه ایشان را برگزیده و مخصوص ساخت
خود گردانیده حاصل است بیرون نبرده بخلاف اختلاف عقول که این ثقه و طمانینه از آن
مفقود است مگر در قلیلی از ... ابو حیان گوید وزیر مرا گفت که هیچ از این سخنان علیکی را
نشنوانیدی و با او بحث کنیم گفتم بلی ایراد کردم بروی اینها را و اشباه اینها را اگا
بزیاده و گاه بنقصان در اوقات کثیره در باب الطاق در حضور وراقین لیکن خاموش
میبود و متوجه جواب من نشد گویا مرا شایسته جواب نمیدانست اما جریری غلام
ابن طراره روزی بامثال این سخنان او را از جای برآورد و تا بسخن در آمد و گفت
شریعت طب بیماران است و فلسفه طب اصحاست انبیا بیمار را از آن مداوا می نمایند تا مرض کم
باشد زیاده نشود بلکه زوال پذیرد و عافیت باز دید آید و اما فلاسفه کار ایشان حفظ
صحت است بر اصحا تا مرض روی ننهد و میان مدبر مریض و مدبر صحیح فرق پیداست و اشکارات

بالذا

زیرا که غایت تدبیر مریض آن است که بصحت انتقال نماید اگر دوا نافع و طبیع قابل و
طبیب ناصح باشد و غایت تدبیر صحیح آنکه صحت دایم و باقی دارد و هر کس صحت
و تندرستی بر دیگری صیانت کرد پس تحقیق که او را در معرض کسب فضایل آورد و خاطر
او را از شواغل فارغ گردانید و صاحب این حالت فایز بسعادت عظیم است و مستحق
حیوة الهیه که عبارتست از خلود و دیمومت و فرق است میان کسی که ازاله
مرض نماید و آنکس که با خود در معرض اکتساب فضایل دارد زیرا که تقلیدی و دیگری
برهانیست یکی مظنون و آن دیگر متیقن یکی روحانیست و آن دیگر جسمانی یکی بر است
و دیگری زمانه مصنف گوید بعد ازین ابو حیان تتمه مناظراتی که میان ایشان گذشته
نقل کرده چون مناسب شرط این کتاب نبود از آن اعراض کردم و بنا وردم حرف ۴۱
الباء الموحده فی اسماء الحکماء برقلیس او همان برقلس است که یحیی نحوی کتابی در
رد او تصنیف نموده و آن کتاب نزد من موجود است ذکر کرده یحیی نحوی در مقاله
اولی از آن کتاب که برقلس مذکور در زمان قلطیانوس قبطی بوده و در علوم آن
روزگار متصدر و متقدم تصانیف متعدده در حکمت دارد و از انجمله کتاب حدود اوایل
الطبیعیات کتاب شرح افلاطون که نفس زنده جاوید است در سه مقاله کتاب اثولوجیا
که معنی آن ربوبیت است کتاب تفسیر وصایای فیثاغورث ذهبی بطلیوس الملقب بالغریب
فیلسوفی بوده از بلاد روم و او غیر صاحب مجسطی است معاصر ارسطاطالیس بوده و
دوستدار و ناصر او بمطالعه جماعتی ند از ملوک و علما که بطلیوس اسمی است عام مر ایشان را
و برای تخصیص هر یک را صفتی دیگری می افزایند و چون این حکیم را اهتمام تمام در امر ارسطوطالیس
بوده کتابی در اخبار او تصنیف نموده و در غیر وفات او و مراتب کتب او برانیوس

فیلسوف بیت رومی و در وقت خود معروف و مشهور شرح بعضی از کتب ارسطوطالیس باو
منسوب است و مترجمین او را در جمله شراح کتب او شمرده اند بقراط بن ابراقلس
امام اطبا و معروف و مشهور و در عصر خویش بزرگ حکما و طبیعیین بوده زمان او قبل از
اسکندر است بصد سال و او را در طب تالیفات شریفه است در موجزترین لفظی مشهور
در تمام عالم گویند او از اولاد اسقلیبوس است مصنف گوید اگر مراد اسقلیبوس ثانی
باشد ممکن است و اما بودن او از اولاد اسقلیبوس اول محال است زیرا که اکثر مورخین اتفاق
دارند بر آنکه نسل ابو البشر بسبب طوفان منقطع شد الا از اولاد نوح علیه السلم سام و
حام و یافث و اگر مدت زمانی که میان اسقلیبوس اول و بقراط مذکور بسیار نیست صحیح است
و آن چندین هزار سال است باید که اسقلیبوس اول قبل از طوفان بوده باشد و بر این
تقدیر راهی نمیماند بتصحیح نسب کسی باو مگر نزد کسی که بعموم طوفان قایل نباشد مسکن
بقراط مدینه صور بودی و آن مدینه حمص است از بلاد شام و از آنجا بدمشق رفتی
و در بیشه‌ها و جنگلهای آنجا بریاضت گذرانیدی و در بساتین آنجا موضعی است که تا
الآن معروف است بصفه بقراط و او فاضل و متأله و ناسک بود معالجه مرضی حسبة
لله تعالی نمودی و پیوسته در هر شهر و بلده آمد شد کردی ناچار از این حرکت
بسوی او باید کشید جالینوس در رساله که در اخبار بقراط نوشته میگوید که
اردشیر از ملوک فرس که جد دارا بن دارا است برای استعلاج مرضی صعب که او را
عارض شده بود بقراط را طلب کرد و او راضی نشد از آنکه اردشیر عدوی یونانیان
بود و از ملوک یونان دو کس او را برای معالجه خود طلبیدند اما چون ایشان را نیکو
سیرت میدانست قبول کرد و همینکه عافیت یافتند دیگر نزد ایشان اقامت نکرد از

غایت تنزه که از دنیا و اهل دنیا میداشت آورده اند که چون مرض اردشیر اشتداد
یافت دیگر بار دو کس بطلب بقراط فرستاد و یکهزار قنطار از طلا بپای مزد او بذل
کرد مع ذلک بقراط اجابت مسئول ننمود و نیز آورده اند که افلیمون فلسفی دعوی مینمود
که از ترکیب و هیأت هر کس استدلال بر اخلاق او مینماید پس تلامذه بقراط با یکدیگر
گفتند که در این روزگار خود افضل از استاد ما بقراط کسی نیست بیایید افلیمون را در
دعوی فراست امتحان کنیم بانکه صورت بقراط را نقش کرده او را بنماییم و از
اخلاق صاحب صورت استفسار کنیم پس صورت بقراط را کما هو الواقع رسم کرده
بسوی افلیمون روان شدند و یونانیان را در استواری تصاویر یدی طولی میبود
و سایر امم در این شیوه تابع و پیرو ایشان اند پس چون نزد افلیمون حاضر شدند
و صورت را بوی نمودند بعد از تامل و امعان نظر گفت صاحب این صورت میباید
محب زنا بوده باشد گفتند دروغ گفتی زیرا که این صورت بقراط است و طهارت
نفس او همگنان را معلوم و محقق پس افلیمون گفت بهر حال باید که حکمی که کرده ام خطا
نباشد پس چون بخدمت بقراط بازگشتند و کیفیت ماجرا او را معلوم شد انصاف
داد و گفت درست دیده افلیمون و خطا نکرده که در نفس من آن خواهش است
لیکن من نفس را از آن باز میدارم بقراط را در اوایل تصانیف خویش وصایای
پسندیده است که متعلمین و متطببین را بآن وصیت نموده از شفقت بر بنی نوع و تطهیر
اخلاق از کبر و عجب و حسد و چون کتب بقراط قدیمترین کتب طبی است که باز مانده
و او مشهورترین اطباست و بعد از وی در شهرت جالینوس است چنان پسندیدیم
که ذکر نماییم اول کسی را که در طب سخن گفته و ایراد نماییم اقاویل ناس را در این باب.

وبکشانیم سخن را تا زمان بقراط ان شاء الله تعالی بدانکه اختلافست علما را در آنکه اول
اطبا و نخستین کسی که استنباط طب نموده کیست اسحق بن حنین در تاریخ خویش آورده که زعم
قومی آنست که استخراج طب اول بار اهل مصر نموده اند بسبب آن بوده که زنی از اهل
آن بلاد مبتلا بود بحزن شدید و همواره غمناک و اندوهگین و ضعیف المعده و اخلاط
بسیار در سینه اش مجتمع بودی و علاوه اینهمه حیض او نیز محتبس گردیده بود و اتفاقا
آرزوی خوردن کلم پخته کرد و باشتهای تمام از آن بخورد بهمین تمامت آن اوجاع
و آلام ازوی زایل گردید و بصحت گرایید دیگر کسانرا که بعض آن اوجاع عارض بودهم
بخوردن کلم برارت و صحت حاصل میشد ازین روی مردمان بوادی تجربه و امتحان
افتادند قومی دیگر گویند هرمس جمیع انواع صناعات را اختراع نموده صناعت طب نیز
از مخترعات اوست دیگران میگویند آغاز آن از اهل قوکه قولوس نیز میگویند بدید آمده
بعضی برآنند که مستخرج آن اهل بابل اند و قولی آنکه اهل فارس مبدأ آنند قولی دیگر آنکه اولا
از اهل هند ظهور یافته دیگری میگوید نخست اهل یمن استنباط آن نموده اند طایفه صقالبه را
مبدأ میدانند اما آنچه یحیی نحوی اسکندرانی در تاریخ خویش آورده میگوید این صناعت را اول
امر از اسقلیبوس اول ظاهر گردید بعد ازوی غورس و منیس و برمانیدس و افلاطون طبیب
و اسقلیبوس ثانی و بقراط و جالینوس علی ترتیب المذکور یکی بعد از دیگری در مدت چهار ده
پانصد و شصت سال تدوین و تکمیل این صناعت نموده اند و ایشان روسا و هشتگانه این صناعت اند
میگوید بقراط در وقت خویش رئیس و رئیس الاطبا بود و او از شاگردان اسقلیبوس است
و او را سه تن شاگردان سرآمد بودند ماغاویس و فارغس و بقراط و بعد از فوت ماغاویس
و فارغس ریاست بر بقراط قرار گرفت یحیی مذکور در اوصاف بقراط میگوید یگانه دهر

خویش کامل فاضل ظاهر کننده علم هر چیز تا غایتی که باو مثل زده شدی رسیده بود کار
وی بانکه مردم او را پرستیدندی قیاس و تجربه ازوی قوت یافتند قولی که کسی را
مجال طعن در آنها نیست و او اول کسی است که غربا را تعلیم طب نمود بمنزله اولاد چنان
زیرا که اندیشه کرد که اگر بر عادت قدما بر تعلیم اولاد اقتصار نماید کار بآن انجامد که
علم طب از میان برود چنانکه خود در کتاب عهد که با طبا و غربا نوشته تصریح بآن نموده
آورده اند که بقراط در ایام بهمن بن اردشیر بود و بهمن را علتی روی نمود کس بطلب بقراط
فرستاد و او را از اهالی آنجا طلب نمود ایشان ابا کردند و گفتند اگر بقراط از شهر ما بیرون
رود همه با او بیرون میرویم و اگر جمله را بر سر او کشته باید شد کشته میشویم و دست از وی
باز نمیداریم پس بهمن را چون این خبر شنید بر حال ایشان رقت آمد و دست از طلب وی
برداشت و گفته اند که ظهور بقراط در سنه ست و تسعین از تاریخ بختنصر بوده موافق
سال چهاردهم از ملک بهمن یحیی نحوی گوید بقراط هشتمین است از روسای ثمانیه و هشتمین ایشان
جالینوس است و میان او و جالینوس ششصد و شصت و چند سال فاصله است مدت زندگانی
وی نود و پنج سال از آنجمله شانزده سال کودک و متعلم بوده و هفتاد و نه سال عالم و معلم اولاد
صلبی او سه تن بودند دو پسر ثاسلوس و دارقن و یکدختر ثارغسا و اولاد او و اولاد او بعد از
بر ثاسلوس دیگر بقراط بن دارقن و از خط اسحق بن حنین نقل شده که زندگانی بقراط
نود سال بوده و از تلامذه بقراط لاون مارخس ساوری فونوس و وی اجل تلامیذ او
و خلیفه وی اسطاس غورس بوده اما جماعتی که کتب بقراط را تفسیر کرده اند تا ایام جالینوس
تفصیل ایشان برموجبست سبلیقوس قسطاس دیسقوریدس اول طیما وس فلسطینی اطباس
ارسراطیس ثانی بلادیوس و اما آنچه جالینوس تفسیر کرده از کتب بقراط یکی کتاب عهد بقراطست

۴۳

وحنین آنرا از یونانی ترجمه کرده واز نزد خویش نیز سخنان اضافه نموده وعیسی بن یحیی
آنرا بعربی نقل کرده دیگر کتاب فصول بقراط است که هم حنین آنرا برای محمد بن موسی بعربی
نقل نموده در چهار مقاله دیگر کتاب اخلاط است که جالینوس تفسیر کرده آنرا در سه مقاله و حنین
آنرا برای محمد بن موسی بعربی ترجمه نموده دیگر کتاب الماء والهواء هم حنین آنرا بعربی ترجمه
نموده و حبیش بن حسن شرح کرده دیگر کتاب طبیعة الانسان سه مقاله است حنین بعربی
ترجمه نموده وعیسی بن یحیی متولی تفسیر آن گردیده بولس حکیمیست طبیعی یونانی قدیم العهد مشهور
الذکر اطبا در کتب خویش نقل اقوال او کرده اند اما ضعیف النظر بوده زیرا که در روزگار او
این صناعت محقق نگردیده بود تحقیقی که بعد از وی یافته وارسطوطالیس سخنان او در اثنای
کتب طبیعیات خویش بحجج واضحه رد کرده وجالینوس نیز در رد سخنان او تبعیت ارسطوطالیس
نموده حجج ارسطوطالیس و وجوه براهین او را ایضاح کرده بطلیموس قلوذی صاحب کتاب
مجسطی وغیر آن در علوم ریاضیه امام ومقتدی واز اکمل فضلاء یونان است در ایام سلطنت
آذریانوس از ملوک یونان و ایام انطیوانس از ملک روم بوده از ابرخس صد و بیست و
هشتاد سال متاخر است وبسیاری از مردم که مدعی معرفت تواریخ و اخبار امم اند چنان
تخیل نموده اند که او یکی از بطالسه است که ایشان را بطالمه نیز میگویند وایشان جماعتی از یونانیان
اند که بعد از اسکندر مالک اسکندریه و جز آن بوده اند واین خیال غلطی ظاهر است و حق
واضح زیرا که بطلیموس مذکور در کتاب مجسطی در نوع ثامن از مقاله ثالثه که جامع جمیع حرکات
شمس وارصاد و سایر احوال وست آورده که در سال نوزدهم از ملک آذریانوس این
رصدها کرده شده و گفته که از وقت بخت نصر تا این اعتدال خریفی هشتصد وهشتاد و سه سال
وشصت روز و شش ساعت بعد زوال اینمدت را منجز نموده و گفته که از اول بخت نصر تا وقت

اسکندر مقدونی که جد اسکندر ذی القرنین است چهار صد و چهارده سال از موت
اسکندر تا ملک اوغسطس که اول ملوک روم است دویست و نود و چهار سال از ابتدای
ملک اوغسطس تا وقت رصد خریفی مذکور یکصد و شصت و یکسال و شصت و دو روز و دو ساعت
بوده پس با این تفصیل و اجمال حقیقت وقت خویش را و آنکه یکصد و شصت و یکسال بعد از
اوغسطس بوده روشن کرده اند و علما را خبار مشتمل اند برانکه اوغسطس مذکور از ملک
روم است و متغلب بر قلوبطرن که زنی بوده و آخرین ملوک بطالسه یونانیین در بلاد این
مستولی شد و سلطنت یونانیین از عالم منقطع گردید و از اینجا معلوم میشود خطای آنکسی که گمان
کرده که بطلیموس صاحب مجسطی از ملوک بطالسه بوده با طلبه علم حرکات نجوم و معرفت اسرار
فلک بطلیموس مذکور منتهی گردید و ازین علوم آنچه در دست یونانیین و روم و غیر این
از سکان جهة غربی ربع مسکون متفرق بود نزد او صورت اجتماع گرفت و نشنیده ام کسی را
که بعد از وی متعرض تالیفی مانند تالیف او که موسوم است بمجسطی شده باشد یا در صدد معارضه
او آمدن توانسته باشد بلکه بعضی متوجه شرح و بیان آن شده اند مثل فضل بن حاتم تبریزی
وبعضی آنرا اختصاری کرده اند مثل محمد بن جابر بتانی و ابوریحان بیرونی خوارزمی مصنف
قانون مسعودی که تالیف نموده آنرا برای مسعود بن محمود بن سبکتکین و همچنین کوشیار
لبان جیلی در زیجی که تالیف نموده با طلبه نهایت مرتبه علما متأخرین آنست که فهم کتاب
او و درک اغراض آن مطابق واقع نموده باشند و حقیقت آنکه نشان نداده اند کتابی
که تالیف شده باشد در علمی از علوم متقدمه و متأخره که مشتمل باشد بر جمیع مقاصد آن علم
و همه اجزاء آن فن سوای سه کتاب در سه علم مجسطی بطلیموس در علم هیئات فلک و حرکات
نجوم و کتاب ارسطوطالیس در منطق و کتاب سیبویه بصری در نحو عربی محمد بن اسحق الندیم

در تاریخ خویش آورده که بطلیموس صاحب مجسطی در عهد آذریانوس و انطونیس که دو ملک اند
از ملوک یونانیین بوده در زمان ایشان رصد کواکب کرده و مجسطی را برای یکی از ایشان
تصنیف نموده و او اول کسی است که اسطرلاب کری و آلات نجوم اختراع نمود و تسطیح
کره کرد و مقیاس و آلات ارصاد پدید آورده و گویند قبل از وی نیز جماعتی رصد کواکب
نموده اند از انجمله ابرخس و بعضی گفته اند او استاد بطلیموس است و این قول بعید است
زیرا که میان دو رصد ابرخس و بطلیموس نهصد سال است و فی الواقع جلیل تر و محکم تر کسی
متوجه رصد گردیده بطلیموس است زیرا که اتقان آلات رصد کسی مثل او نکرده و رصد تمام
نمیشود دیگر با لات آن پس مبدا رصد بحقیقت کسی است که تحصیل آلات آن نموده باشد
و کتاب مجسطی سیزده مقاله است و اول کسی که متوجه تفسیر و اخراج آن بعربی شده یحیی بن خالد
بن برمک است و او جماعتی آنرا برای وی تفسیر نمودند و چنانکه بایست از عهده بر نیامدند
و مرضی وی نیفتاد پس ابوحسان و دیگری را بران کار بداشت و ایشان نیکو تحقیق و اغراض
آن نمودند و کمی سعی و اجتهاد در تصحیح آن مبذول داشت و احضار نمود جماعتی را که
در نقل و ترجمه صاحب ید بودند و آزمون و اختیار کار بسته آنرا که افصح و اوضح
و اصح دانست اختیار نمود و بعضی گفته اند حجاج بن مطر نیز آنرا نقلی نموده و اما نقلی که
نیریزی کرده و ثابت آنرا اصلاح نموده چندان مرضی نیست و اسحق نیز کتاب مذکور را
نقلی نموده و ثابت اصلاح کرده اصلاحی نازلتر از اصلاح اول و از جمله کتب بطلیموس
که بعربی نقل شده کتابی است که از برای سوری نام شخصی از شاگردان خویش تألیف نموده
ابرهیم بن الصلت آنرا بعربی نقل کرده و حنین بن اسحق اصلاح آن نموده و مقاله اولی را
ازان انطرقوس تفسیر کرده و ثابت بن قره نیز جمیع المقاله را تفسیر نموده و همچنین عمر بن

فرخان و ابرهیم بن الصلت و نیریزی و تبانی آنرا تفسیرات نموده اند دیگر کتاب موالید
و کتاب حروب و قتال و کتاب استخراج سهام و کتاب سنی تحویل عالم و کتاب برفق و سرب
دواء و کتاب سیر سبعه و کتاب اسرار و مجوسین و کتاب اشتهار السعود و کتاب خمسین و کتاب
قرعه بطریق جدول و کتاب احوال کواکب و کتاب جغرافیا یعنی معموره ارض و اسحق
کندی بعربی نقل کرده نقلی نیکو و بلغت سریانی نیز یافت میشود برقلوس اسکندری فاضلی بوده عالم
بعلم عدد مشهور در مدرس علم ریاضی کتاب مقالات اربع در طبایع اعداد و خواص آنها از
تصانیف اوست و هر کس بران کتاب واقف گردد مقدار و منزلت مصنف در آن علم
۴۵ اورا ظاهر خواهد شد بطلیموس ملقب بمدلس مملکت از ملوک یونان بعد از اسکندر و
او یکی از بطالسه است و بغایت حریص بوده در تحصیل علوم و پیوسته تفتیش مینمود از اخبار
ملوک و سیر تهای ایشان نمودی و در جستجوی دانش و معرفت ابتدای بنیان بابل و خلقت
عالم و احوال نمرود و نسب او عنایت تمام داشتی پس شنید که نزد بنی اسرائیل و ساکنین
بیت المقدس ازین علوم موجود است و انها در دولت ثانیه بنی اسرائیل بود لاجرم از ایشان
طلب داشت و ایشان ترجمه کردندی برای او توریه را از عبری بیونانی و نزد او فرستادند
از انجا بر احوال نمرود اطلاع حاصل کرد و همین توریه را حنین بن اسحق از یونانی بعربی
ترجمه کرده و همین بطلیموس فلاسفه و حکماء را که در مملکت او بودند فرستاد تا قطر زمین و جهات
معموره آنرا معلوم نمایند و نظر کرده در علم نجوم و سخن گفت در هیات افلاک چندانکه جماعتی
گمان کردند که اوست بطلیموس صاحب مجسطی گذشت و بطلیموس ملک مذکور از جمله ملوک بطالسه
عقب بود بحسب الحکم سی و هشت سال مدت سلطنت او بود و ارسطوس منجم استاد او بود
باذنیس رومی از علم فلک سخن گفتی و او را تصانیفات است از انجمله کتاب ذوات الاذناب

وکتاب طوفان جنیس رومی عالم بوده بعلوم ریاضی و از غوامض هندسه آگاه در
اسکندریه مقام داشتی و بعد از بطلیوس قلوذی بوده از تصانیف اوست تفسیر کتاب
بطلیوس در تسطیح کره و نقل نموده آنرا ثابت بعربی و دیگر تفسیر مقاله عاشره از کتاب
اقلیدس در دو مقاله بادروغوغیا هندی رومی حیلی و او راکتابیست در استخراج آبها
در سه باب هر بابی مشتمل بر چند مقاله بقراطون ثابت بن قره گوید موسوم ببقراط از
حکما چندین نفر اند اول از نسل اسقلیبوس است و بقراط ثانی ابن ابرقلیدس و میان
ثانی و اول نه کس واسطه اند و میان بقراط اول و اسقلیبوس نیز نه کس واسطه و بقراط
ثانی در اواخر عمر حرب بکنولومیناس را دریافته و بقراط ثالث ابن دراقن بن بقراط
ثانی است و از وی تا اسقلیبوس یازده پدر در میان اند و بقراط رابع ابن عم بقراط ثالث
و چون مترجمین کتب برکتابهای ایشان مطلع شده همه آن کتب را منسوب ببقراط و علوم
آنها را بیکدیگر متقارب دیدند لاجرم بر ایشان مشتبه شده و پنداشتند که مصنف همه بقراط
مشهور است و جمعی گفته اند اول کسی که علم طب را بکتاب آورد بقراط اول است ابن اغنوبوکس
بختیشوع بن جورجیس بن بختیشوع جندیسابوری طبیبی است نصرانی در خدمت ابو العباس
سفاح اول خلفای بنی عباس معالج او بوده و تا ایام رشید زندگانی کرده در صناعت
طب سرآمد و در بغداد هم از جهت دانش و هم از جهت قرب خلیفه کمال اعتبار رسیده داشت
کنیت او ابو جبرئیل بود محمد بن اسحق الندیم در کتاب خویش ذکر او کرده و گفته که او مشهور
و نزد ملوک رتبه تقدم داشته رشید و امین و مأمون و معتصم و واثق و متوکل را خدمت
کرده و چندان اموال کسب نموده بود که دیگری را مثل آن اتفاق نیفتاده اعتبارش در
غایتی که خلفای وی را بر امهات اولاد خویش موثوق به و معتمد علیه داشتندی کتاب

تذکره گرای تعلیم پسر خویش جبرئیل نوشته تصنیف اوست حقیقت اخبار او آنکه وی از
اهل جندیسابور است و خودش نه بخدمت سفاح رسیده و نه بخدمت منصور بلی پدرش
جورجیس منصور را دیده و معالج او بوده چنانکه بعد ازین در ترجمهٔ او مذکور خواهد شد
و اما بختیشوع مذکور پیوسته در جندیسابور در دار الشفای آنجا بنیابت پدر خویش اشتغال
میداشت تا بایام مهدی و چون هادی ولد مهدی مریض شد او را از جندیسابور طلب نمودند
تا معالجه کرد او را ولیکن بر خیزران مادر مهدی دشوار آمد که با وجود طبیب خاص او که ابو
قریش نام داشت چرا از دیگری استعلاج کردند لهذا ابو قریش را بر معادات و منافات
بختیشوع بر می انگیخت و چون مهدی را این معنی معلوم شد بختیشوع را معزز و مکرم رخصت معاودت
۴۶ بجندیسابور ارزانی داشت و بختیشوع بدستور سابق تدبیر بیمارستان آنجا میکرد تا رشید
تا در سنه احدی و سبعین ومایه رشید را مرضی طاری شد از صداع شدیدی که اطبا
علاجی نکردند پس گفت یحیی بن خالد را که این اطبا چیزی نمی فهمند و این صداع مرا از آزار
میکشد یحیی عرض کرد که ابو قریش طبیب والده و والده ات در خدمت حاضر است رشید
گفت ابو قریش معرفتی بطب ندارد و او را در سلک اطبا میداریم محض رعایت قدمت
خدمت اوست باید که از برای من در تفحص طبیبی حاذق باشی یحیی عرض کرد که در وقتی که برادر
هادی مریض شد پدرت کس بجندیسابور فرستاد و مردی را که بختیشوع میگفتند احضار فرمود
رشید پرسید دیگر چه باعث شد که او را رخصت معاودت داد یحیی عرض کرد که بنابر آنکه
دید والده ات را که بتعصب ابی قریش راضی ببودن او نیست رشید فرمود زود
مسرعان بطلبش روانه گردان تا اگر در حیوة باشد او را حاضر سازند پس چندی روز پیش
بر نیامد که بختیشوع را آورده و چون داخل مجلس رشید گردید رشید وی را گرامی داشت

و بخلع گرانمایه سرافرازی و مالی وافر بخشید و فرمود باید که او رئیس اطبا باشد و هیچیک
از صواب دید وی تجاوز ننمایند بختیشوع بن جبرئیل طبیبی است در کمال حذاقت و از خاندان
طبابت خود طبیب و پدرش طبیب و جدش طبیب و چون خلافت بر واثق قرار گرفت
محمد بن عبدالملک زیات و ابن ابی دواد بر بختیشوع مذکور از رهگذر اعتبار تمام و نام
بلند و اشتهار بدانشمندی و سماحت حسد میبردند و با او معادات می ورزیدند
و پیوسته واثق را بر وی میشورانیدند تا حکم کرد باخراج او بجندیسابور و جمله اموال
او باز گرفت اتفاقا واثق را مرض استسقا عارض شد و کار بدشواری انجامید
مضطر را کس احضار بختیشوع روان کرد و پیش از رسیدن او واثق وفات یافت و متوکل
بر جای او بنشست آنوقت حال بختیشوع بصلاح باز آمد و روز بروز روی در تزاید نهاد
تا در حالت قدر و علو منزلت و عظم شان و حسن حال و کثرت مال بجائی رسید که در
لباس و زی و استعمال طیب و فرح بسیار و سعت سرکار در مرتبه خلفا و اولاد خلفا
میزیست آورده اند که معتز بالله در ایام پدرش متوکل مریض شد [illegible]
انجامید که بهیچگونه دوا و غذا رغبت نکرد و متوکل بغایت اندوهناک شد پس
بختیشوع و سایر اطبا نزد معتز حاضر شدند و او همچنان بر امتناع از دوا و غذا
اصرار داشت و مرض در تزاید بود و پس ساعتی میان معتز و بختیشوع محادثت و محاوره
میگذشت تا آنکه معتز دست در آستین جبه وشی یمانی که در آنوقت بختیشوع پوشیده بود داخل
کرد و میگفت چه نفیس و نیکوست این جامه بختیشوع گفت یا مولای والله که این جبه
مثل خود ندارد در خوبی و برای من بهزار دینار تمام شده اما اگر دو عدد سیب بخوری
این جبه را بتو میدهم معتز راضی شد و سیب خواست حاضر گردانیدند و دو سیب از آنها

بخورد

بخورد و بختیشوع گفت جبه را جامه نیز در کار است و من جامه دارم که برادر این
جبه است اگر یک پیاله سکنجبین بخوری آنرا هم میدهم معتز قبول کرد و سکنجبین نیز بخورد
و بهمین قدر طبیعت در کار آمد و معتز از آن علت برست و متوکل همواره بختیشوع را
بر این فعل شکر میگفت و معتقد وی میبود و روایت کرده اند که روزی بختیشوع بمجلس
متوکل در آمد و دید که در وسط منزل خاص بر مسند نشسته پس بدستور عادت نزدیک
متوکل بر همان مسند نشست و دامن جامه بختیشوع اندک شکافته بود متوکل با وی
بسخن مشغول شد و دستش با آن شکاف در بازی میبود تا آنکه اندک اندک آن شکاف
بمقداری بسیار رسید و در آنوقت میان ایشان سخن انجامیده بود با آنکه متوکل پرسید
که بچه علامت میشناسید که صاحب وسواس محتاج به بند و زنجیر شده بختیشوع گفت
وقتی که برسید بجائی که دراعه طبیب خود را تا باین حد بشکافد آنوقت میباید که
وی را ببندیم پس متوکل چندان بخندید که به پشت باز افتاد و خلعتهای گرانمایه
۴۷ و مال جزیل در آن بخشید و عادت بختیشوع آن بود که چون بخوری بهدیه فرستادی در
ظرفی دیگر زغالها نیز فرستادی که آن بخور را بر آتش آن زغال بسوزانند و آن زغال را
از شاخهای درخت انگور و اترج و صفصاف که بعد از سوختن گلاب آمیخته با مشک
و کافور و شراب کهنه بر آن افشانده باشند تحصیل کردی و گفتی نمی پسندم که بخور
بدون این زغال بسوی کسی فرستم پس از آن با این زغالهای متعارف فاسد گردانند
و گویند این بخور عمل بختیشوع است آورده اند که متوکل او را گفت ما را بمهمانی دعوت
کن گفت نعم و کرامه پس طرح ضیافتی انداخت و ایام تابستان بود نقل کرده اند
که از اسباب تجمل و ثروت و از مبلغ و مقدار انفاق در آن ضیافت متوکل و جمیع

حاضران در شگفت و عجب ماندند و بنظر متوکل بسیار در آمد و از وی در دل گرفت بعد از
مضی اندک مدتی او را بجا خود کردانید و مال بسیار از وی بستدند گویند از جامه خانه وی
هزار زیر جامه بر آمد همگی با بند ابریشمین و حسین بن مخلد را بفرمود تا خزاین او را مهر کرده
انچه شایسته بود بخزانه خلیفه فرستاد و قدری بسیاری ازان بفروخت هنوز قدری خطیر
از هیمه و زغال و نبیذ بر جای بود حسین انها را بشش هزار دینار برای خود بخرید آورده اند
که او از بعضی آنها دوازده هزار دینار نقد کرد چون این سخن بعرض خلیفه رسانیدند گفت
بعد از فروختن دوازده هزار دینار را انچه باقی مانده بشش هزار دینار قبول دارم [illegible]
کرد و تتمه را باو دادند و او آن تتمه را بزیاده از ضعف شش هزار دینار فروخت و این
در سنه اربع و اربعین و مائتین واقع شد و بعد از انکه وفات یافت از وی پسری عبد الله
نام و سه دختر بماند و همواره وزرا ایشانرا باموال مطالبه مینمودند از انجهت متفرق گشتند
و عنقریب احوال عبید الله بن بختیشوع مذکور خواهد شد انشاء الله تعالی **بختیشوع** ابن یوحنا طبیب است
در وقت خود مذکور و از اطبا مقتدر بود او و علی بن ابراهیم و ابو نوح و ثابت بن سنان بن ثابت
جملگی بر سبیل اشتراک طبابت مقتدر میکردند **بختیشوع** بن یحیی از اولاد بختیشوع متقدم است طبیبی
حاذق بوده و مقتدر خلیفه را خدمت کرده اختصاصی تام و منزلتی رفیع نزد وی یافته بود
او و سنان بن ثابت بن قره صابی پدر ثابت بن سنان صاحب تاریخ بر سبیل شرکت
طبیبان مقتدر بوده اند و دیگر از منزلت و اختصاص ایشان نبود **حرف التاء المثناة**
فی اسماء الحکماء **تنکلوش** البابلی وی را تنکلوشا نیز گویند و اول اصح است یکی از علماء
هفتگانه است که ضحاک هیاکل هفتگانه را که هر یک از انها را باسم کوکبی از سبعه سیاره
بنا نهاده بود منسوب بایشان وارد و ایشانرا متولی آن بیوت کرده اند کتاب در وجوه و حدود

که کتابی است مشهور و در دست مردم موجود تصنیف تنکلوش مذکور است **تیاذوق** طبیبی است
در اوایل ملت اسلام و در ایام دولت امویه بوده و بخدمت حجاج بن یوسف اختصاص
داشته او را شاگردان نامدار بوده اند که بعضی ایشان ادراک دولت بنی العباس کرده اند
مثل فرات بن محمد و شحناثا یهودی و عیسی بن موسی و تا زمان منصور زندگانی یافت
توفیق بن محمد بن الحسین بن عبد الله بن محمد اصل وی از بلاد مغرب بوده و در دمشق سکنی
نموده مهندس منجم و طبیب بوده و بطلب معیشت گذرانیدی او را تصانیف و اشعار است
محمد بن نصر بن صغیر قیسرانی در حکمت و ادبیات از شاگردان اوست وفاتش در دمشق
در صفر سنه ست عشره و خمسمائه واقع شده **التمیمی المقدسی** الطبیب اسم وی محمد بن احمد بن
سعید است و جد او سعید مذکور از بیت المقدس بوده تمیمی مذکور علوم طب را نزد جد خود
و دیگر علماء سایر بلاد فرا گرفته غایت و اهتمامی بغایت در ترکیب ادویه داشتی و بخصوص
این فن مطلع بودی الکحل تریاق فاروق با فزودن بعضی زاده به مفرده او نموده چنانکه
همگی اطبا بر خوبی اتفاق دارند چندین تصنیف در باب تریاق فاروق دارد صغیر و کبیر و
متوسط و بخدمت حسن بن عبد الله بن طغج که حاکم مدینه رمله و مضافات آن از بلاد شام
بود اختصاص داشت و حسن مذکور شیفته او بودی بسبب معالجات نمایان که بادویه مفرده
و مرکبه او را کرده بود و چند گونه معجونها و لخلخها برای دفع وبا برای وی مرتب داشته
تا انکه بعد از ظهور دولت علویه و استیلاء ایشان بر بلاد مصر بخدمت یعقوب بن کلس که
وزارت معز و عزیز هر دو کرده بود پیوست و کتابی بزرگ در چند مجلد که آنرا مادة البقاء
نام نهاده بود بنام وزیر مذکور تصنیف نمود و با اطبا مصر ملاقات کرده با همگی مناظره و
محاوره میداشت و در مباحثه و مذاکره بغایت منصف بودی سخن کسی رد نکردی الا انکه کذب او واقع

۴۸

مردود باشیم تا حدود سنه سبعین و ثمانمائه زنده کانه یافت حرف الثاء المثلثه فی
اسماء الحکماء ثاوفرسطس حکیم برادرزاده ارسطاطالیس و از شاگردان و یکی از
اوصیاء او بوده و بعد از عم خویش درس را تعلیم او شد بغایت فهیم و عالم و جامع
بوده جمیع کتب و مصنفات عمش بروی خوانده میشد و تصانیف جلیله از وی بماند
برین تفصیل کتاب آثار علویه یکمقاله کتاب ادب یکمقاله کتاب ما بعد الطبیعه یکمقاله یحیی نحوی
آنرا نقل نموده کتاب حس و محسوس ابرهیم بن بکوس آنرا نقل نموده چهار مقاله کتاب
نبات هم ابرهیم بن بکوس آنرا نقل نموده و از جمله کتبی که بوی منسوب میدارند یکی هم
قاطیغوریاس است ثالیس ملطی حکیمیست مشهور و اقاویل او بالسنه مذکور و آراء او
در فلسفه مدون و مسطور بصحبت فیثاغورس رسیده و حکمت از وی اخذ نموده چندی
در بلاد مصر بسر برده و از علماء آنجا علم طبیعت و فلسفه فرا گرفته و او اول کسیست که گفته مبداء موجودات
موجودی نیست تعالی الله العظیم اصحاب او گفته اند باعث او برین قول شده اختلاف
احوال موجودات از آنکه موصوف بصفات حسنی نمیتوانند بود که مصدر چنین آثار مختلف
شود و برین قول اند جمهور اهل هند ثامسطیوس فیلسوفیست که ذکر او در تعداد تفاسیر
کتب ارسطاطالیس گذشت و صحبت لیولیانس که از ملت نصرانیت بمذهب فلاسفه ارتداد
نموده بود و شغل کتابت او اشتغال داشت و بعد از جالینوس بوده سوای تفاسیر کتب
ارسطاطالیس چنانکه سبق ذکر یافت او را کتابیست در تدبیر و رساله دیگر که هر دو را
برای لیولیانس مذکور نوشته ثاوذوسیوس از حکماء ریاضیین و مهندسین مشهور
و از اهل یونان است تصانیف نیکو در ریاضی و در هندسه دارد از آنجمله کتاب مشهور
که جلیل ترین کتب متوسطه میان مجسطی و کتاب اقلیدس است و موسوم است بأکر ثاون

اسکندرانی مصری مهندسی است که در عصر خویش مشهور و مذکور و تصانیف او در
مصر و سایر آفاق سایر و دایر بوده بعد از بطلمیوس بوده و از کتب منسوبه باوست
کتاب عمل بذات الحلق و کتاب جداول زیج بطلمیوس که معروفست بقانون
المسیر و کتاب عمل اسطرلاب و کتاب مدخل مجسطی ثیوذوروس مهندسی یونانیست
بعد از زمان بطلمیوس در اسکندریه اقامت داشتی و از تصانیف او کتبی به نقل شده
یکی کتاب اکراست در سه مقاله دیگر کتاب مساکن یکمقاله و کتاب لیل و نهار دو مقاله
ثاذون طبیبی است در صدر ملت اسلام و در خدمت حجاج بن یوسف بوده او را کناشی
است بزرگ که برای پسر خویش نوشته آورده اند که روزی مجلس حجاج در آمد حجاج
پرسید دوا از خوردن گل چیست گفت قوت عزم چون تو امیری حجاج گل که در دست
داشت و خوردن آنرا عادت کرده بود از دست بینداخت و دیگر عود بآن نکرد
ثیمناس خطیبی است یونانی از تلامذه عزاب صقلی که اخطب خطباء یونان بوده
یونانیان فن خطابت را که مفید اقناع است از فنون فلسفه از وی اخذ کردندی
بعد از آنکه خطیب مذکور از استاد خویش عزاب قدری وافر از خطابت فرا گرفته
با استاد بر سر اجرتی که در تعلیم میانه ایشان قرار یافته بود مناظره خطابیه کرد و
این حکایت مستوفی در ترجمه عزاب معلم او مذکور میگردد ان شاء الله تعالی ثوسیوس شاعر
یونانی صناعت شعر را نیکو ورزیده بود چون او خبر رسید که شخصی از اعدا او را غیبت
نموده با مرغی رنگ رجز گونه بر عادت یونانیان انشا کرده گفت شنیده ام که
سگی و بوزینه را بقبرستان سباع گذر افتاد بوزینه با سگ گفت بیا تا برای این مردگان
طلب آمرزش کنیم سگ در جواب گفت میان تو و ایشان این آشنایی از کجا پدید آمد

تاذون فلان حکیم است

٤٩

بوزنیه کعف سبحان الله مگر ندانسته که اینها همه غلامان و ممالیک بوده اند سگ گفت
نی والله هرگز من این ندانسته ام ولیکن بحثت دوست دارم که یکی از ایشان حاضر
بوده تو این سخن بگفتی ثوفیل بن توما نصرانی منجمی است از اهل ها در بغداد اقامت
داشتی و در زمان مهدی ریاست منجمین او را بودی بحوادث نجومی خبیر و در احکام
صاحب اصابات عجیبه بوده قریب نود سال زندگانی یافت ثابت بن سنان
بن ثابت بن قره در ایام مطیع لله و در امارت احمد بن بویه ملقب با قطع بوده و بعضی
مورخین او را مختص خدمت راضی بالله گفته اند با طبابه طبیبی است بارع عالم باصول آن
و حلال مشکلات آن فن متولی تدبیر بیمارستان بغداد در آنوقت او بوده و او
خال هلال بن محسن بن ابرهیم صابی است اعنی منشی بلیغ مشهور و ثابت مذکور تاریخ
خود را که مشهور آفاق است و در آن باب زیاده از وی کسی ننوشته ابتدا
آنرا از سال دویست و نود هجری آغاز نهاده و تا وفات او که سال سیصد و شصت و
سه بوده نوشته و هلال بن محسن مذکور که خواهرزاده اوست ذیلی بر آن نوشته
و حقیقت آنکه اگر ایشان متوجه نشده بودندی بسیاری از تاریخ مهمل و مجهول
بماندی و اگر ترا ذوق تاریخ متصل بوده باشد بر تو باد بکتاب ابی جعفر طبری که او
از اول عالم تا سنه سیصد و نه نوشته و اگر خواهی کتاب ابن احمد بن ابی طاهر را
و پسرش عبید الله را با آن مقرون گردان که بس نیکو کرده خواهی بود زیرا که ایشان
در ذکر دولت عباسیه مبالغه تمام نموده از شرح احوال ایشان آورده اند چیزی که طبری
نیاورده و ایشان در انتها بیکدیگر نزدیک اند و طبری اندکی بر ایشان فزوده و بعد از اینها
کتاب ثابت مذکور است که او در بعضی بابها با طبری مداخلت نموده و بر آن ذیل بسته

ثلث و ستین و ثلثمائه و اگر مقرون گردانی با آن کتاب فرغانی را که کتاب طبری را
ذیلی است نیکو میکنی زیرا که بسط کتاب فرغانی در بعض مواضع بیش از کتاب ثابت است
و بعد از اینها کتاب هلال بن محسن مذکور است که مداخلت نموده با کتاب خال خویش
و بر آن افزوده تا سنه سبع و اربعین و اربعمائه و ندیدیم کسی را که مانند او متعرض احکام
امور و اطلاع بر اسرار دولتها شده باشد و سبب آن آنست که او این اخبار را از جد
خویش اخذ نموده زیرا که او کاتب دار الانشا و مطلع بر وقایع و خود نیز متولی انشا بوده
لاجرم استعانت جسته بود و اخبار اطراف برجمع و تالیفی که کرده و بعد از اینها کتاب
غرس النعمه محمد بن هلال است و آن نیکو کتابی است تا سنه سبعین و اربعمائه و اندکی بیش از آن
نوشته و در آخرهای کتاب گویا او را مانعی روی داده که فی الجمله کوتاهی کرده و مانند
اوایل کتاب استقصا نموده و بعد از وی ابن الهمدانی با وی مداخلت نموده و تا سنه اثنی
عشر و خمسمائه نوشته بعد از این ابو الحسن ابن الزاغونی اگرچه نوشته اما کاری نساخته زیرا
که از اهل این صناعت نبوده و موصول ساخته تاریخ را تا سنه سبع و عشرین و خمسمائه پس
از وی عفیف بن صدقه الحداد تا سنه سبعین و خمسمائه نوشته و ابن الجوزی تا هشتاد
و اندکی بیشتر رسانیده و ابن القاری اکمال آن تا سنه ست عشره و ستمائه نموده هلال
بن محسن خواهرزاده ثابت مذکور گوید ابو الحسن ثابت بن سنان بن ثابت بن قره
صاحب تاریخ در ذی قعده سنه خمس و ستین و ثلثمائه وفات یافت ثابت بن ابرهیم
بن زهرون الحرانی الصابی کنیت او ابو الحسن و او عم ابو اسحق ابرهیم بن هلال الصابی
الکاتب است طبیبی حاذق مهیب بوده در بغداد اقامت داشتی لیکن ضنت ورزیدی دیگر
از ابراز اسرار آن علم مطلع نگردانیدی او را مصنفات است از آنجمله اصلاح چند مقاله است

از کتاب یوحنا بن سرافیون کتاب جوابات مسایلی که از وی سوال کرده اند هلال بن
محسن گوید ابن بقیه وزیر عزالدوله بختیار بن معزالدوله احمد بن بویه را در ایام وزارت
علتی صعب عارض شد روز دویم او را فصد کردند روز با قوز رسیده عقلش مختل شد و بانگهای
بحوم نه مانند بانگ گاو میزدی و طعامی و شرابی اصلا بحلق فرو بردن نتوانست سخنی نمی شنید
و جوابی باز نمیداد و از دهانش کفی ظاهر میشد و پوست رویش را اختلاج آمد و نفسی تنگ
و فواقی شدید با جمله اعراض موت بروی ظاهر شد و طمع از وی برداشتند عزالدوله حاضر
و ابوالحسن ثابت بن ابراهیم همین طبیب مذکور و سایر اطبا که در بغداد بودند همه مجتمع گشتند
و در امر او خوض کرده در مناظره آمدند همگی بجانب یاس مایلتر بودند از جانب امید لیکن ابوالحسن
مذکور میگفت وی را فصدی دیگر باید کرد و هیچ یک از باقی اطبا این رای نمی پسندیدند
پس ابوالحسن در حضور عزالدوله ایشان را گفت چه گمان دارید آن هست که اگر فصد کرده نشود
طمع صلاحی در وی باشد گفتند نی گفت هرگاه همگی بر یاس از وی اتفاق دارید پس محل آن دارد
فصدی که من میگویم اولی باشد از توقف اینوقت عزالدوله بفرمود تا بروفق گفته ابوالحسن او را
فصد نمودند راوی گوید که هنوز رگ او را باز نبسته بودند که سکون اطراف و آثار صلاح
ظاهر شد تا آنکه با خود آمد لیکن ساکت میبود تا بعد از چهار روز بسخن در آمد و بتدریج بحالت
طبیعی رجوع کرد و بر طریق مقرر سوار شد و بخانه عزالدوله رفت و ابوالحسن تعیین نموده بود
که چه روز قادر بر سواری خواهد شد و چنان شد که او گفته بود پس عزالدوله خلعت فاخر و
مال وافر ابوالحسن را اعطا فرموده همان روش از وزیر نیز در باره او خلع و اموال تحقیق یافت
ابوعلی بن مکیخا المنفرد الکاتب حکایت کرد و گفت در آن اوقات که عضدالدوله وارد
مدینه اسلام شد و آن در سنه اربع و ستین و ثلثمائه بود ابومنصور نصر بن هرون که خلیفه الدیلم

وارد

وارد آنجا شده بود مرا طلبید و از اخبار اطبای بغداد استفسار کرد بسبب آنکه او را فرمود
بود که حاذق ترین طبیبی که در بغداد و بر خصوصیات آب و هوای آنجا اطلاع داشته باشد
مقرر دارد که بخانه ما حاضر شود و احوال و اوضاع ما را چندانکه در کار دارند از ملازمان و پرستاران
تفحص کند و ببیند که موافقت این بلد مزاج ما را چگونه است ابن بکیخا مذکور میگوید که من
نزد عبدیشوع جاثلیق رفتم و احوال اطبا استفسار نمودم تا یک معلوم کرده با ابی منصور
انها نمایم جاثلیق گفت اطبا در بغداد بسیارند لیکن مرا اعتقادی بر کسی از ایشان نیست نظری که
هست بر ابوالحسن حرانی است زیرا که بغایت حاذق و در صناعت بی حاشیست و بهره وی
نیز خوبست لیکن قلیل التحصیل است و ابوالحسن از اصدقاء منست او را باین خدمت
میفرستم پس جاثلیق ابوالحسن را طلبیده بنزد ابی منصور فرستاد و مقرر شد که بدولتخانه
۵۱ عضدالدوله حاضر گردد و از امور مذکوره تفحص و استعلام کند ابوالحسن گفت بشرط آنکه از
جمیع آنچه سوال کنم از ماکل و مشرب و بول الطبع مورا و حقیقت واقع مرا معلوم گردانند پس
ابومنصور بخدمت عضدالدوله عرض نمود و مقرر شد که فراش خاصی که از همه احوال با خبر
بود نزد ابوالحسن حاضر شود و او سه روز در مقام استفسار و تفحص رعایه احوال آمد و آنچه
میخواست معلوم گردانید بعد از آن ترک آمد شد نمود و بالسر آن کار دیگر نرفت و چون
جاثلیق مطلع شد که ترک آمد شد کرده وی را ملامت کرد و سبب آن پرسید ابوالحسن گفت
در تردد و آمد شد بآنجا فایده ندیدم زیرا که ملک را اطبای فضلا و عقلا هستند و همگی عارف
بتدبیر و طبع او شده با وجود ایشان احتیاج بمن نیست جاثلیق با وی در نداشت و مبالغت
نمود که سبب واقعی بگوی و این جواب را عذر و بهانه میدانست ابوالحسن گفت حقیقت آنست که
آنچه مرا معلوم شد از امزجه ملک آنست که با این بیداری شبها و اجتهاد در تدبیر امور مملکت

و بسیاری اکل و شرب و جماع اگر در بغداد اقامت نماید سالی بر نیاید و حالش تلف و علیل
خواهد انجامید و من در بارهٔ خویش روا نمیدارم که این احوال روی دهد و مدبر او طبیب
او من باشم وای جاثلیق بدانکه اگر این سخن از زبان من باز گوئی انکار خواهم کرد و بر طبق
آن قسم یاد خواهم کرد بذات اله تعالی و برائت از دین آنوقت معلوم است که چگونه
ضرری بتو لاحق میگردد جاثلیق دم در کشیده و اظهار این سخن اصلا ننمود و عضدالدوله درین
نوبت اگرچه در بغداد نماند اما بار ثانی که بدانجا معاودت نمود همان صورت که ابوالحسن گفته
بود وقوع یافت ابوالحسن بن ابی الفرج بن ابی الحسن بن سنان که در صناعت طب یگانه زمان
خود بود و کوتاهی از متقدمین خانواده خویش نداشت نقل کرده که پدرم ابوالفرج حکایت
کرد که من و ابوالحسن حرانی روزی در خانه ابی محمد مهلبی وزیر بودیم که ابو عبدالله بن
الحجاج الشاعر متوجه حرانی شده نبض خود بدست او داد و حرانی بعد از تامل گفت غذای
غلیظ خورده و اسراف کرده تا آنکه مضیره با گوشت گوساله خورده ابو عبدالله اقرار نمود
و گفت والله که چنین است پس همگی حضار ازین حکم در عجب ماندند آنوقت ابوالعباس
منجم نیز نبض خویش بدست حرانی داد بعد از ملاحظه گفت سیدی تو در تبرید اسراف کرده
چنانکه گمان میکنم که یازده عدد انار خورده ابوالعباس متعجب ماند و گفت این خود نبوت است
نه طبابت همگی درین تعجب بودیم که خبر بوزیر رسید همگی را نزد خویش خواند پس بمجلس او حاضر
شدیم وزیر حرانی را خطاب کرد و گفت یا ابالحسن دیگر این چه معجز است که ظاهر میکنی
و من از حیرت هیچ سخن نمیتوانستم گفت تا بیرون آمدیم پس گفتم او را یا ابالحسن صناعت
طب نزد ما هم معروف است و چیزی از آن بر ما پوشیده نیست تعیین مضیره آنگاه
بگوشت گوساله نه غیر آن و تخصیص بعدد یازده انار اینها اموری نیست که از طب

مستغنا و نتوانند شد این احکام از کجا و بچه دلیل میکنی گفت چنین است که میگوی و لیکن معنی
در خاطرم می رسد و بر زبان می آید گفتم راست گفتی و چنین خواهد بود بیا طالع ولادت
خویش را بنمای پس با او رفتم تا بخانه او و طالع ولادت خود بیرون آورده مرا نمود دیدم
که سهم الغیب در فرح خود بود با درجه مشتری و سهم السعاده گفتم ای عزیز این است که تکلم
میکند نه تو و هر چه در طب با آن تحدس میشوی همین است سبب و اصل آن محسن بن ابرهیم
صابی میگوید وقتی مرا حمی حاده عارض شد ابوالحسن مذکور را بر سر من آوردند ساعتی ملاحظه
نبض کرده برخاست و هیچ نگفت پدرم او را گفت چه بخاطرت میرسد و چه تدبیر کنیم پس
آهسته با پدرم گفت درین باب از من هیچ مپرس تا پنجاه روز بگذرد و محسن مذکور گوید و این
۵۲ که همینکه پنجاه و سیم روز شد آن تب از من مفارقت کرد ابوالحسن مذکور آخر روز جمعه
یازده شب از ماه شوال سنه تسع و ستین و ثلثمائه مانده بود وفات یافت و ولادت او
در رقه در شب پنجشنبه که دو شب از ذی قعده سنه ثلث و ثمانین و مائتین باقی بود واقع شد
ثابت بن قره بن مروان بن ثابت بن کرایا بن ابرهیم بن کرایا بن مارینوس بن سالامانس
ابوالحسن الحرانی الصابی از اهل حران و در مدینه بغداد متوطن بوده و غالب بروی فلسفه
و در ایام معتضد عباسی بود وی را در فنون علوم تصنیفات هست منطق حساب و هندسه
و تنجیم و هیأت بر موجب کتاب المدخل الی کتاب اقلیدس کتاب المدخل الی المنطق ترجمه کتاب
ارثماطیقی اختصار کتاب ابرر ولادت او در سنه احدی و عشرین و مائتین در بلده حران
بوده و معیشت از وجه صرافی کردی در وقتی که محمد بن موسی بن شاکر از بلاد روم معاودت
میکرد در حران بوی برخورد و او را مردی بغایت فصیح یافته او را با خود ببغداد آورد
و بعضی گفته اند که او خود آمده بخانه محمد بن موسی نزول کرد و بتحصیل علوم مشغول شد از جهت محمد

بن موسی در مقام رعایت او شده او را بخدمت معتضد رسانید و در جملهٔ منجمین آن سرکار
انتظام داده و بدان وسیله سایر صابئه داخل عراق شدند و احوال ایشان انجا رونق
یافت و بمراتب عالیه ترقی نمودند و ثابت مذکور در حضرت معتضد بجلیل مراتب اعلی
منازل اختصاص یافت تا غایتی که در حضرت او هم وقت نشستی و محادثت و مضاحکت
میان ایشان گذشتی و معتضد را چندانکه روی سخن با وی بودی با هیچ یک از وزرا
و خواص نبود و اما تعداد مصنفات او بحسب آنچه در ورقی چند بخط ابی علی محسن بن
هلال صابی بنظر رسید با اشتمال بر ذکر نسب ثابت بن قره پس چنان پسندیدم که انرا
بصورته ایراد نمایم زیرا که نقل مذکور درین باب حجت است کتاب در سکون حرکتی الشریان دو
مقاله این کتاب را ابتعث سریانا نوشته زیرا که در آن کتاب نظر بر رد رساله کندی
داشته و تلمیذی موسوم بعیسی بن اسید النصرانی آنرا بعربی ترجمه کرده و ثابت خود آن
ترجمه را اصلاح نموده و ابواحمد حسین بن اسحق معروف با بن کرنیب سخنان ثابت را درین
کتاب رد کرده اما کاری نساخته و ثابت این کتاب را بعد از انکه تصنیف نمود نزد
اسحق بن حنین فرستاد و اسحاق آنرا بغایت مستحسن داشت و در آخر آن بخط خود ثنای
بر مصنف آن نوشت و آن کتاب بر اسنود کتاب شرح سماع طبیعی کتاب در قطوع اسطوانه
کتاب در بیان سبب شوری آب دریاها کتاب در اختصار کتاب جالینوس در اغذیه سه
مقاله کتاب در بیان انکه دو خط مستقیم چون از مبدأ او احد بر آیند و زاویه ایشان
کمتر از قایمه باشد بالضروره با یکدیگر در جهت خروج تلاقی خواهند کرد کتاب دیگر هم
درین معنی کتاب در استخراج مسایل هندسیه کتاب در مربع و قطر آن کتاب در آثار کسوف کتاب
در علت کسوف شمس و قمر قبل از اتمام آن وفات یافت و این کتاب از کتب مستوده او ست

جمعی از اهل عصر اراده تتمیم آن نمودند اما از عهده بر نیامدند کتاب در جواب کتابی
که احمد بن الطیب بوی فرستاده کتاب در تحریض مردم بر تعلم طب و حکمت که برای
پسر خویش سنان نوشته دو رساله که در جواب دو مکتوب محمد بن موسی بن شاکر نوشته
در مسئله زمان کتاب در مسایل متفرقه کتاب در احکام اثقال کتاب در اداب سوالات
از علیل کتاب در خلق جبال کتاب در بطؤ حرکت فلک البروج و سرعت آن سه کتاب در
تسهیل مجسطی یکی از انها را که اکبر و اجود است باتمام نرسانیده کتاب در اعداد متحابه
کتاب در آلت ساعات که رخامات مینامند کتاب در عمل شکل مجسم که از آن چارده قاعده
باشد و کرهٔ معینه بآن محیط تواند بود کتاب در ایضاح وجهی که بطلیموس ذکر کرده که بآن ٥٣
استخراج نموده اند متقدمان مسیرات دوری قمر را کتاب در استوا و اختلاف او و ازان
و شرایط آن کتاب در جواب سوال ابی الحسن علی بن یحیی المنجم از بابی از ابواب علم
موسیقی جوامع که بر کتاب نیقوماخس در ارثماطیقی نوشته دو مقاله مقاله از سخن در
موسیقی شکلی چند که در حیل استخراج کرده جوامع که بر مقاله اول از چهار مقاله بطلیموس
نوشته جوامع که بر باریرمیناس نوشته جوابها که از سوالات ابی سهل نوبختی نوشته کتاب
در قطع مخروط کتاب در مساحت اجسام مکافیه کتاب در مراتب قراءت علوم
کتاب در سنه شمسیه کتاب در رویت اهله کتاب در رویت اهله از جداول کتاب در
عمل کره کتاب در اختصار مقالات جالینوس در ایام بحران سه مقاله کتاب در نبض
مختصری در اسطقسات منسوب بجالینوس کتاب در اختلاف طول کتاب در اشکال طرف
خطوطی که ظل مقیاس بران گذرد کتاب در شکل مشهور بقطاع مقاله در هندسه که برای
اسمعیل بن بلبل نوشته کتاب در وجع مفاصل و نقرس کتاب در صفت تکون جنین کتاب

در اطفالی که بهفت ماه زایند جوامع که بر کتاب بقراط در آب و هوا و بلدان نوشته
کتاب در چاهی که در دیده حادث گردد کتاب در عروض جوامع که بر کتاب جالینوس
در ذبول نوشته مقالات در ادویه که قی آورند و در مرة سودا و سوء مزاج مختلف
و تدبیر امراض حادة بر رای بقراط کتاب سار کره جوامع کتاب جالینوس در اعضا زاده تاکه
کتاب در اوجاع کرده و مثانه و اوجاع انثیین کتاب در جوامع انا لوطیقا اول
رساله مختصر در منطق مقاله در اختیار سقوط نطفه بعض از کتاب در علم نفس کتاب در کیفیت
تصرف در اشکال قیاسی کتاب در بیان انچه ثاون در حساب کسوف شمس و قمر از اقاویل
مانده مقاله در حساب کسوف شمس و قمر کتاب در انوار کتاب در طریق اکتساب فضایل
کتاب در نسبت مولفه رساله در عدد کتاب در تولد نار از دو حجر مقاله در نظر در امر نفس
کتاب در علل ما قوال منجمین کتاب در مساحت قطع خطوط کتاب در آلت مرنا جوامع
کتاب جالینوس در ادویه مفرده کتاب در ارحا و بعض عربیه و بعض سریانیه کتاب
در تشریح بعض طیور و گمان میکنم که آن مالک الحزین است که در بلاد عجم بوتیمار میگویند
کتاب در اجناس اقسام ادویه کتاب در اجناس و اوزان ادویه کتاب در ابهجار و اعراض
کلمات سریانیه مقاله در تصحیح مسائل جبر ببراهین هندسه کتاب در علت صفار و
اصناف آن و علاج آن اصلاح مقاله اولی از کتاب ابلونیوس در قطع نسب محدوده
و اصل کتاب دو مقاله است اولی را ثابت اصلاحی نیکو نموده و شرح و ایضاح نیز
کرده و ثانیه را متوجه نشده لاجرم نامفهوم مانده و اصلاح نموده ثابت از
مجسطی نسخه را که اسحق بن حنین از آن تعریب نقل نموده چنان اصلاحی که باید و شاید و بعد
از این اختصار نموده کتاب مجسطی را اختصاری نافع اما مقاله ثالثه عشر را که مقاله اخیر است

اصلاح

اصلاح نموده مصنف گوید از بعض استادان خویش پرسیدم سبب ترک او مقاله
اخیره را گفت زیرا که نیافت از آن چیزی که باید اختصار نمودن و اصلاح کتاب
اقلیدس نیز کرده دو بار و ثانیه بهتر از اول آمده و شرح و ایضاح مقاله سیزدهم
و چاردهم آن نیز نموده و جمیع انچه ذکر شد از خط محسن بن هلال نقل کردم و مر ثابت
را است چندین مختصرات در نجوم و هندسه و من آنها را بخط او دیده ام که بتعبیرات
نوشته ما عمله ثابت للفتیان ابقاهم الله و چنان پندارم که مرادش از فتیان
اولاد موسی بن شاکر است و از تصانیف ثابت است جوابها از چند مسئله که معتضد
از وی سوال نموده قریب بدویست ورقه رساله در بیان انکه چندین کس از حکما
بوده اند که هر یک را نام بقراط بوده کتاب در سیاست رساله در بیان سبب اختلاف
میان زیج بطلمیوس و امتحان جوابها از سوالات سند بن علی رساله در حل رموز کتاب
سیاست افلاطون اختصار قاطیغوریاس و باریرمینیاس و اما انچه او از لغتی بلغتی نقل
کرده خود بسیار است و در میان مردم کتابی عربی موسوم بذخیره است که منسوب است
بثابت و رساله دیگر بعربیه در شرح مذهب صابیه لکن از ثابت بن سنان بن ثابت
بن قره پرسیدم او گفت از کتابش و این رساله از ثابت نیستند و در فهرست کتب او
داخل نیند و رساله بسریانیه منسوب است باو که در مذهب خود نوشته رساله دیگر در
فروض و سنن رساله در تکفین و دفن موتی رساله در اعتقادات صابیه رساله در طهارات
و نجاسات رساله در سبب انکه قدما الفاظ در کلام منیموده اند رساله در بیان انکه چگونه
حیوان برای تضحیه و قربان شایسته است و کدام ناشایسته رساله در اوقات عبادات
رساله در ترتیب قرائت در صلوة و نزد من کتابی بود بسریانی که کسی آن را نقل نموده و

دران کتابی بود در موسیقی نزدیک پانصد ورق و در سایر کتب او در موسیقی بسیارست
و همچنین در مسایل هندسه و ابوالحسن بن سنان برای من حکایت کرد و گفت یکی از اجداد
من از جد بزرگ ثابت بن قره حکایت کرده که روزی بر عادت متوجه دار الخلافه
بود که آواز و فریادی در اثنای راه شنید گفت که فلان قصاب که درین دکان می بود
فوت شده گفتند آری بامداد شب دوش فجاة درگذشت گفت نمرده است ما را نزد او
ببرید تا بجانب خانهٔ او روند چون آنجا رسید فرمود تا زنان و عیال او را از آواز
و نوحه و امثال آن منع کردند و گفت مزوره حاضر کنند و بعض غلامان خویش را فرمود تا
بر پاشنه‌های قصاب چوبی که در دست داشت میزده باشند و خود نبض او در دست
گرفت و مادام کعب او را میزدند تا آنگاه که گفت بس است و قدحی طلبیده از آستین
دوائی بیرون آورد و آنرا با قدری آب دران قدح حل کرده فرمود تا دهان قصاب را
گشودند و آنرا در گلوی او ریختند فهمیده شد که قصاب باراده خویش آنرا فرو برد پس فریاد
و بانگ از هر که دران خانه بود و از مردمی که در کوچه و شارع بودند بلند شد که اینک
ثابت مرده زنده کرده آنوقت بفرمود تا در خانه را بستند قصاب چشم باز کرد و مزوره
حاضر شده بود او را بخورانیدند و قصاب بنشست ثابت زمانی هم درنگ نموده برخواست
درین حال ملازمان خلیفه بپای طلب وی رسیدند پس ثابت بیرون رفت و عالمی از خلق
دنبال او افتاده از پس و پیش میدویدند چون در برابر خلیفه آمد خلیفه گفت یا ثابت
این چه مسیحیت است که امروز از تو خبر میدهند ثابت عرض کرد که یا مولای هر بار که
بر دکان این قصاب گذر میکردم میدیدم جگر گوسفند را همچنان خام ورق ورق میکرد
و نمکی بران میپاشید و میخورد و من با خویشتن تقریر میکردم که عنقریب او را سکته روی

خواهد داد و چون میدانستم که عاقبت چنین خواهد شد دوائی برای سکته ترکیب کرده
با خود میداشتم امروز چون ازینجا میگذشتم فریاد و افغان شنیدم گفتم مگر قصاب
بمرد گفتند بلی شب دوش فجاة بمرد دانستم که همان سکته عارض شده بر سرش حاضر شدم
نبضش یافته نبود اصلا گفتم عقب پای او را چندان بزدند که حرکت در نبضش پیدا آمد
آنوقت دوا را آماده را در گلوی او ریختم تا چشم گشود و مزوره خورد و امشب که شام
نان و گوشت دراج بخورد و فردا از خانه بیرون خواهد آمد والله اعلم وفات ثابت بن
قره روز پنجشنبه بیست و ششم صفر سنه ثمان و ثمانین و مائتین بود **حرف الجیم** فی اسماء الحکماء
جالینوس الحکیم الطبیب الفیلسوف الطبیعی الیونانی از مدینه فرغاموس در عصر خویش
امام اطبا و رئیس طبیعیین بوده کتب جلیله در صناعت طب و غیر آن از علم طبیعت
و علم برهان تالیف نموده و خود فهرستی بر اسمای تصانیف خویشتن مشتمل بر چند ورق
نوشته و مراتب قرائت آنها و طریق تعلم و تعلیم آن باز نموده زیاده بر یکصد تالیف
در قلم آورده ابوالحسن علی بن الحسین المسعودی میگوید جالینوس بعد از زمان مسیح علی نبینا
و علیه السلم بوده بدویست سال و بعد از بقراط بششصد سال و بعد از اسکندر بپانصد
و چند سال و بعد از استشفاد ارسطوطالیس اعلم الحکمة الطبیعی ازین دو فاضل یعنی بقراط و
جالینوس کسی نبوده ابن جلجل اندلسی گفته بلد جالینوس از بلاد آسیا بوده که واقع است در شرقی
قسطنطنیه و اسم مدینه وی فرغمس بوده و بعضی فرغمین نیز گفته اند و آن موضعی بوده که
ملوک هر کرا خواستندی محبوس و مسجون دارند آنجا فرستادندی و جالینوس در عصر نیرون قیصر
بوده و او سادس قیاصره ایست که مالک رومیه بوده اند و جالینوس مدتی در اطراف
بلاد گشته و دو نوبت بمدینه رومیه رفته و در آخر آنرا مسکن و موطن خویش اختیار نموده

با ملوک بغزا رفتی برای تدبیر مجروحین در هفده سالگی بر جمیع علوم طب و فلسفه و علوم
ریاضیه محیط و سرآمد شده و در بیست چهار سالگی مرتبه کمال یافته علوم بقراط را که در معرض اندراس
بود تجدید کرده و کتب او را شرح و ایضاح نموده و بر همه اهل زمان خویش فایق آمده در مدینه
رومیه مجالس خطابت میداشتی و ظاهر شد از وی از فن تشریح چیزی چند که پایه فضل و اوج
دانش وی بدان معروف و معلوم همگنان گشت پدرش در علم مساحت اعلم زمان خود
بوده و دین نصرانیت در زمان او در آن بلاد ظاهر گردید او را گفتند که در اواخر دولت
قیصر در بیت المقدس مردی ظاهر شد که ابرا اکمه و ابرص و احیای موتی میکرده پرسید
که از اصحاب او کسی باقی مانده گفتند بلی پس از رومیه بقصد بیت المقدس بیرون رفت گذارش
بر صقلیه افتاد و در آنجا فوت شد و قبرش آنجاست مدت زندگانیش هشتاد و هشت سال
بوده مفتاح طب و بسط کننده و شرح گزارنده آن بعد از متقدمین او بوده شانزده
دفتر در طب دارد که مجموع آنها بیکدیگر مربوط و بازبسته اند و بر طالبان علم طب مجدد
از برهان حفظ آن جمله را شرط نموده و جالینوس بطریقه برهان عالم و دانا و خطیب بلیغ
است وی را کتابی است در مناقضه شعرا و کتابی در لحن عامه و هفده مقاله در تشریح که تشریح
بر وجهی که سابق بر وی کسی چنان نتوانسته و در زمان او جمعی منسوب بعلوم ارسطوطالیس
بوده اند و ایشان را اصحاب مظله مینامیدند و روحانیون نیز میگفتند کتابی در باب آن
مسئله بر نقض ایشان نوشت چه زعم ایشان آن بود که روح سبب سکون است و سخنان
اسقلیبیوس را در باب فصد نقض ورد کرده و هم بر وی و هم بر بسیاری از قدما و اوائل
سوفسطائیین را نیز نقض ورد کرده و کتابی در باره اصحاب حیل طبی تالیف نموده در کتب
امراض چنین میگوید که در رومیه میگذشتم دیدم مردی نشسته و جماعتی از سفها گرد او در آمده اند

او میگوید من مردی از اهل حکیم و بخدمت جالینوس رسیده و همه علوم را از وی فرا گرفته ام
این دوا بجهت کرم دندان نافع است و آن تاپاک بند قه از بان و قطران ساخته بر
آتش مینهاد و دهان شخصی را که بزعم وی کرم دندان دارد محاذی بخار آن میداشت
و ناچار بودی آن شخص را که از آن دود و بخار چشم خود را بپوشاند و در آن فرصت کرمی که
در حقه با خود مهیا داشت بدهان آن شخص می افکند پس از دهان او بر می آورد و بمردم
می نمود یعنی اینک کرم دندان او را اگر تمام آن سفها هر چه با خود داشتند باو میدادند و آن
خبیث از این هم تیزتر در گذشته قطع عروق بر غیر مفاصل نیز می نمود چون حال بر منوال
دیدم خود را بمردم شناسانیدم و گفتم اینک جالینوس منم و این مرد سفیه است از وی
بپرهیزید و حکایت بحاکم عرض کردم تا او را تادیب کرد و این سبب شد جالینوس را
بر آنکه کتابی در باره اصحاب حیل طبی تالیف نمود و طریقه جالینوس آن بودی که در علم
باشیا بتقلید قناعت نکردی و البته بایستی که خود مباشر شود و اگر احتیاج بسا بحض آن
آنکه قلقطار را در معدنش ملاحظه نماید بجزیره قبرس رفت و برای مشاهده طین مختوم
بجزیره لیموس سفر نموده و هر چیز را بنفس خویش آزمون کردی و تصحیح آن نمودی و آنقدر
رنج که در مطالعه کتب او بر خویش نهادی دیگری تحمل نتوانستی هر روزه بایستی که جزوی
از حکمت مطالعه کند و در آخر روز آنرا بر مردم عرض نماید و هرگز از ملوک چیزی قبول
نکردی و مداخلت و مواکلت با ایشان ننمودی چنانکه خود در صدر رساله حیله البرء
ذکر میکند و کلام جمیع مولفین را تتبع و تصفح نموده کسی را از قدما نگذاشته که ایرادی
بر وی نگرفت و حقیقت آنکه اگر او نبودی این علوم داثر و مندرس گشتی زیرا که در است
بازداشتن کم شده ها و شرح غامض و تسهیل مشکلات تنها سعی بلیغ مبذول داشت و در

عصر او فلاسفه بسیار بودند که با وجود او کسی نامی بر نیاورد و هم ترک او مشهور گشتند
محمد بن اسحق الندیم در کتاب خود آورده که ظهور جالینوس بعد از ششصد و شصت و پنج سال از وفات
بقراط بوده و ریاست اطبا در عصر او بروی مسلم گردید و او رئیس هشتم است از رؤسای هشتگانه
طب که اول ایشان اسقلیبیوس مخترع طب است قومی دیگر گویند که جالینوس در زمان
ملوک طوایف و در ایام قباد بن شاپور بوده و از زمان وفات جالینوس تا وقت ما که سنه
اثنین و ثمنین و ستمائه است بنا بر حسابی که یحیی نحوی و بعد از وی اسحق بن حنین ذکر کرده اند
یکهزار و صد و شصت سال است تقریبا و جالینوس نزد ملوک بغایت معتبر و وجیه بودی
و برای رفع حاجات مردمان نزد ایشان رفتی و بسیاری از اوقات تردد و تنقل
در بلاد نمودی برای مصالح مردم و بیشتر سفر او بمدینه رومیه بودی زیرا که ملک آنجا را
جذامی عارض شده بود و التماس حضور جالینوس مکرر نمودی و جالینوس ابا اسکندر
افرودیسی ملاقات و مناظرات بسیار اتفاق افتادی و اسکندر را او راس البغل
لقب نهاده بود بعضی گفته اند برای آنکه سری بغایت بزرگ داشت و فوت جالینوس
نیز در ایام ملوک طوایف بود و میان مسیح علیه السلام و او پنجاه و هفت سال است و مسیح علیه السلم
اقدم بوده کسی از عبید الله بن بختیشوع سوال کرد از امر جالینوس و زمان او و اختلافی
مردم در آن کرده اند و تحقیق این مطلب از وی درخواست عبید الله مذکور جواب او را
درین باب رساله نوشت و طول داد کلام را در آن با آنکه ذکر اقاویل مختلفه موضع
نمود بعد از آن اعتماد کرد بر آنچه کها روان بن عروان راهب در تاریخ خود ذکر نموده
و عدد ملوک و قیاصره را از عهد اسکندر و مدت ملک هر یک بیان نموده پس مضمون
آنچه درین مطلب در آن رساله از تاریخ راهب مذکور آورده اینست که انتقال یافت

ملک و سلطنت بطرقیون قیصر و مدت ملک او نوزده سال بود و او آن قیصر است
که انطاکیه را از فرس ارتجاع نمود و نوشت بخلیفه خویش بر فلسطین که من چندانکه
قتل نصاری کردم خود رغبت مردم در آن دین زیاده میشود پس تو باید که من بعد
دست از قتل ایشان برداری و در سال سیم از ملک او جالینوس متولد شد و بعد از وی
آذرینوس مملکت یافت و مدت استیلای وی بیست و یکسال بود بعد از و انطونیس
قیصر فرمانفرمای آن ممالک گردید و مدت او دوازده سال بود و مدینه طیبولیس را او
بنیاد نهاد و آن عبارتست از مدینه بعلبک و در ایام این ملک نام جالینوس آشکار
شد و این ملک او را استخدام نمود و ظاهر میشود این سخن از گفته جالینوس در اول کتاب
عمل التشریح و مفاد سخنش در آنجا اینست میگوید جالینوس که من کتابها در تشریح نهاده
بودم اول بار که وارد مدینه رومیه شدم در ابتدای ملک انطونیس که ملک ما درین وقت
اوست باز عبید الله مذکور در آن رساله میگوید بموجب این سخن معلوم میشود که ولادت
جالینوس در سال سیم و نزدیک بآن از ملک طرقیون قیصر بوده زیرا که خود میگوید
که کتاب علاج التشریح را در ملک انطونیس در اول قدوم او برومیه نوشته و آن وقت
از عمر او چنانکه گفته سی سال گذشته بود از آنجمله بیست و یکسال مدت ملک آذرینوس
و مدت ملک طرقیون قیصر خود نوزده سال بود هرگاه چنین باشد درست میشود که
مولد جالینوس در سنه عاشره از ملک طرقیون بوده پس خواهد بود مقدار زمان
از صعود مسیح علیه السلم باسمان که در سال نوزدهم از ملک طیباریوس واقع شده تا سال
دهم از ملک طرقیون که سال ولادت جالینوس بحکم تاریخ مذکور هفتاد و سه سال و مدت
عمر جالینوس بنابر آنچه اسحق بن حنین در تاریخ خود آورده و یحیی نحوی نسبت داده هشتاد و

هفت سال بوده از انجمله که ایام صبی و تعلم او بوده هفده سال د عالم و معلم بوده هفتاد
سال و هم اسحق آورده که میان وفات جالینوس و سنه تسعین و مائتین هجری هشتصد و
پانزده سال میشود و چون مدت عمر او با آن مضاف شود و نیز انچه از تاریخ ملک
طرسون گذشته بوده که آن صد و شصت سال بوده خواهد بود جمله آن تا زمان
ما هما نقدر که قبل ازین ذکر نمودیم و الله اعلم بحقیقة الحال و از شواهد انکه مسیح علیه السلم
قبل از جالینوس بوده آنست که جالینوس در کتابی که در تفسیر کتاب السیاسة افلاطون
نوشته باین مضمون میگوید که ما می بینیم قومی را که خود را نصاری مینامند اقتدا کرده اند
ایمان خود را برموز و معجزو از ایشان افعال متفلسفین نیز ظاهر میشود مثل تعفف از جماع
و جمعی از ایشان نه تنها مردان بلکه زنان نیز تمام ایام حیوة را در نمیعی میکنند از جماع
و از ایشان جمعی باشند که در ضبط نفوس از مطاعم و مشارب و کمال حرص عدل بمعالی
رسیده اند که هیچگونه کمی و کوتاهی در حقیقت از متفلسفین ندارند پس ازین قول
ظاهر شد که نصاری در زمان مسیح ع باین صفت معروف نبوده اند بلکه رهبانیت
بعد از انحضرت علیه السلم بصد سال در میان ایشان پدید آمد تا حدی که افزودند
بر فلاسفه در طلب خیر و عدل و عفاف و تصدیق معجز نیز فایز گردیدند و حاصل شد
ایشان را هر دو حالت و هر دو منزلت و سعادتین شرعیه و عقلیه استعداد یافتند
اینست از تاریخ جالینوس انچه بصحت پیوست اکنون تفصیل دهیم مصنفات او را
و منقول و شروح آنها را گوید محمد بن اسحق الندیم در کتاب خود که از جمله سعادت کریم ع حنین را
روزی شد آن بود که هرچه حبیش بن الحسن و عیسی بن یحیی و دیگران از کتب متقدمین
بعربی نمود همگی از آن مردم بحنین نسبت میدهند و چون رجوع میکنیم بفهرست

جالینوس که حنین آن را بسوی علی بن یحیی برده معلوم میشود که انچه حنین نقل کرده
بیشتر آنست که بسریانی نقل کرده و شاید که او اصلاح نموده باشد چیزی را که دیگری
بعربی نقل نموده اکنون تفصیل دهیم کتابهای شانزده گانه جالینوس را که طالبان
طب آن را بر توالی میخوانند کتاب مفرق یکمقاله کتاب الصناعة یکمقاله کتاب طب از
در نبض یکمقاله کتاب شفا از امراض دو مقاله کتاب مقالات خمس در تشریح کتاب اسطقسات
یکمقاله کتاب مزاج سه مقاله کتاب قوی طبیعیه سه مقاله کتاب علل و اعراض شش مقاله
کتاب النبض الکبیر شانزده مقاله یکمقاله آن را حنین بعربیه نقل نموده کتاب حمیات دو مقاله
کتاب ایام بحران سه مقاله کتاب حیلة البرء این کتاب را حبیش نقل کرده و حنین اصلاح نموده
شش مقاله این است کتابهای شانزده گانه مرتب جالینوس و سوای انچه مذکور شد که دیگری
نقل کرده جمله بواقی را حنین نقل نموده و اما خارج ازین شانزده کتاب کتاب التشریح الکبیر پانزده
مقاله کتاب اختلاف التشریح دو مقاله کتاب تشریح الحیوان المیت یکمقاله کتاب تشریح الحیوان
الحی دو مقاله کتاب علم بقراط بالتشریح پنج مقاله کتاب علم ارسطاطیس التشریح سه مقاله کتاب
تشریح الرحم این کتابها را هم حبیش نقل نموده کتاب حرکات الصدر و الریه سه مقاله اصطفن
بن بسیل آن را بعربی نقل نموده و حنین اصلاح کرده کتاب النفس ایضا اصطفن نقل و حنین اصلاح
نموده دو مقاله کتاب حرکة النبض ایضا اصطفن نقل و حنین اصلاح نموده و یکمقاله کتاب
الصوت حنین برای محمد بن عبد الملک الزیات بعربی نقل کرده چهار مقاله کتاب الحاجة
الی النبض یکمقاله حبیش نقل کرده کتاب الحرکة المجهولة یکمقاله حبیش نقل کرده کتاب الحاجة الی النفس
نصف آن را اصطفن و نصف دیگر را حنین نقل نموده اند یکمقاله کتاب آراء بقراط و افلاطون
ده مقاله حبیش نقل کرده کتاب منافع الاعضاء حبیش نقل و حنین اصلاح نموده هفده مقاله

کتاب خصب البدن حنین نقل نموده کتاب افضل الهیآت حنین نقل نموده هم بسریانی و هم
بعربی یکمقاله کتاب سوء المزاج المختلف حنین نقل نموده یکمقاله کتاب الامتلاء اصطفن ترجمه
کرده یکمقاله کتاب الادویة المفرده حنین نقل کرده یازده مقاله کتاب الاورام ابرهیم
بن الصلت ترجمه کرده یکمقاله کتاب المنی حنین نقل کرده دو مقاله کتاب المولود لسبعة اشهر
حنین ترجمه کرده یکمقاله کتاب المرة السوداء اصطفن نقل نموده یکمقاله کتاب رداءة التنفس
حنین نقل کرده سه مقاله کتاب التقدمة المعرفة عیسی بن یحیی نقل نموده یکمقاله کتاب الذبول
حنین نقل کرده یکمقاله کتاب الفصد عیسی بن نقل کرده و ترجمه اصطفن نموده یکمقاله کتاب صرع
الاطفال ابن الصلت هم بسریانی و هم بعربی نقل نموده یکمقاله کتاب التدبیر الملطف حنین نقل
کرده یکمقاله کتاب قوی الاغذیه حنین نقل کرده سه مقاله کتاب تدبیر بقراط للامراض الحادة
حنین نقل کرده یکمقاله کتاب الکیموس ثابت و شملی و حبیش همه بعربی نقل کرده اند یکمقاله کتاب الادویة
المقابلة الادواء عیسی بن یحیی نقل کرده دو مقاله کتاب ترکیب الادویه حبیش نقل کرده هفده
مقاله کتاب براسابولوس حنین نقل کرده یکمقاله کتاب التریاق یحیی بن بطریق نقل نموده یکمقاله
کتاب فی ان الطبیب الفاضل فیلسوف حنین نقل کرده کتاب الریاضة بالکرة الصغیرة حبیش
نقل کرده دو مقاله کتاب در بیان کتب صحیحه بقراط حنین نقل کرده یکمقاله کتاب الحث علی تعلم
الطب حبیش نقل نموده یکمقاله کتاب امتحان الطبیب حبیش نقل کرده یکمقاله کتاب در اعتقاد طبیب
که چگونه باید آنرا ثابت نقل نموده یکمقاله کتاب برهان پانزده مقاله و لیکن بعض این کتاب
موجود است کتاب تعریف المرء عیوبه ثوما آنرا ترجمه نموده و حنین اصلاح کرده یکمقاله کتاب
الاخلاق حبیش آنرا نقل نموده چهار مقاله کتاب انتفاع الاخیار باعدائهم حنین نقل کرده
یکمقاله کتاب ما ذکره افلاطون فی طیماوس چهار مقاله از آن موجود است و از آن حنین

نقل کرده و سه مقاله باقی را اسحق نقل نموده کتاب فی ان المحرک الاول لا یتحرک حنین آنرا
نقل کرده یکمقاله کتاب فی ان قوی النفس تابعة لمزاج البدن نقل کرده آنرا حبیش یکمقاله
کتاب عدد المقاییس اصطفن نقل کرده و اسحق نیز برای علی بن عیسی نقل نموده و من در کتاب
فصد جالینوس و این کتاب نه آن رساله صغیره مشهوره است بلکه این کتابیست بزرگتر
از آن رساله حنین بن اسحق آنرا از یونانی بعربی نقل کرده و تهذیب آن نموده و مقدمه بر آن
افزوده و در عقب کلام جالینوس آورده سخنی از جالینوس دیده ام خلاصه مضمونش اینکه
میگوید در بعضی از بوادی در ناحیه نوبه قومی را از مردان و زنان دیده ام که بعضی بعضی را
فصد میکردند بدون معرفت و دیدم مردی که دیگری را فصد کرد در عرقی از ذراع او زیر
٥٩ از باسلیق و آن عرقیست که از باسلیق منشعب میشود پس شیشه پاره سر تیزی در آن فرو برد
و مقصود عرقی داشت بغایت صعب و صلب چنانکه گوئی عصب است وقتی که دستش را بسته بود
چندان ممتلی نشد و بعد از باز کردن نیز انفجامی در آن ظاهر نشد پس فرو برد آن شیشه را با آن
بقوت که در درون رگ شکسته شد جالینوس بعد از نقل این حکایت سخن بسیار در این ابواب
گفته و من میگویم این حکایت دلیل است بر آنکه جالینوس تمام اقلیم مصر را سیر کرده است
زیرا که نوبه و بوادی ایشان در آخر اقلیم مصر واقع است از جانب جنوب جبرئیل بن بختیشوع
بن جورجیس بن بختیشوع جندیسابوری بدانکه اهل جندیسابور همیشه اطبا و در میان ایشان حذاق
میبوده اند و از زمان اکاسره اهل آنجا باین صناعت مشهور بوده اند بسبب آنکه شاپور پسر اردشیر
با فیلیس قیصر روم بعد از فتح سوریا و انطاکیه صلح کرده و دختر او را بزوجیت خویشتن طلبید
قیصر نیز بدان رضا داد پس شاپور قبل از آنکه دختر را بسوی وی آورند بفرمود تا شهری بر
شکل قسطنطنیه بنا نهادند و آن شهر جندیسابور است و در سیر ایشان مذکور است که آن

موضع قریه بود متعلق بشخصی که نام او جند بود و چون شاپور آن موضع را برای شهر اختیار نمود
مالی بسیار در ثمن آن قریه بصاحبش بذل نمود آن مرد راضی نمیشد و مردمی که در کنار رود بودی
از صناع و عمله پرسیدندی که عمارت این شهر که میکنند و بانی آن کیست چون معین نشده
بود میگفتند جند او شاپور و بتکرار همین دو کلمه اسم آنجا شد و چون دختر قیصر را بانجا نقل
کردند نقل فرمودند با او از اهل قسطنطنیه از هر حرفت و هر پیشه قومی را و از اطبای حاذق
نیز چند کس از افاضل ایشان با او بدانجا منتقل شدند و بعد از اقامت شروع نموده [illegible]
تعلیم مینمودند و همواره کار طبابت در آنجا روز بروز تضاعف و تزاید گرفت تا اکثر اهل
آنجا در آن صناعت فایق و سرآمد گشتند بحدی که جماعتی طریقه ایشان را بر طریقه یونانیین و
هند ترجیح نهادند و دستورها و قانونها ابداع نمودند و کتابها جمع کردند تا آنکه در سال سیم
از ملک کسری اطبای جندیسابور بامر ملک جمع شدند و میان ایشان سوالات و جوابات
و مناظرات واقع شد و سخن هر کس را ثبت و ضبط نمودند و واسطه المجلس جبرئیل نام داشت
زیرا که او طبیب خاص کسری بود و بعد از وی سوفسطا و اصحاب او و دیگر یوحنا و جماعت او و دیگر
ایشان مسایل و تفریعات بسیار گذشت چنانکه مطالعه کننده آن چون تامل نماید هر آینه
استدلال بر کمال فضل و غزارت علم ایشان خواهد کرد و پیوسته برین حال و منوال بودند تا
منصور عباسی خلیفه شد و شهر بغداد را بنا نهاد و بسبب مرضی که او را عارض شد جورجیس بن
بختیشوع را از آنجا طلبید چنانکه در احوال جورجیس مفصلا مذکور خواهد شد ان شاء الله تعالی
و چون در سنه خمس و سبعین و مایه جعفر بن یحیی بن خالد برمکی مریض شد امر کرد رشید بختیشوع را
تا معالج او باشد زیرا که از ادب طبیب است آنکه چون خاص ملک باشد دیگری را قصد نکند
مگر بامر ملک و چون جعفر صحت یافت بختیشوع را گفت میخواهم از برای من طبیبی ماهر اختیار نمائی

پیوسته با من بوده اکرام و احسان درباره او مبذول دارم بختیشوع گفت حاذق تر از
پسرم جبرئیل کسی ندارم که او درین صناعت از من ماهرتر است جعفر مسرور شد و گفت
او را سوی من فرست و چون حاضر شد جعفر شرح داد با وی مرضی را که همواره اخفای
آن نمودی و کسی از محرم اظهار آن نه دانستی پس تدبیر کرد آن جبرئیل بنوعی که در مدت سه روز
آن مرض زایل شد بدین سبب جعفر را با او محبتی بهم رسید که او را چون جان خویشتن عزیز
و گرامی میداشت و ساعتی جدا از وی نمیتوانست بود و اکل و شربش با او واقع میشد از ان
اوقات چنان اتفاق افتاد که محبوبه از محبوبات رشید را در حالت تمطی و خود را
از هم کشیدن که خمیازه میگویند عارض شد آنکه دستهایش که بر بالا برده بود بر همان
هیأت در هوا بماند و قادر نبود که زیر آورد و اطبا معالجه آن بمالیدن روغنهای
نمودند و اثر نفعی اصلا ظاهر نمیشد و بر خاطر رشید گران آمد و با جعفر اندوه و عنای خود
اظهار کرد که فلانه دختر چنین علیل مانده جعفر عرض کرد که یا مولای مرا نیز طبیبی است بسی ماهر
و پسر بختیشوع است اگر او را نیز فرمان باشد که فکری در معنی بکند شاید که تدبیری بخاطرش
برسد پس رشید امر کرد تا او را حاضر گردانیدند و رشید اول بار از نام او بپرسید
گفت جبرئیل دیگر پرسید چه نحو است معرفت تو بطب گفت گرم را سرد و سرد را گرم
و خشک را تر و تر را خشک معالجت میکنم رشید بخندید و گفت در واقع نهایت آنچه طبیب را در
صناعت خود بدان محتاج است همین است پس احوال صبیه را برای او شرح کرد جبرئیل گفت
اگر امیرالمومنین بر من خشم نخواهد گرفت و بنده را در معرض سخط نخواهد آورد تدبیری
بخاطرم میرسد رشید گفت بگوی که آن چیست عرض کرد بفرمای تا صبیه را پی برده بمیان
همین مجمع و همین مجلس در آورند و بر آنچه من کنم خشم و سخط تعجیل و مبادرت نفرمائی

پس رشید بفرمود تا جاریه را از حرم سرای مجلس درآوردند و چون نظر جبرئیل بروی او افتاد
بجانب او دویدن آغاز نهاد و چون نزدیک رسید دست فراز کرده بی محابا دامن
جامه اش بگرفت چون کسی که خواهد او را برهنه و مکشوف سازد از تحرک جاریه منزعج
شد و از شدت حیا و انزعاج اعضایش روان گردید دست فرود آورد و دامان خود
بگرفت جبرئیل برگشت و گفت یا امیر المومنین همین بود و علت زایل گشت رشید متعجب ماند
و امر کرد جاریه را تا دستها بیمین و یسار حرکت دهد حرکت داد چنانکه در صحت پس رشید
و جمیع حاضران از شگفتی این واقعه فرو گرفت و در همان وقت پانصد هزار درهم بجایزه جبرئیل را
عطا فرمود و عظیم شمرد او را و ریاست اطبا بوی ارزانی داشت و چون از سبب علت
سوال کردند تقریر نمود که این جاریه را از حرکت و انتشار حرارت در حال مجامعت خلطی
رقیق با عضا انصباب یافته بود و چون این حرکت دفعی میباشد فضله در بطون اعضا منجمد
گردید و تحلیل آن بمکر دیگر حرکتی مانند آن حرکت تا حرارت منبسط شود و آن فضله را
تحلیل برد و این جمله حیل بر راست لهذا در کتاب امتحان الطبیب گفته شده است که طبیب باید
متیقظ و ذکی باشد و قادر بر استعمال قیاس و استخراج وجوه علاج از نزد خویش تواند
نمود پس روز بروز مقدار و محل او نزد رشید متزاید میشد تا آنکه امر صادر شد عموما که
هر کس را مر حاجتی که بوده باشد جبرئیل را واسطه کند که هر چه او طلبد البته اجابت میکنیم
پس چنان شد که همه سروران و سرداران نزد او میرفتند و در هر مهم بوی استعانت مینمودند
و از روزی که او بخدمت رشید اختصاص یافت تا مدت پانزده سال اصلا رشید را مرضی طاری
نشد مگر مرضی که در طوس عارض شد که با آن مرض درگذشت یوسف بن ابراهیم مولای ابراهیم بن
المهدی حکایت کرده که مولای من ابراهیم بن مهدی مذکور را از جبرئیل بن بختیشوع رسید که

مسکن جالینوس کدام موضع از زمین روم بودی گفت مسکن او آن وقت وسط زمین روم
بود و امروز آن موضع طرفی از اطراف زمین روم است زیرا که حد روم در ایام جالینوس
از جانب مشرق و ناحیه نهر فرات قریه موسومه بنقیب از طسوج انبار بوده و آن موضع
محل اجتماع لشکر فارس و روم میبود و عارضان لشکر جانبین آنجا عرض لشکر دیدندی و
حد دیگر از ناحیه دجله دارا و راس العین میبود و از ناحیه شمال رمینه و از ناحیه مغرب مصر
چون این گفت من بر سخن او انکار کردم و گفتم هرگز روم بر ارمینه مستولی نبوده اند مگر
بر موضعی که موسوم است بارض الروم ارمیناس از آنکه طایفه روم اهل آن بلد را الی یومنا
الغایه ارمن مینامند پس مولای من ابراهیم بن المهدی تصدیق سخن او کرده دلیلی آورد
که رفع آن نتوانستم و گفت همین نطا رمنی شاهد صدق جبرئیل است نطی بود در رمنی در
نهایت خوبی تصویر نموده بودند در آن صورت دختران که در باغی مشغول بازی باشند
از اصناف ملاهی و بازیهای رومی و طراز آن باسم مردی بود رومی انبوق تسلیم
کردم سخن جبرئیل را باز گفت جبرئیل که اسم بلدی که مولد و مسکن جالینوس بوده سرنا و بعضی
سمیرنا میگویند و در دو فرسخی قره واقع است و در وقتی که رشید وارد قره بود و او را
خوش وقت دیدم عرض کردم که یا امیر المومنین اطال الله بقاءک منزل استاد بزرگم جالینوس
بر دو فرسخی این موضع است اگر امیر المومنین رخصت فرماید تا آنجا روم و بخوانم و بیایم
و بر طبیبان روزگار خود مباهات نمایم که من از منزل استاد خورده و آب آن دیده ام
توانم بود رشید بخندید و فرمود میترسم که جیشی از روم از طرفی بیرون آید و ترا
بربایند گفتم محالست که کسی از ایشان اینقدر نزدیک معسکر امیر المومنین تواند آمد پس رشید
ابراهیم بن عثمن بن نهیک را احضار فرمود تا پانصد سوار همراه من آن موضع روانه نماید

اینوقت عرض کردم که یا امیرالمومنین هیچ حاجت بدیدن منزل استاد ندارم دیگر باره
بخندید و فرمود که هزار سوار روانه نماید جبرئیل میگوید بیرون آمدم از خدمت خلیفه بسیار
غمناک و اندوهگین زیرا که من تهیه ده نفر پیش نکرده بودم از طعام و شراب با خود گفتم
چگونه خواهد شد کار هزار سوار و چه سان از عهده سامان ایشان توانم بر آمد هنوز
قرار نگرفته بودم که دیدم از نان و سایر مطاعم که برای مسافران مهیا کنند آنقدر آوردند
که همه را کفایت کرد و فاضل نیز آمد باری آنروز را اقامت کردم و بطعام و شراب کنیزانم
و جوانان لشکر هر سوی تاختن کرده بمواضع خود راه بروند و هر قدر میخواستند غارت میکردند
تا آخر روز از آنجا برگشتیم ابراهیم بن مهدی پرسید که از آثار آن منزل چیزی مشاهده کردی
که دلالت کند بر فراخی و وسعت دستگاه او گفت از رسوم آن منازل مفهوم میشد که
منزلی کبیر بوده بیوتات شرقی و غربی و قبلی داشته اما بیوت فراتی در آنجا ندیدم از اینجا
معلوم میشود که فرات در آن روزگار در شمال مدینه بوده و چنین بوده اند فلاسفه روم و منازل
خویش را چنین میکرده اند و عظما فرس را نیز می بینی که چنین میکنند و من نیز اگر خانه بایدم کرد و
باشم چنین خواهم کرد زیرا که هر خانه که آفتاب در وی نتابد هوای آن وبانک میباشد و
جالینوس با وجود حکمت خادم ملوک روم بوده و ملوک روم در جمیع امور اهل اقتصاد و میانه
روی اند و چون منزل جالینوس را با وجود حکمت بمنازل روم می سنجم معلوم میشود که او را
از ملوک خلعی عظیم بوده است اگرچه آن منازل امروز همه خراب اند الا آنکه چند خانه یافتم
که با سقف باقی مانده از آن استدلال میتوان کرد که خیلی اهل تکلف بوده اینوقت مولای ابراهیم
بن مهدی خاموش شد من گفتم یا ابا عیسی ملوک روم چنانکه گفتی اهل اقتصاد بوده اند و اقتصاد
ایشان در بخششها و عطاها مانند اقتصاد ایشان در تکلفات خاصه خودشان خواهد بود از آنکه

نقص

٦٣

نقص خادم و مخدوم را هر دو لاحق میشود یوسف میگوید جبرئیل گاهی چنان بود که از کثرت
سوال و استقصای من در تفتیش خوشوقت میشد و مرا نزد مولای من بآن می ستود گاهی دیگر
خشمش میگرفت چنانکه از غضب خواستی پریدن در اینوقت پرسیدم که چون سنجیده شود اقتصاد
ملوک روم و منزلت جالینوس با هم بعد از آن نظر کنی بفواضل امیرالمومنین در باره تو چه
گونه خواهد بود نسبت از این سخن بر آشفت و گفت در این مقام ذکر نسبت چه معنی داشت گفتم
چون نسبت کلمه ایست که حکمای روم بآن تکلم می نموده اند و تو رئیس تلامذه ایشانی
بذکر نسبت آن خواستم تا بدل و خاطر تو نزدیکی جسته باشم با الفاظ استادان تو و معنی
نسبت آنکه نسبت خانه جالینوس بخانه ملک روم مثل نسبت خانه تست بخانه امیرالمومنین
یا کمتر زیرا که خانه امیرالمومنین اگر فرسخی باشد و خانه تو عشر فرسخی و خانه ملک روم اگر عشر فرسخی
باشد و خانه جالینوس عشر عشر فرسخی در اینصورت خواهد بود قدر خانه جالینوس از خانه ملک روم
مثل قدر خانه تو از خانه امیرالمومنین گفت آن نسبت کمتر است از این نسبت بقدری بسیار گفتم
خبر میدهی از آنچه پرسیدم گفت باکی ندارم گفتم پس تو از جالینوس خبر چنین دادی که از تو
بحسب مروت کمتر بوده از این سخن یکبار در خشم شد و گفت معیشت جبرئیل و بختیشوع پدرش
و جورجیس جدش تنها از خلفا نبوده بلکه از خلفا و ولاة عهد و برادران خلفا و اعمام ایشان
و موالی و سرداران خلفا بوده و هر ملک از ملوک روم معیشتی تنگ داشته و چیزی کم درست
ایشان بوده چگونه تواند بود که من مثل جالینوس باشم و او را اینقدر راه نعمت نبوده زیرا که
پدرش مردی زارع بود صاحب باغ و بوستانی چند کو نه کسی که معاش او از اهل اینقدار باشد
مثل من تواند بود و مرا پدران بوده اند که خدمت خلفا کرده اند و بر ایشان افضالات
و انعامات کرده اند خلفا و غیر خلفا و من خودم انواع افضال خلفا در باره ام کرده اند

چنانکه مرا از حد طبابت بدرجهٔ معاشرت و مسامرت رسانیده اند و نسبت امیر المؤمنین را
برادری و نه قرابتی و نه فایدی و نه عاملی مگر آنکه البته با من مدارا می کنند اگر مایل و شاکر
من نباشد بسبب علاجی که او را کرده یا او را در خدمت خلیفه بخوبی ستوده باشم و او را از آن
نفعی رسیده باشد و هر یک از ایشان در بارهٔ من احسان و انعام کرده و می کنند در مقولات
اگر قدر خانهٔ من از خانهٔ خلیفه بر نسبت جزوی از ده جزو باشد و قدر خانهٔ جالینوس از کاخ
ملک روم بر نسبت جزوی باشد از وی بحسب مروت از من اتم و اعظم است درینوقت ابرهیم
بن مهدی گفت گویا خشم تو بر مولای من از آن شد که ترا در مروت بر جالینوس تفضیل نهاد
گفت چنین بود و الله لعنت خدای بر کسی که شکر نعمت کس نکند و رد و مکافات آن واجب نداند
مرا البته خشم میگیرد از آنکه مرا مساوی جالینوس داند در حالی از احوال پس استحسان کرد
ابرهیم بن مهدی او را و صواب شمرد طریقه اش را و گفت بجان خودم که همین روش
زیبنده است با مردان آزاد مردان جبرئیل ازین سخن در پای مولای من افتاد تا بوسه
او نگذاشت و وی را در آغوش کشید و ذکر کرد جبرئیل در جملهٔ آنچه ذکر کرد در مجلس آنکه
داخل شدم روزی بر فضل بن سهل ذی الریاستین بعد از آنکه اسلام آورده و وی را ختنه
کرده بودند دیدم مصحفی در پیش دارد و تلاوت مینماید گفتم چون مینی نامهٔ ایزد را گفت خوش
و چون کلیله و دمنه نی آورده اند که در وقتی که رشید از مرو وارد طوس گردید و مرض او
اشتداد یافت جبرئیل را گفت چرا مرا صحت بازنمی آری جبرئیل گفت نه همیشه تو را نهی
از تخلیط و از کثرت جماع و گوش نمیکردی و اکنون نیز گفتم که ببلد خویش مراجعت کن که
آنجا با مزاج تو موافق تر است باز قبول نکردی و حالا مرض شدید شده از خدای تعالی امید
میدارم که منت نهد بعافیت تو پس رشید امر فرمود بحبس او و بعوض رشید رسانیدند که

در فارس سقفی هست از طب صاحب وقوف بفرمای تا او را بیاورند شاید که
او موافق افتد بر نیوجه فرمان داد و چون اسقف حاضر شد و رشید را ملاحظه نمود گفت
همانا کسی که معالج تو میبوده اصلا خبر از طب نداشته این سخن باعث زیادتی طرد و رنج
جبرئیل گردید و فضل بن الربیع محب جبرئیل بود و دانست که اسقف دروغ گوی است و این
سخنان گرمی بازار را میجوید باری اسقف در معالجهٔ رشید میکوشید اما مرض روز بروز شدت
میگرفت و او وعدهای دروغ میداد و میگفت اینک نزدیک است که صحت یابی و اینمرض
همه از خطای جبرئیل رسیده بر تو ناشی شده چندان ازین سخنان گفت که رشید را بغیظ آورد و
فضل بن الربیع را بقتل جبرئیل مامور گردانید اما چون فضل باخبار جبرئیل میدانست که عنقریب ٦٣
فوت خواهد شد فرمان نپذیرفت و بحسب اتفاق درین ایام فضل را قولنجی صعب عارض
شد چنانکه همگی اطبا از وی مایوس بودند و جبرئیل او را بلطیف ترین وجهی علاج کرد تا صحت
یافت و محبتش با او تضاعف گرفت تا آنکه بعد از فوت رشید و تمکن محمد امین جبرئیل را بکد
او رسانید و قبول کرد امین او را قبولی بهتر و اموال جلیله او را بخشید بیشتر از آنچه پدرش
او را بخشیدی و چنان شد محمد امین که بر اکلی و شربی اقدام نکردی مگر باذن و اطلاع
جبرئیل بعد از آنکه کار امین رسید بدانچه رسید و مامون متولی امر گردید فرمان فرستاد
ببغداد تا جبرئیل را حبس کردند و چون حسن بن سهل در سنهٔ ثلاث و مائتین مریض شد اطبا
در معالجه میکوشیدند و نفعی ظاهر نمیشد جبرئیل را از حبس بیرون آوردند تا او را معالجه نمود و
در اندک روزی صحت یافت جایزهٔ از زرهای وافر بوی عطا کرد و صورت حال بخدمت
مامون نوشت و التماس جبر نمودن مامون ملتمس او مبذول داشت و از وی عفو نمود و
چون در سنهٔ خمس و مائتین مامون ببغداد رسید امر کرد که جبرئیل در خانهٔ خود محبوس باشد

و بخدمت نیامد و میخائیل طبیب را که داماد او بود بجای او بازداشت و بر زعم جبرئیل اکرام
او فرود بارهٔ او تقدیم رسانید پس در سنه عشر و مائتین مأمون را مرضی صعب طاری شد
معالجها میکردند و بصلاح باز نمی آمد عتاب کرد میخائیل را و گفت از دواها که میدهی نفعی نمیفزاید
مگر شیر جمع آور اطبا را و درین کار با ایشان مشاورت کن درینوقت برادرش ابو عیسی
گفت یا امیرالمؤمنین رخصت ده تا جبرئیل حاضر شود که او از کودکی امزجهٔ ما را میداند و چو
شناسد مأمون تغافل نمود ابو اسحق برادر یوحنا بن ماسویه را حاضر کرد میخائیل اکراهت
او کرد و بعد از آنکه مأمون ضعیفتر شد چنانکه تحمل و انتوانستی اینوقت امر کرد باحضار
جبرئیل و چون حاضر شد جمله تدبیرات را تغییر داد و بمجرد همین اثر صلاح و استقامت
بدید آمد مأمون بغایت شادمان شد و بعد از چند روز صحت تمام یافت و جبرئیل رخصت
اکل و شرب داد پس روزی در اثنای شراب با برادرش ابو عیسی گفت چنین مردی که مانند
او نبوده و نخواهد بود طریق آنست که در بارهٔ او اکرام کرده شود و اینوقت مأمون بفرمود
تا هزار هزار درهم او را عطا کنند و امر کرد برد جمیع آنچه از او گرفته شده بود از املاک
و ضیاع و چنان شد که بعد ازین مأمون او را بکنیت خطاب کردی و زیاده بر آنکه
پدرش او را اکرام کردی گرامی داشت و بآن انجامید جلالت شان او که هر کس را عملی
و منصبی تقلید فرمودندی بسر کار خود نرفتی مگر بعد از آنکه ملاقات کند جبرئیل را
و لوازم خدمت بجای آورد و در سنه ثلث عشره و مائتین جبرئیل مریض شد مرضی شدید
و درینوقت مأمون عازم بلاد روم بود التماس کرد تا پسرش بختیشوع را در خدمت
بلاد روم برد و چون بختیشوع حاضر شد مأمون با وی مخاطبت نمود و شادمان شد
و او را اکرام کرد و رفع منزلت او نموده با خود برد و مرض جبرئیل دراز کشید

بموت انجامید پس وصیت نامه بخدمت مأمون فرستاد مشتمل بر ذکر هفتصد هزار دینار
ترکه و آنمقدار از مال و را بعد از وقوع نهب و غارت بوده و بعد از آنکه اصحاب ودایع
انکار ودایع کرده و بعد از آنکه امین اخذ و قبض کرده و بعد از آنها که بوسیلهٔ کفالات
و مصادرات و نفقات از دستش رفته بوده چنانکه یافته شد در طوماری علیحده که بخط
خویش بتفصیل نوشته بود و سپرد وصیت نامه را بمیخائیل داماد و فوت شد و روز فوت
او جمعی بود عظیم از خاص و عام و در دیر مار سرجس که واقع است در مداین مدفون گردید و چون
مأمون از بلاد روم معاودت نمود آن وصیت نامه بنظر او رسانیدند جمیع آنرا ببختیشوع
پسرش داد پس بختیشوع متوجه دیر مذکور گردیده آنرا تعمیر نمود و رهبانان بآنجا جمع کرد و نفقات ۶۴
و جرایات بر ایشان جاری داشت و صورت ثبت آنچه بجبرئیل عاید گردیدی از مقرری
و رسوم و صلات برین نهج است برسم مقرری هر ساله در هر ماه ده هزار درهم برسم خاص
در هر محرم پنجاه هزار درهم با جامها که قیمت آنها ده هزار درهم بودی بجهت فصد رشید
که در سالی دو دفعه واقع شدی صد هزار درهم بجهت شرب دوا هم دو دفعه در سالی صد هزار
درهم و از اصحاب رشید در هر سال موافق آنچه خود تفصیل داده قیمت کسوه و طیب و دواب
که برای وی فرستادندی چهارصد هزار درهم برین موجب عباسه پنجاه هزار درهم فاطمه
هفتاد هزار درهم ابرهیم بن عثمن سی هزار درهم فضل بن الربیع پنجاه هزار درهم کسوه و طیب
و دواب صد هزار درهم و از غلهٔ ضیاع که در جندیسابور و سوس و بصره و سواد داشتی
در هر سال هشتصد هزار درهم و این جمله در ایام خدمت رشید که بیست و سه سال بوده و
در ایام خدمت برامکه سیزده سال بوده باستمرار داشته سوای صلات بزرگ که آنها را در طومار
ذکر کرده و جمع کل آنچه مذکور شده از نقد هشتاد و هشت هزار هزار درهم و هشتصد هزار

درهم برآمده بعد از ین خرج خود را تفصیل داده که واقع شده در نفقات وصلات و
کفالات وصدقات برحسب طومار مذکور از طلا نهصد هزار دینار و از نقره هفتاد هزار
هزار و ششصد هزار درهم و بعد از ینها هشتصد هزار دینار چنانچه سابقا مذکور شد برای
پسرش گنجشوع وصیت کرده مامون را وصی گردانیده بود ابراهیم بن مهدی حکایت کرده
که شبی از شبها از مجلس محمد امین بسبب دوای که خورده بودم تخلف کردم و صبح روز
ثانی دیدم که جبرئیل از جانب امین آمده ابلاغ سلام و پرسش از حال من و خوردن دوا
نمود و پس خود را نزدیک من کشانید و گفت امیر المومنین در سامان کار علی بن عیسی است
و او را بخراسان میفرستد که مامون را مقید و ماسور بخدمت او آورد و زنجیری از نقره
برای همین کار ساخته با او همراه کرده و جبرئیل از دین نصرانیت بری و بیزار است اگر
نه مامون غالب خواهد بود و امین را بقتل خواهید رسانید و ملک در تصرف خواهد گرفت
گفتم چه میگوی و از چه رو میگوی گفت برای آنکه خلیفه سودای امشب سکری غالب داشت
و ابو عصمه شیعی صاحب حرس را طلبیده فرمود تا جامهای سیاه را از وی بیرون آوردند
و جامهای من و زنار و قلنسوه مرا فرمود تا او را پوشانیدند و قبا و شمشیر و منطقه
او مرا پوشانیدند و مرا در جای او و او را بر جای من نشانیدند تا طلوع فجر و هر یک از
من و او را گفت که منصب آن دیگر تو را دادم از ین رو با خود گفتم هر آینه باری تعالی
نعمتی که او را عطا فرموده تغیر خواهد کرد چونکه او خود تغیر نمود و چون حجابت و حراست
خود را بمردی نصرانی رجوع نمود و نصرانیت از جمله ادیان مبنی است بر اختیار ذلت
و تسلیم شدن اراده و خواسته دشمن را مانند انقیاد بر فتن دو میل راه مر ظالم را
که تکمیل خواهد بیکار برد و خد دیگر هم پیش داشتن اگر از خدی از خدین تو را طپانچه زند از ین

رو حکم کردم که عزائیم در معرض زوال است و چون که بجای طبیب خود که او را حافظ
صحت و حیوة خود میدانند ابو عصمه را که از معانی نه کثیر فهم کرده و نه قلیل نشانید حکم کردم
که او را عمری باقی نمانده و اجلش نزدیک رسیده ابرهیم بن مهدی میگوید که خداوند حق
شاهد است که عاقبت همان صورت که جبرئیل گفته بود روی نمود و از اخبار جبرئیل آنکه
روزی با ده نفر از اطبا عهد اجتماعی داشت و در جمله ایشان بود پسری از پسران داود بن
سرافیون و از هر باب در میان قوم سخنی میگذشت تا کشیده شد سخن بخوردن آب وقت بیدار
شدن از خواب پسر داود بن سرافیون گفت در دنیا احمق تر از کسی که نزد بیداری از خواب
آب آشامد کس نیست جبرئیل گفت احمق تر از وی کسی که آتش جگرش در گرفته باشد و او
٦٥ آنرا فرو ننشاند جوان گفت پس شما رخصت میدهید و جایز میشمارید آشامیدن آب نزد
بیداری از خواب جبرئیل گفت اما محرور المعده و کسی را که طعام شوری خورده باشد البته
رخصت میدهم و مرطوب المعده و اصحاب بلغم مالح را منع میکنم که ایشان را صبر کردن از خوردن
آب شفا است و جوان گفت اکنون باید شخص عطشان معرفت داشته باشد بطبیب مثل موفق شما
تا تواند شناخت که عطش او از کدام قسمت جبرئیل خندید و گفت شب چون تشنه بیدار
شوی پای خود را از لحاف بیرون کن و زمانی صبر نمای اگر تشنگی تو زیاده شد بدانکه
از حرارت است یا از طعام مالح باید که آب خوری و اگر تشنگی کم شد بدانکه آن از شوری
بلغم است البته آب مخور یوسف بن الحکم گوید روزی بخانه جبرئیل داخل شدم دیدم مایده
در پیش او است و بران مایده مرغ بچگان و کردناکی بود بفلفل ساخته و او بخوردن آنها مشغول
مرا تکلیف خوردن کرد گفتم درچنین فصل تموز مثل این طعام خصوصا مرا در سن شباب چگونه روا
دارم گفت حمیه و پرهیز باعتقاد تو کدام است گفتم اجتناب از اغذیه ردیه گفت غلط کرده

پرهیز انمعنی ندارد بعد ازین گفت گمان ندارم کسی را خواه از اکابر و خواه از اصاغر
که میسر باشد اورا امساک از خصوص غذایی در تمام عمر زیرا که بسا باشد که آدمی مدتی از زمان
از غذای امساک نموده باشد بعد از ان مضطر شود بخوردن آن یا از جهت انکه غیر آن در ان
وقت یافت نمیشود یا از راه مساعدت اصدقا یا از جهت هوسی که عارض شده باشد و مانند
آن پس چون آنرا بخورد و حال انکه مدتی تارک آن بوده طبیعتش آنرا نپذیرد و نفرت کند پس
آن خوردن در بدن او مبدا مرضی صعب گردد و اصلح برای ابدان آنست که با اغذیه
ردیه معتاد و متدرب باشند تا انس و الفتی بدان حاصل داشته باشد و هر روز چیزی
ازان بخورده باشد لیکن در یکروز جمع میان دو غذای ردی نکند و یک غذای ردی را
در یکروز دو بار نخورد و چون تن را اینگونه عادت داده باشد اگر روی دهد که اضطرار را
بایدش در تناول اغذیه ردیه اکثاری نماید هر آینه طبیعتش ازان نفرت نخواهد کرد و مانند
همچنین ادویه مسهله را که چون کسی ادمان آن کرد و بدنش با آن الفت گرفت تاثیرش در ان بدن
کمتر میشود بلکه اصلا اسهال نمیکند و اهل اندلس هرکدام خواهند اسهال طبیعت نمایند بقدر
درهم سقمونیا میخورد تا اسهال واقع شود بقدری که درین بلد نصف درهم مثل آن اسهال کند
پس هرگاه الفت طباع ادویه را از افعال خود منع نماید انمعنی در اغذیه که ابدان الفت بانها
زودتر و محکمتر حاصل میشود بیشتر توقع توان داشت یوسف مذکور گوید این حکایت را ابراهیم
بختیشوع نقل کرد مرا و بخط خویش آنرا از من فرا گرفته بنوشت جبرئیل بن عبدالله بن بختیشوع
بن جبرئیل پدرش عبدالله بن بختیشوع را مقتدر عباسی بعد از انکه خلیفه شد مخصوص خدمت خویش
گردانیده بود و بعد از انکه فوت شد همین پسر و دختری هر دو صغیر از وی بماندند و در همان
شب مقتدر هشتاد نفر از فراشان بفرستاد تا هر چیز که در خانه او یافتند بدار الخلافه

نقل کردند و بعد از انکه وی را دفن نمودند زوجه اش که دختر یکی از اجلاء عمال بود و او را
هرشون میگفتند متحقق شد پدر زوجه مذکوره را گرفتند که دخترت ودایع نزد تو گذاشته
و باین بهانه مالی کثیر از وی گرفته شد پس این پسر و دختر صغیر را برداشته بعکبرا
گریخت و آنجا مردی طبیب را شوهر کرد و بعد از مدتی که با او بود فوت شد و شوهرش
مخلفات آن زن را بولد خود که از وی داشت مخصوص گردانید لاجرم جبرئیل ببغداد آمد و
نداشت مگر مالی قلیل پس متصل شد بخدمت طبیبی از اطبای مقتدر که وی را برمزه میگفتند و پیوسته
ملازم او بوده نزد او درسی نیز میخواند و چندی نزد ابی یوسف طبیب واسطی نیز قرار گرفت
و ملازم بیمارستان و درس و تعلم گردید و شبها در خانه اخوال خود که در موضع موسوم بدار
الروم مسکن داشتند میگذرانید و ایشان با وی بسیار ناخوشی سلوک مینمودند و او را ۶۷
بر اشتغال بدرس و تحصیل علم ملامت میکردند و بمجون و استهزا با وی بر می آمدند میگفتند
میخواهد مانند پدر و جدش بختیشوع و جبرئیل شود و راضی نیست که مانند اخوال خود باشد و او
برین تلخیها صبر میکرد پس چنان اتفاق افتاد که رسولی از کرمان بسوی معز الدوله آمد اتفاقا
منزل ورا قصر فرج که واقع است در جانب شرقی نزدیک بموضعی که جبرئیل آنجا نشستی معین
کرده بودند و چنان روی داد که رسول مذکور با او می نشستی و محادثت و مباسطت نمودی
تا انکه روزی جبرئیل را طلبیده در باب فصد خویش با وی مشاورت کرد جبرئیل صواب
دانسته خود مباشر فصد او شد و یکروز نزد او آمده شد نمود رسول مذکور نیز بنا بر رسم
دیلم صینیه که بر آن عطایب و بشنی واقع به بود نزد او فرستاد و او را طلبیده گفت میخواهم
ملاحظه حال متعلقه که با من است کنی و باز نمایی که صلاح وی در چیست و با رسول مذکور جماعه
بود که بغایت ورا دوست داشتی و نزف دم او را عارض بوده در فارس و کرمان طبیبی

نمانده بود که متوجه معالجت او نشده باشد و اصلا نفعی حاصل گشته بعد از آنکه جبرئیل او را
ملاحظه نمود تدبیری و دستوری برای وی مقرر داشت و معجونی داد تا او را خورانیدند
و چند روز پیش بر نیامده صحت یافت و تندرست شد و صاحب بغایت مسرور و شادمان
گردید پس روزی جبرئیل را طلبید و هزار درهم نقد و دراعه سقلاطون و جامه قیمتی و عمامه
قصب عطا کرد و بعد از آن گفت داخل شو بر دیوان و حق خویش مطالبت کن پس جاریه
نیز یکهزار درهم و دو دست از هر نوع جامه و استری و غلامی زنگی او را عطا داد پس بیرون
آمد از آنجا خوشحال ترین مردمان و چون اخوان و احوال و چنان دیدند باکرامی تمام
او را تلقی نمودند و او بگفت ایشان را این تکریم و تعظیم در حقیقت جامهای مرا میکنند
نه مرا و چون رسول مذکور بکرمان رجوع نمود مذکور ساخت مهارت او را در طبابت و
همین باعث شد جبرئیل را بعزم شیراز و ورود او بآنجا مقارن اول ظهور عضد الدوله
و استیلای او بر شیراز اتفاق افتاد و چون خبر ورود او بعضد الدوله رفع شد او را
بحضور خویش طلبید و سوال نمود از عصبتین چشم پس تکلم نمود جبرئیل در جواب آن بکلامی
که بغایت در موقع قبول آمد و غنیمتی شمرد ملک او را و خانه و ما یحتاج برای وی مقرر فرمود
و بعد از زمانی حاکم تورفت را که خال عضد الدوله بود مرضی طاری شد و از ملک استدعای
طبیب کرد عضد الدوله جبرئیل را فرستاد و حاکم مذکور مقدم او را با جلال و اکرام تلقی نمود
و جبرئیل از برای وی که وجع مفاصل داشت جوارش تفاحی ترکیب نمود و غایت نفع
بخشید پس عطا کرد او را عطای جزیل و در غایت اکرام بشیراز باز گردانید و این در سنه
سبع و خمسین و ثلثمائه بود پس از عضد الدوله عازم بغداد شد و جبرئیل در خدمت
و در سلک ملازمان خاصه بود و چون عضد الدوله تجدید بیمارستان آنجا نمود دو

ای

مرسوم برای جبرئیل مقرر شد یکی برسم خواص و آن سیصد درهم شجاعی بود و یکی
برسم بیمارستان و آن نیز سیصد درهم شجاعی بود سوای جرایه و نوبت ملازمت درگاه
او را در هفته دو شب بود اتفاقا صاحب ابن عباد را مرضی صعب در معده عارض شد
و از عضد الدوله التماس طبیب نمود عضد الدوله بفرمود تا اطبای بغداد را جمع آورده
بمشاورت و اختیار ایشان طبیبی برای خدمت صاحب تعیین نمایند گویند اطبا از روی حسد
بر جبرئیل چون او را اینک در معرض ترقی دیدند بعرض عضد الدوله رسانیدند که ما شایسته
خدمت صاحب نمیدانیم از این جمع مگر مثل ابی عیسی بردی که بغایت نیکو سخن و بلغت
فارسی عارف است این رای عضد الدوله را موافق آمده مالی که تهیه اسباب سفر
نماید و مرکوبی نیکو نزد او فرستاده بجانب ری روان گردانید چون جبرئیل بخدمت
صاحب رسید مقرر فرمود تا وی را در خانه لایق با فراش و طباخ و خازن و وکیل
دواب و سایر ما یحتاج فرود آوردند و بعد از هفته او را بحضور طلبید در مجلسی مشحون
بعلمای اصناف علوم و شخصی را از اهل ری که بمعرفت طب موسوم بود مرتب داشتند تا
از وی سوالات نماید اولا در امر نبض پس شروع کرد جبرئیل و شرح داد اگر آنچه مقام
گنجایش ایراد آن داشت و بر هر مطلب اقامت ادله که قوم امثال آن نشنیده بودند نمود
و هم ایراد شکوک و اشکالات کرد که هیچ یک از عهده جواب و حل آنها بر نیامدند لاجرم
همگی در مقام اعظام او شده بفضل و تقدم او اعتراف نمودند و صاحب خلاع گرانمایه در همان روز
وی را عطا فرمود و سوال نمود تا برای او مجموعه مرتب دارد مشتمل بر ذکر امراض از سر تا پای
و مطالب دیگر با آن بیامیزد پس مطابق خواسته مجموعه بپرداخت و موقعی نیکو نزد صاحب یافته
هزار دینار صله ارزانی داشت جبرئیل همیشه میگفت دویست ورق ساختم و هزار دینار گرفتم

و چون این اخبار بعرض عضدالدوله رسید بغایت خوشوقت شد و محل او ارتفاعی دیگر
یافت و چون از ری برگشت در روزی که داخل بغداد میشد بزینتی تمام و تجملی بیکران از
غلامان و خادمان و سایر اسباب حشمت داخل گردید و از جانب عضدالدوله بانواع
اعزاز و اکرام اختصاص یافت آورده اند که اطبای بغداد در نوقت بیست و اند
از جمله ایشان ابوالحسن بن کشکرایا معروف بتلمیذ او را گفت یا ابا عیسی زعما کردیم
و حاصل تو بر داشتی خواستیم ترا دور کرده باشیم در قرب تو افزوده شد جبرئیل بخندید و گفت
کارها در دست ما و شما نیست مدبری و صاحبی جدا دارد با جمله جبرئیل مدت سه سال
بعد ازین مقیم بغداد بود و اتفاق افتاد که خسرو شاه ملک دیلم علیل شد و ضعف
ناتوانی بروی استیلا یافت و با وجود اطبا که نزد وی بودند هر قدر استعلاج نمودند
اثر منفعت ظاهر نگشتی پس صاحب ابن عباد عریضه بخدمت عضدالدوله روان نمود و حضور
جبرئیل را التماس کرد و عضدالدوله برطبق التماس صاحب جبرئیل را برفتن دیلم فرمان داد و چون
او بدیلم رسیده مباشر علاج و تدبیر گردید در اندک مدتی باذن الله تعالی ملک را صحت
عود نمود و در مقابل آن چنانکه شایسته و بایسته باشد عطا و انعام مبذول داشت و دستور
المعلی خواست در خصوص آن مرض و مداوات آن تا فیما بعد بنای تدبیر خویش بران گذارد
پس جبرئیل مقاله از سخن مرتب داشت موافق خواسته او در الم دماغی که بمشارکت معده و
حجاب باشد یعنی حجاب فاصل میان آلات غذا و آلات تنفس و چون هنگام عود بخدمت
صاحب رسید صاحب سوال کرد از افضل استقصات بدین جواب بگفت که آن خون است
پس صاحب درخواست که درین باب رساله بنویسد لاجرم مقاله لطیفه درین معنی املا نمود و براهین
و ادله بران اقامت کرده کناش کبیر خود در اینجا تالیف نمود و موسوم گردانید

بکافی

بکافی و نسخه از ان وقف دارالعلم بغداد نمود و در بیمارستان انجا بنای عمل بران
نهادند و او نیز بدان کناش معروف شد و او را ابو عیسی صاحب کناش گفتندی و کتابی
در مطابقت میان اقوال انبیا و فلاسفه تصنیف کرده مانند آن کتاب درین معنی ساخته نشده
از جهت کمال اشتمال که بر ذکر و بیان احادیث و ذکر رساحته که ازکجا استخراج کرده ام
و مقاله دیگر در رد بر یهود نوشته جمع کرده است در آن شهادات انبیاء سابقه را
بر مجیء مسیح علیهم السلم و آنکه البته واقع میشود و از انجمله صحت قربان بخبز و خمر و از انجمله آنکه
چرا قربان بخبز واقع شده حال آنکه اصل وی حرام است و علل تحریم و تحلیل اشیا را بیان
نموده و وقتی وی را سفر بیت المقدس اتفاق افتاد و پس بدمشق رفت و خبر ورود او بعزیز
معز علوی مستولی بر مصر رسید و از جانب او مکتوبی جمیل مشتمل بر طلب او آمد اما او امتناع ۶۹
نموده عذر خواست بانکه او را در بغداد متعلقات و اسباب هست باید که ببغداد رود و
بعد از استخلاص آنها وعده معاودت نمود لیکن ایفا را آن میسر نشد بعد ازین مهذب الدوله
ملاطفت نامه بوی نوشت و او را بمیافارقین طلبید و چون وارد انجا شد انواع اعزاز
و اکرام یافت و از طرایف انچه میان ایشان گذشت آن بود که در سال اول ورود میر را
مسهلی داد و گفت دوا را سحرگاه باید آشامید امیر بر خلاف آن اول شب بنوشید و
چون صبح شد طبیب بدرگاه حاضر شده امیر را ملاقات نمود و جبرئیل از عمل مسهل پرسید
امیر از روی امتحان گفت اصلا عملی نکرده جبرئیل گفت دلالت نبض بر موافقت دوائی که
داده ام واضح است لیکن امیر راست گوی نیست امیر بخندید و گفت چند مجلس کار دارد
که عمل کند گفت در مزاج امیر بیست و پنج مجلس و در غیر او بیش و کم گفت امیر گفت تا حال
بیست و سه مجلس عمل کرده طبیب گفت تتمه انچه عرض کردم نیز واقع خواهد شد و مرتب داشت

برای وی آنچه بعد ازین معمول دارد و از نزد او بیرون آمد و چون بمنزل خود رسید غلامان
و عمله را امر کرد تا بزودی احمال و اثقال را برهم بندند و مهیای انصراف گردند و چون این
خبر بامیر رفع شد کس فرستاده از سبب موجب آن عزیمت استفسار نمود طبیب اعلام
داد که مثل من کسی را امتحان و آزمون نکنند زیرا که شهرت و مسلمیت من پیش از آنست که
با وجود آن حاجتی بامتحان باقی مانده باشد پس امیر در مقام اعتذار و رضاجوئی آمده
بارسال هدایا وی را تسلی بخشید و در خدمت همواره از جانب ملک دیلم مکاتبات مشتمل بر طلب
و استدعای حضور او و هم بمهذب الدوله و هم بطبیب میرسید و مهذب الدوله ممانعت مینمود
تا سالی برین بگذشت عاقبت در یوم الجمعه ثامن شهر رجب سنه ست و تسعین و ثلثمائه
وفات یافت و در خارج میافارقین در موضع موسوم بمصلی مدفون گردید و هشتاد و پنج سال
مدت زندگانی او بود جبرئیل الکحال المأمونی کحالی نامدار بوده و بخدمت مأمون خلیفه
اختصاص داشت در هر ماه یکهزار درهم مرسوم او بود و مأمون را اسکندستی و خوش
آمدی هر بامداد که مأمون از نماز غداة فارغ گشتی اول کسی که بروی داخل شدی کحال
مزبور میبود او را اجفان او را بشستی پس چشمان او را سرمه کشیدی و همچنین بعد از خواب
قیلوله همین خدمت بجای آوردی عاقبت منزلت او نزد مأمون ساقط شد گویند
سبب آن بود که حسین خادم بیمار شد و یاسر خادم میخواست او را عیادت نماید و رخصتی
نمییافت تا برخورد بجبرئیل مذکور در وقتی که جبرئیل از حجره خاص مأمون بیرون می آمد
یاسر پرسید که خلیفه بر چه حال است او خبر داد که اینک خوابش بود یاسر فرصت جسته
بعیادت حسین رفت هنوز برنگشته مأمون بیدار شد و چون یاسر حاضر گشت خلیفه
سبب غیبت پرسید یاسر گفت چون شنیدم که استراحت خواب فرموده در آن فرصت خواستم

حق عیادت حسین بجای آرم مأمون پرسید چگونه دانستی که من در خوابم گفت
جبرئیل مرا خبر داد پس مأمون احضار فرمود جبرئیل را گفت ما تو را کحال خود اختیار کرده ایم
یا حمال اخبار برو ازین خانه بیرون جبرئیل گوید در مقام تضرع آمدم و متذکر حقوق خدمت
شدم گفت رعایت خدمت را همین بس که هر ماه صد و پنجاه درهم بتو رسد و دیگر
او را بحضور خدمت نگذارند و برین حال بماند تا وفات یافت جعفر بن محمد بن عمر
البلخی المکنی بابی جعفر عالم اهل اسلام باحکام نجوم و صاحب تألیفات و تصنیفات شریفه
مفیده در صناعت احکام مانند کتاب الطبایع و کتاب الالوف کتاب المدخل الکبیر
کتاب قرانات کتاب الدول و الملل کتاب الملاحم کتاب الاقالیم کتاب الهیلاج و الکدخداه
کتاب مقالات کتاب النکت فی تحاویل الموالید و غیر ذلک و از جمله کتب او است زیج کبیر
جامع اکثر علوم فلکیه است لیکن بقول مطلق مجرد از براهین و کتاب زیج صغیر که معروف است
بزیج قرانات گویند ابو معشر مشهور بمعاقرت خمر و مدمن شرب آن میبوده و هر گاه
وقت امتلاء قمر او را صرعی عارض شدی و معاصر ابو جعفر محمد بن سنان بتانی بوده از
منجمین موفق عباسی برادر معتمد عباسی و در وقت محاصره صاحب الزنج در بصره در خدمت
او اصابات نیکو در علم نجوم از وی در میان علمای این فن شهرت دارد گویند اول
امر از اصحاب حدیث بود و در جانب غربی بغداد در باب خراسان منزل داشت
و پیوسته با کندی معادات ورزیدی و بعلوم فلاسفه بروی تشنیع زدی و عامه را
بروی بشورانیدی پس کندی شخصی را برانگیخت تا در نظر او نیکو باز نماید علم حساب و هندسه را
لاجرم ابو معشر چندی مزاولت آن کرد و لیکن بکمال آن راه نیافت رجوع کرد بعلم
۷۰ احکام و در آن رفته رفته شر او از کندی منقطع گردید گویند تعلم نجوم بعد از آنکه چهل و هفت

سال از عمر او گذشته بود نموده و قاضی نیکو قریحت بوده و مستعین عباسی او را بر رجای
صحیح که از حکمی قبل از وقوع نموده بود فرمود تا زیانه چند بزدند هموار ه میگفتی که حکمی
بصواب نمودم و پاداش آن عقوبت یافتم عمری دراز یافت گویند صد سال متجاوز
زندگانی کرد فوت او بقول بعضی در واسط واقع شد و سوای تصانیف که سابقا مذکور
شد کتاب مدخل صغیر کتاب زیج هزارات که شمه چند باب است کتاب موالید
کبیر که تمام نکرده کتاب هیأت فلک کتاب الاختیارات علی منازل القمر کتاب الطبایع
الکبیر کتاب السهمین و اعمار الدول کتاب قران النحسین فی برج السرطان کتاب الصور و
الحکم علیها کتاب المزاجات کتاب الاضوار کتاب المسایل کتاب اثبات علم النجوم کتاب
الکامل و آن را تمام نکرده کتاب الجمهره که در آن جمع کرده اقوال ناس را در موالید
کتاب الاصول کتاب تفسیر المنامات من النجوم کتاب القواطع علی العلامات کتاب الموالید
الصغیر کتاب زیج القرانات والاحتراقات کتاب الاوقات علی اثنی عشریه الکواکب
کتاب سهام الماکولات والملبوسات کتاب طبایع البلدان کتاب الامطار و الریاح
جمله تصنیفات وی اند اما از روی خط ابن المکتفی نقل شده که او میگوید بخط ابن الجهم نوشته
دیدم که سند بن علی کتاب مدخل تصنیف خود را با بی معشر بخشید و ابومعشر انتحال نمود و آن را
بخود منسوب داشت زیرا که ابومعشر تعلم نجوم در کبر سن نموده و رتبه تصنیف چنان
کتاب نداشت و نه مثل کتاب هشت مقاله در موالید و نه مثل کتاب قرانات اینها همه
تصانیف سند بن علی بوده اند جعفر بن المکتفی بالله ابوالفضل از اولاد و فضلا فاضلی کثیر
القدر عالم بعلوم متعدده از علوم اوایل بوده و کمال تحقیق در آنها داشته لیکن علو نسب
او را از تبذل در تعلیم و راه دادن عموم تلامذه مانع آمده تالیفات نیکو در علوم

قدیمه

قدیمه دارد و معرفت تمام باخبار و اوایل حکما و متاخرین ایشان و کمال اهتمام
بدانستن اخبار و مقدار هر یک در علم داشته هلال بن محسن میگوید ابوالفضل جعفر
بن المکتفی بالله در سنه اربع و تسعین و مائتین متولد شد و در سحر یوم الثلثا از صفر سنه
سبع و سبعین و ثلثمائه وفات یافت فاضل و عاقل و عارف به بسیاری از علوم
قدیمه بود در وقتی که عضدالدوله ببغداد آمد بغایت مشتاق صحبت جعفر بن المکتفی
میبود و پنهانی میانه ایشان ملاقات میشد و هر وقت بخانه عضدالدوله آمدی
در موضعی خالی نشستی تا چون مردم متفرق شدندی عضدالدوله او را خواستی و چون
نظرش بروی افتادی قیام و لوازم اعظام و اکرام مبذول داشتی و خلوت
کردندی و سوالات از احکام و حوادث زمان و اخبار رصد ایشان مذکور شدی ۷۱
در هر باب سخنان عجیب شنیدی که عاقبت صحت آن بعیان مشاهده کردی غرس النعم
محمد بن الرئیس هلال بن محسن صابی در تاریخ خویش آورده که بخط جعفر بن المکتفی بالله
چیزی که بود متضمن ذکر آنچه بر حدوث کواکب ذوات الاذناب و تاثیرات آن در هر
وقت مترتب شود پس از غایت وثوق بتقدم او در صناعت نسخه از آن برگرفتم
و از جمله آن رساله آنکه در سنه خمس و عشرین و مائه که نوبت خلافت معتصم بود خالی سیاه
در روی آفتاب از وسط نمود در شهر و این در روز سه شنبه نهم ماه رجب سنه مذکوره
بوده و بعد از دو روز همچنین بعد از بیست و دویم رجب ظاهر شد و تنها روی داد و کندی ذکر کرده
که این خال سیاه بر چهره آفتاب یک روز بیش نماند و بعد از آن معتصم وفات یافت و
همچنین دو کوکب از کواکب ذوات الاذناب قبل از فوت معتصم ظاهر شد چنانکه قبل از فوت
رشید نیز چیزی از آن کواکب ظهور یافته بود و هم کندی ذکر کرده که این خال سیاه حقیقتش

کسوف زهره بود در شمس یا ولصوق او بدان در مدت مذکور و گفته اند که ماشاءالله
مصری را درین باب کلامی است که از تامل در آن و وقوف بر علت آن خالی باشد
کلا هو حقه حاصل میتواند شد تا اینجا بود سخن ابن المکتفی در آن رساله و نیز دران رساله
ذکر کرده تاثیرات کواکب ذوات الاذناب را بحسب طلوع آن در هر ماه از ماههای
سریانی جعفر القطاع او را سدید بغدادی گفتندی معرفتی تمام بمنطق و هندسه و کلام
و اطلاعی نیکو بر علوم اوایل و اقوال و مذاهب ایشان داشته و او را یدی طولی در
قسمت خانها و عمارات بوده و بمذهب تشیع تظاهر نمودی وفات او در روز شنبه
سادس عشر ربیع الآخر سنه اثنین و ستمائه در بغداد اتفاق افتاد و در خانه خویشتن
مدفون گردید متجاوز از هفتاد سال زندگانی یافت جورجیس الفیلسوف الانطاکی
در مصر مقام داشتی اولا در بلد خویش تحصیل علوم نموده بمصر رفت و آنجا را وطن اختیار
کرده بطبابت مشغول شد ابوالصلت امیه مغربی در مصر بصحبت او رسیده و در کتاب
خویش ذکر او کرده میگوید در مصر از اهل انطاکیه طبیبی است جورجیس نام ملقب است
بفیلسوف از آن قبیل که غراب را ابوالبیضاء و مار گزیده را سلیم خوانند و فراغ
او را بر آن داشته که با ابی الخیر سلامة بن رحمون یهودی مصری طبیب را بمقام محادات
و محاذات آمده وی را تنقیص و تحقیر نماید و ادبا و آنکه در سلم آورده فصلی چند
از کلام مناسب طب و فلسفه و ابراز آنها مینماید و آنها لفظی چند از معنی خالی و
از فایده تهی و سوال میکند مردم را از معانی و اغراض آن کلمات بعد از آن خود
سخنان میگوید و بزعم خویشتن آنها را شرحی و ایضاحی مینماید نه از روی تحفظ و تیقظ
بلکه بشتاب و استعجال لاجرم ظاهر میشود از وی احیانا آنچه شایستگی دارد که کس

ازان

ازان بخندد و شنیده ام شعری چند از آن وی که در بارهٔ ابی الخیر مذکور گفته
و فی الواقع بهترین هجویست که شنیده ام با شتم طبیب را بشومی قدم و مضمون شعرش
اینست * با همه نادانی و جهل آن طبیب * میکند از فضل و هنر گفتگوی * بحر بلا کاست
گران ناپدید * مقدم شومش بسر چاره جوی * زانکه بیک رو در ون میروند *
طلعتش و تخته کش و مرده شوی جورجیس بن بختیشوع الجندیشاپوری پدر بختیشوع است
که سابقا احوال او مذکور شد در صدر دولت عباسیه بوده و از فضلا و نامداران
آن عهد است از تصانیف وی کتاب کناش مشهور و متداول است در اوایل که
ابوجعفر منصور بنای مدینة السلم نهاد فی سنه ثمان و اربعین و مائه او را ضعفی
در معده و سوء استمراء و قلت اشتها عارض شد و از معالجات اطبا نفعی که بایست
بحصول نمی پیوست ربیع را بفرمود تا همگی اطبا را جمع کنند و چون حاضر شدند بفرمود
که در سایر شهرها طبیبانی را که می شناسند نشان دهند که از همه ماهرتر کدامند
ایشان باتفاق عرضه داشتند که در عصر ما فاضلتر از جورجیس بن بختیشوع رئیس اطبای
جندیشاپور کسی نیست صاحب تصانیف جلیله است و کمال مهارت وی را حاصل
منصور باحضار او فرمان داد و عامل جندیشاپور او را خواهی نخواهی بحضرت خلافت
روانه گردانید و او چون روانه میشد سفارش نمود پسرش بختیشوع را که امور متعلقه
به بیمارستان را که بوی مرجوع بود کما ینبغی منتظم دارد و دو کس را از شاگردان خویش
ابراهیم و سرجیس با خود همراه برد بختیشوع پسرش درخواست نمود که عیسی بن شهلا را نیز
با خود ببرد و اینجا مگذارد که اهل بیمارستان را میرنجانید بنابرین سرجیس را بگذاشت و
عیسی را با خود ببرد و چون بمدینة السلم رسید منصور وی را بحضور طلبید چون در برابر

۷۲

آمد خلیفه را بلغتین فارسی و عربی دعا کرد منصور را از حسن نطق و منظر او خوش آمده
رخصت جلوس ارزانی داشت و از وی سوالها نمود و او از روی آرمیدگی و
اطمینان تمام جواب گفت منصور گفت یا جورجیس تحقیق که یافتیم آنچه می جستیم جورجیس
گفت تدبیر تو بمشیة الله تعالی و عونه توانم کرد پس درحال توقیت او را خلعتی گرانمایه
بفرمود و ربیع را فرمان داد تا او را در نیکوتر موضعی فرود آورد و اکرام کنند
او را اکرامی که خواص اهل او را کنند و همواره جورجیس تدبیرات لطیفه بکار
برد تا منصور صحت اصلی باز آمد و بغایت شادمان شد و امر کرد که هرچه خواهد و گوید
اجابت نماید روزی از وی پرسید که اینجا تو را کیست که خدمت میکند گفت دو نفر
شاگرد که با خود آورده ام باز گفت شنیده ام که تو را زوجی نیست عرض کرد که
ضعیفه کبیره که قادر بر حرکت نیست دارم و چون برگشت منصور سالم خادم را
بفرمود تا سه نفر از کنیزان رومیات را با سه هزار دینار بسوی جورجیس فرستد
و سالم موافق فرموده بتقدیم رسانید در آن وقت جورجیس بعبادتخانه رفته بود
و چون باز آمد عیسی بن سهلا صورت حال تقریر کرد و کنیزان را بوی نمود جورجیس
عیسی را عتاب کرد که یا تلمیذ الشیطان چرا گذاشتی که اینها بخانه من در آیند
پس خود سوار شد و عیسی را مقرر داشت که کنیزان را بر عقب وی بدار الخلافه آورد
منصور شنید که جورجیس درگاه آمده طلبید او را گفت چرا کنیزان را [illegible]
باز آورده عرض کرد که یا امیرالمومنین ما گروه نصاری زیاده از یک زن نمیتوانیم
داشت و تا آن یکی زنده است دیگری با او جمع نمیتوانیم کرد لهذا این فضولی کرده
ایشان را باز آورده ام منصور این بابت از وی پسندیده داشت و در ساعت وقت

افزو

رخصت داد که جورجیس بدون اذن هر وقت که باید بر حظایا و اهل حرم داخل شود
و منزلت او نزد منصور افزوده شد و ثمره عفت ظاهر گردید و در سنه اثنین و خمسین و مائه
جورجیس را مرضی صعب طاری شد و منصور هر روز کس باستعلام خبر او میفرستاد و چون
اشتداد یافت فرمود تا او را بر سریری برداشته به دار العامه حاضر گردانند و خود پیاده
بر سر او حاضر شده متفحص احوال او شد جورجیس عرض کرد که امیرالمومنین روا بیند مرخص فرماید
تا به بلد خود باز گردم تا اهل و فرزندان خود را ببینم اگر آنجا موت در رسد با پدران خود
باشم یا در جنت یا در نار باز منصور بخندید و گفت از روزی که تو را دیده ام از انواع
امراض که مرا بودی در راحتم جورجیس گفت عیسی تلمیذ خود را در خدمت میگذارم تربیت کرده
٧٣ من است و در صناعت ماهر منصور گفت چرا پسرت بختیشوع را حاضر نمیکنی گفت بیمارستان
جندیسابور را اهل آن بلد بمثل او کسی محتاج اند منصور فرمود تا عیسی مذکور را حاضر گردانید بعد از
وی سوالات نموده او را ماهر یافت انوقت فرمان داد تا جورجیس را ده هزار دینار
بدهند و رخصت انصراف بخشید و خادمی با وی روانه کرد که اگر در اثنای راه وفاتش در رسد
او را بمقصدش رساند و هر جا که خواهش کرده باشد دفن نماید او خود زنده ببلد خویش رسید
جابر بن حیان الصوفی الکوفی در علوم طبیعیه کمال تقدم داشته و در صناعت کیمیا بارع بود و
تالیفات کثیره مشهوره در آن باب دارد و مع ذلک اطلاعی بر سایر علوم فلسفه نیز داشته
و دعوی علوم باطن و مذهب متصوفین اسلام مانند حارث بن اسد محاسبی و سهل بن
عبدالله تستری و نظرای ایشان نیز مینمود محمد بن سعید السرقسطی المعروف بابن المیاط
الاسطرلابی الاندلسی ذکر کرده که در مدینه مصر تالیفی دیدم منسوب بجابر بن حیان در عمل
اسطرلاب مشتمل بر هزار مسئله که در باب خود نظیر نداشت حرف الحاء فی اسماء الحکماء

الحرث بن کلده عمرو بن علاج الثقفی در وقت خویشتن طبیب عرب بود اصل وی از قبیله
ثقیف است از اهل طایف ببلاد فارس رحلت نموده علم طب را از اهل آن دیار و اهل جندی
شابور و غیرها قبل از ظهور اسلام اخذ کرده بود و در این صناعت مهارتی حاصل کرده مدتی
در زمین فارس مباشر معالجات بوده از این ممر مالی فراهم آورد و بعضی اکابر آنجا بجزا[ی]
علاجی که او را کرده بود مالی و جاریه بوی عطا کرد حارث آن جاریه را سمیه نام نهاد و پس
شوق وطن اصلی محرک آمده بطایف بازگشت و در میان عرب مشهور شد سمیه مذکوره مادر
زیاد بن ابیه است که معاویه او را بنسب خویش ملحق گردانید با آنکه ابوسفیان در جاهلیت
بوجه سفاح با سمیه وطی کرده و زیاد بوجود آمده و سمیه مذکوره قبل از زیاد دو ولد آورده
بود یکی ابوبکره و دیگری نافع برادر او و آن دو تن خود را بحارث بن کلده منسوب
داشتند حارث مذکور ادراک اسلام نموده و رسول صلی الله علیه و آله امر فرموده
مریضان را که نزد او باستعلاج روند سعد گوید بیمار شدم پس رسول الله صلی الله علیه و آله
بعیادت من تشریف آوردند و دستان مبارک بر سینه من نهادند چنانکه دلم بدان
خنک شد و فرمودند که احوال خود بحارث بن کلده بگوی که وی متطبب است و بگوی
او را تا هفت دانه خرما را با استخوانها نیک بکوبد و آنرا مرهمی نماید روایت کرده این را
صدقه مروزی از ابن عیینه و محمد بن اسحق از اسمعیل بن محمد بن سعد بن ابی وقاص روایت کرده
که سعد مریض شد و او در خدمت رسول الله صلی الله علیه و آله بود در حجة الوداع پس حضرت رسالت
صلی الله علیه و آله او را عیادت فرمود او عرض کرد که یا رسول الله گمان ندارم که بزیم
حضرت فرمودند مرا بخدا عز و جل علاجنان امیدواری است که ترا شفا کرامت فرماید تا آنکه
بوسیله تو قومی را مضرت و قومی را منفعت رساند پس بفرمودند حارث بن کلده را که

۷۴

سعد را معالجت کن او عرض کرد که امیدوارم که حق تعالی بوسیله آنچه در میان حمل
و رخت اوست او را شفا بخشد آیا با شما چیزی از تمر عجوه هست گفتند آری پس تمر را
با حلبه مخلوط ساخت و روغن بسیاری بر آن ریخت و سعد را گفت تا آنرا بر سر کشید
گویا بسبب آن سعد از عقال باز شد عبد الرحمن بن ابی بکر گوید حارث بن کلده طبیب ترین
عرب بود گفته است هر که دوست دارد بقا را و خود کس را بقائی نیست باشد پس گوی چاشت
خود را بزودی تناول نمای و ردای خود را سبک دار و مجامعت نسا کمتر ارتکاب کن محمد
بن زیاد اعرابی که در نحو و لغت پیشوا و مقتدا بوده گوید سبکی ردا کنایت است از آنکه
خود را از ثقل دین سبکبار دارد ابو عمر و آورده که حارث بن کلده در اول اسلام فوت شد
و اسلام او بصحت نپیوست گوید امر کرد رسول الله صلی الله علیه و آله سعد بن ابی وقاص را
که نزد حارث رود و استعلاج نماید از وی در باب مرضی که او را طاری شده بود و این حدیث
دلالت میکند بر آنکه جایز است مشاوره با اهل کفر در طب اگر از اهل آن باشد و حارث بن
کلده عود نوازی کردی و آنرا نیز در فارس آموخته بود و تا زمان معویه زندگانی کرد
معویه از وی پرسید که چیست طب یا حارث در جواب گفت ازمه یا معویه مراد با زمه
جوع است و کنایت است از کم خوردن الحارث بن المنجم از پوسکان سهل بن بهل است
مردی فاضل بوده ابو معشر تصنیفی چند بوی منسوب داشته الحسن بن احمد بن یعقوب المکنی بابی
احمد الهمدانی از قبیله همدان است کتاب الاکلیل که مؤلف است در انساب حمیر و ملوک
ایشان تصنیف اوست و آن کتابی است عظیم الفایده مشتمل بر ده فن و در اثنا بر آن کتاب
فصلی چند از حساب قرانات و اوقات آنها و قدری از علم طبیعی و اصول احکام نجوم و آراء
قدما در قدم و حدوث و اختلافات ایشان در ادوار و در تناسل مردم و مقادیر اعمار

وجز اینها مذکور است و سوای این کتاب اورا دیگر تصانیف نیکوست از الجمله کتاب
سرایر الحکمه و غرض او در آن کتاب بیان سر جمله ایست از علم هیأت افلاک و مقادیر
حرکات کواکب و جملهٔ از علم احکام نجوم و استیفا اقسام آن دیگر کتاب القری و کتاب
الیعسوب در آداب نگاهداری و تیر انداختن و اوراست زیجی معروف که بر آن است اعتماد
اهل یمن و این مرد فاضل ترین کسی است که از بلاد یمن برخواسته باشد و پارهٔ از اخبار و اشعار
او را در کتاب نجاة ذکر کرده ام زیراکه وی از علماء لغت نیز هست چنانکه دلالت دارد
برین قصیدهٔ دامغه و شرح آن که متضمن آنست مجلدی بزرگ ابو احمد مذکور در صنعا فوت شد
در سنه اربع و ثلثین و ثلثمائه الحسن بن المصباح المنجم در حساب تسییر صاحب دست بوده و اورا
زیجی است که ثبت نموده در آن اوساط کواکب را و اشعاری کرده است در آن بمذهب
سند هند و تعدیلات ایشان بر مذهب بطلمیوس و میل الشمس بر حسب آنچه رصد در زمان او
اقتضاء آن کرده باشد الحسن بن عبید الله بن سلیمان بن وهب از خانوادهٔ مشهور بریاست
و تقدم است و فضلی نمایان در علم هندسه و در سایر علوم مشارکتی نیکو داشته کتاب شرح المشکل
از کتب اقلیدس از تصنیفات اوست الحسن بن سوار بن بابا بن بهرام المکنی بابی
الخیر المعروف بابن الخمار البغدادی از فضلاء منطقیین بوده و بر حسین بن عدی قرائت کرده
در غایت ذکا و فطانت و بر علم کلام نیز مطلع بوده در ماه ربیع الاول سنه احدی و ثلثین
و ثلثمائه متولد شد و تصنیفات نامدار از وی بماند برین تفصیل کتاب الهیولی کتاب الوفاق
بین قول الفلاسفه و النصاری کتاب تفسیر ایساغوجی مطول تفسیر ایساغوجی مختصر کتاب الصدیق الصداقه
کتاب سیرة الفیلسوف کتاب الآثار المختلفه فی الجو الحادثه عن البخار و از کتبی که او از سریانی
بعربی نقل کرده کتاب الآثار العلویه کتاب اللیس فی الکتب الاربعه المنطقیه کتاب مسائل ثاوفرسطس

کتاب الاخلاق الحسن بن الخصیب از حذاق صناعت نجوم و اصل او فارسی است اگرچه
درین علم صاحب رای و صاحب تصنیف است اما او را سهم الغیبی نبوده چنانکه اخبار او از
حوادث آنست که راست نیامده او را کتابی است در احکام نجوم تمام آن کار را نام
نهاده در آن کتاب حکمها نموده چون امتحان و آزمون کرده میشود چیزی از آنها
صحیح نیست از الجمله حکم کرده که چون زحل در چند دقیقه از اول درجهٔ جوزا باشد ملک مصر
در آن اوان وفات یابد و من در عمر خویش دو بار بخاطر دارم که این وضع واقع شد
و چیزی از آنچه او حکم کرده بود بوقوع نه پیوست و از این قبیل دیگر حکمها و سوای این
از تصانیف وی کتاب المدخل الی علم الهیئه است و کتاب تحویل سنی العالم و کتاب المجمل
۷۵ و کتاب تحویل سنی الموالید و کتاب المنشور برای یحیی بن خالد تصنیف کرده و کتاب تقضیب
الذهب و کتاب النکت الحسن بن سهل بن نوبخت در علوم قدیمه مشارکتی تمام داشت
بلکه آن نوبخت همگی ایشان فضلا بوده اکثر رصالمه داشته اند و در علوم اوایل مشارک
بوده حسن مذکور را تصنیفی است موسوم بکتاب الانوار الحسن بن سهل بن الهیثم المکنی بابی
علی المهندس البصری اصل وی از بصره و در مصر اقامت داشتی صاحب تصانیف نامدار و در
علم هندسه و فروع آن یگانهٔ روزگار بر غوامض و دقایق آن مسلط و قادر و در سایر
علوم اوایل با نصیب وافر صیت دانش او چون بحاکم بامر الله علوی صاحب مصر رسید مشتاق
شد و قصد صحبت او شد و خصوصا چون شنید که حسن مذکور دعوی مینماید که اگر در مصر می
بودم در نیل اینجا عملی از روی هندسه میکردم که در زیادتی و در نقصان منفعت از آن
حاصل کردد چون شنیده ام که از موضعی بلند از طرف اقلیم مصری منحدر میشود باین سبب شوق
حاکم بحضور او تزاید گرفت و بپنهانی مالی بسوی او فرستاد و او را بآمدن مصر ترغیب

ابن هیثم

نمود تا روزی که داخل مصر خواستی شد حاکم باستقبال او بیرون آمد و در موضع موسوم
بخندق در خارج قاهره ملاقات اتفاق افتاد و پس بفرمود تا وی را در منزلی سزاوار
باعزازی بیشمار فرود آوردند و بعد از چندی که بیاسود درخواست نمود از وی چیزرا
که همواره بدان وعده داده بود از امر نیل لاجرم اقتضای آن عزیمت را با جماعتی از
ارباب صنایع تا استعانت جوید باعمال این امر را تمام هندسه که در ضمیر داشت بصوب
اعالی نیل رفت و چون سراسر طول اقلیم مصر بنظر درآورد و آثار متقدمین از صنعتهای
محکم و هندسهای نیکو با رعایت اشکال متساویه و مثالات هندسیه و تصویرهای معجز
مشاهده کرده دانست که آنچه تصور کرده امری ناممکن است و از نظر گذشتگان اهل
نبوده و اگر ممکن میبودی کرده بودندی لاجرم عزمش در آن کار سستی گرفت و دلش
منکسر شد و در موضع معروف بجنادل واقع در قبلی اسوان که از آنجا آب نیل منحدر
میشود توقف نموده از هر جانب آزمون و امتحانها که بایست بعمل آورد و دریافت که
اندیشهٔ او متمشی نمیتواند شد و بتحقیق انجامید که وفا بوعده که نموده نمیتواند کرد پس
خجل و منفعل برگشت و عذر خواست از حاکم بروجهی که حاکم نیز ظاهرا با او موافقت
نمود و او را تولیت دیوانی از دواوین تفویض فرمود و او از بیم بقبول آن خدمت رضا
داد زیرا که حاکم بغایت سریع الاستحاله و منقلب الحال بود و بادنی سببی براهراق دما
اقدام نمودی پس ابن الهیثم در اندیشه افتاد که راه خلاصی برای خویشتن پیدا کند عاقبت
بغیر اظهار جنون و فساد عقل چاره ندید بنای کار بر آن نهاد و این خبر شایع شد و جمله
آنچه داشت نواب و گماشتگان حاکم بتصرف گرفتند و بقدر کفاف او کسی که برای
خدمت و محافظت او بازداشته بودند گذاشته او را در موضعی از منزلی که داشت

بازداشتند و برین حال میگذرانید تا حاکم وفات یافت بعد از آن اظهار اندک
عقلی کرد آنقدر که از آن موضع برآمد و در قبهٔ جامع از اهر عبادت و قناعت مقیم شد
و اموال او که ضبط کرده بودندی بوی بازدادند و شروع کرد در تصنیف و نوشتن
افادات خطی داشت در کمال صحت یوسف اسرائیلی حکیم ساکن حلب برای من حکایت
کرد و گفت از ابن الهیثم شنیدم که میگفت در یکسال سه کتاب می نوشتم اقلیدس
و متوسطات و مجسطی و یکسال یکرا اوقات صرف اشکال و تصحیح آنها می نمودم و همینکه
شروع در کتاب میشودم مهیا می بود کسی که صد و پنجاه دینار مصری میداد که بعد از اتمام
از آن وی باشد و امری مقرر شد که حاجت شاکر و مضایقه نمیبود و مونت برای کفایت
بودی و پیوسته بهمین حال گذرانید تا وفات یافت در قاهره در حدود سنه ثلثین و ٧٦
اربعمائه والله اعلم و من جزوی در هندسه بخط او دیده ام تاریخ کتابت آن سنه
اثنین و ثلثین و اربعمائه و آن نزد من موجود است اما تصانیف او یکی تهذیب مجسطی
دیگر کتاب مناظر و مصادرات اقلیدس و شکوک آن دیگر مساحت مجسم مکانی اشکال
هلالیه صورت کسوف عدد و مجسم قسمت خطی که ارشمیدس کرده است در کره اختلاف منظر
قمر استخراج مسئله عددیه مقدمه ضلع مسبع رؤیة الکواکب تنبیه بر اغلاط رصد تربیع دائره
اصول مساحت اعداد وفق مسئله در مساحت عمل مثلثات عمل مسبع در دایره حل شکوک
از مجسم حل شک از اقلیدس حرکت قمر استخراج اضلاع مکعب عمل حساب هندی در بیان
آنکه قدر مرئی از سما کمتر از نصف است خطوط ساعات در بیان آنکه کره اوسع اشکال
مجسمات است خط نصف النهار کرهٔ محرقه هیئة العالم جزو لایتجزی مساحت کره کیفیة الارصاد
حساب المعاملات هاله و قوس قزح ماهیت مجره جواب خلاف در مجره مسئله هندسیه

شرح قانون اقلیدس استخراج خط نصف النهار بخط واحد اصول الکواکب پرکار دوایر
عظام جمیع الاجزاء قسمة المقدار بین التحلیل و الترکیب حساب الخطایین شکل بنی موسی را بیان
معرفة استخراج خطوط چارکانه حرکة الالتفات حل شکوک الالتفات الشکوک علی بطلمیوس حل
شکوک المجسطی اختلاف المناظر ضوء القمر السمت سمت القبلة بالحساب ارتفاع القطر علات
الکواکب کیفیة الاظلال الرخامات الافقیة عمل الاحکام مقالة فی الاثار الذی یری فی القمر
تعلیق فی الجبر کتاب البرهان علی ما یراه الفلکیون فی احکام النجوم **الحسن** بن الامیر بن علی
نظام الملک در بغداد متوطن و معرفتی تمام بعلوم حکمیه و نجومیه داشت همواره برای خاطر
جدش نظام الملک معزز و مکرم میزیست تا در یوم السبت هشتم صفر سنه ثلث عشره و ستمائه
وفات یافت **الحسن** بن محمد بن ابی نعیم المکنی بابی علی طبیبی کامل فاضل و در زمان خویش
مشهور و مسلم بوده در بیت المقدس اقامت داشتی و خلقی کثیر از وی مستفید و منتفع
شدندی **الحسین** بن اسحق بن ابراهیم بن زید الکاتب المکنی بابی الحسن المعروف بابن کرنیب
از متکلمین بغداد است و مذهب فلاسفه طبیعیین میداشت پدرش ابو العلا تعاطی علوم
هندسه نمودی و ذکر او در موضع خود می آید انشاء الله تعالی اما ابو الحسن مذکور در نهایت
فضل و معرفت بوده و از علوم طبیعیه قدیمه نصیبی وافر داشته و صاحب تصانیف است
کتاب الرد علی ثابت بن قره فی وجود السکون بین کل حرکتین متضادتین کتاب فی الاجناس
و الانواع کتاب فی انه کیف یعلم ما مضی من النهار قبل الارتفاع **الطموموس** او را حمومیوس
نیز گفتندی اسحق بن حنین گوید وی از فلاسفه متاخر از جالینوس است و کتاب ارسطوطالیس را
تفسیر کرده و در تعداد کتب ارسطوطالیس که از آنها گذشت وی را سوای آنها نیز تصانیف
هست کتاب در شرح مذهب ارسطوطالیس در صنایع کتاب در اعتراضات بر ارسطوطالیس

کتاب حجت ارسطوطالیس در توحید **حبش** الحاسب المروزی حبش لقب او است و اسم
وی احمد بن عبد الله در بغداد متوطن و در عهد مامون و معتصم در حساب تسییر کواکب
صاحب تقدم و مشهور بوده او را سه زیج است اول را بر مذهب سند هند تالیف
نموده و با فزاری و خوارزمی در عامه اعمال مخالفت کرده و همچنین در استعمال حرکت
اقبال و ادبار فلک البروج بروجهی که رای ثاون اسکندرانی است و اختیار این
رای بر آن کرده که مواضع کواکب بحسب طول تصحیح تواند نمود و این زیج را در اقامت
که معتقد حساب سند و هند بودی تالیف کرده و ثانی که معروف است بممتحن و آن مشهور
ترین زیجهای وی است بعد از آنکه رجوع برصد کرد تالیف نمود و حرکات کواکب را در این
زیج بر مقتضای امتحان و آزمون زمان خویش نهاد و سیم که زیج صغیر او است معروف ۷۷
است بشاه و مراد است کتابی نیکو در عمل باسطرلاب و قریب صد سال عمر یافت و از جمله
تصانیف او است زیج دمشقی و زیج مامونی و کتاب الابعاد و الاجرام و کتاب العمل
بالاسطرلاب و کتاب الرخایم و المقاییس و کتاب الدوایر المتماسه و کیفیة الایصال
الی عمل السطوح المتوسطة القایمه و المایله و المنحرفه **حنین** بن اسحق الطبیب النصرانی
العبادی المکنی بابی زید شاگرد یوحنا بن ماسویه است طبیبی بوده صاحب نظر در تالیف
و علاج و در صناعت کحالی ماهر در لسان یونانی و عربی فصیح بارع و شاعری نادر
خطیبی زبان آور و از مترجمین کتب حکمت از سریانی بعربی بجودت نقل و ترجمه ممتاز از
بغداد بعزم فارس آمد و در بصره بملازمت خلیل بن احمد نحوی رسیده اقامت نمود
چند آنکه در لسان عربی رتبه براعت یافت و کتاب عین خلیل را ببغداد آورد و او نوبت
او را بر ترجمه آزمون و امتحان نمودند و موثق دانستند و آزمون کننده وی متوکل بود پس

نویسندگان دانا در فرمان او کرد تا ایشان ترجمه کردندی و وی تصحیح ترجمه ایشان
نمودی مانند اصطفن بن بسیل و موسی بن خالد الترجمانی و غیر ایشان و مع ذلک متوکل را
براه طبابت خدمت نمودی با جمله در باب ترجمه مرتبه جلیل داشت کتب بقراط و
جالینوس را او ایضاح و تلخیص نموده بهترین تلخیص و مشکلات آنها را مکشوف گردانید
و وی را تألیفات نافعه بارعه متقنه است و کتب جالینوس را بر طریقه اسکندرانیین
اعنی بر طریقه سوال و جواب ایضاح نموده و کاری بغایت نیکو کرده و در منطق وی را
کتابی است حقیقت آنکه نظیر ندارد و در اغذیه نیز کتابی عجیب تألیف نموده و کتابی است
او را در تدبیر ناقهین و در ادویه مسهله و اغذیه و تدبیر صحت که دیگری بروی در آن سبقت
نکرده و نیز وی را کتابی است که آن را از کتاب بولس انتخاب نموده و غیر اینها
نیز وی را تصانیف کثیره هست وی را دو پسر بودند یکی موسوم به داود و دیگری اسحق
اما اسحق خدمت ترجمه کردی و آن کار را از روی اتقان و احسان تمشیت دادی
و بفلسفه میلی غالب داشتی کتاب نفس ارسطوطالیس را بتفسیر ثامسطیوس او ترجمه نمود
و اما داود صناعت وی طبابت تنها بوده حنین مذکور از شدت غم وفات یافت
سبب آنکه متوکل روزی بیرون آمد و در حالت خمار بود و برجای خود نشست بعد از
زمانی تابش آفتاب بدان موضع رسید طیفوری نصرانی کاتب و حنین بن اسحق نیز او
حاضر بودند طیفوری گفت یا امیرالمؤمنین آفتاب مضر است بخمار حنین گفت آفتاب
مضر نیست بخمار متوکل در مقام تحقیق سخن آمد حنین گفت یا امیرالمؤمنین خمار حالت
مخمور است یعنی نباید گفت آفتاب مضر است بخمار حق عبارت آنست که گویند آفتاب
مضر است بمخمور پس متوکل حنین را بستود و گفت حنین از علم طبایع الفاظ و تجدید معانی

احراز کرده آنچه فضل او بدان از نظرا روی ممتاز است و طیفوری ملزم شد روزی
دیگر اتفاق افتاد که حنین بیرون آورد از کتابهای خود کتابی مشتمل بر تصویر حضرت
مسیح علیه السلام بر حال مصلوبیت و جماعتی حوالی وی در آمده طیفوری فرصت جسته
حنین را گفت آن جماعت مسیح را صلب نموده اند گفت بلی گفت بصاق افکن و تف کن بر آن
گفت نمیکنم زیرا که حقیقةً ایشان صلب مسیح نکرده اند بلکه اینها صورتی چند بیش نیستند
پس طیفوری حاضران را بر جواب وی گواه گرفت و بمتوکل عرض داشت التماس نمود که رخصت
دهد تا جاثلیق درین باب بمقتضای دین نصرانیت حکم نماید و بعد از رخصت فرستاده
و از جاثلیق و اساقفه از حکم آنچه حنین گفته بود سوال کرد ایشان حکم بوجوب لعن وی
۷۸ نمودند پس جمعی از نصاری فراهم آورده وی را بهشت و لعن نمودند و زنار روی ببریدند
آنوقت متوکل بفرمود که بعد ازین دوائی که از نزد حنین آورند ما دام که طیفوری ملاحظه
نکرده باشد بحضور نبرند و اگر مرکب باشد در حضور طیفوری ترکیب کرده باشند حنین بعد
ازین واقعه بخانه باز گشت و در همان شب وفات یافت اما سبب نسبت عبادی آنست
که قومی از نصاری که از قبایل متفرقه بودند با یکدیگر مجتمع گشته در ظاهر حیره هر یک
برای خویش قصری بساختند و با هم گفتند خود را عبید الله نام کنیم دیگر گفتند عبید
اسمی است که اضافه بخالق و بمخلوق هر دو میتوان کرد زیرا که صحیح است آنکه گویند هم
عبید الله و هم آنکه گویند هم عبید فلان و اما عباد اسمی است که صحیح نیست اضافه آن
مگر بالله تعالی زیرا که اهل لغت ممالیک زید را اصلا نمیگویند هم عباد زید چنانکه میگویند
هم عبید زید از جهت خود را عباد نام نهادند و واحد را از ایشان عبادی گفتند و از ایشانست
عدی بن زید عبادی صاحب قصه مشهوره میان وی و نعمان بن منذر با جمله حنین مذکور

برای تحصیل کتب حکمت مدتی در بلاد روم گردانید و غایت سعی در تحصیل آنها و در تعلم لغت
یونانی مبذول داشت و نفایس این علوم وی را حاصل شد و چون معاودت نمود اولاد
بنی موسی بن شاکر گردید و ایشان ترغیب کردند او را بر نقل آن کتب از یونانی بعربی و
مال بسیار درین کار صرف کردند و حنین در باقی عمر خویش معظم و مکرم گردید و مشار الیه
این فن میزیست تا در یوم الثلثا که شش روز از صفر سنه ستین و مأتین گذشته بود
موافق روز اول از کانون الاول سنه الف و مائة و خمس و ثمانین اسکندری وفات یافت
و کتب مؤلفهٔ او سوای آنچه او نقل کرده از کتب قدما رحمهم الله بر این موجب است کتاب
احکام الاعراب علی مذهب الیونانیین دو مقاله کتاب المسائل فی الطب که برای متعلمین
نوشته و حبیش بن اعثم از شاگردان وی بران افزوده کتاب الحمام یکمقاله کتاب اللبن
یکمقاله کتاب الاغذیه یکمقاله کتاب تقاسیم علل العین کتاب اختیار ادویه علل العین یکمقاله
کتاب مداواة امراض علل العین بالحدید یکمقاله کتاب الآت الغذا سه مقاله کتاب الاسنان
واللثه یکمقاله کتاب الباه یکمقاله کتاب معرفة اوجاع المعده و علاجها دو مقاله کتاب
تدبیر الناقهین یکمقاله کتاب المد و الجزر یکمقاله کتاب السبب الذی صارت له میاه البحر
مالحه کتاب الالوان یکمقاله کتاب المولودین لسته اشهر یکمقاله برای متوکل تصنیف نموده
کتاب فی البول علی طریق السوال و الجواب سه مقاله کتاب قاطیغوریاس علی رای ارسطوطالیس
یکمقاله کتاب قرص الورد کتاب الفروج یکمقاله کتاب الآجال یکمقاله کتاب تولد الحصاة
یکمقاله کتاب تولد الانسان ربیع المجرس یکمقاله اختیار الادویه المحرقه یکمقاله کتاب [illegible]
کمیة کتب جالینوس بسوی علی بن المنجم فرستاده اسحق ولد حنین مذکور صیدلانی و کیمیا
فروش بوده از اهل حیره و از قوم عباد که انجا اجتماع کرده بودند چون حنین بسن تمیز

رسید و ذوق علم در وی بدید آمد ببغداد رفت و بمجلس درس یوحنا بن ماسویه حاضر
شد و بخدمت و قرائت درس بجدی تمام اشتغال نمود و حنین از روی سوالها کردی
چنانکه بسا روی دادی که یوحنا از عهدهٔ جواب دشوار بیرون آمدی روزی از وی
سوالی کرد یوحنا خشمناک شده او را گفت اهل حیره را با طب چه نسبت برتو باد که بر
سر راهها نشینی و بفروختن فلوس اشتغال کنی و بفرمود تا او را از خانه بیرون کردند
و یوحنا اقدام برین کار از ان کرد که از اهل جندیشابور بود و ایشان را اعتقاد آنکه
اهل این علوم ایشانند و از اولاد و جنس خود نمیخواهند بدیگری سرایت کند بالجمله
یوحنا گریان بیرون آمد و سالها گذشت و کسی را معلوم نبود که حنین کجا و بچه مشغول است
تا آنکه یوسف طبیب ذکر کرد که روزی نزد اسحق بن الخصیب بودم مردی را دیدم که موی
سرش از درازی روی او را فرو پوشیده میگذشت و شعری طنت و می از او
میرسش شعر میخواند یوسف مذکور میگوید آواز او بگوش من شبیه بآواز پسری آمد که
میشناختم او را بانگی بروی زدم جواب داد و همان پسر بود از حال وی استفسار کردم
همین قدر گفت یوحنا رقبه زاده را گمان آنکه محال است که عبادی علم تواند آموخت
و من از دین نصرانیت بری باشم اگر راضی شوم بتعلم طب تا محکم سازم لسان یونانی را
و از تو التماس میکنم که خبر من پوشیده داری باری مدت سه سال برین بگذشت که اصلا
با او برنخوردم تا روزی بمنزل جبرئیل بن بختیشوع داخل شدم حنین را دیدم که انجاست
و ترجمه کرده کتابی را از کتب تشریح جالینوس جبرئیل از روی تعظیم و تبجیل با وی خطاب
میکند این معنی در نظر من بغایت عظیم نمود چنانکه جبرئیل آنرا از من دریافت و گفت این
تکریم از من درباره این جوان بسیار مشمر که بخدای قسم که اگر عمر یابد بر جالینوس فضیحت کرد او

۷۹

و بر جیس مذکور عالمی بود از اهل راس العین مشهور باستادی در نقل علوم یونانیین
بلغت سریانی پس حنین بیرون رفت و در عقب او من بیرون آمدم دیدم بر سر راه
انتظار من میبرد چون برسیدم گفت مثل ازین التماس کرده بودم که خبر من آشکار نسازی
اکنون التماس دارم که آنچه از ابی عیسی جبرئیل درباره من شنیدی ظاهر گردانی
گفتم چنین باشد بگویم با یوحنا آنچه در مدح تو از جبرئیل شنیدم چون این گفتم بیرون آورد
از آستین خود نسخه و گفت این را بیوحنا بده و چون به بیند که از آن اعجاب کند
بگوی که عمل حنین است پس بنزد یوحنا شدم و چون فصلی چند از آن نسخه که موسوم بود
بجوامع مطالعه کرد تعجبی بسیار نمود و گفت پنداری در عصر ما از خدای سبحانه و تعالی
بکسی وحی میرسد گفتم چگونه است این گفت این ترجمه نیست مگر عمل کسی که موید باشد
بروح القدس اینوقت گفتم این عمل حنین بن اسحق است همان کس که از مجلس خود بیرون
کردی و فرموده بودی که بفلوس فروشی نشیند و نقل کردم آنچه شنیده بودم در
باره او از جبرئیل پس یوحنا متحیر بماند و از من درخواست نمود که میان ایشان
اصلاح کنم چنان کردم و بعد ازین یوحنا درباره وی احسان و افضال همواره
مبذول داشتی و روز بروز کار وی قوت میگرفت و در نقول کتب سایر امور عجیبه از
وی ظاهر میشد تا گردید منبع علوم و معدن فضایل و چون ذکر او در میان اطبا انتشار
یافت و خبر او بخلیفه رسید امر باحضار او صادر گردید و اقطاعی گرامی و خانه
سزاوار برای وی مقرر گردانید و مدتی خلیفه علوم از وی میشنید اما عمل بقول
او و استعمال دوای او بی مشورت دیگران نکردی و میخواست که امتحان او کرده باشد
تا ظن آنکه مبادا ملک روم حیله او را بر قصد خلیفه انگیخته باشد ارتفاع یابد گویند روزی

او را طلبید او را خلعت گرانبها و توقیع اقطاعی مشتمل بر پنجاه هزار درهم عطا فرمود و
حنین مراسم شکر و دعا و ثنا بجا آورد و بعد از جریان هر گونه سخنان خلیفه اظهار نمود
که مرا دشمنی است و میخواهم دفع او بدوای قاتل نمایم باید که تدبیر چنین دوائی کنی
و نباید که این امر فاش و آشکارا باشد بلکه در اخفا و اسرار آن کمال مبالغه باید نمود
و حنین گفت یا امیرالمومنین هرگز تعلم چنین دوائی نکرده ام و نیاموخته ام و نمی شناسم
مگر این ادویه نافعه را و هرگز در ضمیرم خطور نکرده بود که امیرالمومنین چنین خدمتی خواهد
فرمود اکنون که امیرالمومنین میخواهد رخصت فرماید بنده را تا برود و تعلم نماید آنچه
که امیرالمومنین میفرماید خلیفه دیگر بار در ترغیبات افزود و ترهیبات با آن برآمیخت
و از حنین بغیر مثل جواب اول چیزی ظاهر نمیشد پس خلیفه فرمان داد تا وی را در بعضی از
قلاع محبوس گردانیدند و کسان بروی موکل گردانیدند تا در اوقات خبر او رسانیدی
و مدت یکسال در آن محبس بماند و همه اوقات صرف نقل و تفسیر و تصنیف کردی و در
آن حبس مشقت از وی ظاهر نگشتی و چون سال سر آمد خلیفه دیگر باره باحضار او فرمان
داد و اموال گرامی طرفی و آلات شکنجه و تیغ جات طرفی در نظر او بنهاد و همان تکلیف
سابق اعاده فرمود و گفت مقصود بدر کشید و لابد است جانب آنچه خواسته ام باید گزید
که این اموال و اضعاف آن تو را خواهد بود و اگر بر امتناع اصرار خواهی کرد این
عقوبات خواهی کشید و عاقبت بقتل تو خواهد انجامید دیگر باره حنین عرض کرد که یا
امیرالمومنین سخن همان است که عرض کرده ام و مرا معرفت بآنچه مقصود امیرالمومنین است
حاصل نیست و تعلم آن نکرده ام و جز در تعلم اشیاء نافعه کوشش ننموده ام باز خلیفه
گفت در قتل خود سعی میکنی و لا محاله امر بقتل تو میکنم گفت یا امیرالمومنین مرا پروردگاری است

که در موقف اعظم باز خواست حق من خواهد کرد پس اگر امیرالمؤمنین اختیار آن خواهد
فرمود که بر نفس خویشتن ظلم فرماید اختیار را او راست انوقت خلیفه تبسم نمود و گفت
یا حنین خوش باش و از جانب ما خاطر جمع دار که مقصود ما ازانچه کردیم امتحان تو بود زیراکه
ما را حذر و احتراس از کید ملوک باید داشت خواستیم که از جانب تو ما را اطمینان و
وثوق حاصل آید تا بعلوم تو منتفع توانیم شد حنین زمین ببوسید و لوازم شکر و سپاس
بتقدیم رسانید خلیفه گفت یا حنین دیدی که در هریک از حالتین مثوبت و عقوبت آثار
صدق ظاهر بود چه مانع شد ترا از اجابت مطلوب گفت دو چیز یا امیرالمؤمنین اول
دین داری زیراکه بنای دین ما بر استعمال خیر و نیکی و احسان است با اعدا و دشمنان چه
جای اصدقا و دوستان و دیگر رعایت مقتضای صناعت که تحرز است از اضرار بنی
جنس زیراکه وضع صناعت طب برای منفعت بنی نوع و معالجات ایشان است مع ذلک
عهدی موکد بایمان مغلظه از استادان در رقاب شاگردان خلفا عن سلف شده که هرگز
توصیف ادویه قتاله ننمایند لاجرم تا مخالفت این دو امر شریف نکرده باشم دل بر
هلاک نهادم و دانستم که خداوند جل شانه اجر بذل نفس در طاعت ضایع نخواهد کرد
پس خلیفه بپسندید و گفت بزرگ و جلیل دو شرع اند که مرعی داشتی و از اموال جزیله و
خلاع فاخره بروی ریخته شد انچه چون بیرون رفت از انجا گردیده بود بهترین مردمان
از روی حال و مال و حرمت و جاه پس بگو در ثمره دین داری و دانشمندی را که
چه شیرین و چه قدر خوش نماست خدای عزوجل ما را و ترا از شاکرین این دو نعمت
و ثواب یافتگان این دو طاعت گرداناد جیش بن الحسن الاعثم النصرانی از شاگردان
و تربیت کردگان حنین مذکور است و از جمله ناقلین از یونانی بعربی چنانکه استادش

81

حنین مذکور او را بر سایر تلامذه تفضیل و تقدیم نهادی و نقلهای وی را پیش از نقلهای
دیگران پسندیده و ستوده داشتی لهذا گویند از سعادتهای حنین یکی مصاحبت جیش بود
زیراکه اکثر انچه در واقع نقل جیش است بحنین منسوب میدارند چنانکه بسا باشد که جهال
چیزی از کتب قدیمه مترجم بینند بنقل جیش پندارند غلطی است که ناسخ کرده و برین پندار
اثر از حک و اصلاح کنند و بدل جیش حنین نویسند جیش مذکور سوای انچه از یونانی بعربی
نقل کرده تصنیفی دارد موسوم بکتاب الزیادة فی المسائل التی لحنین حسون النصرانی الرهاوی
الطبیب علم طب از اطبای رها اخذ کرده پس بدیار بکر آمد و با حکما و علمای انجا و میافارقین
ملاقات نمود و از هر کس استفاده کرد پس براه طبابت ملازم اکابر گردید و هر وقتی در
بلدی گذرانیدی عاقبت بمملکت قلیج ارسلان بن مسعود بن قلیج ارسلان بن سلیمن بن قتلمش
بن اسرائیل بن سلجوق پیوست و در خدمت امرا دولت او می بود و دیگر باره بدیار بکر آمد
هر وقت هر کس را که حاکم انجا بودی خدمت کردی چندی اهل خاندان شاه ارمن را و بعضی
دیگر امرا از هزار دیناری و آنان که پس از وی بران دیار مستولی شدند از خانواده
ایوبی و در آخر بماردین معاودت نمود و از انجا بحلب آمد و در حلب وفات یافت در سنه
خمس عشره و ستمایه الحقیر النافع جراحی است یهودی از اهل مصر در زمان حاکم علوی بود
و بصناعت جراحی ارتزاق نمودی در غایت خمول و گمنامی تا انکه عارض شد پای حاکم را
گرهی مزمن و بهیچوجه زایل نمیشد و ابن مقشر طبیب حاکم بود و کمال منزلت داشت و دیگر
اطبا در شارکین او مداوا میکردند و ضرر زیاده میشد تا انکه یهودی مذکور را آوردند پس
او دوا ریابسی بران افگند و بهمان منشق گردید و در سه روز شفا یافت حاکم بفرمود تا هزار
دینار جایزه و خلعت وی را عطا کردند و او را حقیر نافع لقب داد و از جمله اطبا خاص

کردانید حکم بن ابی الحکم الدمشقی الطبیب در صدر دولت عباسیه بوده و عمری دراز یافت
پدرش ابو الحکم در صدر اسلام طبابت کردی و معویة بن ابی سفیان او را با یزید پسر خویش
بمکه روانه کردانید در وقتی که امارت حاج یزید را داده بود حکم مذکور حکایت کرده که
پدرم با یزید بن معویه برسم طبابت بمکه رفت و من براه طبابت با عبد الصمد بن
علی بن عبد الله بن العباس بمکه رفتیم و عبد الصمد و یزید بن معویه با هم نسبت بجد اعلی از یکمرتبه
بودند و میان وفات یزید بن معویه و عبد الصمد بن علی صد و پست و چند سال فاصله بود و
حکم مذکور پدر عیسی بن الحکم است که طبیبی مشهور بوده حکم مذکور در دمشق وفات یافت و عبد الله
بن طاهر آنوقت در دمشق بود و چون وقت چاشت خوردن عبد الله رسید احدی از
اطبا را حاضر ندید از سبب آن پرسید گفتند بخانهٔ حکم بن الحکم رفته اند و چون ابو الطیب
خاص او بخدمت حاضر شد عبد الله وی را بر عدم حضور عتاب کرد و او اعتذار بجهت
بفوت حکم مذکور و معروض داشت که ندیده ام کسی اگر رسیده باشد بسنی مثل سن
وی و عقلش اصلا متغیر نشده باشد بغیر او عبد الله پرسید که چه قدر است سن وی
گفت صد و پنج سال عبد الله گفت نصف تاریخ زندگانی کرده زیرا که تاریخ وقت عشره
و مائتین است عیسی بن الحکم گوید با پدرم حکم در دمشق بودیم گذار افتاد ما را بدکان حجامی
دیدیم خلق بسیاری انجا مجتمع گشته اند و همینکه بعض ایشان نظر بما افتاد آواز بر آوردند
که راه دهید که اینک حکم متطبب و پسرش عیسی آمد و چون راه گشوده شد مردی را دیدیم
که حجام باسلیق او را گشوده فراختر از قدری که باید و سر نشتر بشریان رسیده و خون باز
نمی ایستد و حجام راهی بچارهٔ آن نبرده جز آنکه پارهٔ نسیج عنکبوت بر آن انباشته و رفائد
بر سر هم بسته اما خون همچنان در سیلان است پدرم از من سوال کرد که چه حیلت درین ام

بانزر

بخاطرت میرسد گفتم نزد من حیله و چاره نیست انوقت بفرمود تا پسته خندانی آوردند
و دو نیمه کرده مغزش بینداختند و یک نیمه را بر موضع فصد بخوابانیدند و حاشیهٔ کتان
غلیظی بر آن موضع بالای پوست پسته بشدت تمام بر پیچید چنانکه مرد بفریاد آمد پس
بفرمود تا او را برداشته نزد یک نهر موسوم بنهر بردی بردند و بر کنار نهر خوابگاهی
برای وی مرتب داشتند بوضعی که میسر باشد که دست مفصود او همواره در میان آب
باشد و دو کس از غلامان خود را مقرر داشت که بروی موکل باشند و نگذارند که آن دست را
از میان آب بیرون آورد مگر وقت نماز و مگر آنکه خوف آن باشد که از شدت سرما
هلاک شود که درینصورت اذن دهند تا اندک زمانی بیرون آورد و دیگر باره در میان
آب نهد و برین حال گذرانند تمام روز را و چون شب شود وی را بخانه اش برند و آن ۸۳
دست را اصلا بلحاف و جامه نپوشانند و بمبالغهٔ تمام نهی فرمود از آنکه پیچیده را بگشایند
و البته تا پنج روز برین حال بگذارند و بر وجع پیچیدن صبر نماید چون چهار روز گذشت خود
بخانهٔ آنمرد رفت دید که عضد و ذراع وی ورمی شدید کرده بفرمود تا پیچیده را اندکی
نرم کردند و مرد را دلداری کرد و گفت صبر بر الم ورم آسانتر از موت است و روز پنجم
آنرا بگشود دیدیم که پوست پسته بگوشت فرو رفته و بآن ملتصق شده پس پدرم آنمرد را
گفت بهمین پوست نجات یافتی و اگر این پوست را از جایش برداری قبل از آنکه بخودی
خود باز پس افتد در اتلاف نفس خویش کوشیده خواهی بود عیسی گوید قشر مذکور در روز
هفتم از آن موضع بیفتاد و بر جای آن خونی خشک شده منعقد ایستاده بود پس نهی کرد او را
از آنکه دست بازی کند با آن یا حوالی آنرا بناخن بخارد پس همواره آن خون اندک
اندک ریخته شدی تا بعد از چهل روز بتمام ریخته و موضع فصد ملتئم شده و باین تدبیر باذن حق

آنرو از مردن خلاصی یافت حرف الخاء المعجمه فی اسماء الحکماء الخافانی المنجم از موصوفین
بعلم نجوم و تسییرات و حل ازیاج و معرفت طبایع ایشان و احکام حوادث مربوطه
بایشان بوده و درین شیوه کمال اشتهار داشت در ثالث عشر از مائه خامسه هجریه وفات
یافت حرف الدال المهمله فی اسماء الحکماء دیافرطیس در وقت خویشتن فیلسوفی از
فلاسفه یونان و در الهیات صاحب تصانیف بوده چنانکه ذکر کرده یحیی بن عدی دیمقراطیس
از قدما اطباء یونان است در زمان خود بعلم و علاج اشتهار داشته گویند برای خویش
شرابی ترتیب داده بود که مدة الحیوة مزاج وی را از امرض حفظ کرده بود و آن شرابه
است برای ضعف جگر و ضعف معده و غلظ طحال و سوء المزاج بارد بغایت نافع و اجزاء
آن در قرابادین سابور مذکور است داود المنجم در دولت آل بویه در عراق از سعد من
صناعت نجوم و حل ازیاج و تسییر کواکب احکام آنها بوده وفات او در صد و سی و
ثمنین و اربعمائه واقع شد حرف الذال المعجمه فی اسماء الحکماء ذومقراطیس فیلسوف
یونانی صاحب مذهب و در زمان خود بافاده در زمین یونان اشتهار داشت و قول او
در مدارس علوم مذکور است و مترجمین اقوال و را از سریانی بعربی ترجمه نموده اند و را
رسایل حسنه مهذبه است در زمان سقراط بوده و نسب وی رومی اغریقی است چنانکه
ذکر آن کرده ابن جلجل ذیوجانس الکلابی فیلسوفی بوده مشهور ماند کرد در زمین یونان و وی
از جمله رؤسای فرق هشتگانه است که سبب اسامی هر یک در ترجمه افلاطون سبق گذارش یافت
ذیوجانس مذکور تربیت کردی اصحاب خود را بر خلاف طریقه اهل مدن زیرا که بنای
امر با طراح متعارفات نهاده بودند حتی آنکه در کار رسیده اشتند که در حال تغوط البته
خلوتی اختیار ننمایند و همچنین در حال نکاح چون غرض در هر دو دفع فضله است زود تر

بهتر و جهت گفتندی که اگر این امور قبیح علی الاطلاق بودندی بایستی در همه احوال قبیح
بودندی و اختصاص بموضعی دون موضعی و صورتی دون صورتی نداشتندی پس قبح
آنها منوط باصطلاح و اعتبار باشد و امر عقلی ضروری نباشد و ما بامری که ضروری عقلی
نباشد مقید نمیباشیم و برین نیز افزوده محبت و دوستی جز با نزدیکان و اقربا رعی ورزند
و از آن بعد کراهت میداشتند لهذا اهل زمان گفتند این خلقی است شبیه بخلق سگان
لاجرم کلابی نامیدند ایشانرا مصنف گوید در زمان ما نیز فرقه از بطالین پیدا شده از این
قبیل کارها میکنند و خود را اصحاب الملام و ملامتیه نام نهاده اند خارج از عرف و عادت
کارها میکنند تا سزاوار ملامت شوند بر گردن آنها باطله فلسفه ذیوجانس از فلسفه
قدیمه غیر محققه بوده ذیاسقوریدوس عین زربی حکیمیست فاضل کامل از مدینه عین زربه
از بلاد شام و معروفست بحشایشی یعنی گیاه شناس بعد از بقراط بوده و بسیاری از کتب
او را تفسیر نموده در باب معرفت عقاقیر مفرده علامه است و در اجناس و انواع آن تکلم
کرده و لیکن سخنی در پایان درجات آنها نگفته کتاب موسوم به پنج مقاله تصنیف اوست
جالینوس گوید چارده کتاب در ادویه مفرده مطالعه کردم هر یک از کسی تمامتر از کلام ذیا
سقوریدوس در آن معنی ندیدم و هر که بعد از وی آمده بر طریقه او رفته معنی اسم او بلغت یونانی
شجار الله است زیرا که معنی ذیاسقور شجار است و یدوس اسم باریتعالی و حاصل معنی یکی
کسی که باریتعالی ورا تلقین معرفت اشجار و حشایش نموده و وی را دو کتاب است در [illegible]
سموم سخنان نیکو آورده در آنها داود را السایح فی البلاد لقب نهاده بودند یحیی نحوی اسکندرانی
در کتاب تاریخ خود در مدح وی میگوید پرورنده نفوس صاحب نفس نفیس نفع رساننده
مردم بمنفعتهای جلیله پنج کش جانگرد فرا آورنده علوم ادویه مفرده از براری و جزایر و کا

نگارنده صور آنها شمار کننده منافع آنها بعضی گفته اند دو مقاله که بکتاب پنج مقاله فزایند
منحول اند یعنی بحسب واقع از ذیاسقوریدوس نیستند و بوی نسبت داده شده اند ذروثیوس
ریاضی رومی یدی طولی در علم فلک و احکام نجوم داشته صاحب تصانیف مشهوره است
از انجمله است کتاب موسوم بخمسه که مشتمل است بر چند کتاب اول در موالید دویم در
تواریخ و ادوار سیم در هیلاج و کدخدا چهارم در تحویل سالهای موالید پنجم در ابتدای
اعمال ششم و هفتم در مسایل و موالید و این کتب را عمر بن فرخان طبری تفسیر نموده ذیوفنطس
یونانی اسکندرانی فاضلی است کامل در زمان خود مشهور و کتاب صناعت الجبر از تصانیف
وی کتابی نامدار است آنرا بعربی نقل کرده اند و بنای عمل این صناعت بر آنست و هر که
در آن نظر کند دریابد در آن فن ذیسقوریدوس کحال گویند وی اول کسی است که بتصانیف
کحالی مشهور گردید ابن بختیشوع در تاریخ خویش ذکر او نموده و بر آنقدر که مذکور شد چیزی
نیفزوده ذوالنون بن ابرهیم اخمیمی مصری از طبقه جابر بن حیان است در دعوی علم کیمیا
و تقلد علم باطن و اطلاع بر بسیاری از علوم فلسفه و مجاورت بربا که واقع است در بلده
اخمیم بسیار نمودی و آن عبارتست از بیتی از بیوت الحکمة قدیمه و در آنها از تمثالات
عجیبه و نقاویر غریبه چیزهاست که در ایمان مؤمن و در طغیان کافر می افزاید میگویند
علوم آنها بروی بطریق ولایت مکشوف گردیده بود و وی را کرامات میبوده و حرف
الراء المهملة فی اسماء الحکماء روفس حکیمی است طبایعی بصناعت طب خبیر و مستبصر
و در افاده و تعلیم آن متصدر تصانیف و آثار بوی منسوب است و لیکن ضعیف النظر
و مدخول الادله است بحسب زمان بسیار متقدم است قبل از جالینوس بوده اکثر اقوال
وی را ارسطوطالیس در کتب طبیعیات رد کرده و جالینوس نیز در رد سخنان او حجج

و انجه و براهین محکمه اقامت نموده صناعت فلسفه در زمان او تحقق که در زمان این دو
فاضل یافت نیافته بود و وی را تصانیف بسیار است در طب بعربی نقل شده اند ذوشیم
المصری وی قبل از اسلام در مصر بوده بعلم کیمیا و اصول احکام آن و اقامت ادله بر
وجود آن قیم بوده کتابهای وی نزد اهل این فن مشهور و معتبر اند و در تحصیل آنها غایت
اهتمام میورزند هر کرا چیزی از آن باشد در اظهار آن مضایقه و ضنت میدارد رزق الله
المنجم النحاس المصری ابو الصلت بن امیه میگوید وی را نحاس برای آن گفتندی که در عمل
کاس دربت و معرفت تمام داشت استاد و شیخ اکثر منجمین مصر است و همگی ایشان بوی
منسوب و در جریده شاگردی وی مکتوب و بفضل و تقدم او معترف اند شیخی ظریف
طبع بوده از ظرایف آنچه از خویشتن حکایت نموده آنکه گفت زنی از اهل مصر نزد من
آمده طالع مسئله خواست ارتفاع وقت گرفته درجه طالع و بیوت دوازده گانه و مراکز
کواکب محقق گردانیدم و جمله را در تخته حسابی که در پیش داشتم نگاشتم و چنانکه عادت
منجمین است احکام خانه بخانه مذکور میساختم و او ساکت میبود و سخنی نمی گفت از سکوت
او و از اینکه در هیچ حکمی سر تصدیقی نمی جنبانید مرا فرقتی حاصل شد او خود برای اجرت
عمل درهمی نزد من نهاده بود و چون باز بر سر تخته احکام آمدم گفتم در خانه مال تو قاطعی می بینم
خبردار باش و در احتفاظ و احتراس اهمال مکن ناگاه بنوقت بسخن در آمد و گفت این زمان است
گفتی که آنچه از آن بیم داری واقع شد و گفتم چیزی از مال تو ضایع شده گفت بلی همین درهم
که تو را داده ام این گفت و روانه شد ربن الطبری الیهودی المنجم وی از اهل طبرستان است
هم طبیبی حاذق و هم در هندسه و انواع ریاضیات سر آمد و فاضل بوده و چندین کتاب از
کتب حکمیه را او نقل نموده و علی پسرش نیز طبیبی مشهور بوده و از عراق گردیده در سر من رای

٨۴

طبیب دله و شقطیشا بخواهند چون برفتند اسمیک گفتند نمی‌شناسیم و نداریم بلکه
قیمت گرفتند و چیزی از دکان دادند که این شقطیشا و چون جماعت بخدمت مأمون
باز آمدند یکی پارهٔ سنگی آورده بود و دیگری برزی از بزور و دیگری پارچه چوبی
و دیگری برگی و علی هذا القیاس اینوقت مأمون نصیح یوسف کفره پسندیده و داشت گرگو
افشین اکثرهم ایها الامیر اگر موافق رای شریف نماید همین صیادله را امتحانی نمایند بحان
مأمون کرده شود پس بفرمود افشین تا دفتری که اسامی طایفه از لشکر که موسوم بودند
باسروشنیه در آن ثبت میبود بیاوردند و قریب به چهل نام از آن نامهای نامعروف
نامأنوس اختیار کرد و جماعتی نزد صیادله فرستاد تا ادویه موسومه بآن اسامی از ایشان
بخواهند چون آن جماعت برفتند بعضی گفتند دوای باین اسم نداریم و نمی‌شناسیم و
نشنیده‌ایم و بعضی دیگر بی توقف قیمت گرفتند و چیزی از دکان در عوض دادند پس امر کرد
افشین تا همگی را حاضر گردانیدند و هرکه از ایشان اعتراف کرده بود که دواهای این
اسامی نمی‌شناسیم اذن داد که در معسکر بوده باشد و بواقی را اخراج فرمود و منادی بانج
برینوجه ندا رسانیدند و صورت حال بخدمت معتصم عرض و التماس ارسال جمعی از صیادله
و متطببین صاحب دیانت نمود و نزد معتصم فعل او درجه استحسان یافت و مقرر فرمود
تا بر طبق استدعای وی جماعتی را از هر دو فریق بمعسکر وی روانه گردند حرف
السین المهمله فی اسماء الحکماء سلیمان بن حسان الطبیب الاندلسی المعروف بابن جلجل از جماعت
طب متفرد و در زمان و مکان خویشتن مشهور و متوحد بود و بر سایر علوم اطلاع کامل
داشته خصوصا بر اخبار ایشان تصنیفی صغیر در تواریخ حکما دارد و در تفسیر بذکر قلیلی اکتفا
کرده لهذا تشنگی طلب طالب بکتاب وی فرو نمی‌نشیند مع ذلک آنچه ایراد کرده نیکو ایراد

کرده سنان بن الفتح از اهل حران در صناعت حساب و اعداد و نامدار زمان خود بوده
و درین فنون تصانیف مشهوره دارد سنان بن ثابت بن قره المکنی بابی سعید
طبیبی چون پدرش پیش قدم و در مهارت و حذاقت مسلم اولا بخدمت مقتدر اختصاص
یافت پس از آن بخدمت قاهر پیوست و قاهر را وثوقی و اعتمادی تمام بروی بودی
و از غایت تعلق خاطر خواست تا او را باسلام درآورد امتناع کرد امتناعی بسیار تا کار
بتهدید انجامید اینوقت از شدت سطوت قاهر بترسید و اسلام قبول نمود و مدتی
برین برآمد پس چون دید که قاهر امری که او را میفرماید بتخویفی میخواهد از وی بجانب خراسان
بگریخت عاقبت باز آمد و در بغداد در سنه احدی و ثلثین و ثلثمائه بمسلمانی وفات یافت
کار او در ایام مقتدر رواج گرفت و ریاست اطبا بروی قرار یافت و منزلتی عظیم
پیدا کرد در سنه تسع عشره و ثلثمائه بعرض مقتدر رسید که یکی از اطبا در بارهٔ مریضی غلطی
کرده و بهلاک انجامیده لهذا بفرمود ابو بطیحه محتسب را تا منع نماید اطبا را از مباشرت
علاج مگر کسی را که بخدمت سنان رسیده و سنان وی را امتحان نموده رقعه مشتمل
بر رخصت تصرف داده باشد گویند عدد آنان که بعد از امتحان از جانب سنان ماذون
شدند در هر دو جانب شط هشتصد و شصت و چند مرد رسید سوای جمعی که از غایت شهرت
و مسلمی مستغنی از امتحان و آزمون بودند و سوای آنانکه در خدمت خلیفه می‌بودند
و از امور طریفه که در ایام امتحان اطبا واقع شد آنکه بمجلس سنان حاضر شد مردی با جامهای
پاکیزه و با هیأتی نیکو در کمال سنگینی و وقار لاجرم سنان وی را بر مقتضای ظاهر حال
بر داشت نموده گرامی داشت تا منتظر شد شغل آخر و از اینوقت سنان متوجه او شده گفت
میخواستم از شیخ بشنوم چیزی که از وی حفظ نمایم و استفاده کرده باشم و آنرا نیز

خواستم که استاد و شیخ خود را نیز مذکور سازد پس آنگاه بیرون آورد از آستین خویش کاغذی
که دیناری چند شایسته در آن بود و نهاد از آن نزد سنان و گفت بنده از نوشتن و
خواندن بهره ندارد و مردی عیالمند است و راه معاشی با فقه مداری میگذراند امیدست
که قطع معاش او و عیال او روا ندارند چون سنان این سخنان بشنید بسیار بخندید و گفت
خوش چنین باشد اما بشرط آنکه بر هیچ مریض اقدام با آنچه ندانی نکنی و احدی را جهت
فصد و دوا و مسهل ندهی مرد گفت همیشه شیوه‌های پیوسته روش و طریقه بنده بوده
هست و هرگز بجاوز از سکنجبین و شربت نکرده ام پس خواست و برفت و چون فردا
رسید پسری خوش روی با جامه و لباسی نیکو در آمد سنان متوجه او شد و پرسید
که درس در پیش که خوانده و پدر تو کیست گفت همان شیخ که دیروز بمجلس شیخ سنان
سنان تبسم نموده گفت نیکو شیخی است آن شیخ و هر آینه تو بر راه و روش او
خواهی بود گفت بلی چنینم گفت بسلامت باز گرد و از آن جا و زمنای و از جمله اخبار
سنان است که چون راضی بالله وفات یافت بحکم کس فرستاد و سنان را که در
واسط بود نزد خویش طلبید و این معنی قبل از فوت راضی میسر نبود زیرا که سنان
ملازم خدمت میبود با جمله چون سنان نزد وی رسید اکرام و اعظام تمام وی را
نموده گفت میخواهم فیما بعد تدبیر تن و جان خویش بتو باز گذارم از غایت وثوق
که مراست بعقل تو و فضل تو و دین تو و مروت تو و مرا اندوه همین میدارد اینکه
خشم و غضب بر من غالب شده چنانکه اقدام میکنم بر امری که چون آن خشم فرو نشست از کرده
آن نادم و پشیمان می باشم از ضرب و قتل و جز آنها و خواهان آنم که متفقد عیوب
من می بوده با من در آنها جز راستی نگویی و مرا بعلاج آن عیوب رهنمون باشی تا شاید آن

خوی زشت از من زوال پذیرد سنان در جواب گفت ایها الامیر بنده در همان
مقام است که امیر میفرماید لیکن امروز امیر دست خود را بالای هر دست می بیند و هر
اراده نماید هر وقت که خواهد بعمل میتواند آورد و کس را بر منع او از مراد او دست
رس نه و غیظ و غضب در انسان سکری احداث میکنند اشد از سکر نبیذ و همچنانکه انسان
در حال سکر کاری میکند که نمیگوید و باور نمیدارد چون بصحو و هشیاری باز آمد و
پشیمان می باشد از صدور امور که از آن شرم میباید داشت همان روش از
آدمی افعال و اقوال در حال سکر غیظ و غضب حادث میگردد بلکه اشد و افظع پس
اول بار که غضب در نفس تو بادید می آید و در خود احساس آن کردی پیش از آنکه ۸۷
شدید و قوی گردد و عنان از کف تو بیرون برد آن را در نفس خویش افکنده ساز
تاخیر عقوبت بفردا از روی وثوق با آنکه آنچه میخواهی بکنی فردا نیز میتوانی کرد و
بسبب تاخیر از تو فوت نمیشود و در تحت قدرت و اختیار تو بیرون نمیرود و در
کلمات حکما آمده که هر کرا خوف فوات امری نباشد حلیم گردد و چون این کار
بکنی و این معانی پیش نظر آری آن سکر و مستی از تو برود و تو متمکن باشی از استعمال
عقل و رای صحیح و نیکو گفته اند که اصح اوقات رای آدمی را آن وقت است که شب
پشت کرده و روز روی آورده پس چون از سکر غضب هشیار گشتی تامل کن که آن چیز که ترا
بغضب آورده نباشد آنکه ترا سبب تشفی از آن غیظ در گناهی افکند زیرا که گفته اند تشفی
غیظ بجوید آنکه نخواهد بگناه آن اثم باشد و فرا یاد آر قدرتی که خدای راست تعالی شانه
بر تو و آن حاجت و نیاز مندی که ترا است بعفو و رحمت او خاصه در اوقات شدید
و پیوسته برابر نظر تذکر میدار مضمون آیت و انی هدایت را که میفرماید ولیعفوا

وليصفحوا الا تحبون ان يغفر الله لكم والله غفور رحيم و نيز از آنکه میفرماید و ان تعفوا
اقرب للتقوی و از فواید تاخیر عقوبت آنست که اگر حال اقتضاء عفو مینموده باشد
محل آن فایت نگشته خواهد بود و همچنین اگر رای صحیح اقتضاء عقوبت کند اختیار
آن تو را حاصل و چون عقوبت کنی اگر از قدر گناه در گذرانی صفت عدل از تو
برخیزد و نام تو ببدی بر آید و چون نفس ابرین بر اری یکبار رود و دو بار و سه بار
بعد از آن آن حالت ترا خوی و سجیه گردد و بحسب عادت و تکرر عمل ملکه راسخه
شود پس این کلمات سودمند را ایحکم غایت استحسان نمود و ثبت صحیفه خاطر گردانید و از
بروز اخلاق و عادات سو که خویشتن را نیز از آن کراهت آمدی بعلاج باز
می آمد تا بر استطابت فعل خیر و ترک ظلم و جور استقامت گرفت و دانست که
سلطان را عدل سودمندتر است پس روا سط دار الضیافه مقرر فرمود تا در اوقات
مجاعت خلق آنجا را از خاصه وی اطعام مینمودند و در بغداد آن شهر بیمارستانی نو
و همواره در اکرام سنان و اعظام وی مبالغت مرعی داشتی و خود سنان از نزد
سایر امرا و وزرا منزلتی بزرگ بود چنانکه از توقیعی که علی بن عیسی بن الجراح الوزیر
در سالی که امراض و اوبا بسیار شیوعی داشته بوی نوشته مفهوم میگردد و ترجمه توقیع
مذکور آنکه فکر کردم خدای مدت درازی عمر تو بیفزاید در کار زندانیان و جماعتی که در حبس
محابس اند و در تعیین که البته ایشان از وخوخما باکثرت اعداد و با ناهمواری جا و
مکان امراض طاری میشود و مریض و رنجور میشوند و ایشان خود ممنوع اند از تصرف
و آمد شد در تحصیل ادویه و ملاقات اطبا پس سزاوار چنان آید عزیز و گرامی دارا د
خدای سبحانه تو را که برای خصوص ایشان طبیبی چند معین و مقرر گردانیده شوند تا هر

روز و این طبیبان با هر گونه ادویه و اشربه و سایر انچه بدان حاجتمند باشند از
مزورات بر محبوسین و مسجونین داخل میکرده باشند و حکم بر ان جمله باشد که بسایر
حبوس و سجون میرفته هر جا مریضی باشد معالجه نمایند و با زاحت علل و مداوات آن
جد و اهتمام مرعی دارند و چون سنان بر مضمون توقیع اطلاع یافت موافق فرموده
آن کار را متمشی گردانید و باری دیگر توقیعی بان مضمون رسید فکر کردم در کار مردمی که
در سواد اند از اهل آنجا زیرا که البته نمیشود که در میان ایشان مریضان و بیماران نباشند
و در میان ایشان طبیبی نمیباشد پس مقرر فرمای درازی افزاید خدای تعالی در عمر تو چند
کس از متطببین با احمال ادویه و اشربه در سواد و بسواد و قریه بقریه میرفته در هر موضع توقف
بقدر حاجت بیماران آنجا از سال و ماه و هفته مینموده باشند پس سنان هم بر موجب فرموده
معمول و مرتب داشت و جماعتی که فرستاده بود اول بقریه سورا رسیدند و غالب اهل
آنجا یهودان بودند پس سنان بخدمت وزیر نوشت که طبیبانی که بسورا فرستاده ام من
نوشته اند که اهل آنجا بیشتر یهود اند چه میفرمایند آنجا اقامت کنیم و بمعالجات ایشان
مشغول شویم یا بگذریم و بسوی دیگران شویم آنچه در باره اهل ذمه مقتضای رای عالی وزیر است
معمول گردد و در همان نوشته درج کرده بود که رسم بیمارستان متعلق بحضرت خلافت رفتی
و ذمی جاریست وزیر در جواب توقیعی فرستاد با مضمون که فهم کردم آنچه در کتاب خویش
نوشته بودی عزیز و گرامی دارا د خدای سبحانه تو را میانه ما خود خلافی نیست در آنکه
معالجت اهل ذمه و معالجت بهایم صواب و متضمن اجر و ثواب است اینقدر هست که واجب
کند تقدم معالجت ناس بر معالجت بهایم و معالجت مسلمین بر معالجت اهل ذمه پس چون
فاضل آمده باشد از مسلمین آنچه محتاج بدان نباشند صرف نمایند آنرا در طبقه بعد از ان ۸۸

بنای علل عزیز و گرامی و ارو ثت خدای برین گذار و با صحاب خویش چنین نویس نگارش
فرستاد ایشانرا با نکه برو ند البته بتقری و مواضعی که وبا ها و ران بسیار و امراض عام
میباشد و اگر راه مخوف باشد و بدرقه نیابند صبر نمایند تا راه بصلاح باز آید زیرا که
چون چنین باید کرد و توقف لابد بعمل خواهند آورد ان شاء الله تعالی و در سنه ست و
ثلثمائه سنان بن ثابت مذکور بر مقتدر خلیفه چنین مشورت کرد که بیمارستانی بنام خلیفه
ساخته شود و انرا در باب الشام بساختند و موسوم شد به بیمارستان مقتدری در هر
ماه دویست دینار خرج آن بودی و در اول یوم سنه ست و ثلثمائه سنان بن ثابت
بیمارستان سیده را که واقع است در سوق یحیی در گشود و خود نشست و جای متطببین
تعیین فرمود و هر کس و هر کار را مراتب بداشت و خرج آن در هر ماه سیصد دینار
بودی و این خرج بر دست یوسف بن یحیی المنجم بمصارف رسیدی و سنان بنفسه اصلا
در نفقات بیمارستانها مدخل نمودی و مر سنان را تصنیفات نیکوست و در علم
هیات نیز قوتی تمام داشته و از تصانیف وی انچه از خط محسن بن ابراهیم بن هلال الصابی
نقل میشود بر موجب است رساله در تاریخ ملوک سریانیین رساله در استوا و رساله که برای حکم
فرستاده رساله که به ابن رایق فرستاده رساله که بعلی بن عیسی بن العزیز فرستاده رسایل
سلطانیات و اخوانیات رساله در نجوم رساله در شرح مذهب صابیین رساله در قسمت
ایام هفته بر کواکب سبعه رساله در فرق میان مترسل و شاعر رساله در اخبار آبا و اجداد
خویش نوشته نوامیس هرمس صورت صلوات صابیین اصلاح کتاب قاطن در اصول
هندسه و در کتاب سنان بسیار افزوده مقاله که بعضد الدوله فرستاده در تسطیح کرة الکل
زوات الخطوط المستقیمه چه در دایره واقع میتواند شد و مسایل بسیار از مسایل هندسه

برین اصل استخراج نموده اصلاحی که عبارت ابو سهل کوهی را نموده در جمیع کتب و بالتمام
ابی سهل مذکور اصلاح انچه یوسف قس از سریانی بعربی نقل کرده کتاب ارشمیدس از مثلثات
سهل بن بشر بن حبیب بن هانی که وی را ابا عثمان نیز گویند الاسرائیلی المنجم تالیفات در
احکام نجوم دارد و مدعی علم حوادث میبود و خدمت طاهر بن الحسین الاعور کردی بعد از وی
حسین بن سهل تالیفات وی در احکام مشهور اند سهل بن سابور بن سهل المعروف بکوسج
پسر شاپوری است که ذکر او بعد از ین خواهد آمد در اهواز وطن داشتی و در لسان وی ضعفی
که اهل خوزستانرا است بودی در ایام مأمون و بعد از ان نیز براه طبابت خدمت دار
الخلافه کردی چون اجتماع افتادی او را با یوحنا بن ماسویه و جورجیس بن بختیشوع و عیسی بن
الحکم و زکریا الطیفوری و امثال ایشان از اطبا اگر در عبارت از ایشان قاصر بودی در
معالجات ضابطه کمی نداشتی و از امرا آن عهد اختصاص وی با ارشش بیشتر بودی سهل کوسج
بچند ماه قبل از مأمون وفات یافت از ظرافات و مزاجات وی نقل کرده اند که در سنه
تسع و مأتین تمارضی کرد و جمعی را فراهم آورده گواه گرفت بر وصایای خود و صیت نامه در
قلم آورده و عدد اولاد و اسامی ایشان در آن ثبت نمود اول رجورجیس مذکور را که مادرش
مریم بنت بختیشوع بن جورجیس و خواهر جبرئیل بود از پسران خود تعداد کرده و دویم یوحنا
ماسویه را از پسران خود نوشت و در ان کتاب مذکور ساخت که در هر یک از ایشان از وجه
زنا و سفاح وطی کرده ام و با ایشان آبستن شده اند آورده اند که سهل و جورجیس در باب جمعی
ربعی نزاع کردند سهل اشعاری کرد بهمان معنی که در وصیت نامه نوشته بود جورجیس از ان
منقبض شد چندانکه اشک در چشمش آمد و جورجیس مذکور کثیر الالتفات بودی و زود
از و و از جانبی نگریستی سهل چون آن حالت از وی بدید بانگ بر آورد و این عبارت بلهجه

نکسته بکیفیت صرر و حک المسیرا فواؤا نغ اونیز آیة الطرسی و حاصل معنی این عبارت
بعد از تقویم حروف عین و قاف و حاء و قاف و کاف که او بابجد لغتی خوزستانیان تبدیل
کرده بهمزه و کاف و هاء و خاء و ایضا خاء این است که صبح گرفت جور جیس الحق
مسیح بخوانید در کوشش آیة الکرسی بکرار دعایات سهل نقل کرده اند که بیرون رفت روز
شعانین و آن عیدیست از اعیاد نصاری و بیرون میروند در آن روز بمواضع معین پس
دید سهل در اثناء راه یوحنا بن ماسویه را که در جامه و لباسی نیکوتر از جامه و لباس وی بر
مرکوبی گرانمایه‌تر از مرکوب وی و غلامان متعدد از هر طرف روان میرود و چون سهل وی را
با این آئین جدید و ما زشتی با آن زیب و زیور از وی فهم کرد بروی سبقت کرده خود را بصاحب
مسلحهٔ آن ناحیه رسانید و چنان باز نمود که جوانی با این علامت و نشان از پی میرسد او
پسر منست اما غرور ناز و نعمت او را بر عصیان و نافرمانی میدارد و گاه بود که از علامت
نخوت انکار پسری من کند اگر بفرمائی تا وی را در ازکشند و چند عدد درهٔ دردناک
او را بزنند چند دینار خدمت میکنم و فی الحال چند دینار بیرون آورده بکسی که محل
وثوق صاحب مسلحه بود سپرد در اثنا آن جوان برسید و چون داخل شد سهل برخاست
و متظلمانه بصاحب مسلحه شکایت آغاز کرد که امروز شما پیشوای دین مسیحید و این پسر من
اصلا حقوق ابوت مرعی نمیدارد و مرا امیر نخواند یوحنا در کمال استکبار پسری او را
باده کمترین ملازمی از ملازمان خویش عار شمرد و انکار ابوت او کرد صاحب مسلحه بانکار
او التفات ناکرده بفرمود تا در ازکش کردند و تا خبردار میشد چند درهٔ شایسته
بایسته ضیافت کردند سمبلیس فیلسوفیست رومی در وقت خویش مشهور و در عداد شارحین
کتاب ارسطوطالیس مذکور سوریانوس حکیم وقت خویشتن بوده و در شراح کتاب ارسطوطالیس

معدود و معین است سقراط جناب وی را سقراط الحب گفتندی زیرا که مدت العمر
حبی که عبارت است از خم مسکن و ماوای خویش اختیار کرده بود و آن مبنی بر حکمت
بدان کیفیت زندگانی می نمود و از تلامید فیثاغورث است و از علوم فلسفه بر تحقیق
فلسفهٔ الهیه اقتصار داشتی از لذات دنیوی یکباره کناره جسته و از ترهات عالم
فانی دست تعلق با آب بی نیازی شسته همواره یونانیین را بر عبادت اصنام نکوهش
و تعییر کردی و بحجج و ادله رؤسا ایشان را مغلوب و منکوب داشتی لاجرم ایشان عامه را
بروی بشورانیدند و پادشاه وقت را بر قتل او اغرا نمودند مدتی ملک دلجوئی ایشان را
بحبس آنجناب فرمان داد و قوم باین قدر تسلی نمیشدند تا وی را مسموم گردانیدند و ۹۰
شربتی زهرناک آشامانیدند بعد از آنکه وی را بحضور طلبیده میان ایشان مناظرات و
مباحثات گذشت که میان یونانیان صورت آن مباحثات مضبوط بوده سقراط را
وصایای شریفه و آداب فاضله و حکم مشهوره است و مذاهب وی در صفات باری
عز اسمه قریب است بمذهب فیثاغورث و انبذقلس جز آنکه وی را در امر معاد آرای ضعیف
است که بعید اند از محض فلسفه و بیرون اند از مذاهب محققه بعضی از علماء تاریخ آورده اند
که سقراط از اهل شام بوده و غالب بروی فلسفه و عبادت و تاله بودی و بتالیف
کتب کمتر التفات فرمودی عاقبت بفرموده ملک آن عهد مقتول گردید زیرا که وی را
از قبایح و فحشا منع و نهی نمودی و احتشام سلطان وی نداشتی خانه و مسکنی برای خود
اختیار نکرده بود شبانگاه در جوف خمی غنودی و از جامه بگلیم مدت العمر قناعت و اکتفا
داشتی گویند ملکی از ملوک آنجا بروی بگذشت و میان ایشان مکالمات روی داد که
ملک را گران می آمد او را گفت تو از بندگان منی چرا پایه خویش در سخن نگاه نمیداری

سقراط گفت نه چنان است که گمان کرده و اگر نیکو درنگری بگویم تو بندهٔ منی بلکه بندهٔ
مرا بندهٔ زیرا که تو مملوک و فرمان پذیر شهوتی و من شهوت را مالک و فرمان فرمایم
و او مرا مملوک و فرمان پذیر ملک پرسید چه باعث است بر آنکه ماوای خویش قبر
اختیار کرده سقراط گفت هرچه در معرض فنا و زوال است خواهش آن از دل بیرون
کرده ام و چون ملک از وی منصرف شد با خواص خویش درباره وی سخن در میان آورد
و ایشان بر مجوسیت و بر عبادت نجوم بودند همگی اشاره بقتل وی کردند این خبر بسقراط
رسید و از جای نرفت و گفت موت شر نیست و حال انسان بعد از موت نیکوتر است
از حال وی در حیوة پس موت فی الحقیقه خیر است عاقبت او را بسبب آنکه ایشان
منسوب داشتند گویند هفتاد و تن را نزد ملک بر وی شهادت دادند یعنی اقامت نمودند
تا حکم بقتل وی نمود درین حال زوجه اش بگریست سقراط گفت ای زن چرا میگریی گفت
چگونه نگریم که بناحق کشته میشوی گفت چه بهتر ازین مگر میخواستی بحق کشته شوم آورده
اند که کسی از شاگردان از وی التماس کرد که علوم خویش را در کتاب آور تا برحلت
تو از میان نرود گفت نمی پسندم که حکمت را در پوست میش جای دهم مردی از وی
پرسید که ماهیت پروردگار تعالی شانه چیست گفت سخن گفتن در آنچه محاط اندیشه
نتواند شد علامت جهل است دیگری پرسید برای چه آفرید باری تعالی عالم را
گفت جود و بخشش چنین اقتضا کرد سقراط و افلاطون معاصر بوده اند و سقراط
اهل بلد را موعظه بسیار و ایشان را بر التزام مقتضای حکمت سیاسیه الزام فرمودی
و از خیالات شعریه و اتباع شعرا نهی و منع نمودی و این معنی بر اکابر و اصحاب ریاسات
ایشان دشوار آمدی پس همگی شکایت وی نزد ملوک بردند و یازده نفر از قضات

ایشان در نظر ملک آراستند که در قتل وی صلاح ملک و سلطنت مندرج است و بر
ابقای وی فساد ملک و مملکت امریست ممکن بسا باشد که سخن فریبندهٔ او دلهای
طوایف مردم را از محبت ملک بگرداند و عاقبت باختلال سایر احوال انجامد ملک
جواب داد که هر آینه بسبب قتل او نام نیک ما ببدنامی استبدال یابد و دور و نزدیک
ما را بشتاب زدگی و استعجال منسوب دارند زیرا که نام وی به نکوئی در آفاق دویده
و وی را در قلوب ناس محلی رفیع مشاهده میرود گفتند حیلتی میتوان اندیشید و شراب
مسموم پوشیده و پنهان دفع وی میتوان نمود پس وی را بمحبس فرستادند و مدت
چندماه در زندان بود آورده اند که خفراطیس نام مردی از یکی از تلامذهٔ سقراط
که فاذن نام داشت پرسید که با وجود فتوی قضاة بقتل حکیم عجب است تاخیر آن ۹۱
مدت چندماه فاذن جواب داد که مقرر است که هرساله ازین شهر کشتی بهیکل
بهیکل امرعون روانه میکنند و تا آن کشتی باز نیاید اقدام بر قتل کسی نمیکنند و سفینه
که درین سال آنجا رفته دیرتر از قدر معتاد بمانده و خواطر بسلامت آن کشتی معلق است
اینست سبب تاخیر در آنچه پرسیدی فاذن گوید در مدت حبس جماعتی بودیم از اصحاب
وی که همواره بخدمت او آمد شد مینمودیم از اول روز که در زندان گشوده میشد آنجا
میرفتیم و بیشتر اوقات روز را آنجا میگذرانیدیم تا آنکه یک روز یا دو روز قبل از
قدوم کشتی اول بامداد که هنوز تاریکی شب زایل نشده بود بخدمتش شتافتم دیدم که
افریطون پیش از من بر در زندان حاضر شده چون در بگشودند داخل شدیم افریطون
عرض کرد که سفینه فردا یا پس فردا داخل میشود و وقت تنگ فرا رسیده و کوشش ما
در آنست که شاید بمقداری از مال دفع شر این قوم از تو بکنیم و پنهانی ازین شهر

بروميه منتقل شويم و چون انجا باشيم ديگر ايشانرا بر ما دستی نخواهد بود سقراط
گفت ای اقريطون خود جمله ممتلكات من بچهار صد درهم نميرسد و ديگر مانع است
ازين فعل آنچه بيرون رفتن ازان ممكن نيست اقريطون گفت سخن مال و فديه که عرض
کردم مبنی بر آن نبود که تورا غرامتی افتد حال آنکه ما ميدانيم که تورا مالی نبود و در وسع
تو نيست که خود را بمال خود نجات بخشی ليكن ما را اموال بقدری که خواهند و زياده از آن
نيز هست و همگی بطيب خاطر خواهان و جويان آنيم که نفس شريف تورا از گزندی رسيده
و با چنين مصيبتی بزرگ مصاب نشويم اگر چه جمله اموال ما در عوض آن رفته باشد سقراط
گفت ای اقريطون اين شهر که در وی با من اين معامله ميرود و اين قوم که بمن از
ايشان اين گزند ميرسد شهر و بلد منست و مردمش جنس من و قوم من و تو خود
ميدانی که با وجود اتحاد بلد و جنس ايشان قتل من روا ميدارند و از من بنابر آن
جرمی که کس بدان مستحق قتل شود صادر نشده جز آنکه در جور موافق ايشان نيستم و بر افعال
جائره ايشان طعن مينمايم و اين حال خود با من است هر جا باشم و اگر بر خروج ازين بلد
و از ميان اين قوم قادرم بر خروج ازين حالت و ترک اين انکار و غيرت قادر نيستم
پس هر جا روم و در هر بلد که باشم عاقبت بهمين منجر و منتهی می بينم اقريطون گفت
اگر بر نفس خويش مهربان نيستی فرزندان و عيال را ياد آور و ايشانرا از ضياع و بی‌غمخوار
روا مدار حکيم گفت اگر ايشانرا با خود بروميه برم انجا همين ضياع چنانکه گفتم ايشانرا
لاحق خواهد بود و ايشان اينجا در معرض عدم ضياع بسبب وجود شما دوستان و
همسايگان بيشتر و بدان سزاوارترند ای اقريطون اگر فنا ناموس متمثل شود
بصورت مردی و مرا گويد ای سقراط آيا نيست آنکه بمن احوال تو جمعيت پذيرفته و

بمر

بسبب من تو متأدب بآداب گرديده و بمن تورا تدبير زندگانی ميسر گشته گوئی
ازان است که من در جواب وی توانم گفت که نه يا البته حق واقع را که آن اقرار است
بهمه آنچه او گفت بايد که بگويم اقريطون گفت البته آنچه حق است بايد گفت باز
حکيم گفت چه گوئی اگر گويد که از عدل نميتوان شمرد آنرا که کسی بر تو جوری روا دارد
و ظلمی بر تو نمايد تو ديگری را ظلم کنی و بر غير او جور نمائی آيا رواست آنکه در جواب
او گويم بلی اقريطون گفت نه بلکه روا نباشد که چنين جواب گوئی ديگر باره سقراط
گفت پس اگر ناموس گويد بيرون شدن تو از صبر بر آنچه حاکم بدان حکم کرده بيرون
رفتن از ناموس و نقض ناموس هست يا نه آيا روا ميداری که گويم نه خروج از
ناموس و نقض ناموس هيچ يک نيست اقريطون گفت روا نميدارم که اين جواب گوئی
۹۲
اينوقت سقراط گفت پس روا نباشد که اگر اين حاکمان بر من ظلمی کنند من ظلم بر
ناموس کنم و در همين معنی ميان ايشان سخن بسيار جاری و دائر گرديد عاقبت اقريطون
گفت اگر وصيتی و امری در خاطر شريف باشد که مرا فرمائی از آن پيش گير که وقت او دير
چندان نيست گفت همانا چنين خواهد بود زيرا که دوش خوابی ديده ام که دلالت بر آن
ميکند بعد ازين چون در آمد روزی که ايشان عزم بر قتل وی در آن روز کرده بودند
بامداد همان روز موافق عادت هر روزه بر در زندان حاضر شديم و چون سجان باب
و ما را بديد و در بگشود همان قضاة يازده گانه آمدند و داخل سجن شدند و ما در جای
نزديک در ايستاده بوديم پس مدتی انجا درنگ نموده بيرون آمدند و بند آهن که بر روی
نهاده بود گشوده بودند انوقت سجان آمد و ما را گفت داخل شويد چون درون رفتيم ويرا
ديديم بر همان سرير که پيوسته بران بودی نشسته و چون سلام کرديم و آرام گرفتيم

دیدیم که از سریر فرود آمد و باز بر زمین نشست پس ساقهای خود برهنه کرد و آنرا میخارید
و دستی بر جوانب آن میمالید و میگفت سبحان الله چه عجیب است فعل اسباب الٓهیه
چگونه اضداد را با یکدیگر اقتران بخشیده نمیتوان یافت لذتی که آلام در پی نداشته
باشد و نه المی که در عقب آن لذتی حاصل نشود و این زمان مارا لذتی حاصل است بر عقب
المی که از ثقل حدید حاصل بود این سخن از وی سبب شد که کلام را افعال نفسانیه شروع
افتاد و اطراد یافت تا سخن بمعرفت نفس کشید تا غایتی که هرچه پرسیده شد از امر
نفس بقولی متقن مستقصی جواب گفت همان روش که معهود بود از وی در حال سرور
از شگفته رویی در سخن و گاه گاه در اثنای آن مزاح نمودن و ما همگی از شهامت قوت
نفس او و هیچ پروای مرگ نداشتن در حیرت و شگفتی مانده بودیم زیرا که توقع
نازله وی ما جملگی را گداخته و از همه کار باز داشته بود و وی را ابتهال حق و استقصا
در اظهار آن اصلا مانع نیامده و از منهاج معهود و عادات خویش انحراف نداده
بود پس سیمیاس نام از جمله حاضرین با وی بر سبیل اعتذار از کثرت سوال گفت حقیقت
آنست که مبالغهٔ ما در سوال از جناب حکیم در چنین حال سماجتی فاحش است و ترک
سوال و تفتیش در بحث فرد است که بر دل حسرتی عظیم خواهد بود زیرا که نخواهیم یافت
بر روی زمین دیگر کسی که هر مشکل که خواهیم از وی گشاده تواند شد حکیم گفت ای سیمیاس
هرچه را خواهی چندانکه باید بحث و استقصا از آن بکن که همان بحث و استقصا مطلوب
و خواهش منست و حرص و خواهش من بحث و استقصا و رسیدن بکنه اشیا در این حال
و در غیر این حال یکسانست زیرا که اگرچه از یاران و رفیقان گزیده و پسندیده جدا
میشویم اما جازم و متیقنیم بهمان دلایل که پیوسته از ما میشنیده‌اید آنرا که هم برادران

اشراف افاضل و بنفوس بزرگ ذات فضایل می پیوندیم مانند اسلاوس و امثال
و ارقلیس و دیگر گذشتگان که ایشان را فضایل و فواضل علمی و عملی حاصل بود و جمعی دیگر را
هم سوای مذکورین برشمرد و چون سخن در نفس با نقطاع انجامید و معلوم داشت که
قوم را مقصود از وی سوال از هیأت عالم آفرینش است و آنکه اعتقاد او در خیر و شر
چیست لاجرم آغاز کرده گفت آنچه اعتقاد کرده و بیان نموده ایم آنست که عالم
کرویست و افلاک بعضی بعضی محیط اند و اعظم از همه بر جمله محیط و حاوی و حرکات آنها
بر وجهی است که مکرر از ما شنیده اید و اما آنچه جماعتی دیگر میگویند در هیأت عالم
و کیفیت حرکات پس سخنان بسیار است که درین ابواب گفته اند و سر کرده قصه‌های طولانی
در معانی ذکر کرده و از آنها که شعرای یونانیین گفته اند از آن شعرا که میخواهند در آنجا سخن
گویند مثل اومیرس و ارفاوس و اسندوس و ابیذقلیس بعد از این فرمود که اما آنچه ما
گفته ایم در نفس و در هیأت ارض و افلاک اختراعی نکرده ایم و خلاف حقی نگفته ایم و اما
آن را ایما و اقوال دیگر هیچ از آنها کار مردم حکیم نیست و چون فارغ شد از آنها
۹۳ گفت اکنون گمان میکنم که وقت شد و در آمد ساعتی که باید غسلی و استحمامی کنیم و زنان را
تکلیف نیست که مرده کان را انجام برند زیرا که وقت میگذرد و ما نزد تراوس میرویم
و اما شما بخانه و اهل خویش باز گشت کنید این بگفت و برخواست و داخل خانه شد که
غسلی بر آورد و زمانی دراز در آن بماند و ما با یکدیگر ذکر اندوه جدایی او و محرومی که از
اشفاقهای پدرانه او میکردیم که بیرون آمد غسل کرده و طلب نمود فرزندان و اهل
خویش را و دو پسر صغیر و یک پسر بزرگ بودند پس وداع کرد ایشان را و وصیت فرمود هر
چه میخواست پس رخصت انصراف داد ایشان را و گفت اقریطون او را که چه میفرماید مارا که

درباره اهل وولد تو بجا آوریم گفت من درین باب سخن جدیدی نمیگویم همان است
که همیشه میگفته ام که باید سعی واجتهاد شما در اصلاح نفوس باشد که چون شما این کار
کرده باشید مرا وهر کسی را که با من راه نسبتی داشته باشد خشنود و مسرور گردانیده
خواهید بود دیگر باره اقریطون گفت درباره خویش چه میفرمایی که بعمل آوریم بعد از رحلت
پس بخندید وروی بجماعت آورده گفت اقریطون باور نمیدارد آنچه از من میشنود
ونه انرا که گوینده وشنونده از اول روز سقراط است وگمان ندارد که آنکس که قتل
بروی واقع خواهد شد نیست مگر جسد سقراط ومن گمان میدارم که بعد از ساعتی از میان
شما روانه خواهم شد بعد از حلول آن ساعت ای قریطون اگر مرا جایی هرچه خواهی
بکن درینوقت خادمی از جانب قضاة یازده گانه آمد برابر سقراط بایستاد و گفت
ایها الحکیم لایق تو ومناسب آنچه دیده و دانسته ام از اخلاق تو آنست که بر من خشم
نگیری چون بگویم بنوش دوای که لازم وناچار شده ترا شرب آن ومراد از آن
مدخلی ندانی وعلت وسبب جز قضاة یازده گانه دیگری را نشماری که من مامورم
وسخن المامور معذور مسلم ومشهور ومن معترفم بانکه تو فاضلترین کسی از آنان که داخل
اینموضع گردیده باشند پس بنوش این دوا را بطیب نفس و بر امر لازم صبر فرمای این
بگفت و بچشم سوی ما اشاره کرد و از ان موضع که در برابر سقراط ایستاده بود بیکسو شد
سقراط گفت چنانکه گفتی میکنم و متوجه جماعت شده گفت چه خوب مردیست این
شخص درین مدت مکرر نزد من آمده وی را با روش خوبی دیده ام دیگر متوجه قریطون شد
و او را گفت بگوی آنمرد را تا بیاورد آن شربت را اگر حاضر ومهیا شده و اگر هنوز
سحق آن ننموده بگوی تا خوب سحق نماید و نیکو بساید و بیاورد قریطون گفت هنوز آفتاب

بر دیوار است وچیزی از روز باقیست باز سقراط گفت بگوی مرد را تا شربت را
بیاورد اینوقت قریطون ملازم خود را طلبید و سخنی با وی گفت ملازم زود بیرون
رفت و بزودی باز آمد آنمرد با وی همراه و قدح شربتی بر دست داخل گردید
پس نگاه کرد سقراط بسوی او نگاهی از روی هیبت و دست دراز کرده قدح را
از دست وی بگرفت وبجانب او التفات نموده گفت میتواند بود که ازین شربت
قدری که دیگری را نیز کفایت کند باقی گذاشت خادم گفت کفاف یکمرد را کوفته و
ساخته شده بیش ازان نیست سقراط گفت تو معرفت داری خبر ده که بعد از آشامیدن
این شربت چه باید کرد گفت بغیر ازین نیست که چون آشامیدی تردد می خواهی
۹۴ کرد و چون ثقلی در پایها پدید آمد بر پشت خواهی خوابید پس سقراط آن قدح
در دست داشت بر سر کشید و جماعت را از دیدن آن حال صبر نماند همه بگریه در
آمدند و آوازها بلند شد اینوقت متوجه ما شده ملامت نمود و موعظه کرد و گفت ما زنها
ازینجا روانه کردیم که اینها واقع نشود خود از ان درگذرانید راوی میگوید من از جمله
ایشان روی خود پوشیده و بر فقدان چنان صدیقی میگریستم اما از شرم او خاموش
شدیم و چون زمانی اندک بگذشت شروع کرد در تردد و گفت خادم را که پایهایم سنگین
شدند گفت بر پشت بخواب و شروع کرد در مالیدن و فشردن پایهای وی و می پرسید
که احساس این فشارش مینمایی گفت نه محکمتر فشارید و پرسید باز گفت نه پس ساقش به
فشارید و پرسید باز گفت نه و چنان دیده شد که شیئاً فشیئاً سرد و فسرده میشد تا در
کمرگاه اینوقت فشارش داد و پرسید و او میگفت نمی یابم اینوقت از نزد وی جدا
و ما را گفت همینکه اثر او بعضو قلب رسید کارش تمام است و گفت سقراط قریطون را

که اسقلابیوس از نزد ما امانتی است آنرا بوی برسانید و تعجیل کنید قریطون گفت موافق
فرموده بکنیم و دیگر خدمتی باشد بفرمای تا بکنیم این سخن را جوابی نگفت و چشمانش شاخص
گردید پس قریطون چشمانش بپوشید و لحیینش ابراهم بست اینست خبر سرگذشت
سقراط که هیچ کس درین روزگار از یونانیین افضل از وی نبود خفرطیس گفت در آن
حال حاضر کیان بودند فاذن گفت جماعتی بسیار از اصحاب سقراط پرسید که افلاطون
حاضر بود گفت نه از برای آنکه او در آن وقت مریض بود و نبود فا در حضور سنبلیقوس
مهندسی ریاضی بعد از زمان اقلیدس است و در وقت خود نادر بوده و در زمین
یونان بافادهٔ این علوم متصدر و مشهور وی را شاگردان و اصحاب اند که باو
بانتساب او شناخته میشوند اصلش از روم بوده از تصانیف مشهورهٔ او یکی شرح
کتاب اقلیدس است و دیگر کتاب المدخل الی علم الهندسه و غیر آن سند بن علی المنجم
المأمونی منجمی بصیر و بتسییر نجوم و عمل آلات رصد و اسطرلاب خبیر و در وقت خود
یگانه فضلا و بی نظیر بوده بخدمت مأمون اتصال جست و خلیفه وی را بتکلیف اصلاح
آلات رصد نمود و آنکه در شماسیهٔ بغداد رصدی بنیاد کند پس شروع در آن نمود
و مواضع کواکب را تعیین کرد لیکن بسبب فوت مأمون باتمام نرسید و منسوب بوی
زیجی مشهور است که مدار عمل منجمین تا زمان ما بر آنست و فاضل مذکور یهودی الاصل است
و بر دست مأمون بشرف اسلام دریافته و او است بانی کنیسه که در عقب باب الشماسیات
در حریم خانه معز الدوله و مردم را با امتحان و آزمون ارصادی که میساخت اشتی
از غایت وثوق که او را ببصیرت خویشتن بودی و تصانیف وی در نجوم و در
حساب مشهور اند سابور بن سهل طبیب بیمارستان جندیشابور در فن طبابت

عالم و فاضل و متقدم بوده وی را تصانیف مشهورهٔ مفیده بسیار است از آنجمله قرابادین
که در بیمارستان و دکاکین ادویه فروشان دستور العمل است مشتمل بر بیست باب بغیر از
الاصل است و توفیق بشرف اسلام در نیافت در ذی الحجه سنه خمس و خمسین و مائتین وفات یافت
سلمویه بن بنان در وقت خویش طبیبی بی مثل و در خدمت معتصم اختصاصی تمام داشته حتی آنکه
چون سلمویه وفات یافت معتصم گفتی زود است که من نیز بوی ملحق خواهم شد زیرا که ممسک حیوة
و مدبر جسم من بود حنین بن اسحق آورده که سلمویه بصناعت طب عالم بود و چون مریض شد
معتصم بعیادتش رفت و نزد وی بگریست و گفت دلالت کن مرا بر کسی که بعد از تو بکار
من آید گفت یا ایها الخلیفه بر تو باد بآن بو الفضول اعنی یوحنا بن ماسویه لیکن طریقه آن باشد ۹۵
که از مرکباتی که او دهد هر کدام اخلاط و اجزا آن کمتر باشد اختیار فرمائی و چون وفات
یافت معتصم آنروز هیچ نخورد و فرمود تا جنازهٔ او را بدار الخلافه آورند و با شمع و بخور چنانکه
طریقه نصاری است بروی نماز گذارند و خود بر موضعی بود که مشاهده آنها می نمود معتصم اعتمادی
قوی داشت سلمویه او را در هر سال دو فصد میکرد و بر عقب هر فصد دوا میداد بعد از آنکه
بعد از آنکه یوحنا مباشر شد خواست عکس آنکه سلمویه میکرد کند دوا را قبل از فصد داد و چون
معتصم دوا بخورد خونش گرم گردید و به تب انجامید و پیوسته جسمش میکاهید تا بعد از بیست
ماه از وفات سلمویه وفات یافت حسین بن عبد الله حکایت کرد که میان من و سلمویه دوستی
و مودت بود روزی بروی داخل شدم همان وقت از حمام بر آمده بود و عرق از جبینش
روان چون بنشست خادمی بیامد و مایده کوچکی نزد وی بنهاد و در آنجا کباب کرده بر آن
و چیزی دیگر در ظرفی علیحده و سه نان تنک و یک پاله سرکه دیدم که همه را بخورد و بعد از آن
بوزن دو درهم شراب با آب ممزوج کرده بیاشامید پس بنشست و شروع کرد در

تغییر جامه و بخور کردن از اینها که فارغ شد متوجه من گردید گفتم چه بود اینکه کردی گفت
مدت سی سال است که معالجه تن خود میکنم و در این مدت بغیر انچه دیدی نخوردهام کباب
گوشت دراج و کاسنی با روغن بادام تخچه و برشته کرده و این قدر سرکه که دیدی و هر
وقت که از حمام برآیم محتاجم که بزودی تسکین حرارت نمایم تا نشف رطوبت بدن کنند
پس او را بغذا مشغول میسازم و سمویه از خدمت دار الخلافه حاصل اشت سیاستی نیکو و
قاعده داینهای بکمال با عقل طبیعی وافر و حسن رای و نظر در عواقب برای خویش و برای
عامهٔ دوستان **سموءل** بن یهودا مغربی حکیمی بوده یهودی مذهب وطن مرتکه از اهل
اندلس است با پدرش ببلاد مشرق منتقل شد و پدرش قدری از علوم حکمیه میدانسته اما
پسرش سموءل مذکور فنون حکمت را حاوی و در ریاضیات را محکم و فواید و نوادر آنرا
جامع بوده و در عدد و هندسه تصانیف دارد از انجمله کتاب در مثلث قایم الزاویه
تاصیل و تکمیل آنرا در غایت خوبی نموده حتی تجدید عدد صور و مقدار مساحت هر صورت
آنها بیان نموده و تصنیف کرده آنرا برای مردی از اهل حلب که وی را شرف کفتندی
و دیگر بشکل منبر آتی در مساحت اجسام جواهر مختلطه و استخراج مقدار آنچه از آن مجهول
باشد اختراع اوست و کتابی دیگر در طب تصنیف نمود پس ببلاد آذربایجان رفت و خانوادهٔ
پهلوان و امرا دولت ایشان را خدمت کرد و در بلدهٔ مراغه مقیم شد اولاد او آنجا
بر طریقه وی رفتند در طب و او بشرف اسلام در آمد و آنرا نیکو داشت و کتابی در اظهار
معایب یهود نوشت و کذب دعویها که در توراته میکردند باز نمود و مواضعی که دلیل
بود بر وقوع تحریف و تبدیل از ایشان روشن گردانید و آنچه در این باب جمع کرده محکم
و متقن ایراد نموده و در حدود سنه سبعین و خمسمائه در مراغه وفات یافت **سلامة**

ل.

بن رحمون ابو الخیر الیهودی المصری هر یک از ابو الصلت و پسرش برای من حکایت
میکردند و میگفتند که در مصر از اطبا کسی که دیدیم و او را در شمار اطبا میتوانیم آورد مردی
یهودی مسمی بسلامة بن رحمون مکنی بابی الخیر زیرا که بخدمت ابی الوفا مبشر بن فاتک رسید
و از وی اخذ نموده بدان سبب از اقران ممتاز گردیده مثل کثیر بر قانی که شاگردی علی
بن رضوان کرده و بعضی از کتب جالینوس بروی خوانده و بهمین قدر خود را در مقام
تدریس همه کتب منطق داشته و بزعم خویش جمیع کتب فلسفه و الهیه را شرح و تفسیر و تلخیص
نموده اما نبود بحسب تحصیل و تحقیق آن حد که خود گمان میداشت بلکه بکثرت کلام را
کم میکرد و بسرعت جواب مبلغ بیدا اول بار که میان من و وی ملاقات واقع شد چند ۹۰
مسئله از وی پرسیدم مسائلی که فهم آنها را دیری طولی در کار نبود پس جوابها گفت
از آنها بجوابی که معلوم شد مرا که خوب تصور نکرده و درست نفهمیده آنها را و مثل او در آن
دعویهای بزرگ بعد از آن وا ماندن در چیزهای سهلی از آنچه فن خویش می پنداشت مانند
قول شاعر بود پهلوانان دم از دو دست زدند عاقبت یک سوارشان بشکست سلامهٔ
مذکور تا حدود سنه عشر و خمسمائه در حیوة بوده زیرا که همین سال است تاریخ دخول
الصلت ببلاد مصر **حرف الشین المعجمه** فی اسماء الحکماء **شجاع** بن اسلم بن محمد الحاسب المصری
المکنی بابی کامل فاضل وقت و عالم زمان خویشتن و در فن حساب مسلم بوده تلامذه برآمد ۱
از دامن تربیت وی برخواستند و تصانیف درین نوع از وی بماند **شکلی** کاتبی المنجم البغدادی
این مرد در بغداد از حوادث نجومی و احکام سخنی میگفت و اهل این فن وی را بکثرت حساب
میکردند پسری با وی بود که طالع وقت سؤال گرفتی و بعد از آن او احکام بیان نمودی
غرس النعمه محمد بن هلال در کتاب خود آورده که پدرم برای من حکایت کرد و گفت جماعتی

بودیم مثل ابو علی جوازی و ابو الحسن دیلمی و ابو طاهر طبیب علوی و غیر اینها و بعد از
ابی القاسم بن وتار رسیدیم ابو الحسن بتی در راه برخورد و از همگی در خواست که دیگر با
او بخدمت مؤید الملک بن علی رخجی که وزیر وقت بود برای کاری که با وزیر داشت
بطریق شفاعت برویم در اثنای راه شیخ اعمی را دیدیم و نبود آنکه چیزی از علم نجوم دانستی
لیکن بسیار زکی و فهیم بود و بسا بودی که سخنی میگفتی و راست می آمد او را گفتیم طالع
وقت به بین و خبر ده از پیش آمد احوال این جماعت که امروز کجا میروند و چون میشود
گفت همانا دماغی دارید براه خود بروید بعد ایستادیم که نمیرویم تا احکامی که خواسته ایم
نگوئی پس غلامی که با وی میبود طالع وقت بگرفت و او بعد از تاملی گفت شما این مهم را پیش
گرفته درست است گفت اینجا آسمان ستاره [illegible] را پیش شما خواهد آورد و ابو الحسن که
با شماست کاری دارد و ساخته نمیشود ابو الحسن چون شنید وی را نفرین کرد و گفت اینها
چیزی نیست که از نجوم مستفاد شود و جز آن نیست که حدس شئی تو را روزی شده
زندگانی بخشاید تو را خدای باطله از وی جدا شدیم و قصد خانه وزیر کردیم اما چون
عریضه حاجت ابی الحسن بوی دادیم و مطالعه نمود پاره کرد و اجابت ننمود قصه خبر
دادن شیخ منجم را نقل کردیم برامید آنکه شاید بنقیض گفته او کاری کند فایده نداد
باری از اینجا بخانه ابن الوتار رسیدیم و منتظر بودیم که از قول شیخ منجم آنکه آسمان نجوم خود
نزد شما خواهد آورد چه اثر ظاهر خواهد شد دیدیم در آخر طعام طبقی زجسته پیش
آورد که سفیده تخم مرغ و باقلا و گوشت آنرا بطبیعی زنبیل آمیخته از ترکیب آنها رنگی کبود
برنگ آسمان حاصل شده و جابجا زرده های تخم مرغ بر آن افکنده معاینه چون نجوم نمودار
بودی پس همگی در عجب ماندیم از خبر شیخ منجم و در آن مجلس سخن ما و حدیث ما از اعاده

این قصه و خوض در آن در نگذشت حرف الصاد المهمله فی اسماء الحکماء صاعد بن
یحیی بن هبة الله بن توما النصرانی البغدادی المکنی بابی الکرم طبیبی نیکو و معالجتی
اصابت میمون قدم وی را درین باب سعادتی بوده و از اصحاب مروت و امانت
بود و در ایام ناصر عباسی ترقی کرد تا آنکه گردید بمنزلهٔ وزراء و در حفظ اموال خاصه موثوق
به و محل اعتماد و عرائیز از امور خفیهٔ دولت بوساطت وی بوزراء رسانیده شدی
در هر وقت رخصت دخول بر خلیفه داشتی و بحسن وساطت حاجات بسیاری از حاجت
مندان بنجاح انجامیده و سکه سرور کثری از ناس که دیده نبود کسی که از وی راضی
و شاکر نباشد ناصر خلیفه را در اواخر ایام خلافت ضعفی در باصره بهم رسید و اکثر ۹۷
اوقات سهوی و نسیانی وی را طاری گشتی و چون کار مطالعه عرایض و مکاتیب اطراف
معطل خواستی شد زنی را از زنان بغدادیه معروفه بستی نسیم اختیار فرموده مقرب گردانید
و او خطی قریب بخط خلیفه نوشتی و او را مقرر داشت که در خلوات قرائت مکتوبات کند و
جوابی که خلیفه فرماید می نوشته باشد و خادمی را نیز از نزدیکان که وی را تاج الدین
رشیق گفتندی با زن مذکوره شریک گردانید و چون حالت سهو خلیفه را در تزاید بود و چنان
شد کار آن زن که دیگر در جوابها آنچه بخاطر خودش رسیدی نوشتی گاهی صواب و گاهی خطا
و با مشارکت رشیق نیز همین صورت واقع میشد تا آنکه وزیر قمی ملقب بمؤید عریضه بخدمت
خلیفه فرستاد و چون جواب آن باز آمد خطی چند در آن دید متوقف شد و امری منکر مشاهده
کرد پس طبیب مذکور صاعد بن توما را طلبید و این راز با وی گفت طبیب صورت حال از ضعف
بصر خلیفه و طریان سهو و نسیان و عمل تاج الدین و ستی نسیم بتفصیل باز نمود از آن وقت
وزیر در امضا راجع به که نه بر وفق مصلحت دیدی متوقف میبود و ستی نسیم و رشیق اطلاع

وزیر مطلع گردیدند و خود ایشان را فرصتی مغتنم بدست افتاده راه وصول بمطلبی از اغراض
دنیویه بر خود مفتوح میدیدند و دانستند که اطلاع وزیر بر صورت حال حاصل نشده مگر
از جهة طبیب مذکور لاجرم رشیق با دو نفر مقرر داشت که طبیب را از میان بردارند و ایشان
دو برادر بودند که ایشان را پسران قمر الدین خواندندی از مردم واسط یکی ملازم دیوان
و دیگری بطال بود تا شبی از شبها که طبیب از خانهٔ وزیر متوجه دار الخلافه بود در کمین وی
نشستند و چون بباب درب قلعه که موضعی تاریک بود رسید کاردها برکشیده چندین زخم
بروی زدند و غلامی و مشعلداری که با وی بودند بگریختند و طبیب بعد از آنکه بر زمین افتاد
برخواسته در هزیمت شد تا بباب حرم الهراس رسید و ایشان در عقب می‌آمدند یکی از ایشان
در رسید و دیگر زخمها رسانیده حکیم مقتول شد او را بمنزلش رسانیدند و در همان شب در
منزل خویش مدفون گردید و هم از دار الخلافه و هم از جانب وزیر جماعتی بمحافظت خانهٔ
وی تعیین شدند زیرا که ودایع بسیار از اهل حرم و حشم خاص نزد وی میبودند و در
جستجوی قاتلان آمده عاقبت شناخته شدند و ابرهیم بن خلیل ایشان را بگرفت
و امر شد که ایشان را در همان موضع شکمها بدریدند و در باب المذبح بیاویختند و این
قضیه در شب پنجشنبه ثامن عشر جمادی الاول سنه عشرین وستمائه واقع شد صاعد بن
هبة الله بن المؤمل النصرانی الحظیری المتطبب المکنی بابی المؤمل اصل وی از حظیره و در بغداد
متوطن بودی را ماری نیز میگفتند و این کلمه نزد نصاری از اسماء کنیسه است و عادت ایشان
آنست که فرزندان را نزد ولادت نامی نهند و چون بکنیسه برند و در بارهٔ او رسم
معموره بعمل آورند دیگر باره وی را نامی از نامهای صالحین نهند طبیب مذکور در صحبت
نام خلیفه قرب و منزلتی تمام داشت و مالی وافر جمع آورده بود و معرفت تمامی منطق و

سایر انواع فلسفه داشته و لیکن خالی از کبری و حمقی نبوده و وی را خطی مضبوط
منسوب داشتندی همواره بنسخ کتب حکمت بخط خویش مشعوف بودی و خدمت
طبابت را با قرب و منزلتی تمام بانجام رسانید تا در عشرین ذیحجه سنه احدی و تسعین
و خمسمائه در بغداد وفات یافت صالح بن بهلة الهندی طبیبی ستوده از اطبای هارون
الرشید معالجات بر قوانین اطبای هند نمودی و اصابات از وی ظاهر گشتی و بر طرق
هند از تقدم معرفت خبر از احوال کاینه دادی و از عجیب خبر وی آنست که رشید روزی
از روزها هنگامی که موائد پیش آوردند چون طلب جبرئیل بن بختیشوع که طبیب خاص خلیفه
بود کرد و او حاضر نبود بروی خشم گرفت و او را نفرین کرد و درین حال جبرئیل حاضر شد
خلیفه پرسید کجا بودی و بر عدم حضور دشنام داد و او عرض کرد که اگر خلیفه بجای آنکه ۹۸
مملوک خود را عتاب میفرماید برابرهیم بن صالح ابن عم خود بگرید همانا لایق‌تر بمقتضای
مقام خواهد بود خلیفه پرسید که خبر ابرهیم بن صالح چیست عرض کرد که از وی الحال
مفارقت کردم که ظن من آنست که از وقت عشا در نگذرد که وفات یابد این خبر
خلیفه را بجزع آورد و فرمود تا موائد برداشتند و گریستن آغاز نمود جعفر بن یحیی وزیر
عرض کرد که یا امیر المؤمنین جبرئیل طبیبی است طبا و بر قوانین روم و صالح بن بهله در
معرفت قوانین هند نظیر جبرئیل است در معرفت قوانین روم اگر فرمان باشد
صالح بن بهله را بطلبم تا ملاحظه احوال ابرهیم نموده خبری باز آورد پس خلیفه اذن
داد و جعفر بیرون آمده صالح را روانه کرد و بعد از زمانی که صالح باز آمد جعفر بعرض
رسانید که صالح رفت و اینک باز آمده خلیفه بفرمود تا او را در آوردند و چون
خبر پرسیدند عرض کرد که یا امیر المؤمنین تو امام و مقتدای و عقده ولایات قضاة و

حکام بفرمان تو میشود و انچه تو بدان حکم فرمای نرسد حاکمی دیگر را اگر فسخ آن نماید و من
گواه میگیرم بر نفس خویش هر کسی را که حاضر مجلس امیر المؤمنین است بر انکه هر مملوک که
صالح بن بهله راست همگی آزاد ان باشند لوجه الله تعالی و هر دابه که وی را بود حبس
و وقف باشند فی سبیل الله و هر مالی که او را باشد آن صدقه است بر مساکین و هر
امراه که او راست مطلقه بتطلیقات ثلث کانه البته اگر انکه ابرهیم بن صالح را آن شب
یا ازین علت که وی را عارض است فوتی روی دهد رشید را از شنیدن این سخن و
این سخن عجب آمده گفت یا صالح در غیب قسم میخوری صالح گفت یا امیر المؤمنین حاشا
که من بر انچه از من در غیب باشد قسم یاد کنم ولیکن غیب آن چیزیست که بروی دلیلی نباشد
و اینجا دلیل بین و نشان واضح آنوقت اندوه خلیفه زوال پذیرفت و خاطرش منبسط
گردید و رغبت طعام فرمود و نبیذ حاضر کردند و بشرب آن مشغول شد اما چون وقت
عشا در آمد ناگاه از جانب صاحب برید از بغداد مکتوبی بخدمت خلیفه رسید که ابرهیم
بن صالح وفات یافت خلیفه استرجاع کرد و روی بلوم و توبیخ جعفر بن یحیی آورد و لعنت
میفرستاد هندی را و طبابتش را و میگفت و اسوأتاه چه گویند که ابن عم من بتجرع
غصص موت میکرده و من بشرب نبیذ مشغول بوده ام پس فرمود تا قدری نبیذ با آب
دیگر ممزوج کردند و از آن می آشامید و قی میکرد چندانکه هر طعام و شراب که درین روز
خورده بود برگردانید و چون صبح شد متوجه خانه ابرهیم بن صالح گردید خدام انجا
خواستند که خلیفه متوجه رواقی گردد که سریرها و مسندها و متکاها در آن بود ابا
نمود و بر شمشیر خود تکیه کرده بایستاد و گفت در مصیبت احبه خوش نیست که حر آدمی
بر فراش نشیند بر چینید این مسندها و متکاها را و بر روی فرش نشست و از انروز باز سستی

شد بنی العباس اگر در اوقات مصایب بر روی فرش نشینند و صالح بن بهله در برابر
رشید ایستاده نه او و غیر او هیچکس بهیچ کلمه متکلم نمیبودند تا انکه رایحه مجمرها بلند گردید
آنوقت صالح بن بهله آواز بر آورد که الله الله یا امیر المؤمنین از انکه حکم کنی بطلاق ازواج
من پس تزویج کنند ایشانرا کسان و حال انکه حلال نباشند ایشانرا و الله الله یا
امیر المؤمنین از انکه بیرون آوری مرا از نعمتی که در آنم بی انکه مرا حنثی لازم شده باشد
الله الله یا امیر المؤمنین از انکه ابن عم خود را زنده دفن نمائی والله که ابرهیم بن صالح
نمرده اینقدر مرا رخصت فرمای تا بروم و در وی نظری کنم اما از خلیفه التفاتی بسخن
وی ظاهر نمیشد و صالح این سخنان را چند بار بآواز بلند باد رسانید تا خلیفه فرمان
داد که داخل شود چون صالح داخل شد زمانی بر نیامده صیحه تکبیر جماعت که بر ابرهیم ۹۹
حاضر بودند بلند شد و صالح بیرون دوید تکبیر گویان و گفت یا امیر المؤمنین برخیز
تا عجیب ترین امری مشاهده فرمای پس رشید برخواست و با جماعتی از خواص اهل خویش
و صالح سوزنی که با خود داشت بیرون آورده در میان ناخن ابهام دست چپ وی
آن فرو برد دیدند که ابرهیم دست خود باز کشید صالح گفت یا امیر المؤمنین میت احساس
وجع میکند دیگر گفت یا امیر المؤمنین خوف آن دارم که اگر برین حال او را معالجه کنم و او
با خویشتن آید پس خود را در کفن و بار انکه حنوط بیند دلش بترقد و آنوقت بحقیقت
بمیرد مصلحت آنست که بفرمای تا کفن از وی باز کنند و در شستن بدن او از اثار حنوط
مبالغت نمایند و جامهای معتاد پوشانیده در خوابگاه معتاد بخوابانند آنوقت بر
منست که معالجت کنم او را در حضور امیر المؤمنین چنانکه در ساعت با امیر المؤمنین بسخن
در آید ابو سلمه راوی این حکایت گوید که رشید مرا فرمود تا جمیع انچه صالح گفت بعمل

آوردم از نزع کفن و پوشانیدن ثیاب معهود و نقل وی بخوابگاه معتاد بعد از تشیع
در نهایت سرور روان شد و من در خدمتش بودم تا ببالین ابرهیم آمد و صالح بفرمود
تا از خزانه قدری کندش و منفخه بیاورد و از آن کندش در بینی وی بدمید و بقدر
سدس ساعتی پیش بر نیامد که بدنش در حرکت آمد پس عطسه بزد و راست نشست و چون
خلیفه را بر بالین خویش دید دست و پایش افتاد و خلیفه سرش در کنار گرفت و کیفیت
از حال خود ما را خبر ده گفت یا امیر المؤمنین پیش از این نمیدانم که مرا خوابی گرفت خوابیده
که هرگز بخاطر ندارم که بدان لذت خوابی کرده باشم اما در خواب دیدم که سگی متوجه منست
دستی بروافشاندم که از خودش دور کنم ابهام دست چپ مرا بگزید چنانکه بانگ زدن
بیدار شدم و طرفه آنکه وجع آن را اکنونکه بیدارم نیز احساس میکنم و اشاره کرد بهمان
انگشت که صالح بن بهله سوزن در آن فرو برده بود باطله ابرهیم بعد ازین قضیه نامه
دراز زندگانی یافت چنانکه تزویج عباسه بنت مهدی و حکومت مصر و فلسطین جمله
اینها وی را بعد ازین قضیه واقع شد و عاقبت در مصر وفات یافت و قبر وی
در آنجاست حرف الطاء المهمله فی اسماء الحکماء طوریوس از حکماء طبیعیین است وی را
تصنیفی است موسوم بکتاب الرؤیا اما آنچه در مکان بوده و در کدام زمان هیچ معلوم
نیست طیموخارس حکیم ریاضی یونانی بهیأت فلک و صناعت ارصاد عالم بوده و کواکب را
از زمان خویش رصد کرده و تحقیق مواضع هر یک نموده ارصاد وی را بطلیموس در کتاب
مجسطی ذکر کرده و گفته که او بچهار صد و بیست سال بر من متقدم است طیفروس بابلی از
حکماء هنگانه است که سه ذات بیتا انهار جزوایشان دیگری نکردی و غلب آنکه وی
صاحب مرکبست چنانکه در بعض کتب مذکور شده کتاب موالید بر طریقه وجوه و حدود از

تصنیفات اوست الطیفوری المتطبب حنین بن اسحق چند کتاب از طب بوی منسوب داشته
و او را بفضل و تقدم و حذاقت ستوده و وی جد اسرائیل بن زکریا الطیفوری طبیب
فتح بن خاقانست و لقب طیفوری از آن یافت که طبیب طیفور مولی خیزران ام در
مهدی و رشید بود نزد هادی کمال منزلت و اعتبار داشت یوسف بن ابرهیم گوید
ابرهیم بن المهدی میگوید از طیفوری پرسیدم که در میان مردم شهرت دارد که موسی هادی
زمان خود را ابداً اختیار گشاده داشتی چنانکه میبایست دیگری وی را چنین نماید پس طیفوری
انکار وقوع آن نمود انکاری شدید و قسم یاد کرد که هرگز ندیده ام کسی را از هادی
خوش بوی تر و خوشگوی تر چه در خموشی و چه در تبسم پس حکایت کرد سخن طیفوری را
برای مولای خودم ابرهیم بن المهدی او نیز گفت چنین است و راست گفت طیفوری ۱۰۰
آنچه گفت حرف العین المهمله فی اسماء الحکماء العباس بن سعید الجوهری المنجم بصناعت
تسییر و حرکات و در عمل آلات ارصاد مهارتی کامل داشته و بصحبت مأمون رسیده
مأمون او را بر مباشرت رصد در جمله جماعتی که متولی این امر بودند در شماسیه بغداد
مقرر فرموده بود پس وی تحقیق مواضع بعض سیاره و نیرین کرد و زیجی بر آن ساخت
که مشهور و مذکور است نزد اهل این فن پس اول جماعتی که در ملت اسلامیه رصد کردند
او و رفیقان او بودند سند بن علی و خالد بن عبد الملک مروروذی و یحیی بن ابی
منصور و وی را چندین تصنیف است یکی کتاب زیج دیگر تفسیر کتاب اقلیدس دیگر کتاب
الاشکال التی زادها فی المقاله الاولی من کتاب اقلیدس عبد الله بن المقفع فاضلی
فایق بوده و اول کسی است در ملت اسلامیه که همت بر ترجمه کتب منطقیه گماشت برای
ابی جعفر منصور و وی فارسی النسب است الفاظ حکیمانه و مقاصد سلیمه دارد کتب سه گانه

منطقیه ارسطوطالیس اعنی قاطیغوریاس و باری رمیناس و انالوطیقا همگی را ترجمه کرده و گویند
ایساغوجی تألیف فرفوریوس را نیز ترجمه کرده و تألیفات حسنه دارد از انجمله رساله
ادب و سیاست و رساله معروفه به یتیمه در طاعت سلطان عبدالله بن المسرور النظر
غلام ابی معشر بلخی است مدتی مدید در خدمت ابی معشر گذرانیدی و از علوم وی استفاده
کردی تا مشهور شد و با وجود استادش نام وی مذکور و در رتبه تصنیف رفت و از
تصانیف وی یکی کتاب مطرح الشعاع است دیگر کتاب تحاویل سنی الموالید و کتاب
تحاویل سنی العالم عبدالله بن اماجور ابوالقسم الهروی از اولاد فراعنه است و فاضلی
نامدار بوده وی را در بیشان رتبتی والا است و تصانیف گرامی دارد زاد المسافر
کتاب الزیج المعروف بالخاص کتاب الزیج المعروف بالمرلوه کتاب الزیج البدل کتاب
الزیج البدیع کتاب زیج السند هند کتاب زیج المرات کتاب زیج المریخ علی التاریخ
الفارسی همگی تصانیف وی اند عبدالله بن محل الصیدنانی المنجم اگرچه بعلم نجامت دهند
شهرت یافته اما میل وی بکتاب بیشتر است و تصانیف دارد عبدالله بن علی النصرانی
المعروف بالدیرانذا المکنی بابی علی منجمی قدیم العهد است و در زمان خویش باین صناعت
مشهور و تصنیفات در آن داشته عبیدالله بن سهل بن نوبخت منجم از منجمین عهد مأمون
و در این صناعت کبیر القدر بوده مأمون در حق وی اعتقادی تمام داشت و نزد مأمون
کس را رتبه تقدم حاصل نشدی مگر آنکه عالمی بودی مشهور و بعد از آن مأمون و اختیار چون
مأمون چنان دید که آل امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب صلوات الله علیه از خوف منصور
و آنانکه بعد از وی بوده اند از خلفاء بنی عباس همواره باختفا میگذرانیده اند و احوال
ایشان بسبب اختفا بر عوام پوشیده مانده در باره ایشان گمانها داشتندی مانند

انچه درباره انبیا علیهم السلم باید داشت و در صفات ایشان در میان عوام مشهور
و مذکور بودی انچه شریعت آنرا روا ندارد از غلو و خروج از حد بشریت و لا خواست
تا عوام را بعقوبات و تنکیلات از آن عقاید باز آورد و ثانیا چنان دید که اقدام
بر این امر سبب زیادتی اعزاز عوام خواهد بود لاجرم درین باب رای دقیق اندیشید
و صواب چنان دید که رفع خوف نماید از ایشان تا از اختفا بیرون آیند و بر مردم
ظاهر شود ظلم ظالمین و فسق فاسقین ایشان و بدان سبب از چشم عوام ساقط گردند
و نزد مردم مذمت ایشان بمذمت استبداد آید باز با خود گفت که بمجرد امر بظهور
رفع خوف از ایشان نخواهد شد و کماکان در پرده اختفا و استتار خواهند بود پس
رای صایب آن تواند بود که یکی از ایشان را مقدم و پیشوا نام کرده وی را امام
مفترض الطاعه قرار دهیم درینصورت همگی آمن و مطمئن شده از استتار بیرون خواهند
آمد و رفته رفته انچه نزد ایشان است از حرکات موجوده در آدمیین ظاهر گردیده
عوام را معلوم خواهد شد خلاف انچه درباره ایشان اعتقاد کرده اند آنوقت
اسقاط کنیم ازآنکه اقامت کرده ایم و باز گردانیم امر وی را بجالت اولی پس این عزم
در نظر مأمون قوت گرفت و باطن امر را حتی از خواص خویش نیز پوشیده داشت و
بحسب ظاهر فضل بن سهل را گفت میخواهیم از آل علی بن ابیطالب امامی نصب کنیم چونکه
امامت را حق ایشان میدانم و در فکر آن شدند که کدام شخص را از ایشان بجهت این
امر اختیار باید کرد تا بعد از مشاورتها اجماع ایشان بر علی بن موسی الرضا علیهما السلم
واقع شد و شروع نمود فضل بن سهل در تقریر و تتمیم این امر بی آنکه از باطن اندیشه
مأمون خبری داشته باشد و در پی آن شد که اختیار نماید وقتی مناسب بیعت علی بن

١٠١

موسی الرضا علیه السلم پس طالع سرطان و بودن مشتری در آن اختیار نمود و چون عبید الله
بن سهل مذکور بران مطلع شد میگوید میخواستم تا بر ظن بیت مامون مطلع شوم قبل از انعقاد
بیعت رقعه بخدمت وی روان کردم با معتمدی از خدمه او که درین کار نزد من آمد شد میکرد
مضمون رقعه انکه این بیعت درچنین وقتی که ذو الریاستین اختیار کرده نمیباید که
تمام تواند شد زیرا که اگرچه مشتری در طالع است و در بیت شرف خویش اما سرطان برجی منقلب
و در رابع که بیت عاقبت است مریخ است و او نحس است همانا ذو الریاستین را ازین
دقیقه غفلتی روی داده پس مامون در جواب من نوشت که نیکو متفطن شده بارک الله اما
تا توانی حذر کن از آنکه ذو الریاستین برین معنی مطلع گردد و بدان البته که اگر بینم که او ازین رای
منصرف گردیده از اعلام تو خواهم دانست عبید الله مذکور گوید من نیز تا توانستم در این باب
تصویب رای فضل میکردم تا مبادا اعاده نظری کند و مطلع شود بران چه ازان غافل شده
تا امر بیعت بانجام رسانیده شد و من از شر مامون سالم بماندم عبد الله بن الطیب المکنی
بابی الفرج از اهل عراق و فیلسوفی بوده مطلع بر کتب اوایل و اقاویل ایشان و در بحث و
تفتیش و بسط قول مجتهد همت بر شرح کتب قدیمه منطق و انواع حکمت میگماشت از
تالیف ارسطاطالیس و از کتب جالینوس در طب و هرچه را متوجه شرح شدی شرحی شافی
و وافی بقصد تعلیم و تفهیم کردی حتی انکه دیده ام از اهل این شان کسی را که توبیخ و تفتیش
مینمود کتب وی را بطول مقال و شخص مذکور یهودی کم ظرفی بود که با عبارت ابن سینا
در ساخته میبود و اما من و منصفی میگوییم چرا که ابو الفرج فی الواقع احیای این علوم
نموده و بتلمذ او جماعتی رتبه تقدم یافته اند از جمله مختار بن الحسن بن عبدون که معروفست
با بن بطلان میگوید ابن بطلان مذکور که شیخ ما ابو الفرج عبد الله بن الطیب بیست سال

در تفسیر ما بعد الطبیعه فکر میکرد آنقدر که از شدت فکر مریض شد و نزدیک بهلاکت
رسید ازینجا معلوم میشود کمال حرص و غایت اجتهاد وی در طلب علم و تحقیق آن ابو الفرج
مذکور تا ما بعد سنه عشرین و اربعمائه در حیوة بود و بعضی گفته اند در سنه خمس و ثلثین و اربعمائه
وفات یافت عبد الله بن شاکر بن ابی المطهر الهمدانی الملقب بشمس الدین فاضلی کامل بوده
و در هندسه و علم نجوم یدی طولی داشته و هم از علوم ادبیه نصیبی داشت و فی اشعار فارسیه
نیکو دارد و اشعار عربیه اش نیز بی عیب اند در حدود سنه سبعین و خمسمائه در اصفهان
وفات یافت عبید الله بن الحسن المنجم المعروف بغلام زحل المکنی بابی القسم از افاضل
حساب و منجمین و از اصحاب حجج و براهین بوده در بغداد اقامت داشتی میان او و
ابی سلیمن منطقی علاقه صداقت و دوستی مستحکم بود و ابو سلیمن شکر وی بسیار گفتی و سخن
او ایراد کردی از انجمله نقل کرده اند که روزی نزد ابی سلیمن جمعی از اکابر مجتمع بودند و
سخن از علم نجوم در میان آمد همگنان میگفتند درین علوم چندان فایده نیست و احکام
آن نادرا صحیح می آید و ابو زکریا صمیری و نوشجانی و ابو الفتح و ابو محمد عروضی و مقدسی
و قومسی و غلام زحل مذکور حضار مجلس بودند و هر یک ازیشان در صناعت خود یگانه و
امام بودندی پس درین باب سخن دراز کشید و هر یک بوجهی احتجاج مینمودند و راههای
سخن مختلف شد پس نوشجانی گفت یا ایها القوم سخن مختصر کنید و مقصود نزدیک گردانید
که اطاله مانع فایده و مضل افهام است احکام صحیح است یا نه غلام زحل گفت این سوال
جوابی نیکو هست گفتند بیان کن گفت صحت و بطلان آن احکام نیز متعلق باسباب آثار
فلکیه و هر شکلی در هر زمانی مقتضائی دارد بسا باشد که شکلی اقتضای آن کند که خبری از ان
احکام مطابق واقع بر نیاید و هر قدر مبالغه در رعایت آن کرده شود و باشد که وقتی دیگر

که آن شکل زایل شده بدل و شکلی باشد که هر حکم که کرده شود و مقرون بصواب آید هر چند
استقصار دلایل و علامات کرده نشود و گاه باشد که این شکل برود و شکلی برآید که مقتضای
آن اکثریت صواب باشد از خطا یا عکس آن و گاهی بنای امر برین باشد حکمی علی الاطلاق نه بصحت
احکام و نه بخطاء آن توان نمود ابو سلیمان منطقی گفت این سخن بهترین جوابی است که درین
باب گفته شود و غلام زحل مذکور راست از تصانیف کتاب تسییرات یکمقاله و کتاب
شعاعات یکمقاله کتاب احکام نجوم کتاب اختیارات کتاب اصول مجرده هلال
بن محسن در کتاب خود ذکر کرده که ابو القسم عبید الله بن الحسن المعروف بغلام زحل
در ثالث محرم سنه ست وسبعین وثلثمائه وفات یافت عبد الرحمن بن اسمعیل بن زید
المعروف بالاقلیدسی از اهل اندلس و در علم هندسه مقدم و در صناعت منطق اهتمامی
تمام داشته او را تالیفی است مشهور که کتب هشتگانه منطق را اختصار کرده ابن اخت او
ابو العباس احمد بن ابو غانم حکایت کرده که وی از اندلس ببلاد شرق در ایام صاحب منصور
بن ابی عامر سفر کرد و در آنجا فوت شد عبد الرحمن بن محمد بن عبد الکریم بن یحیی بن واقد اللخمی
الاندلسی از اکابر زادگان اندلس است و عنایتی تمام بقرائت کتب جالینوس و مطالعه کتب
ارسطوطالیس و غیر ایشان از فلاسفه داشته در علم ادویه مفرده مهارتی کامل داشت
و آنچه کتاب دیسقوریدس و کتاب جالینوس بران اشتمال داشتند از علم ادویه مفرده
او آنها را مرتب گردانید ترتیبی نیکو و آن قریب بپانصد ورق است و در طب نیز او را
طریقه لطیفی است میگوید مهما امکن در تداوی از ادویه مفرده عدول بمرکبه نباید کرد و اگر
ضرور شود تداوی بمرکبه مقدم باید داشت قلیل الاخلاط را بر کثیر الاخلاط و از وی نوادر
در غریبه در معالجه امراض صعبه بعلاجات سهله مذکور و مشهور است زمان وی و اسطه

خامسه و محل استیطان او بلده طلیطله بوده از بلاد اندلس بنظر رسیده که ولادت
وی در ذیحجه سنه تسع وثمانین وثلثمائه بوده عبد الرحمن بن محمد بن عمر الصوفی الرازی
المکنی بابی الحسین فاضلی جلیل و کاملی نبیل بوده مصاحب عضد الدوله فنا خسرو بن شاه
بن بویه و در علم فلک مصنف کتب جلیله اصل وی از بلده فسای فارس و در ری متولد شده
عضد الدوله همواره گفتی هر وقت مردم بعلم افتخار نمایند من میگویم معلم من در نحو
ابو علی فارسی است و معلم من در زیج ابن الاعلم و معلم من در معرفت کواکب ثابته و امکنه
و مسیر ایشان صوفی از تصانیف وی کتاب کواکب ثابته است مصور که معروفست بصور
عبد الرحمن دیگر کتاب ارجوزه هم دران مطلب و آن نیز مصور است و کتاب تذکره
و مطرح الشعاعات هلال بن محسن در کتاب خود آورده که عبد الرحمن بن عمر صوفی
منجم عضد الدوله در سنه ست وسبعین وثلثمائه وفات یافت و مولدش در ری در
محرم سنه احدی وتسعین ومائتین بوده عبد الرحمن بن عبد الکریم السرخسی الطبیب وی را تقی
الدین شریف الاسلام گفتندی طبیبی است از اهل سرخس یا ساکن آن بصناعت در آن
بلده وی را بوده در وقتی که ابن الخطیب فخر الدین الرازی در حدود سنه ثمانین وخمسمائه
بعزم ماوراء النهر و بخارا وارد سرخس گردید در منزل عبد الرحمن مذکور فرود آمد و وی
لوازم اکرام و اعظام حسب المقدور در باره او بتقدیم رسانید فخر الدین خواست تا در
ازاء مردمیهای وی او را فایده رساند در شرح قانون و بیان مشکلات آن کتابی
باسم وی نوشت و در مقدمه آن کتاب وصف او کرده و وی را ثنا گفته میگوید ترتیب
این کتاب نهادم و گردانیدم آنرا بنام شیخ امام فاضل و حکیم محقق تقی الدین شرف
الاسلام سید الحکماء و الاطباء عبد الرحمن بن عبد الکریم سرخسی حراست کناد خدای بزرگوار

عمر او را زیرا که او بعد از انکه متحلی بود بعلم بسیار و فضل سرشار و طریقه فاضله رضیه
و سنت سنیه مبذول داشته بود درباره من احسان بسیار و انعام بیشمار و همواره
خاطر او متعلق باصلاح حال و فارغ بال من میبود و چه در حال اقامت من در سرخس و چه در
حال ارتحال از انجا لاجرم خواستم که این کتاب باسم او بنویسم برای سه غرض اول انکه
بسیاری ازین مباحث که درین کتاب ایراد یافته بمحاورت او تلخیص و بمباحثت با او
تنقیح و تهذیب پذیرفته دویم انکه وسیله قضاء بعض حقوق او تواند شد سیم انکه
بوثوقی که مرا بود بقوت وی درین علم و اصول آن خاصه در ابواب این کتاب و فصول
آن دانستم که او می شناسد قدر انچه استخراج کرده ام از کتب علیه و مراتب حکما از نکاتی
که در مصنفات متقدمین و متاخرین نیست و کتاب احدی از سابقین و لاحقین بر آنها
مشتمل نه عبد الودود الطبیب اصل وی از بلنسیه از بلاد اندلس است از انجا بعراق
و خراسان هجرت کرده نزد سلطان عصر سلطان محمد بن ملکشاه معروف گردید و او ست
انکه بعضی از اهل عصر در باره وی این دو بیت گفته و تضمین شعر متنبی نموده عبد الودود
الطبیب طبه حسن ٭ امنا و ایسر ما قاسیت ما قتلا ٭ لولا تطببه فینا لما وجدت ٭ ید المنایا
الی ارواحنا سبلا عبد السلم بن عبد القادر بن ابی صالح بن جنگی دوست بن ابی عبد الله
الجیلی البغدادی وی را رکن خوانندی از خانواده تصوف و تعبد و جد وی مشهور است
عبد السلم مذکور علوم اوایل خوانده و آنرا نیکو فرا گرفته و کتب بسیار ازین علوم جمع
کرده بود و درین شیوه شهرت تمام داشت در ایام ناصر خلیفه رتبه اعتبار و تقدم یافت
و از انجهت محسود بعضی از اشرار گردید لاجرم در مقام ثلب و عیب وی شدند و گفتند وی
از اصحاب تعطیل مرجعش درین مذهب اقوال فلاسفه است پس جماعتی را بر وی و کتابهای

وی موکل گردانیدند بسیاری از علوم قوم در کتب وی موجود یافتند پس بامر خلیفه کتابهای
وی را بموضع معروف برجه برده در حضور مردم بسوزانیدند و عبید الله التیمی البکری را
که معروف بابن المارستانیه بود حاضر گردانیده منبری بساختند پس عبید الله بمنبر
برآمده خطبه باداء رسانید و دران خطبه فلاسفه را و هر کس را که بقول ایشان قایل است
لعنت نموده همین عبد السلم معروف بر کن را ببدی یاد کرده بیرون می آورد او لای
یک از کتابهای او را و مصنفش را مذمت بلیغ مینمود پس می انداخت آنرا از دست
کسی که آنرا در آتش انداز خبر داد مرا حکیم یوسف سبتی سراییلی گفت در آن وقت برسم
١٠٣ تجارت در بغداد بودم بآن مجمع حاضر شدم ابن المارستانیه را بر منبر دیدم و سخن
او می شنیدم تا انکه کتاب هیات ابن هیثم بدست گرفت و اشاره بدایره که تشکیل
افلاک بدان شده بود میکرد و میگفت انیست داهیه دهیا و نازله خفا و مصیبت عمیا
و بعد از اتمام این کلام آنرا برهم درید و انداخت باتش از ینجا دانستم که مردیست جاهل و انچ
میکند از روی تعصب است زیرا که در هیات کفری نیست بلکه همه راههای ایمان باتفاق
معرفت قدرت الهی است عز و جل باجمله رکن عبد السلم مدتی بعقوبت در سجن بماند تا انکه
در ربیع الاول سنه تسع و ثمانین و خمسمایه خلاص یافت و انچه از وی رفته بود عود کرد و بعد
طویل بعد از آن نیز زندگانی یافت عبد الرحیم بن علی بن المرزبان الطبیب المکنی بابی احمد قاضی
بوده از اهل اصفهان عالم هم بعلوم شرعیه و هم بعلوم طبیعیه در دولت آل بویه تقدم تمام
یافت و قضای تستر و خوزستان بوی مفوض شد و تولیت بیمارستان مدینة السلم نیز بوی
مرجوع بود و همواره برین احوال زندگانی میکرد تا در جمادی الاولی سنه ست و تسعین و ثلثمایه
در تستر وفات یافت عبد الحمید بن واسع المکنی بابی فضل بعلم حساب عالم و دران شیوه متفکر

بوده او را ابن الترک الجبلی خواندندی و مکنی بابی محمد نیز بود تصانیف مشهوره در علم
حساب دارد از انجمله است کتاب الجامع فی الحساب و آن مشتمل بر شش کتابست دیگر
نوادر الحساب و خواص الاعداد و علی بن عبد الرحمن بن یونس بن عبد الاعلی از یاران
و اصحاب شافعی با وجود اینها علی مذکور از مختصین بعلم نجوم است و از ادبیات و شعریات
نیز بهره مند بصحبت حاکم بامر الله اختصاص یافت و رصدی کرده زیجی بران رصد برای
وی تالیف نموده و در نظر داشته که زیج جامع کبیری تحریر کند که از آن دانسته شود انکه
صاحب آن اعلم ناس بوده بحساب و تسییر علی بن اماجور و اسم پدرش اماجور بوده و آن همزه
نیز گفته اند یکی از علماء نجوم و حرکات کواکب و از اصحاب عمل ارصاد است ارباب این
صناعت بقول میکنند علی بن ربن الطبری الطبیب المکنی بابی الحسن در صناعت طب فاضل و
در طبرستان بخدمت ولاة انجا اختصاص میداشته و از علوم حکمیه فن طبیعیات را
ورزیده بود در طبرستان فتنه روی نمود از انجا بری رفت محمد بن زکریا رازی
انجا بخدمت وی رسیده و علم بسیار از وی استفاده نمود پس از انجا بسر من رای
رفت و مقیم شد و کتابش مسمی بفردوس الحکمه را انجا تصنیف نمود و آن کتابیست نیکو
بر وجهی لطیف تالیف یافته جمله آنرا هفت نوع کرده مشتمل بر سی مقاله و مقالات مذکوره
سیصد و شصت کتاب شده دیگر کتاب تحفة الملوک و کتاب کناش الحضره و کتاب
منافع الاطعمه و الاشربه و العقاقیر جمله تصنیفات وی اند محمد بن اسحق الندیم اورا در
کتاب خود مذکور ساخته و گفته ابو الحسن علی بن ربن و وی ابن سهل طبریست و ربن
لقب است سهل مذکور را زیرا که سهل ربن یهودان یعنی مقتدی و معلم ایشان بوده چنانکه
در عرف را رگذشت مع ذلک کاتب با زیار قارن بود چون بر دست معتصم اسلام

آورد

آورد مرتبه تقرب یافت و فضل او ظاهر شد بعد از معتصم متوکل نیز وی را از ندما خودش
گردانید علی بن العباس المجوسی طبیبی است فاضل کامل اصل وی از فارس اخذ علم از شیخی
از اهل فارس معروف بابی ماهر نموده و بمطالعه و مجاهده بر تصانیف متقدمین اطلاع کرده
از برای عضد الدوله کتابش مسمی بملکی تصنیف اوست و فی الحقیقه کتابی جلیل است مشتمل بر
علمی و عملی بترتیبی نیکو میل مردم در آن عهد بمدارست آن کتاب بود و طلبه ملازم آن بودند
تا انکه قانون ابن سینا ظهور یافت انوقت ملکی اندک متروک ماند و ملکی در قسم عملی
ابلغ است از قانون و قانون در علمی اثبت علی بن احمد بن سعید بن حزم بن غالب بن
صالح الاندلسی المکنی بابی محمد پدران وی از یکی از قرای اقلیم زاویه بوده اند از کوره ١٠٥
لبله از غربی اندلس لیکن او و پدرش منتقل شدند بقرطبه و انجا ساکن شدند و انجا برتبه
اعتبار تمام و جاهی عریض رسیدند پدرش احمد بن سعید یکی از عظما و از وزراء منصور
محمد بن عبد الله بن ابی عامر بود و بعد از منصور وزارت پسرش مظفر بن منصور نیز کرد
اما پسرش ابو محمد مذکور چندی بوزارت عبد الرحمن المستظهر بالله بن هشام بن عبد الجبار
بن عبد الرحمن الناصر لدین الله اشتغال نمود و عاقبت آنرا پس پشت انداخت و روی بر
روی قرارت علوم و تتبع اخبار و آثار آورد و اعتنا نمود بعلم منطق و کتابی در آن تالیف
کرد و آنرا کتاب التقریب لحدود المنطق نام نهاد و بسط سخن کرد در تبیین طرق معارف و
در هر باب امثله فقهیه ایراد نمود و در بعض اصول منطق مخالفت کرد با ارسطو واضع منطق
مخالفت کسی که فهم غرض او نکرده باشد ازین روی کتاب او کثیر الغلط و بین السقط
برآمد بعد ازینها دیگر باره در تحصیل علوم شرعیه و استکثار از ان توغل نمود چندانکه رسید
از آنها بمقداری که نرسیده کسی هرگز از اهل اندلس قبل از وی بانمقدار و تصنیف کرد در آنها

تصانیف شریفه متعدده بیشتر آنها در اصول فقه و فروع آن موافق مذاهبی که مختار او بوده
و آن مذهب داود بن علی بن خلف اصفهانی و موافقان اوست از اهل ظاهر ابو رافع
فضل بن علی مذکور گوید که تصانیف پدرم ابی محمد در فقه و حدیث و اصول و تاریخ و نحل
و ملل و ادب و غیر اینها قریب چهارصد مجلد بود مرقوم کرده بود بر هشتاد هزار ورق
کاغذ و او را نصیبی وافر از نحو و لغت و قرض شعر و خطابت بوده در آخر رمضان
سنه اربع و ثمانین و ثلثمایه متولد شد و در سلخ شعبان سنه خمسین و اربعمائه وفات
یافت علی بن احمد العزابی الموصلی حساب و هندسه نیکو دانستی و کتب بسیار نزد او
جمع آمده بود و خلقی برای استفاده علوم و انتساخ آن کتب نزد وی اجتماع کردندی در
سنه اربع و اربعین و ثلثمائه فوت شد شرح کتاب جبر و مقابله ابی کامل شجاع بن اسلم
حاسب مصری و کتاب اختیارات و چند کتاب دیگر در نجوم تصنیفات وی اند علی
بن عبد الله بن ماجور مردی فاضل بوده پدرش وی را تهذیب و تادیب کرده از
افاضل گردانید و وی را تصنیفات است علی بن احمد الانطاکی مکنی بابی القاسم المجتبی
در بغداد اقامت داشت و از اصحاب عضد الدوله و از مقدمین حضرت او بود در علم
عدد و هندسه مسلم الثبوت و در سایر علوم اوایل نیز مشارکتی نیکو داشت فصیح اللسان
و عذب البیان کتاب التخت الکبیر فی الحساب الهندی و کتاب الحساب علی التخت بلا محو و کتاب
تفسیر الارثماطیقی و کتاب شرح اقلیدس و کتاب استخراج التراجم و کتاب الموازین العددیه
و کتاب الحساب بلا تخت همه تصانیف وی اند هلال بن محسن در تاریخ خود میگوید در سنه
ست و سبعین و ثلثمایه ابو القسم علی بن احمد انطاکی حاسب مهندس وفات یافت
علی الملقب بالوفی طبیبی مذکور و عالم بصناعت طب بوده مسایل حنین بن اسحق را در طب تفسیر

نیکو

نیکو نوشته و نقل کرده اند که وی میگفته قادر بر تفسیر نمیباشم مگر در حال مستی و این قضیه
نادر است و سبب آن حکمت که شدت برودت دماغ باشد یعنی چون بخار نبیذ گرم شود
بحرکت آید و بر فصل قادر گردد علی بن الحسن العلوی المعروف بابن الاعلم صاحب الزیج
المکنی بابی القسم سیدی بوده عالی نسب عالم بعلم هیأت و تسییر و در عصر خود مشهور و
مذکور نزد عضد الدوله در کمال تقدم و تکرم میزیست و ملک اختیارات و انواع تسییرات
بر موجب رای و اشارهٔ وی عمل نمودی و زیج مشهور که عمل اهل زمان وی و بعد از آن
نیز الی زماننا هذا بران بوده و هست بوی منسوبست اما بعد از وفات عضد الدوله مرتبت
او نقصان پذیرفت و صمصام الدوله بن عضد الدوله با وی چنانکه او میخواست در نیامد
لاجرم از ایشان انقطاع گزید و در شهور سنه اربع و ستین و ثلثمائه بگذاردن حج بیت الله ۱۰۶
الحرام روان شد و حین معاودت در منزل معروف بغیلیه یوم الاحد ثامن محرم سنه خمس
و سبعین و ثلثمائه وفات یافت علی بن الراهب طبیب متقی عباسی بوده بسیار کبیر القدر و
متقی وی را بغایت مکرم و محترم میداشت او و بختیشوع و انوش و ثابت بن سنان بن ثابت
بمشارکت یکدیگر طبابت متقی کردندی علی بن ابرهیم بن بکس المکنی بابی الحسن از مهرهٔ فاضل
اطبای بغداد بود و این صناعت را بکمال اتقان و محکمی داده و در وقتی که عضد الدوله در بغداد
بیمارستان بنا نهاد و اطبای آفاق را جمع کرد بیست و چهار طبیب جمع آمدند یکی از ایشان
ابو الحسن مذکور بود درس گفتی و طلبه را افاده نمودی اما چون مکفوف البصر بود تصانیف
از وی کمتر انتظام یافت مگر رسالهای مختصر پدرش اکثاشی است میان صغیر و کبیر هلال بن
محسن صابی در کتاب خود آورده که در ذی قعده سنه اربع و تسعین و ثلثمائه ابو الحسن علی بن
ابرهیم بن بکس وفات یافت و عارف و حاذق بود و از کتب کثیری را خوانده و مطالعه

نموده بود و بعد از خود مثل خودی نگذاشت لیکن نابینا بود هرگاه میخواست حال رنگ و
روی بیماران و ابوال ایشان بداند اعتماد میکرد بر بعضی از شاگردان خویش و فکر و فهم
وی بایستی که در حال ستی باشد و جز بستی کاری نتوانستی و با این مناقضه در علم و عمل مبرز تق
بود علی بن اسمعیل الجوهری المکنی بابی الحسن وی را علم الدین بغدادی خواندندی و گاهی از
وی بر رکاب سالار نیز تعبیر کردندی در علم و ذکا و فهم علم و در هندسه و ریاضیات مسلم
ظرافت و فضیلت با یکدیگر جمع داشت تحفهای لطیفه و ظرفهای شریفه از اعمال و صنایع
او در دست مردم موجود است شعری فایق دارد و ادبی رایق این دو بیت از اشعار
اوست ✿ تحسن با فعالک الصالحات ✿ ولا تعجبن بحسن بدیع ✿ فحسن النساء جمال الوجوه
وحسن الرجال جمیل الصنیع ✿ و نیز مراو راست ✿ فلا تحسبوا انی تغیرت بعدکم ✿ عن العهد
لاکان المغیر للعهد ✿ غرامی غرامی والهوی ذلک الهوی ✿ ووجدی بکم وجدی و ودی بکم
ودی ✿ ولیس محبا من یدوم وداده ✿ مع الوصل لکن من یدوم مع الصد علی البطیط الادیب
در دولت خماریه بطب تحصیل معاش میکرد و وی را شعری و ادبی نیز بوده این دو بیت از
اشعار اوست ✿ یا خجلة الحسن هب لی منک احسانا ✿ انی احبک اسرارا و اعلانا ✿ اصبحت
عبدک لا ابغی بکم بدلا ✿ ولا احب سواک الدهر انسانا علی بن النضر المعروف بالادیب
در صعید اعلی مصر بفضل اشتغال داشت و در علوم اوایل و ادب قدر اعلی و قدح معلی ورا
بوده نظم و نثر کلامش چون آوازه نامش همه جا رسیده و دو دیده ابوالصلت در رساله
که در احوال منجمین مصر و معایب ایشان نوشته میگوید امروز منجمان مصر مانند اطباء ایشان
سر بسر کدام را که اعلم و اکمل دانند پیش از آنکه زایچه بکشد و مراکز تقویم تواند کرد
گمان مبر و اما تنجیم و معرفت اسباب علل و مبادی اول هیچیک از ایشان نیست که باین درجه

ترقی کرده باشد یا آهنگ این منزلت داشته بود یا درین هوا پر زند یا باین صو
خواهد خود را روشن کرده اند مگر قاضی ابوالحسن علی بن النضر المعروف بالادیب که او
از افاضل زمان و از حسنات ایام است هم صاحب ادب بسیار و هم عالم بعلوم شتی
فضلش باهر و نثرش رایع و نظمش بدیع و در سایر اجزاء حکمت وی را یدی طولی و تبحر
علیا وقتی از اوقات بقاهره آمده از وزیر عهد که ملقب بود بالملک الافضل ابن امیر
الجیوش التماس شغلی و عملی میکرد اما نومید باز گشت و سعیش نفعی نبخشید قصیده گفت در
عتاب زمانه و شکایت خیبت و حرمان این چند بیت از آنجمله است ✿ بین التعزز و
التذلل مسلک ✿ بادی المنار لعین کل موفق ✿ فاسلکه فی کل المواطن واجتنب ✿ کبر الابی
وذلة المتملق ✿ ولقد جلبت من البضایع خیرها ✿ لاجل مختار و اکرم منتق ✿ و رجوت ۱۰۷
خفض العیش تحت ظلاله ✿ لابد ان نفقت وان لم تنفق ✿ فلبستها بالیقین ولم احق
ان الزمان بما سقانی مشرقی ✿ لا فارعن الدهر دون مرتقی ✿ و حرمت عز النصر ان لم
اصدق علی بن احمد بن علی المکنی بابی الحسن المعروف بابن هبل در بغداد تولد و نشو و نما
یافته ادبیات و طب آنجا تحصیل نمود پس باذربایجان رفت و در بلده اخلاط اقامت
نمود و با حاکم آنجا معروف بشاه ارمن بپیوست و متطبب وی شد مردم آنجا از علوم
وی مستفید شدندی عاقبت از وی مفارقت نمود بسبب آنکه بعضی از طشت داران در
وقتی که طبیب ملاحظه قاروره ملک می نمود او را گفت ایها الحکیم چرا نمی چشی حکیم در جواب
خاموش شد بعد از آن در خلوتی او را گفت که آنچه امروز گفتی اصلی از گفته دیگری داشت یا
آنکه بخاطر خودت رسید گفت نه کی نکته بود مرا بخاطر رسید چون شنیده ام که چشیدن
قاروره از شروط آزمون آنست حکیم گفت در واقع چنین است اما در هر مرضی لازم نیست

لیکن تو خوب نکردی که این سوال کردی زیرا که اگر ملک بشنود بسا باشد کمان کند که من
در خدمت او تقصیری میکنم و بعد از ین قضیه در فکر مفارقت شد و از عاقبت این امر اندیشه
کرد و طشت دار را باحسان راضی میداشت تا دیگر مثل آن سخن فضول ننماید عاقبت ملک الظاهر
تدبیر از انجا با مال بسیار بموصل مراجعت نمود و تا حین وفات مقیم آن خطه بود و عمری دراز
یافت چندانکه از حرکات ضروریه فرو ماند و دو سال قبل از وفات ملازم منزل خویشتن بود
مردم برای درس و قرارت نزد وی تردد کردندی کسی او را از مولد وی سوال کرد گفت در
باب الازج بغداد ثالث و عشرین ذی قعده سنه خمس عشره و خمسمائه و وفاتش در موصل
ثالث عشرین محرم سنه عشر و ستمائه واقع شد وی را کتابی است در طب آنرا مختار نامیده
و من آنرا دیده ام در چهار مجلد و غیر آن نیز تصانیف دارد علی بن نقطان السبتی طبیب و
شاعر و ادیب بوده اصل وی از بلده سبته است چنانکه بعض معاصرین وی ذکر کرده اند
گفته است که از سبته در سنه اربع و اربعین و خمسمائه ببلاد مصری آمد و از انجا بیمن رفت
و عراق و سایر آفاق مشرق را سیر نمود و وی را قصیده ایست در مدح وزیر جواد
جمال الدین ابی جعفر محمد بن علی بن ابی منصور اصفهانی وزیر موصل و چند بیت از ان قصیده اینست
اخوانن ما خلقت عن کرم العهد ∴ فیالیت شعری هل تغیرتم بعدی ∴ فکم من کؤوس قد
ادیرت بودکم ∴ فهل لی کاس منکم دار ∴ احن الی مصر حنین متیم ∴ بها مستهام القلب
محترق الکبد ∴ اراهم بلحظ الشوق فی کل بلدة ∴ کانهم بالقرب منی او عندی ∴ ولو ان
طعم الصبر جرعت فیهم ∴ لفضلته للحب فیهم علی الشهد ∴ فکم قد قطعنا من مفاوز بعدهم ∴
وخضنا بها الصعب المرام من الوجد ∴ الی ان وصلنا الموصل الآن فانتهت ∴ بنا بکمال
الدین راحلة القصد علی بن احمد بن علی بن محمد الواسطی المکنی بابی الحسن در تحصیل علوم ادب

مساعی جمیله مبذول داشته در علوم نجوم یگانه شد پس از واسط ببغداد رفت و مقیم
شد و در ربیع الآخر سنه اثنی عشره و ستمائه وفات یافت علی بن علی بن ابی علی السیف
الآمدی از اهل آمد بعد از خمسین و خمسمائه در آمد متولد شد و بر مشایخ بلد خویش فقه شافعی
قرارت کرد و از انجا بعراق آمد و مدتی انجا بتحصیل اشتغال نمود و از ابن منی علم جدل
و مناظره اخذ کرد و علوم اوایل از جماعتی از نصارای کرخ و یهودان انجا اخذ نمود و
بدان تظاهر میکرد و فقها از وی دوری میکردند و وی را ببد اعتقادی منسوب می
داشتند پس از عراق بمصر رفت و در مدرسه که شهاب طوسی مدرس انجا بود نزول کرد
و شروع نمود انجا در اظهار تصانیف که در علوم اوایل نموده بود و مردم بروی میخواندند
آنها را و نیز تصنیفی که در اصول فقه نموده بود پس از مصر بشام رفت و دمشق را محل سکونت
گزید و در مدرسه از مدارس انجا متولی امر تدریس شد و بر ین حال میزیست تا در سنه احدی
و ثلثین و ستمائه سالی که ملک کامل بر بلده آمد مستولی شد از تدریسی که ملک کامل بوی تفویض
نموده بود معزول گردید سبب آنکه ملک کامل را بعد از فتح آمد معلوم شد که صاحب آمد سیف را
تکلیف انتقال از دمشق آمد و تولیت قضا را انجا نموده این معنی بر خاطر ملک گران آمد که چرا
مضمون مراسله را از ملک اخفا نموده از ین سبب وی را از تدریس عزل نمود بعد از چند
ماه که مقیم منزل خویش شده بود وفات یافت تصانیف وی همگی مرغوب اند از انجمله
است کتاب الباهر فی علم الاوایل پنج مجلد کبیر کتاب ابکار الافکار فی اصول الدین چهار
مجلد کتاب الحقایق فی علوم الاوایل سه مجلد کتاب المواخذات علی فخر الدین فی شرح الاشارات
یک مجلد عمر بن الفرخان الطبری المکنی بابی حفص یکی از رؤسا و مترجمین است و در علم حرکات ۱۰۸
نجوم و احکام آنها از محققین ابو معشر بلخی گوید عمر بن فرخان طبری عالم بود و حکیم و یحیی بن خالد

بن برمک اتصال و اختصاص داشت عاقبت از و منقطع و بفضل بن سهل پیوست و در مولد
جعفر بن یحیی میان قمر و مریخ چند درجه بوده عمر مذکور آنرا در دوازده ضرب کرده احکام
صحیحه از آن استنباط نموده و هیچ یک از منجمین مثل این عمل متفطن نشده بودند تا وقتی که او
بادی این امر شد و درست برآمد باز ابو معشر در کتاب مذاکرات آورده که ذوالریاستین
فضل بن سهل وزیر مأمون عمر بن فرخان را از بلاد طبرستان طلبید و وی را بخدمت مأمون اتصال
داد و او ترجمه نمود کتابهای بسیار در علم نجوم و غیر آن از فنون فلسفه از الجمله کتاب تفسیر
چهار مقاله بطلمیوس از نقل یحیی بن بطریق و کتاب محاسن و کتاب اتفاق فلاسفه و اختلاف
ایشان در خطوط عمر بن محمد بن خالد بن عبد الملک المرورودی وی را زیجی است مختصر که
بنای آن بر مذهبی نهاده که جدش خالد بن عبد الملک را ظاهر شده بود در وقتی که او و
سند بن علی و یحیی بن ابی منصور و عباس بن سعید جوهری بامر مأمون متولی رصد شده
بودند و عمر مذکور خود نیز در عداد اصحاب رصاد است و کتاب تعدیل الکواکب و کتاب
صنعت اصطرلاب مسطح تصانیف وی اند عمر بن عبد الرحمن بن احمد بن علی الکرمانی
القرطبی الاندلسی المکنی بابی الحکم از جمله راسخین در علم عدد و هندسه است از بلاد مغرب
بدیار مشرق رحلت نمود و بجزیره از جزایر رسید و آنجا بطلب طب و هندسه مشغول گردید
پس باندلس مراجعت کرد و در مدینه سرقسطه متوطن شد و رسایل اخوان الصفا را با خود آورد
و قبل از وی کسی آن رسایل را ببلاد اندلس نبرده بود و وی را در طب تجربتهای نیکو و در داغ
کردنها و بریدنها و شکافتنها از اعمال طبیه تصرفهای پسندیده است عاقبت در سرقسطه
در سنه ثمان و خمسین و اربعمائه وفات یافت نود سال متجاوز زندگانی کرد عمر
بن احمد بن خلدون الحضرمی الاشبیلی الاندلسی المکنی بابی مسلم از اشراف و اکابر مدینه اشبیلیه است

در علوم فلسفه متصرف و در هندسه و نجوم و طب مشهور بوده و در اصلاح اخلاق متشبه
بفلاسفه زیستی در سنه تسع و اربعین و اربعمائه وفات یافت عمر الخیام در علوم
یونان علامه زمان و امام اهل خراسان بوده در طلب احد دیان سعی و کوشش تطهیر
حرکات بدنیه و تنزیه نفس انسانیه نمودی و در التزام سیاسات مدنیه بر موجب
قواعد یونانیه مبالغت فرمودی متأخرین صوفیه بر ظواهر کلام او در اشعار اقتصار کرده
آنرا بر طریقه خویشتن حمل نموده اند و در مجالس و خلوات مادهٔ محاورات و محاضرات
میگردانیده اند ولیکن بواطن آنها ماراند شریعت را گزنده و غلی چند اند بر غش و غل
مشتمل بعد از آنکه اهل عصر قدح در دین وی کردندی و مکنون سر او آشکار گردانیدندی
بر نفس خویشتن بترسید و عنان خامه و زبان از امثال آن سخنان باز کشید و عازم ۱۰۹
حج بیت الله شد و چون ببغداد رسید اهل طریقه او از معتقدان علوم اوایل سوی وی
تردد و آمد شد آغاز نهادند اما او و ایشان را بخود راه نداد و بعد از گذاردن حج
ببلد خود معاودت نموده در کتمان اسرار باظهار عبادات و شعار مردم دیندار مبالغت
نمود در علم حکمت و نجوم بیقرینه بود چنانکه بوی مثل زدندی این چند بیت از اشعار
عربیات اوست ⁂ اذا رضیت نفسی بمیسور بلغة ⁂ یحصلها بالکد کفی و ساعدی ⁂
امنت تصاریف الحوادث کلها ⁂ فکن یا زمانی موعدی و مواعدی ⁂ الیس قضی
الافلاک فی دورها بان ⁂ تعید الی نحس جمیع المساعد ⁂ فیا نفس صبرا فی مقیلک انما ⁂ تخر
ذراه بانتقاض القواعد عیسی بن علی بن عیسی بن داود الجراح المکنی بابی القسم از قرون
متعدده امام وقت خود بوده حدیث بسیار شنیده و روایت کرده و مجالس روات
وی اکابر ناس حاضر میشده اند در علوم اوایل یدی طولی داشته علوم منطق و بسیاری از

عقلیات بر یحیی بن عدی خوانده و در هر فن از فنون مفید مجید و مناظری محقق گردیده
و من دیده ام نسخه از سماع طبیعی که آنرا نزد یحیی بن عدی میخوانده و یحیی آنرا شرحی در
غایت خوبی و جودت کرده بود و عیسی مذکور بر حواشی آن بخط خود سخنانی که در حال
قرائت بخاطرش میرسیده نوشته خطی بود در کمال مشابهت بخط ابن مقله و نسخه مذکوره
در ده مجلد بزرگ بود و بعد از وی این نسخه بدست جورجیس نیرودی افتاده آنرا شرح
تامسطیوس محشی گردانیده بود و عیسی بن علی مذکور در دولت عباسیه برتبه کتابت بعض
خلفا ترقی نمود و عاقبت در بغداد در سلخ ربیع الآخر سنه احدی و تسعین و ثلثمائه وفات
یافت عیسی بن زرعة بن مرقش بن زرعة بن یوحنا النصرانی المنطقی المکنی بابی علی در علم منطق
و فلسفه یکی از مقدمین و از اکابر نقله و مترجمین بوده در سنه احدی و ثلثین و ثلثمائه در
بغداد متولد شد و تصانیف او بدینموجب است اختصار کتاب ارسطوطالیس در بیان قدر
معمور از زمین کتاب اغراض کتب منطقیه ارسطوطالیس کتاب معانی ایساغوجی یکمقاله کتاب
در عقل یک مقاله لیکن بعربی در نیامده و اما کتبی که او از سریانی بعربی نقل نموده کتاب الحیه
یکمقاله کتاب حیوان ارسطوطالیس کتاب منافع اعضاء الحیوان بتفسیر یحیی نحوی کتاب سوفسطیقا
کتابی در اخلاق که مصنفش معلوم نبوده کتاب مقالات خمس از کتاب نیقولاوس در فلسفه
ارسطوطالیس هلال بن محسن بن ابراهیم در کتاب خود آورده که در شعبان سنه ثمان و سبعین
و ثلثمائه ابوعلی بن زرعه نصرانی منطقی وفات یافت عیسی بن اسد النصرانی العراقی از
تلامذه ثابت بن قرۀ حرانی و تلمیذ او در فنون حکمت فایق و بارع گردیده و در عمل نقل
و ترجمه از سریانی بعربی خبرتی تمام داشته و هر چه را او مباشر نقل شده در حضور استادش
ثابت بن قره بوده عیسی بن اسد از اطبای متقدم است تصانیف متعدده در طب دارد

از انجمله

از انجمله است کتاب قوی الاغذیه کتاب من لا یحضره الطبیب و در معالجات طریقه نیکو
داشته از کتاب الاغذیه او استدلال بر حسن طریقه او درین صناعت میتوان کرد
عیسی بن قسطنطین الطبیب المکنی بابی موسی از افاضل اطبا زمان در بست و صاحب تصنیف
عیسی بن ماسرجیس از اطبا بوده کتاب الالوان و کتاب الروایح و الطعوم تصنیفهای وی اند
عیسی بن علی از تلامذۀ حنین است فاضلی مذکور و مصنفی مشهور بوده کتاب تذکرة الکحالین
تصنیف اوست و اطبا را این نوع در ازمنه بعد از وی بنای اعمال بر کتاب او نهاده اند
کتاب المنافع المستفاده من اعضاء الحیوان هم از مصنفات اوست عیسی بن یحیی بن
ابرهیم وی نیز از تلامذۀ حنین و از افاضل ناقلین و مترجمین از یونانی بسریانی است و در ۱۱۰
علم طب صاحب تصانیف عیسی بن صهاربخت طبیبی از اهل جندیسابور و در وقت خویش معروف
و مشهور و صاحب تصنیفات بوده در وقتی که منصور جورجیس را از جندیسابور طلب
فرمود بعد از انکه او را بسبب مرض رخصت داده بود که بوطن خویش رود چنانکه در ترجمه
جورجیس مذکور شد و چون جورجیس بعد از صحت بسبب انکه از بام افتاده بود نتوانست
بخدمت منصور معاودت نماید ابرهیم نامی را در عوض خویش با عریضه معذرت بخدمت
بخدمت منصور روان گردانید پس عیسی مذکور به تنهایی مباشرت بیمارستان جندیسابور
مینمود بعد از انکه بشارکت ابرهیم مذکور مباشر میبود عیسی بن شهلا از جندیسابور
وی نیز از تلامذۀ جورجیس بن بختیشوع است و در ترجمۀ جورجیس گذشت ذکر آوردن جورجیس
او را با خود در وقتی که منصور او را از جندیسابور طلبیده بود و در وقتی که جورجیس مریض
شد و رخصت معاودت بوطن استدعا کرد همین تلمیذ مذکور را در خدمت منصور گذاشت
پس شروع کرد عیسی مذکور دست بفساد و اذیت مردم برآورد و بر اساقفه و مطارنه و

از ایشان رشوه تنها میخواست و در وی شرارتی و طمعی میبود و چون منصور را سفری روی
داده بنزدیکی نصیبین رسید عیسی مذکور خطی ببطران انجا نوشت و از آلات کنیسه چیزهای
قیمتی گرانبها انچه میدانست از وی طلب ارسال آنها کرد و بر ترک اجابت تهدید و توعید
نمود و مکتوب خود نوشت که امروز همه امور سلطان در دست منست اگر میخواهم بیمارش
میدارم اگر میخواهم شفا میدهمش بطران را چون چنین نوشته بدست افتاد تدبیرها کرد
و حیلها اندیشید تا آنرا بنظر ربیع که حاجب خلیفه بود رسانید و وی را بر صورت حال مطلع
گردانید ربیع همان نوشته را بخدمت خلیفه برد و حقیقت حال معروض داشت پس منصور فرمود
تا جمیع اموال عیسی مذکور را گرفته تادیب و اخراج نمودند و ثمرهٔ شرارت وی هم بوی عاید
گردید عیسی الطبیب البغدادی المعروف بسوسه در ایام مقتدر و از اطبا بغداد بوده و زیدان
قهرمانه را خدمت طبابت کردی و قبل از ان خدمت ابن الفرات و بعد از ان خدمت سلیمان بن
ابو الحسن وزیر نمودی رقاع و عرایض که نزد وزرا جمع شدی برداشتی و از آنها انچه منفعت
و قیمت مردمان بودی بقهرمانه رسانیدی تا بر خلیفه عرض کرده شود عیسی بن الحکم از
اهل دمشق است و در زمان رشید بوده از علم طب نصیبی وافر داشته بر دقایق آن مطلع و مستحضر
و بطرق معالجات نیک بینا و مستبصر یوسف بن ابرهیم مولی ابرهیم بن المهدی میگوید
بدمشق رسیدم و بمنزل عیسی بن الحکم فرود آمدم و نزله صعبی داشتم و او مرا غذاهای لذیذ
و آب برف میداد و من بر فعل انکار داشتم و میگفتم اینها نزله مرا مضر است و او حیلها و
بهانه میکرد و میگفت من بهوای بلد خود عالم و این غذاها در عراق مضرند و در دمشق نافع اند
من نیز هر غذا که او میداد تغذی میکردم و چون از دمشق بیرون آمدم او نیز بمشایعت بیرون
آمد و چون رسیدیم بموضع معروف براهب که انجا مفارقت خواستی کرد مرا گفت برای

تو طعامی مهیا کرده ام که در راه با تو میبوده باشد بر خلاف طعامها که در منزل من میخوردی
و از امروز امر میکنم تو را که آب سرد اصلا نیاشامی پس من وی را ملامت کردم بر انکه
در مدت مرا از اغذیهٔ مضره و آب سرد چرا منع نمیکردی در جواب گفت لایق بحال عقلا
نیست که با میهمان خود التزام قواعد طب مینموده باشند باز یوسف بن ابرهیم میگوید عیسی
بن الحکم در ان مشایعت گفت و آخرین سخنی بود که میان من و او گذشت انکه پدرم در حین فوت
صد و پنج سال زندگانی کرده بود و اصلا شکنجی و چینی در روی وی بهم نرسیده و آب و صفای
چهره اش باقی و برقرار بود و سبب اینها چند چیز بود که او پیوسته مرعی داشتی تو نیز بران
طریقه عمل کن یکی انکه هرگز گوشت قدید نخوردی دیگر انکه بعد از حمام دست و پای بآب سرد ۱۱۱
نشوی این دو امر را ملتزم باش که بآن منتفع میشوی انشاء الله تعالی عیسی بن یوسف از
از اطبای قاهر عباسی و ثقه و مشیر و سفیر میان او و وزراء او بوده و در طبابت خلیفه
همین سنان بن ثابت باوی مشارکت مینموده و با کمال تقدم و اختصاص که سنان را نزد
خلیفه بود باز بر تبه تقدم و اختصاص عیسی نبود عیسی التفلیسی الطبیب از اطبای سیف الدوله علی
بن عبد الله بن احمد بوده مقرر بود که چون سیف الدوله طعام خوردی بیست و چهار طبیب حاضر باشند
در میان ایشان کس بود که دو مرسوم میگرفت برای انکه متعاطی دو علم بود و کسی دیگر سه مرسوم
میگرفت بجهة سه علم و در جملهٔ ایشان عیسی مذکور از آنان بود که سه مرسوم میگرفت یکی برای
نقل از سریانی بعربی و دو دیگری برای دو علم دیگر عطارد بن محمد الحاسب دانش انواع علوم
هندسه و هیات در وقت متقدم بوده کتاب ترکیب الافلاک و کتاب المرایا المحرقه
تصنیفهای اویند عبدوس بن زید صاحب التذکره از حذاق اطبا و بعلاجات امراض
خبیر و دانا جمیل اللطیفه برای سرعت برء انگشتی وقتی که قاسم بن عبد الله را در حیوة پدرش

مرضی حاد در فصل تموز و قولنجی صعب عارض شد جهد و سعی بن زید به پنهانی مباشر گردید
اول با آب نخ کرفس و رازیانه با روغن خروع و قدری از ایارج فیقرا وی را بخورانید
وجع و قلق او ساکن شد و طبیعت او مجلس اجابت کرد و بهوش باز آمد و فردای آن
روز شروع کرد بدادن ماء الشعیر و ظریف شمرده شد این تدبیر از وی العلوی الکربی
المنجم از یکی از قرای صعید مصر است معروفه بدیر ابلاص منجم مذکور همواره در قریه مذکوره
ملازم منزل خویش میبود و مردمی که طالب علوم وی بودندی نزد وی آمدندی بعض وی
از تقاویم و طالع موالید بود که با جلاء اهل مصر فرستادی و در ازاء آن رعایت یافتی
اما از منطق کتاب ایساغوجی را بشرح متی معرفت داشتی و از آن تجاوز نتوانستی میگفته
کوکبی را رصد کردم چنانکه بعض روحانیات آن کوکب مرا خدمت کردی اسم آن روحانی
ابو الورد است و دعوی استخدام جن نیز میکرده و مردم را از مس جن مداوا و معالجت
میکرد اتفاقا بجهت ابرا یکی از خویشان من که ما خود جن شدی بدیر ابلاص رفتم و بصحبت
او رسیدم و مجنون را با خود برده بودیم نفعی که توقع داشتیم حاصل نشد و آنجا در مسجدی
فرود آمدیم مردی مغربی آنجا بتعلیم صبیان مشغول میبود و چون روز باخر کشید در طلب علیق
دواب شدیم در آن قریه یافت نشد و نبود حال شیخ حالی که از وی توقع یا احتیاج توان
داشت زیرا که وجه معیشت او بغایت ضعیف بود پس کسان روانه کردیم بقریه دیگر تا موجود
یا نبود تا بعد از انقضاء مقداری از شب آوردند برای ما آنچه خواسته بودیم و آب را
در آن مسجد بخفتیم اواسط شب دیدیم که در مسجد را میکوبند چون بگشودیم مردی در آمد میان خود
محکم بسته و سفره از نان بر روی دست گرفته و شخصی دیگر با وی کاسه بزرگی در دست که
از آتش بتازه مشتمل بر چند قطعه دجاج و تخم مرغ و دیگر چیزها و شروع کرد در اعتذار از رسیدن

شما کی آمدید و سابقه معرفت از کجاست گفت من مردی غریبم مدتی است مدید که ساکن این
قریه شده ام مرا زوجه ایست ام سراج نام که همواره در معموره قفط بخانه شما آمد شد
میکرده و از مبرات و احسان اهالی شما محظوظ و بهره مند میگشته خبر ورود شما باین
قریه نشنید مگر بعد از شام لاجرم عذر خواهی بسیار مینماید که اگر غفلتی شده باشد او را
معذور شناسید پس شکر بسیار کردیم او را و زوجه اش را بر آن احسان که در باره ما
کردند و من لوحی از الواح کودکان برداشتم و این چند بیت که بر سبیل خوش طبعی بخاطر
رسید بر آن نوشتم ؛ جزیت ام سراج کل کرامة ؛ فلیس فی الدیر للاضیاف الاک ؛
ولا سقی الله ارضا قد حللت بها ؛ و دمت فی نعمة الباری و حیاک ؛ فانت کالورد
حل الشوک جانبه ؛ ابا ورتی شوکا حل مغناک ؛ و اصحاب را دادم تا بخواندند
و بخندیدند و در خاطر داشتم که آنها را از آن لوح بسترم و بشویم فراموشم گردید و
صباح فردا از آنجا با همان مجنون بهمان حال ارتحال نمودیم پس چون اطفال مکتب حاضر
میشوند و ابیات را میخوانند بخاطر میگیرند و در کوچها و خانها خوانده میشود مشایخ قریه
شنیدند و بر ایشان گران آمد بجملگی سوار شدند و نزد مشایخ قفط بشکایت من آمدند که
ما را هجو گفته و آزرده خاطر باز گشتند علوی مذکور در سنه خمس و تسعین و ستمائه وفات
یافت و مردی صاحب نام بود حرف الغین المعجمة فی اسماء الحکماء غراب الخطیب الصقلی
از حکماء یونان و از جزیره صقلیه است و از انواع فلسفه همت بر صناعت خطابت که
شان او آنست که منتج اقناع باشد گماشته بود و در آن شیوه بمرتبه مهارت رسید
و بر اهل زمان خود تقدم و تصدر یافته از هر سوی طلبه این فن بسوی وی آمدندی از
جمله جماعتی که مدتی تلمذ وی کرده بودند جوانی بود از یونان که ثیشیانس نام داشت و

در ابتدای تعلم مقدار معین از مال را ضامن شده بود که بنام حق التعلیم و اصل استاد
سازد و بعد از تعلم خطابت خواست تا با استاد عذری کند و با آنچه تعهد کرده وفا نماید
پس گفت یا معلم حد خطابت که چیست آن بدان شناخته میشود چیست معلم گفت آنکه
مفید اقناع باشد پس بهمین حد متمسک شده قیاسی ترتیب داد و گفت من این زمان
با تو در باب اجرت مناظره میکنم اگر توانستم ترا قانع ساخت با آنکه اجرتی نباید داد
دیگر شمار اطلب اجرت از من وجهی نخواهد داشت چه مفروض آنست که ترا قانع ساختم
و مسلم داشتی که اجرتی نباید داد و اگر نتوانستم ترا قانع ساخت پس خطابت نشده
و تعلم خطابت نکرده خواهم بود و اجرت تعلیمی بر من لازم نشده خواهد بود معلم گفت
من نیز بهمین صورت با تو مناظره میکنم اگر ترا قانع ساختم باید که اجرت بدهی زیرا که
شاگردی چنان تربیت کرده ام که بر استادش فایق آمد حاضران که ماجرا شنیدند
زدند و گفتند بیض ردیٌ لغراب ردیٌ و الله اعلم **حرف الفاء** فی اسماء الحکماء
الفضل بن حاتم النیریزی نیریز از بلاد فارس و بحسب صورت خطی بسیار مانند که به
تبریز که دار الملک آذربایجان است مشتبه شود فاضلی متقدم و در علم هندسه و هیات
افلاک و حرکات نجوم متبحر بوده تالیفات مشهوره دارد شرح مجسطی و شرح کتاب اقلیدس
و زیجی کبیر که بر مذهب سند هند ساخته و زیج صغیر و رساله سمت قبله و تفسیر چهار مقاله
بطلمیوس و کتاب در کاینات جو برای معتضد عباسی تصنیف نموده کتاب در عمل آلتی که بعد
چیزها با آن توان شناخت **الفضل** بن محمد بن عبد الحمید بن الواسع الجبلی المکنی بابی برزه
بصناعت حساب عالم و در آن شیوه متقدم بوده خلقی برای استفاده قصد وی میکردند
و در آن فن کتب مفید تصنیف نموده کتاب المعاملات کتاب المساحه **الفضل** بن نوبخت

فارسی

فارسی الاصل و مکنی بابو سهل از ائمه متکلمین و از مذکورین و مشهورین ایشان است محمد
بن اسحق الندیم و ابی عبد الله بن المرزبانی وی را در کتاب متکلمین ذکر کرده و استیفاء
نسب نموده اند در زمان هرون الرشید متولی خزانه کتب حکمت بوده و از فارسی بعربی
نقل مینموده کتاب بطمان در موالید کتاب الفال النجومی ایضا کتاب الموالید کتاب المدخل
کتاب تحویل سنی الموالید کتاب التشبیه و التمثیل کتاب المنتحل من اقاویل المنجمین فی الاخبار و
المسایل و غیرها تصانیف وی اند **فرات** بن شحناثا یهودی طبیبی بوده در صدر اسلام کامل
۱۱۳ فاضل نهادوق طبیب وی را بر سایر تلامذه خویش تقدیم و تفضیل نهادی و مر او را در جوانی ملازمت
حجاج بن یوسف میکرد و معمر شد چندانکه در آخر بصحبت عیسی بن موسی عباسی که ولی عهد بود در
ایام منصور رسیده و او در همه امور با وی مشورت کردی و بصوابدید وی عمل نمودی و عجب
داشتی از درستی عقل و رای او و برخی از رای و مشورت وی در ترجمه موسی بن اسرائیل کوفی
مذکور خواهد شد انشاء الله تعالی و فرات مذکور در ایام منصور وفات یافت و عیسی بن موسی
مخدوم وی هر وقت که واقع میشد امری که او انذار بوقوع آن میکرده یاد وی نمودی
و گفتی یا فرات خوش یا وقت تو گویا این روز را میدیدی **فتح** بن نجیة الاسطرلابی مقیم
مدینة السلام بغداد و در عمل آلات فلکیه و احکام آنها مرجع و استاد بوده چنانکه معروف
نشدی مگر بذکر لقب اسطرلابی در جمادی الاولی سنه خمس و اربعمایه وفات یافت **فرخانشاه**
بن نصیر بن فرخانشاه منجم در بغداد اقامت داشت اما اصل وی از عجم بوده در ایام دیالمه
بصناعت نجوم و اخبار از حوادث معروف و مشهور گردیده وفاتش موافق آنچه هلال بن
محسن در تاریخ خویش ذکر کرده در سنه سبع و ستین و ثلثمایه واقع شده **فرفوریوس** صوری
از مدینه صور که از بلاد سواحل شام است بوده بحسب زمان از جالینوس متاخر و در فلسفه

نامدار و بلند آوازه و در معرفت اغراض ارسطوطالیس مقدم و مسلم است شرح و تفسیر کتب
وی بسیار کرده چنانکه در تعداد کتب ارسطو اشاره بدان کرده‌ایم چون بر اهل زمان او فهم
کلام ارسطو صعب و دشوار شده و از دور و نزدیک شکایت بوی نوشتند و تفحص کردند از سبب
آن و او دانست که منشاء آن چیست لاجرم گفت کلام حکیم را ناچار است از مقدمه که فهام
طلبه زمان ما از آن قاصر شده از اینجهت شروع کرده در تصنیف کتاب ایساغوجی و مردم آنرا
از وی اخذ و مقدمه کتب ارسطوطالیس گردانیدند و تا امروز ماننده آفتاب مشهور آفاق شده
تصانیف وی ایساغوجی که مذکور شد کتاب المدخل الی القیاسات الحملیه ابو عثمن دمشقی
آنرا نقل کرده دو کتاب که بانابو فرستاده کتاب الرد علی ایمیوس فی العقل والمعقول نه
مقاله است بلغت سریانی کتاب اخبار الفلاسفه موجود از آن همین مقاله رابعه است بلغت
سریانی کتاب الاسطقسات یکمقاله بلغت سریانی فلوطرخس فیلسوفی بوده در عصر خود مشهور
و وی را تصنیفات است در میان حکما مذکور از انجمله کتاب الآراء الطبیعیه که مشتمل است
بر جمیع اقاویل فلاسفه در امور طبیعیه مرتب بر پنج مقاله کتاب الغضب کتاب فیما دل علیه
مراتب العدد کتاب الریاضه نقل کرده آنرا قسطا کتاب النفس یکمقاله فلوطرخس ثانی فیلسوفی
محقق بوده کتاب الانهار و خواصها و ما فیها من العجایب و الجبال تصنیف اوست فلوطیس
حکیمیست از بلاد یونان بعضی از کتب ارسطوطالیس را او شرح نموده و مترجمین او را از جمله
شارحین شمرده اند و بعضی از تصانیف او از لغت رومی بسریانی نقل شده و مرا معلوم
نشده که چیزی از آنها بعربی نقل شده باشد فیثاغورث فیلسوفی نامدار و از اعاظم حکما
یونانست بمدتی بعد از انبیذقلیس بوده و اخذ حکمت از اصحاب سلیمان بن داود و علی نبینا
و علیهما السلام نموده در مصر و بعد از آنکه هندسه را از مصریان اخذ نمود بیونان مراجعت

کرد و علم هندسه در میان ایشان او آورد و قبل از وی یونانیان را معرفتی بهندسه نبود
و همچنین علم طبیعت و علم دین او بمیان یونانیان آورد و او آنرا از مشکوة نبوت اخذ کرده
بود و وی را در ترتیب اجزاء عالم بر خواص عدد و مراتب آن رموز عجیبه و اغراض
بعیده است و در بیان معاد مذاهب از وی مذکور است قریب بمذهب انبیذقلیس از
اثبات عالمی دیگر نورانی روحانی فوق عالم طبیعت که عقل را ادراک حسن و بهاء آن
میسر نیست و آنکه نفوس زکیه بآن مشتاق اند و هر انسان که اصلاح خود بستر و عفاف
از عجب و تجبر و ریا و حسد و سایر رذایل و شهوات جسدانیه نموده باشد شایستگی
دخول و لحوق بآن عالم خواهد داشت و مطلع خواهد شد بر حکم الهیه که در جواهر آن عالم است
و آنکه اشیائی که نفس از آن حظ میکرد و مانند الحان موسیقیه همه در آن عالم مجتمع و حاضر ۱۱ه
و در رسیدن آنها بنفس احتیاج بطلب آنها نیست و وی را تالیفات شریفه در ارثماطیقی
و موسیقی و غیر اینها هست و از تلامیذ منسوبین معروفین با و هر چند زمان وی ریاست فیه
نیقوماخس والد ارسطوطالیس است که علم عدد و نغم از کتب و تلامذه وی اخذ کرده و معروف
نشده میان حکماء یونان بعد از فیثاغورث فطون عددی و بعضی در اسم وی بجای فاء
قاف میگویند حکیمی یونانی در اواخر دولت یونانیان بوده و در علم عدد و مساحت
صاحب دست در این علوم تصنیفات مشهوره از وی در میان اهل این علوم متداول است
در زمان بطلیموس ملقب به اس که معنی آن الملک المعروف بمحب الحکمه است بوده کتاب او
نزد عجم معروف است بکتاب فطون در حساب که بنام ملکه اقلابطرا نوشته و قانونی مختصر
باین ملکه منسوبست قانونی سهل و آسان و قریب المأخذ و المنفعه میگویند قانون مذکور
تصنیف فطون است که برای ملکه مذکوره فرستاده و ملکه آنرا بخود منسوب داشته فوردان

از فلاسفهٔ یونان و حکمت او حکمت قدیمه غیر محققه است و وی رئیس فرقه ایستازون
حکما و او را تلامذه بوده که از وی تعلم فلسفهٔ اولی طبیعیه میکرده اند فیثاغورس و تالیس
ملطی و عوام طلبهٔ یونانیین و مصریین همگی بران طریقه بوده اند و این فلسفه در میان یونانیین
شیوع داشته تا نزدیک صد سال قبل از ظهور ارسطو چنانکه ارسطو خود بیان این معنی نموده
در کتاب حیوان میگوید و صد سال قبل ازین که زمان سقراط است مردم میل کردند از فلسفهٔ
طبیعیه بفلسفهٔ مدینه و فلسفهٔ مدینه همان فلسفهٔ سقراط و افلاطون و ارسطوطالیس است و
جمعی از متأخرین کتابها بر وفق مذهب فیثاغورث در اتباع او تصنیف نموده اند و در
مقام نصرت فلسفهٔ طبیعیهٔ قدیمه آمده از انجمله محمد بن زکریا الرازی که شدید الانحراف است
از ارسطوطالیس از جهة رای ضعیفی که وی را روی داده و در ترجمهٔ وی ذکر آن خواهد آمد
ان شاء الله تعالی تابعان فوروش مذکور معروف اند باصحاب اللذه زیراکه رای ایشان
آنست که غرض مقصود از تعلم فلسفه لذتی است که تابع معرفت آن میباشد و ایشان یکی
از فرق سبعه اند که اسباب القاب هریک را در ترجمهٔ افلاطون ذکر کردیم **فنون** اسکندری
از علماء قدیم مصر است در علم ریاضی امام و مقتدا و کتاب از تصانیف وی هریک
در فن خود بغایت جلیل اند یکی کتاب قانون که اقتصار نموده در تعدیل کواکب و موامرهٔ
تقاویم ایشان بر رای بطلمیوس در مجسطی و بر حساب حرکت اقبال و ادبار موافق رای اصحاب
طلسمات دویم کتاب الافلاک که بیان هیات و عدد آنها و کمیت حرکات کواکب در آن
نموده مجرد از برهان بر روشی که بطلمیوس در کتاب مجسطی کرده و در غایت تقریب با تمام
ایراد نموده **فالیس** مصری وی را والیس نیز میگویند حکیم است از افاضل حکما و بعلوم
ریاضیه و احکام نجوم بسیار دانا مؤلفات نیکو در آن فنون دارد از انجمله کتب مشهور

میان

میان اهل آن صناعت مسمی به بزیج رومی بوزرجمهر آنرا تفسیری نوشته و تالیفی دیگر
در موالید و مقدمات آن دارد یکی از فضلاء آن فن در کتاب موالید خویش میگوید که
کتب دوگانهٔ فالیس در موالید جامع معانی همه کتب است و اگر کسی ادعا نماید که چیزی
خارج از ان کتب هست من آنرا باور ندارم که بوده یا خواهد بود و سوی مذکورات
کتاب المسائل من کل نوع کتاب السلطان کتاب الاقطار کتاب تحویل سنی العالم همه
تصانیف وی اند **فیغریوس** طبیبی است یونانی و معلوم نیست در چه زمان بوده و
کسی از مورخین خبری از وی ذکر نکرده جز انکه عمرو بن الفتح در آخر جزوی بخط خویش ذکر
تصانیف وی نموده **فولس** الاجانیطی المعروف بالقوابلی طبیبی است در زمان خود
مذکور و معروف تا امراض مختصهٔ نسوان مشهور قوابل نزد وی بسیار آمدندی و از حالات ۱۱۵
که نسوان را بعد از ولادت عارض میگردد سوال نمودندی و تعلیم یافتندی انچه ایشانرا
منفعت بخشیدی از جهة ملقب شد بقوابلی بحسب زمان متأخر از جالینوس بوده کتاب
کناشی در طب مشتمل بر نه مقاله که حنین آنرا نقل و ترجمه نموده و معروفست بکناش اثریا
با کتابی دیگر در علل نساء تصانیف وی اند **حرف القاف** فی اسماء الحکماء **قسطا** بن لوقا
البعلبکی فیلسوفیست نصرانی در ایام دولت بنی عباس از بلاد شام ببلاد روم رفت
و قدری بسیار از کتب حکما تحصیل نموده بشام مراجعت نمود پس او را بعراق طلبیدند تا
ترجمه نماید کتابی چند و نقل نماید آنها را از لسان یونانی بعربی معاصر یعقوب بن اسحق
کندی است و در علم عدد و هندسه و نجوم و منطق و علوم طبیعیه و طب محقق و ماهر بوده
تصانیف وی در علوم مذکوره بر نحو حسب است کتاب المدخل الی الهندسه بطریق سؤال
و جواب ایراد نموده و کمال براعت در آن بکار برده کتاب المدخل الی علم الهیئة و حرکات

الافلاک والکواکب کتاب الفرق بین النفس والروح کتاب الاخلاط الاربعة کتاب المرایا
المحرقة کتاب الاوزان والمکاییل کتاب الریاسة کتاب موت الفجاة کتاب الاعداد کتاب
ایام البحران کتاب العلة فی اسوداد الحبش وغیرهم کتاب المروحة واسباب الریح کتاب
القرسطون کتاب المدخل الی المنطق کتاب العمل بالکرة النجومیة کتاب شرح مذاهب الیونانیین
کتاب قوانین الاغذیة کتاب الشکوک کتاب اقلیدس کتاب الحمام کتاب الفردوس فی
التاریخ کتاب استخراج المسائل العددیة کتاب نوادر الیونانیة و ذکر هذا همه و بعض کتب
مذکوره نیز وی را مصنفات است محمد بن اسحق الندیم گوید قسطا بن لوقا در بسیاری
از علوم رتبه براعت و تفوق دارد در طب و فلسفه و هندسه و اعداد و موسیقی چنانکه
کس او را در هیچ یک از اینها بروی طعنی نه و در لغت یونانی کمال فصاحت داشته در قسمت
بعضی از ملوک ارمنیه گذرانیده انجا وفات یافت از جهت بود که رساله ابی عیسی منجم را
در اثبات نبوت محمد صلی الله علیه و آله جواب نوشتن توانست و تاریخ مسیح و دو دیگر
نیز در انجا تالیف نموده بعضی از مورخین آورده اند که قسطا بن لوقا در چنین علم فاضل بوده
و در تصنیف طریقه نیکو داشته سنجاریب ملک ارمنیه وی را با آن بلاد کشید و در انجا
مقیم گردید ابو الغطریف بطریق از اهل علم و فضل بود قسطا مذکور کتابهای بسیار در
اصناف علوم نیز وی برد سوی انچه نزد دیگران برده بود در بلاد ارمنیه وفات یافت
و اکرام وی را قبه بر قبر او بنا نهادند چنانکه بر قبور ملوک یا بر قبور رؤسا شرایع مرجح
مذکور میگوید اگر راست بگویم فاضلتر کسی است که مباشر تصنیف شده باشد از عات
احتوار کتب او بر علوم و فضایل با اختصار الفاظ و جمع معانی قیثون الطبیب الملکی
با بی نصر طبیب است در وقت خود مشهور بخدمت امیر عز الدین بختیار بن معز الدوله اختصاص

داشت و بختیشوع را رعایت و اکرام او فرمودی اتفاقا بختیشوع را رمدی عارض شد طبیب را
گفت یا ابا نصر بخدای سوگند که نگذارم از نزد من بر خیزی تا این رمد زوال پذیرد
و میخواهم که در یک روز برء حاصل شود طبیب گفت هرگاه چنین میخواهی بفرمای تا
فراشان و سایر غلامان همگی امروز در فرمان من باشند و اصلا فرمان تو نبرند و گوش نکنند
بامرهای که هر کس اطاعت امر کند او را بقتل رسانی بختیشوع قبول کرد و موافق خواسته او
مقرر داشت پس ابو نصر اول با بفرمود تا طشتی گلین که آن را اجانه نامند پر از عسل
طبرزد حاضر کردند و دستهای بختیشوع را در آن عسل فرو برد و شروع کرد بکشیدن
شیاف ابیض در چشم بختیشوع و دیگر داروها که برای رمد او نافع میدانست و در این
حال بختیشوع از شدت وجع بانگ میزد و غلامان را و کسی اجابت نمیکرد تا آخر روز برین
حال بگذرانید میگویند ده هزار میل آن روز در چشم او کشیده بود تا برء حاصل شد پیوسته ۱۱۶
میان خلیفه و بختیشوع سفیر و متوسط طبیب مذکور میبوده قنطوان البابلی از کمل فضلاء
زمان خود بوده و در صناعت موسیقی مهارت تمام داشته کتاب الایقاع از مصنفات
اوست قصرانی از فضلاء منجمین است اسمش معلوم نیست و نسبت ببلد معروفست
زیرا که قصران قریه ایست از قرای ری همواره در صحبت ملوک و امرا بوده انجا گذرانیده
وی را در احکام اصابات روی داده که خود از آن در کتاب مسایل ذکر کرده و آن کتاب
جلیل نسخه از آن بخط طهرانی دارم و طهران نیز از قرای ری است و این کتاب مشتمل است
از طرایف صناعت بر ضربهای عجیب غریب حرف الکاف فی اسماء الحکماء کرسیفس
فیلسوفیست از فلاسفه قدیمین یونان در زمان خود مشهور الذکر و افاده فلسفه عبر میکرده
نمودی و اصحاب وی اصحاب مظله اند از جمله فرق هفتگانه حکما که تعداد ایشان رفت

ترجمهٔ افلاطون کرده شد و سبب تسمیهٔ ایشان باصحاب مظله آن بود که موضع تعلیم و تدریس
وی رواق هیکلی بود واقع در مدینهٔ اثینیه مدینة الحکما از زمین یونان کنکه هندی
کاهی ویرا کنکه نیز می نویسند ابو معشر در کتاب الوف در وصف کنکه مذکور که او در علم
نجوم نزد جمیع قدما از علماء هند مقدم و مسلم بوده و ما را بسبب دوری دیار او و توسط
ممالک بسیار میان ما و بلاد او علی تاریخ زمان او و خبری از اخبار او حاصل نشده
و هند امتی قدیم اند با عدد بسیار و ممالک بیشمار جمیع ملل سالفه در بارهٔ ایشان بحکمت و دانش
و تفوق در فنون حکمت قایل و معترف اند نزد ملوک صین از قضایای مقبوله مسلمه است
اینکه ملوک دنیا پنج اند و سایر ناس تابع اند و ملوک پنجگانه ملک صین است و ملک هند
و ملک ترک و ملک فرس و ملک روم ملک صین را ملک الناس مینامند زیرا که اهل صین
از سایر مردم ملوک خویش را مطیعتر و فرمانبردارتر اند و سیاست پذیرنده تر و ملک
هند را ملک الحکم مینامیده اند از غایت اهتمام که ایشانرا بعلوم و معارف میبوده
و ملک ترک را ملک السباع مینامیده اند از جهت شجاعت و شدت باس که ترکان
میدارند و ملک فرس را ملک الملوک نام میکرده اند از جهت فخامت و جلالت و غایت
نفاست که مملکت ایشانراست زیرا که ایشان از سایر ملوک بحیازت وسط معمورهٔ ارض
امتیاز و اختصاص یافته و اکرم اقالیم در تصرف اقتدار ایشانست نه غیر ایشان و ملک
روم را ملک الرجال مینامند زیرا که امت روم خوش روی تر و پاکیزه جسم تر از سایر
مردم اند پس سه امت نزد جمیع امم در طول زمان معدن حکمت و ینبوع عدل و سیاست
بوده اند لیکن بسبب بعد میان ما و بلاد ایشان تصانیف و تالیف ایشان بما نرسیده
و از علوم ایشان الا قلیلی که از علماء ایشان شنیده باشیم چیزی نزد ما نیست مذهب

در نجوم از ایشان مشهور است یکی مذهب سند هند و مذهب ارجهر و مذهب ارکند و
بما رسیده علی التفصیل الا مذهب سند هند و آن مذهبی است که جماعتی از علماء اسلام
نیز تقلید آن نموده و زیجها بر آن تالیف نموده اند مثل محمد بن ابراهیم فزاری و حبش
بن عبد الله بغدادی و محمد بن موسی البغدادی و محمد بن موسی الخوارزمی و حسین بن محمد المعروف
با بن الآدمی و غیر اینها و معنی لفظ سند هند چنانکه حسین بن الآدمی در زیج خود ذکر کرده
الدهر الداهر است و از علوم هند در موسیقی که بما رسیده کتابیست که بلغت هند آنرا
نافر بگویند یعنی ثمار الحکم بیان نموده اند در آن کتاب اصول الحان و کلیات تالیف نغم را
و از علوم ایشان در اصلاح اخلاق و تهذیب نفوس کتاب کلیله و دمنه است و آن معروف
117 و مشهور است و دیگر از علوم ایشان که بما رسیده کتابیست در علم حساب عدد آنرا
ابو جعفر محمد بن موسی الخوارزمی آنرا شرح و بسط داده و آن موجزترین و مختصرترین کتابست
بسیار قریب التناول و سهل المأخذ که بذکاء خواطر و حسن تولید و نیکوئی انتخاب ایشان
شهادت میدهد و از تصانیف منسوبه بکنکه هندی کتاب نمودار در اعمار و کتاب اسرار
الموالید و کتاب قرانات کبیر و کتاب قرانات صغیر است کیتفات الطبیب البغدادی
البغدادی بعلم طب معروفست اما در علم آن قاصر بوده از راه اجابت معالجات مشهور
و متقدم گردیده و در خدمت فناسیری میبوده و در وقتی که فناسیری از قایم عباسی
و وزیرش ابن المسلمه الملقب برئیس الرؤسا رنجیده از بغداد بیرون رفت و رئیس الرؤسا
اصحاب او را از بغداد بیرون میکرد طبیب مذکور نیز از جملهٔ ایشان بود و کعب العمل حاسب علم
حساب نیکو دانستی و در زمان نزدیک بزمان ما در بغداد مرجع طالبان آن فن و بآن
معروف و مشهور بودی و جز بدین لقب معروف نشدی در شهور سنهٔ ثلث و خمسین و

ستمائه وفات یافت **کیسان** بن عثمن بن کیسان المکنی بابی سهل الطبیب النصرانی در ایام معز تمیم
و عزیزیه در مصر بمعرفت و حسن معالجت معروف و مشهور بوده در سنه ثمان و سبعین و ثلثمائه
وفات یافت **حرف اللام فی اسماء الحکماء** **لسلون** المتعصب فیلسوفیست از بلاد یونان
همواره تعلیم فلسفه افلاطون نمودی و در نصرت آرای وی کوشیدی و چون درین باب
مبالغه و اکثار نمودی ورا متعصب افلاطون لقب نهادند کتابی تصنیف کرده در مراتب
کتب افلاطون و تفصیل اسامی مصنفات او **لوقیس** فیلسوفیست رومی معدود و مذکور از
جمله شارحین کتب ارسطوطالیس بحسب آنچه بر فروی عتیق بخطی عتیق یافته شد تفصیل اسامی
شراح کتب او و اسم فیلسوف مذکور در آن مندرج بود **حرف المیم** فی اسماء الحکماء
مبشر بن فاتک ابوالوفا اصل وی از دمشق و در مصر متوطن بوده از حکام نامدار است
در علوم اوایل فضلی بارع و خاطری جمیع فضایل را جامع داشته فضلاء آن روزگار از
برکات افادات وی در علم برتبهٔ سروری رسیده بودند از وی دفتری بماند که
احادیث نبوی صلی الله علیه وآله روایت کردی زمان وی اواخر مائه خامسه بوده
مبشر بن احمد بن علی بن احمد بن عمرو اصل وی از ری و محل ولادت و اقامتش بغداد بوده
مکنی بابی الرشید ملقب ببرهان قریب برهان ما در بغداد بافادهٔ علم حساب و خواص عدد
و جبر و مقابله و هندسه و هیات اشتغال داشتی معونت بسیار از وی بمردم از جهت حساب
و قسمت ترکات رسیدی و از سایر علوم طرفی و بهره داشت چنانکه بر وی خوانده و از
وی اخذ شدندی و همواره درین امر متصدر میزیست و در ایام الناصر لدین الله معتبر
و مقرب گردید و بر وی اعتماد نمود در اختیار کتبی که بر رباط خاتونی سلجوقی و بر مدرسه
نظامیه وقف میکردند بفرمود تا از خزاین کتب دار الخلافه آنچه لایق آن امر دانند اختیار نماید

بدون مشارکت غیر و ابو رشید مذکور نزد سایر امرای دولت معظم و محبوب بود
بسیار بر وی مجتمع شده و پیوسته بر شیوهٔ افادت و افاضت میبود تا آنکه الناصر لدین الله
او را برسالت نزد ملک عادل ابی بکر بن ایوب فرستاد و در وقتی که ملک مذکور قصد بلاد
موصل نموده بود در نصیبین بملاقات ملک رسیده و همانجا در شهور سنه تسع و ثمانین و خمسمائه
وفات یافت و مولدش در سنه ثلثین و خمسمائه بوده **محمد** بن ابرهیم الفزاری در علم نجوم
فاضلی بی نظیر و باحکام حوادث و تسییر کواکب عالم و خبیر او کسی است که در ملت اسلام
و دولت بنی العباس رنج این علم کشیده و در تحصیل آنها اهتمام ورزیده حسین بن محمد بن حمید
المعروف بابن الادمی در زیج کبیر که موسوم است بنظم العقد آورده که در سنه ست و خمسین
و مائه مردی از اهل هند بخدمت منصور عباسی پیوست که در حساب معروف بسند هند
کمال مهارت داشت و با وی بود چندین گونه تعدیلات که همه بنیم درجه نیم درجه حساب
شده بودند و چندین عمل از اعمال فلکیه از کسوف و خسوف و مطالع بروج و غیر اینها مشتمل
بود و بر جمله اینها کتابی که با وی بود مرتب بر چندین باب و مذکور میساخت که ان کتاب را
انتخاب نموده از کردجهای منسوب بملکی از ملوک هند مسمی بفیغر که همه بدقایق حساب
شده بود پس منصور فرمان داد که آن کتاب را بلغت عربیه نقل نمایند تا از آن تالیف باید
کتابی که عرب آن را اصل اتخاذ کنند در حرکات کواکب و متولی این خدمت شد محمد بن
ابرهیم فزاری و کتابی از آن تالیف نمود که منجمین آن را سند هند کبیر مینامیده و تفسیر
سند هند بلغت هندیه الدهر الداهر است و اهل آن زمان عمل بآن مینمودند تا زمان مامون
رسید پس ابو جعفر محمد بن موسی الخوارزمی آن را اختصاری نمود و زیج خود را که در بلاد اسلام
مشهور است از آن بساخت و در آن زیج اعتماد کرد بر اوساط سند هند و در آن

۱۱۸

موافقت نمود لیکن در تعادیل و در میل مخالفت کرد بلکه در تعادیل موافقت منجمین فرس
و در میل موافقت بطلیوس اختیار نمود و چندین ابواب نیکو متضمن تقریب و نزدیک
شدن حساب بتحقیق اختراع نمود لیکن در آن از خطاهای آشکار که ویرا روی داده می‌افتند
و از اینجا معلوم میشود که در هندسه ضعیف بوده با طبقه اهل آن زمان از منجمین که معتقد طریقه
سند هند بودند زیج مذکور را پسندیده داشتند و در آفاق مشهور گردانیدند و تا آن زمان
ماجمعی که بتعدیل اهتمام داشته اند بآن منتفع میشدند و چون نوبت خلافت بمأمون
بن هرون بن مهدی بن منصور رسید و درک حکمت و دانش مطمح نظر نفس او گردید
و همت او بهوای اطلاع بر علوم فلسفه بال گشود و علماء روزگار را او را بر کتاب مجسطی
واقف گردانیده صورت آلات رصدیه را که در آن کتاب مذکور اند در سلک فهم
کرد مقرر داشت که متوجه ساختن آلات رصدیه شوند و ایشان نیز موافق خواسته
و فرموده وی بتقدیم رسانیدند چنانکه ذکر آن در ذیل خبر هر یک از ایشان خواهد آمد
انشاء الله تعالی محمد بن زکریا ابو بکر الرازی طبیبی است از اطباء اسلام که در استادی
وی در آن صناعت کس را مجال دفع و منع نه مع ذلک در علم منطق و هندسه و جز آنها
از علوم فلسفه نیز از مشهورین است در ابتداء حال بعود نوازی اشتغال نمودی پس آنرا
ترک نموده روی در تعلم فلسفه نهاد و بسیاری از آن حاصل نمود و کتب بسیار در آنها
تالیف کرد اکثر آن در صناعت طب و باقی در معارف طبیعیه و الهیه ولیکن اگرچه در علم
الهی توغل نمود اما غرض اقصی و مطلب اصلی از آن علم ویرا مفهوم نگردید از اینجاست که
رایش مضطرب شده و آراء سخیفه اختیار نموده و مذاهب خبیثه اعتقاد کرده و مذمت
نموده جماعتی را حال آنکه بکنه اغراض ایشان نرسیده با طبقه چندی از زمان مدبر بیمارستان

ری بود و بعد از آن مدبر بیمارستان بغداد و در آخر عمر نابینا گردید و در حوالی سنه عشرین
و ثلثمائة وفات یافت این بنا بر قول قاضی صاعد بن الحسن الاندلسی و ابن شیران در
تاریخ خود چنین آورده که وفات او در سنه ... بوده و ابن جلجل اندلسی در کتاب خود
میگوید ابو بکر محمد بن زکریا رازی مسلم النحله و ادیب و طبیب است اول حال تدبیر بیمارستان
ری و در آخر بیمارستان بغداد بوی مفوض شد و در اول امر عود نوازی کردی
عاقبت از آن دل کنده روی در تحصیل طب و فلسفه آورد و در آنها بارع و آشکار
شد مثل براعت متقدمین و کتابهای بسیار در طب تالیف نمود از انجمله کتاب موسوم بجامع
که هشت مقاله است دیگر کتابی که بخدمت منصور بن خاقان فرستاد و کتابی که آنرا کتاب
الاقطاب نام کرده و کتابی که بسوی علی بن ویسودان صاحب طبرستان فرستاده و آنرا ۱۱۹
طب ملکی نامیده و کتاب در تقسیم و تشجیر و کتاب در دستانها و غول و کتاب در طب
روحانی و کتاب در نفس و کتاب در جدری و حصبه و کتاب معروف بفصول و کتاب
دیگر در ایرادات بر جالینوس و بقراط و آنرا کتاب الشکوک نام کرده و صناعت کیمیا
نیکو دانستی چنانکه بعضی گفته اند و او میگفته کیمیا بامکان اقرب است از آن بامتناع و
دوازده کتاب در آن باب تالیف نموده و در آخر عمر نابینا شد بسبب نزول آب در
چشمانش وی را گفتند چرا قدح نمی کنی گفت انقدر دنیا را دیده ام که ملول شده ام
در عهد مکتفی عباسی بوده محمد بن اسحق الندیم در کتاب خود گفته محمد بن زکریا از اهل
ری یگانه دهر و فرید عصر خود بود علوم قدما را خصوصا طب بکمال رسانیده بود سیاحت
بسیار کردی و بهر شهر و بلد وارد گشتی میان وی و منصور بن اسمعیل سامانی صداقتی
تام بود کتاب منصوری را برای وی تالیف نمود ابو الحسن وراق میگوید مردی کهن سال

از اهل ری چون پرسیدم او را از حال محمد بن زکریا گفت سری بزرگ و پیری دانشمند بود در
مجلسی که می‌نشست فرود او شاگردان و فرود ایشان شاگردان شاگردان او نشستندی
و چون کسی از خارج درآمدی و سؤالی داشتی بایستی از شاگردان او بپرسد اگر
جواب آن نزد ایشان نباشد بشاگردان بی واسطه رفع کنند و اگر نزد ایشان
نیز نبودی آن وقت رازی خود بسخن درآمدی کریم و متفضل و نیکوکار و با فقیران
و علیلان در کمال رأفت حتی آنکه بپرستاری ایشان نمودی و اموال بسیار از خاصهٔ
خویش برایشان جاری داشتی و هرگز دست او از کتابی و نسخه خالی نبودی یا خواندی
یا نوشتی در بصر وی رطوبتی بسیار از کثرت اکل باقلا بهم رسیده بود و در آخر عمر نابینا
شد اما تصانیف وی موافق آنچه از فهرست وی نقل شده برین وجه است کتاب البرهان
دو مقاله کتاب الطب روحانی کتاب فی ان للانسان خالقا حکیما کتاب سمع الکیان یکمقاله
کتاب ایساغوجی و هو الموصل الی المنطق کتاب تلخیص اغراض قاطیغوریاس کتاب تلخیص
اغراض انولوطیقا اولی قیاسات حملیه کتاب هیئة العالم کتاب الرد علی من اشتغل
بفضول الهندسه کتاب اللذه یکمقاله الکتاب المنصوری فی الطب کتاب السبب فی قتل ریح السموم
یکمقاله کتاب فیما جری بینه و بین بعض العمار کتاب الاربع و التخنیف کتاب الفرق بین
الرؤیا المنذره و سایر ضروب الرؤیا کتاب الشکوک علی جالینوس کتاب کیفیة الابصار
کتاب الرد علی الناشی فی نقض الطب کتاب فی ان صناعة الکیمیا الی الوجوب اقرب منها
الی الامتناع کتاب الباه یکمقاله ایضا الکتاب المنصوری فی الطب ده مقاله کتاب
الحاوی فی الطب این کتاب را الجامع الحاصر لصناعة الطب نیز میگویند مرتب است
بر دوازده قسم کتاب در ذکر بعضی از کتب جالینوس که نه حنین آنرا و نه جالینوس

در فهرست آورده کتاب فی ان الطین المتنقل به فیه منافع کتاب فی ان الحمیة المفرطة
تضر بالابدان کتاب فی الاسباب الممیلة لقلوب الناس عن الاطباء کتاب فیما یقدم
من الفواکه علی الاغذیه و ما یؤخر عنها کتاب الرد علی المسمعی المتکلم فی رده علی
اصحاب الهیولی کتاب فی الرد علی جریر الطبیب فیما خالف فیه من امر التوث الشامی
بعقب البطیخ کتاب الخلاء و الملاء و المکان و الزمان کتاب فی تفسیر کتاب انابو الی
فرفوریوس فی شرح مذهب ارسطوطالیس کتاب صغیر فی العلم الالهی کتاب ابی القسم
البلخی فی الزیاده علی جوابه فی جواب هذا الجواب کتاب الهیولی المطلقه و الجزویه کتاب
الرد علی ابی القسم البلخی فی نقضه المقالة الثانیه فی العلم الالهی کتاب الحصی فی الکلی
و المثانه کتاب الجدری و الحصبه کتاب الادویة الموجوده بکل مکان کتاب الطب ۱۳۰
الملکی کتاب التقسیم و التشجیر کتاب اختصار کتاب النبض الکبیر لجالینوس کتاب الرد علی
الجاحظ فی نقض الطب کتاب مناقضه الجاحظ فی کتابه فی فضل الکلام کتاب الفالج کتاب
اللقوه کتاب النقرس و العرق المدنی کتاب هیئة العین کتاب الانثیین کتاب هیئة
القلب کتاب هیئة الصماخ کتاب اوجاع المفاصل کتاب قراباذین کتاب الانتقاد
علی المعتزله کتاب سبب وقوف الارض فی وسط السماء کتاب فی ان الجسم یتحرک
من ذاته و ان الحرکة منه طبیعیه کتاب نقض الطب الروحانی کتاب فی انه لا یمکن بالعالم
ان یکون لم یزل علی ما نشاهد کتاب فی ان الحرکه لیست مرئیه بل معلومه کتاب الشکوک
علی برقلس کتاب تقسیم الامراض و علاماتها کتاب فی تفسیر کتاب فلوطوس کتاب فی تفسیر
کتاب طیماوس کتاب النقض علی ابی سهل البلخی فیما ناقضه به فی اللذه کتاب فی العله
التی یحدث بها الورم من الزکام فی رؤس بعض الناس کتاب التلطف فی ایصال

العلیل الی بعض شهوات کتاب العلة فی السباع والهوام کتاب الرد علی ابن الیمان فی نقضه
علی المسمعی الهیولی کتاب النقض علی الکیال فی الامامة کتاب نقض کتاب التدبیر کتاب اختصار کتاب
جالینوس فی حیلة البرء کتاب تلخیص کتاب العلل والامراض کتاب تلخیص کتاب المواضع کتاب النقض
علی کتاب البلخی فی العلم الالهی رسالة فی قطر المربع کتاب فی السیرة الفاضلة کتاب فی جواهر
الاجسام کتاب فی وجوب الادعیة کتاب الحاصل فی العلم الالهی کتاب دفع مضار الاغذیة
رسالة لطیفة فی العلم الالهی کتاب فی علة جذب المغناطیس کتاب الرد علی سهیل فی اثبات المعاد
کتاب فی ان النفس لیست بجسم کتاب النفس الصغیرة کتاب میزان العقل کتاب فی الشکوک کتاب
القولنج کتاب فی تفسیر کتاب جالینوس لفصول بقراط کتاب الفصول من کتاب رامرشد نیری
نامند کتاب فی الاشفاق علی اهل التحصیل من المتکلمین المنطقیین کتاب فی الابنة وعلاجها
کتاب نقض کتاب الوجود لمنصور بن طلحة کتاب فیمن یدعی من غیوب الاولیاء کتاب فی اثبات الامام
الفاضل المعصوم کتاب فی الاوهام والحرکات والعشق کتاب فی استفراغ المحمومین قبل النضج
کتاب فی الامام والمأموم المحقین کتاب شروط النظر کتاب خواص التلامیذ کتاب الادویة
الطبیعیة کتاب ترتیب اکل الفواکه کتاب خطاء غرض الطبیب کتاب فیما یعرض فی صناعة الطب
کتاب صفة معجون لا نظیر له رسالة فی تدبیر الماء الثلج رسالة فی غروب الشمس والکواکب رسالة
فی انه لا یوجد شراب یفعل فعل شراب فی البدن الصحیح رسالة فی المنطق رسالة فی انه لا تصور
لمن لا ریاضة له بالبرهان رسالة فی ان الارض کرویة رسالة فی استدارة الکواکب رسالة
فی البحث عن الارض الطبیعیة هی الطین الحر رسالة فی العادة رسالة فی العطش وزیادة الحرارة لذلک
رسالة فی الثلج وقول بعض الجهال انه یعطش رسالة فی علة ضیق الناظر فی النور وتوسعه فی الظلمة کتاب
الاطعمة المرضی کتاب فی ان العلل الیسیرة اعسر تعرفا من الغلیظة کتاب فی قدم الاجسام وحدوثها

کتاب فی ان بعض الناس ترک الطبیب رسالة فی العلل المشکلة کتاب فی ان الطبیب الحاذق لا
یقدر علی ابراء جمیع العلل کتاب العلل القاتلة کتاب فی صناعة الطب ووصفها وتمیزها رسالة
فی انه لم صار جهال الاطباء والنساء فی المدن اکثر من العلماء کتاب السحر فی الطب کتاب امتحان
الطبیب مقالة فیما یمکن ان یستدرک فی احکام النجوم علی رای الفلاسفة الطبیعیین ومن لم ینقل
منهم ان الکواکب احیاء و محمد بن محمد بن طرخان ابو نصر الفارابی فاراب از شهرهای
جاوترک است در ماوراء النهر و حکیم مذکور از فلاسفه ملت اسلامیه است و کسی او در تقدم
و تفوق وی دخل و توقفی نه از جای خود بعراق آمد و در بغداد مقیم گردید علوم حکمی را در بغداد
نزد یوحنا بن جیلاد مستوفی قرائت کرد و از وی استفاده مینمود تا از اقران و امثال در
گذشت و در تحقیق بر همه غالب آمد و شرح کرد کتب منطقیه را و غوامض و اسرار آنرا واضح ۱۳۱
و مکشوف گردانید و ایراد نمود جمیع ما یحتاج الیه را از ان علوم در عبارات صحیحه و اشارات
لطیفه و تنبیه نمود بر هر چیز که کندی و غیر او از ان غافل مانده بوده اند از صناعت تحلیل
و انحاء تعالیم و سخن در طرق پنجگانه منطق روشن و واضح ادا نمود و شناسانید طریق
انتفاع را با آن قواعد و آنکه در هر ماده صورت قیاس چگونه باید لاجرم کتب وی در تعیین
ابواب در نهایت خوبی و کمال برآمده و بغیر انها وی را کتابی است شریف در احصار
علوم و بیان غرض از هر علمی که دیگری بروی در آن سبقت نکرده و بر آن شیوه نرفته
طالبان علوم را دانستن آن کتاب و تقدم نظر در آن ضروری و لابد است و وی را کتاب
دیگر در بیان اغراض افلاطون و ارسطوطالیس است که شهادت میدهد بر تفوق و براعت
او در صناعت فلسفه و متحقق بودن او بفنون حکمت و این کتاب عونی بزرگست طالب را
بر تعلم طریق نظر زیرا که اطلاع می بخشد بر اسرار علوم و فایده آنها علم بعلم و بیان میکند که

چگونه تدرج و انتقال باید نمود از بعضی ببعض بعد از ین شروع کرده در فلسفهٔ افلاطون و
می شناساند غرض او را و نام میبرد توالیف وی را و در عقب آن می آورد فلسفهٔ ارسطوطالیس را
و مقدمهٔ جلیله برای آن تقدیم کرده که شناخته میشود بآن کیفیت تدرج و انتقال او در مراتب
فلسفهٔ او و بعد از ین بیان میکند اغراض او را در توالیف منطقیه و طبیعیه کتاب بکتاب تا
منتهی شده بخش نسخهٔ موجوده در اول علم الهی و استدلال بعلم طبیعی بر آن و نمیدانم کتابی
سودمندتر از ین کتاب طالب فلسفه را زیرا که معانی مشترکهٔ جمیع علوم را اولا و معانی
مختصه بهر علمی را جدا جدا ثانیا می شناساند و راهی نیست بفهم معانی قاطیغوریاس که نخست
این کتاب و چگونه راه تواند بود و حال آنکه قاطیغوریاس اوایل موضوعهٔ جمیع علوم است
و فارابی را بغیر کتب مذکوره در علم الهی و در حکمت مدنیه دو کتاب است که ایشان را نظیر
نیست یکی معروف بسیاست مدنیه و دیگری معروف بسیرهٔ فاضله بیان نموده در آنها
کلیات عظیمه از علم الهی بر رای ارسطوطالیس در مبادی ششگانهٔ روحانیه و چگونگی پیدا
شدن جواهر جسمانیه از آنها بترتیب و نظام واقع و اتصال حکمت و تعریف شده در
آنها مراتب انسان و قوای نفسانیهٔ او و فرق میان وحی و فلسفه و بیان شده اصناف
مدن فاضله و غیر فاضله و احتیاج مدینه بسیر ملوکیه و نوامیس نبویه بالجمله ابونصر مذکور
معاصر ابی بشر متی بن یونس بوده لیکن از وی بحسب سن کمتر و فروتر و در علم و دانش از وی
بیشتر و بالاتر و علمای بغداد و سایر امصار در علوم منطقیه تعویل و اعتماد بر کتب ابی بشر
بودی از جهت قرب مأخذ و کثرت شرح آنها وفات ابی بشر در بغداد در خلافت راضی
واقع شد و ابونصر وارد شد بر سیف الدوله ابی الحسن علی بن ابی الهیجا عبدالله بن حمدان
در حلب و در کنف او مدتی بزی اهل تصوف اقامت گزید و سیف الدوله تقدیم و اعظام

و اکرام

و اکرام او کما ینبغی مرعی داشتی و وی را در صحبت خویش بدمشق برد و در آنجا در سنه
تسع و ثلثین و ثلثمائه وفات یافت اسماء مصنفات وی بر موجب است کتاب البرهان
کتاب القیاس الصغیر کتاب القیاس الاوسط کتاب الجدل کتاب المختصر الصغیر کتاب
المختصر الکبیر کتاب شرایط البرهان کتاب النجوم کتاب فی القوة کتاب الواحد والوحدة
کتاب آراء اهل المدینة الفاضلة کتاب ما ینبغی ان یتقدم الفلسفة کتاب المستغلق من کلام
فی قاطیغوریاس کتاب فی اغراض ارسطوطالیس کتاب فی الخیر کتاب له فی العقل کتاب
المواضع المنتزعة من الجدل کتاب شرح المستغلق فی المصادرة الاولی والثانیة کتاب
تعلیقه علی ایساغوجی کتاب احصاء العلوم کتاب الکتابة کتاب الرد علی النحوی کتاب الرد
جالینوس کتاب فی ادب الجدل کتاب الرد علی الراوندی کتاب فی السعادة الموجودة کتاب
التوطیة فی المنطق کتاب المقاییس مختصر کتاب التدرج کتاب المجسطی کتاب شرح البرهان
لارسطوطالیس کتاب شرح الخطابة کتاب شرح المغالطة له کتاب شرح القیاس له وهو
الکبیر کتاب شرح المقولات کتاب شرح باریرمیناس صدر له کتاب الخطابة کتاب شرح
السماع کتاب المقدمات من موجود وضروری کتاب شرح مقالة الاسکندر فی النفس کتاب
شرح السماء والعالم کتاب الاخلاق کتاب شرح الآثار العلویة کتاب تعلیق الحروف کتاب
المبادی الانسانیة کتاب الرد علی الرازی کتاب فی المقدمات کتاب فی العلم الالهی کتاب
فی اسم الفلسفة کتاب الفحص کتاب اتفاق آراء ارسطو و افلاطون کتاب فی الخبرة حال جود
هم کتاب فی الجوهر کتاب فی الفلسفة وسبب ظهورها کتاب التأثیرات العلویة کتاب الحیل
کتاب النوامیس کتاب له نسبة الی صناعة المنطق کتاب السیاسة المدنیة کتاب فی ان حرکة الفلک
سرمدیة کتاب فی الرؤیا کتاب احصاء القضایا کتاب فی القیاسات التی تستعمل کتاب الموسیقی

کتاب فلسفهٔ افلاطون و ارسطوطالیس کتاب شرح العباره لارسطوطالیس علی جهة التعلیق کتاب
الارتفاعات کتاب مراتب العلوم کتاب الخطابة المغالطین جوامع کتب المنطق رساله نیل السعادات
والسعد العلم محمد بن جابر بن سنان ابوعبدالله الحرانی المعروف بالبتانی از افاضل علمای رصد
کواکب و مشهورین و مقدمین هند آو هیأت و حساب نجوم و صناعت احکام است
زیجی نیکو بوی منسوب است که مشتمل بر ارصاد نیرین و حرکات ایشان بروجهی که ثبت
در کتاب مجسطی و ذکر کرده در آن حرکات خمسهٔ متحیره را بحسب آنچه ممکن بوده وی را اصلاح
آن و سایر آنچه محتاج الیه حساب فلک باشد و بعضی از آن ارصاد چنانکه در زیج خود ذکر
کرده در سنه تسع و ستین و مائتین واقع شده و بعضی در سبع و ثمانین و معلوم نیست که
در ملت اسلامیه کسی بپایهٔ او رسیده باشد در تصحیح ارصاد کواکب و امتحان حرکات
ایشان و از ینها گذشته اهتمام تمام باحکام نجوم نیز داشته چنانکه باعث شد وی را
بر شرح اربع مقالات بطلمیوس و غیره اصل وی از بلدهٔ حران است و ملت صابئه داشته
و شروع او در رصد بحسب آنچه جعفر بن المکتفی گفته که از خودش رسیده و او خبر داده در
سنه اربع و ستین و مائتین بوده و تا سنه ست و ثلثمائه که مدت چهل و دو سال است
در آن شغل بسر برده و کواکب ثابته را در سنه تسع و تسعین و مائتین در زیج خود اثبات
کرده عاقبت چنان اتفاق افتاد که وی با بنی الزیات بتقریب شکایتی که از عمال داشتند
ببغداد آمدند و چون بر می‌گشتند در اثنای راه وفات یافت در سنه سبع عشرة و ثلثمائه
مصنفات وی کتاب زیج است دو نسخه و کتاب مطالع البروج و کتاب اقدار الاتصالات
و شرح مقالات بطلمیوس محمد بن اسمعیل التنوخی المنجم در علوم نجومیه اهتمام تمام داشته و
در طلب آن اهمت بر سیر آفاق گماشته مدتی در بلاد هند گذرانیده و با تحصیل غرایب

علم نجوم از آنجا معاودت کرده مثل حرکت اقبال و ادبار و غیر آن محمد بن خالد بن
عبدالملک المنجم المروروذی منجمی بتسییر کواکب خبیر بلکه در آن ابواب بی‌مانند و نظیر
بوده پدرش از منجمان مأمون و متولی رصد واقع در دمشق بر جبل قاسیون او بوده محمد
بن الحسین بن الحمید المعروف بابن الآدمی از علمای این فنون است شروع کرد در تألیف
زیجی بزرگ اما چندان عمر نیافت که با تمام رساند و لیکن آنچه کرده در غایت جودت
و تحقیق است بعد از فوت وی قاسم بن محمد بن هاشم المداینی المعروف بالعلوی از
شاگردان وی اثر را با تمام رسانید و نظم العقد نام نهاد و در سنه ثمان و ثلثمائه مشهور
گردید حقیقتاً آنکه کتابیست جامع صناعت تعدیل و مشتمل بر اصول علم هیأت افلاک و
حساب حرکات نجوم بر مذهب سند هند و در آنجا مذکور ساخته از حرکت اقبال و ادبار ۱۲۳
چیزی که قبل از وی کسی ذکر آن نکرده و قبل از آنکه این کتاب ظاهر گردد آنچه در باب
این حرکت شنیده میشد معقول و مفهوم نمیبود و با قوانین راست نمی‌آمد تا آنکه این کتاب
ظاهر گردید و صورت این حرکت از آن مفهوم شد صاعد بن الحسن الاندلسی گوید مرا
ظاهر شد در حین مطالعه این کتاب چیزی که گمان ندارم که تا اینوقت دیگری را ظاهر
شده باشد و ذکر کرده ام آنرا در کتابی که در اصلاح حرکات نجوم تألیف نموده ام
محمد بن طاهر بن بهرام ابوسلیمان السجستانی المنطقی در بغداد توطن گزیده اخذ علوم از
متی بن یونس و امثال او کرد و عاقبت برتبهٔ تصدر و افاده ترقی نمود و اعالی و
اکابر نزد وی تردد کردند و خانهٔ او سر منزل اصحاب علوم قدیمه شد وی را در این ابواب
اخبار و حکایات و سوالات و جوابات است عضد الدوله فناخسرو شهنشاه در تعظیم
و تفخیم وی مبالغت نمودی از مصنفات وی رساله در مراتب قوتهای انسان است

و دیگر رسالها که بعضد الدوله فرستاده و در هر فن از فنون حکمت وی را رسالات
و چندین کتاب از کتب ارسطاطالیس را شرح نموده در آخر عمر از خلق انقطاع و انزوا
گزید بسبب آنکه اعور بود و علاوهٔ آن بیاضی و وضحی نیز روی را عارض شده بود (لاوم)
سوای جمعی که برای استفادهٔ علوم نزد او میرفتند با دیگران راه آمد شد مسدود
گردانید مع ذلک بسیار خواهان اطلاع بر اخبار دولت و علم بحوادث بودی ابو حیان
توحیدی از اصحاب او بود و بمجالس تو سا آمد شد داشتی و بر اخبار مطلع گردیدی و
آنچه شنیدی برای وی حکایت کردی ازین روی تالیف کتابی نمود موسوم بکتاب
موانست ذکر کرده در آن هر چه در مجلس ابی الفضل عبد الله بن العارض الشیرازی وزیر
صمصام الدوله بن عضد الدوله شنیده بود و آن کتابی است که بهره مند میکردانم
از چندین فن از فنون علم زیراکه مؤلف آن در هر بحری غوص و در هر لجه خوض نموده
و چه خوش آمد مرا آنچه بر ظهر نسخه از آن کتاب دیدم بخط شخصی از اهل جزیرهٔ صقلیه نوشته
بود که ابو حیان حین شروع درین تصنیف صوفی بوده و چون بواسط آن رسیده از
محدثین شده و در آخر کار ملبرم است بدیهی شاعر این چند بیت در هجو ابا سلیمان
و تعرض بعیوب او میگوید ✤ ابو سلیمن عالم فطن ✤ ما هو فی علمه بمنتقص ✤ لکن نظرت
عند رؤیته ✤ من عور موحش و من برص ✤ و بابنه مثلها بوالده ✤ و هذه قصة
من القصص ✤ از ابو سلیمن سوال کردند که چه نسبت است میان نحو عربیه و نحو یونانی و چگونه
است اصل استنباط آنها در جواب گفت نحو عربی فطرتست و نحو ما فطنت محمد بن الجهم
ابو معشر بلخی گوید محمد بن الجهم امین و جلیل القدر بوده و بصناعت منطق و تنجیم عالم کتابی
در اختیارات برای مأمون تألیف نمود قریب المأخذ و صحیح المعانی محمد بن علی المکنی

بابی عبد الله الماهانی از علمای هندسه و اعداد است و میان علما این فن صاحب قدر
و اعتبار در بغداد توطن داشت و کتاب عروض کواکب و کتاب در بیان بیست و
شش شکل از کتاب اقلیدس محتاج نیستند ببرهان خلف تصنیفات وی اند محمد بن عمر
الفرخان المکنی بابی عمر که خودش فاضل و پدرش فاضل و در علم کواکب و صناعت تنجیم
صاحب ید طولی و مسلم علما و حکمای زمان خود بوده کتاب القیاس کتاب الموالید کتاب
العمل بالاسطرلاب کتاب المسایل کتاب المدخل کتاب الاختیارات کتاب المسایل الصغیر
کتاب تحویل سنی الموالید جمله تصانیف وی اند محمد بن موسی المنجم این آن محمد بن موسی خوارزمی
نیست که ذکر او بتقریبی گذشت و نیز خواهد آمد بلکه این مذکور فی الجمله معرفتی بنجوم داشته
و آداب مجالست ملوک نیکو دانستی در زمان مأمون و قدری بعد از آن نیز بوده محمد ۱۲۴
بن محمد المکنی بابی عبد الرحمن المنجم عبرتایی افریقی حکیمیست فاضل کامل بچندین علم خبیر و دانا
لیکن غالب بروی علم نجوم است اصل وی از بلاد افریقه و بخدمت منجمی در صحبت ابی تمیم
قیروانی مستولی بر مصر بآنجا انتقال نموده اقامت گزید و تا ایام عزیز بن المعز زندگانی
یافت تاریخی تالیف نموده در آنجا اخبار بنی العباس و بنی امیه و قدری از محاسن و
فضایل ایشان چنانکه عادت مؤرخین است مذکور ساخت یعقوب بن کلس وزیر عزیز از آن
مطلع شده آنرا بعرض عزیز رسانید پس توبیخ وی نمود و تهدید فرمود و وزیر در مجمع
مردم او را مذمت و ملامت نموده ضیعتی که وجه معیشت وی بود از و باز گرفت و
تا آخر عمر مغضوب و منکوب بماند و در رمضان سنه خمس و ثمانین و ثلثمائه وفات یافت
وی را در هر فن تصانیف است از آن جمله چند کتاب در نجوم و احکام آن و کتاب تاریخی
که تالیف کرده تا ایام العزیز بالله بن المعز لدین الله رسانید و کتابی نیکو در علم نحو مسمی

بکتاب السبب لعلم العرب نیز دارد دیگری ابن المهذب کاتب بیت المال قاهره اسم کتاب
مذکور را بغارت برده و نام کرده کتابی را که تصنیف نموده در لغات وارده بر وزان فعال
بکتاب السبب لحصر کلام العرب محمد بن موسی الخوارزمی اصل وی از بلاد خوارزم است و در
نزد مامون بخزانه داری کتب حکمت اشتغال داشت از افاضل علما هیأت و صاحب
دو زیج است و اعتماد مردم بر زیجهای وی بودی سوای دو زیج مذکور کتاب رخامه
کتاب عمل باسطرلاب کتاب تاریخ کتاب جبر و مقابله نیز از تصانیف وی اند محمد
بن عبد الله بن عمر بن البازیار از شاگردان حبش بن عبد الله و فاضل عهد خویش بود
و در صناعت نجوم و متعلقات آن صاحب تصانیف از انجمله کتاب الاهویه هفت
مقاله کتاب الزیج کتاب القرانات و تحویل سنی العالم کتاب الموالید و تحویل سنی الموالید
محمد بن عبد الله بن سمعان غلام ابو معشر است و بخدمت وی متمیز گردیده بپایه تصنیف
ترقی نمود محمد بن کثیر الفرغانی از فضلاء منجمین و در علم حدثان کثیر الاصابه بوده و سهم
الغیبی در طالع داشته در صناعات نجومیه مقدم و مسلم است کتاب الفصول کتاب اختصار
المجسطی کتاب عمل الرخامات مصنفات وی اند محمد بن عیسی بن ابی عباد المکنی بابی الحسن
در آلات ارتفاع و رصد دانای عهد خویش بوده کتاب العمل بذات الشعبتین تصنیف
اوست محمد بن ناجیه الکاتب از علم هندسه نصیبی وافی داشته تصنیفی در حساب دارد
محمد بن اکثم بن یحیی بن اکثم القاضی بمزاولت علم حساب کردی تا برتبه براعت و تقدم ارتقا
نموده کتاب مسایل الاعداد در علم حساب تصنیف نمود محمد بن یحیی بن اسمعیل بن العباس
المکنی بابو الوفا البوزجانی از بلاد نیشابور است در رمضان سنه ثمان و عشرین و
ثلثمائه متولد شد و در ثمان و اربعین بعراق آمد و انجا علم هندسه و عدد برابی یحیی ماوردی

ابی العلاء بن کرنیب خواند پس بافاده آنها مشغول شد عمش که معروف بود بابن
المغازلی و نیز خالش که معروف بود بابی عبد الله محمد بن عنبسه علوم عددیات و
حسابیات روی خواندند و از وی استفاده نمودند کتاب المنازل فی الحساب کتاب
تفسیر کتاب خوارزمی در جبر و مقابله و کتاب در تفسیر کتاب دیوفنطس در جبر و کتاب
تفسیر کتاب ابی یحیی در جبر و کتاب الموصل الی الارثماطیقی و الکتاب فیما ینبغی حفظه
قبل الارثماطیقی کتاب در براهین قضایا که دیوفانس در کتاب خود آورده و در براهین
قضایا که وی در تفسیر آن کتاب استعمال کرده کتاب در استخراج مبلغ کعب مال مال و
انچه از آنها ترکیب یابد کتاب کامل که متضمن سه مقاله است از مقالات کتاب مجسطی
۱۳۵ کتاب العمل بالجدول الستینی جمله تصانیف وی اند و ابو الوفا مذکور همواره بتعلیم بلد
میبود تا در رجب سنه ثمان و ثمانین و ثلثمائه وفات یافت محمد بن عبد الله المکنی بابی
نصر الکلوادی البغدادی بعلم حساب و هندسه و هیأت خبیر و دانا بوده ادراک
ولایت عضد الدوله در عراق کرده بعد از ان نیز مدتی در حیوة بود لیکن تاریخ وفاتش
معلوم نشد کتاب التخت و الحساب از تصنیفات اوست محمد بن عیسی بن المنعم الصقلی المکنی
بابی عبد الله از اهل جزیره صقلیه و در علم نجوم و هندسه ماهر بوده و در میان حکما بمعرفت
این دو علم مذکور و مشتهر اشعار رائقه نظم کردی محمد بن بشیر بن ابی الفتوح نصر بن ابی
یعلی بن ابی البشایر بن ابی یعلی بن بشر از اهل بغداد و وکیل باب عربا بوده و بعلوم اوایل
از فلسفه و هندسه و نجوم و حساب عالم و متمیز وکالت امیر عدة الدین ابی نصر محمد بن
الناصر لدین الله بوی مفوض بود در سنه ثانی عشره و ستمائه وفات یافت و در مشهد
موسی بن جعفر علیهما السلم مدفون گردید محمد بن عبد السلم بن عبد الرحمن بن عبدان کرالمقدسی

ثم الماردینی صاحب کتاب حیله السرّیین ابو حفص متطبب میگوید پدر محمد بن اسلم مذکور
قاضی باردین و جدش قاضی دنیسر بوده اند و خودش ملقب بفخر الدین و مکنی بابو
المهدی است در علوم حکمت و طب مرجع فضلاء وقت خود بود و علم طب از هبة الله
بن صاعد البغدادی معروف بابن التلمیذ اخذ کرد و شنیده ام که ابن التلمیذ چون غزارت
فهم وی بنظر در آورد اورا بمزاولت علم طب تحریص نمود تا مردم زودتر از وی انتفاع
یابند عاقبت در طب بمرتبه رسید که ملوک روزگار از نواحی و اقطار بطلب او میفرستادند
و با علو سن کتابهای بزرگ را مکرر بتمام مطالعه کردی شهاب الدین سهروردی
بعضی از حکمت بروی خوانده و شنیده ام با این غزارت علم و تمکن و حسن تصرف که
ویرا تصنیفی بوده باشد جز آنکه ابیات شیخ رئیس ابی عبد الله ابن سینا را شرحی کرده
ابیاتی که بیت اول آنها این بیت است ❊ هبطت الیک من المحل الارفع ❊ ورقاء
ذات تعزز و تمنع ❊ و با آنکه مدتی در دنیسر نزد قاسم بن هبة الله حریری اقامت داشت
میان من و او ملاقات اتفاق نیفتاد و در ذی حجه سنه اربع و تسعین و خمسمائه
وفات یافت ابو الخیر مسیحی عطار بغدادی وقتی که من در بغداد بودم و نزد وی قرائت
طب مینمودم مرا گفت در نزد شما و بلد شما کسی هست که درین علم و غیر این علم مرجع باشد
است و محمد بن عبد السلم را نام میبرد و در تعظیم شان و تفخیم او مبالغت مینمود پس خبر
دادم اورا بوفات وی محمد بن عمر بن الحسین ابو الفضل الفخر الرازی المعروف بابن
الخطیب نزدیک بزمان ما بوده علوم اوایل را نیکو تحصیل نمود و علم اصول المحقق گردانید
پس بخراسان رفت و بر تصانیف ابن سینا و فارابی مطلع شده علوم بسیار از آنها
حاصل نمود و پس از آن بقصد انتفاع از بنی باره بخارا رفت لکن از ایشان منتفع نشد

و دران

و دران اوقات فقیر و بینوا بود حکایت کرد برای من داود طبی تاجر که وی را
بنجیب خواندندی و در معرفت اخبار الناس مشارکت داشتی گفت دیدم ابن الخطیب را
در بخارا در حالی که در یکی از مدارس مجهوله بیمار افتاده بود و از بینوایی بمن شکایت کرد
پس نزد تجار رفتم و از هر یک چیزی از زکوة برای وی گرفتم و کار بر وی فی الجمله
آسان گردانیدم از بخارا بیرون آمد و بخدمت خوارزمشاه محمد بن تکش پیوست
آنجا محترم و مکرم شد و خوارزمشاه وی را مقرب گردانید و رزقی واسع تعیین نمود
و او مدینه هراة را محل استیطان اختیار کرد و تحصیل اولاد و ضیاع و عقار نمود و در
آنجا بود تا وفات یافت و بحسب ظاهر در خارج هراة مدفون گردید اما فی الواقع
مدفن او خانه خودش بوده از خوف عوام تا مبادا جثه او را مثله کنند تصانیف ١٣٦
وی در علم اصول و منطق و غیر آن بسیار است تفسیری نوشته قرآن مجید را تفسیری
بزرگ علوم وی از تصانیف متقدمین و متاخرین التقاط شده روشن می یابد
اینمعنی را هر کس که بر تصانیف وی واقف گردد در تاریخی از بعض متاخرین بنظر رسید
که در باره فخر الدین ابن الخطیب میگوید محمد بن عمر بن الحسین الرازی ابو المعالی المعروف
بابن الخطیب فخر الدین از افاضل اهل زمان ماست در فقه و اصول و کلام و حکمت
از قدما در گذشت و سخنان ابو علی بن سینا را رد کرده و در خراسان باکمال عظمت
شان میزیست مصنفات وی در آفاق عالم انتشار یافت و فقها بدان مشتغل
شدند بر کرامیه طعن بسیار زدی و اغلاط ایشان آشکارا نمودی گویند که ایشان
حیلتها انگیختند تا ویرا سمی خورانیدند و بآن هلاک شد چون سوار شدی جماعتی از
خدم و حشم با تیغهای کشیده پس و پیش وی محافظت نمودندی نزد سلاطین خوارزم هم

او را مرتبه بلند پایه ارجمند بود و چندی هوس کیمیا در دماغ وی متمکن شد و مالی بسیار
دران کار ضایع گردانید و چیزی ازان بدست نیاورد و در سنه ثلث و اربعین
و خمسمائه متولد شد و در سنه ست و ستمائه در هراة وفات یافت اما تصانیف
وی بر نمو جب است تفسیر القرآن الکبیر که بمفاتیح الغیب موسوم گردانیده و این
تفسیر فاتحه الکتاب است زیراکه آنرا تصنیفی علیحده کرده در دوازده مجلد بخطی دقیق
کتاب تفسیر القرآن الصغیر الموسوم باسرار التنزیل و انوار التأویل کتاب نهایة
العقول کتاب المحصول فی علم الاصول کتاب المحصل کتاب الملخص فی الحکمة کتاب شرح عیون
الحکمة کتاب المباحث المشرقیة کتاب لباب الاشارات کتاب المطالب العالیة فی الحکمة
کتاب شرح الاشارات کتاب الاربعین فی اصول الدین کتاب تنبیه الاشارة فی
الاصول کتاب المعالم فی الاصولین کتاب سراج القلوب کتاب زبدة الافکار
کتاب الجامع الکبیر الملکی فی الطب کتاب مناقب الامام الاعظم الشافعی تفسیر اسماء الله
الحسنی کتاب السر المکتوم کتاب تأسیس التقدیس الرسالة الکمالیة بالفارسیة کتاب
الطریقة فی الجدل کتاب شرح سقط الزند رساله فی السؤال کتاب منتخب تنکلوشا کتاب
مباحث الوجود والعدم کتاب مباحث الجدل کتاب جواب الغیلانیة کتاب النفس
کتاب شرح کلیات القانون یک مجلد ناتمام کتاب تفسیر الفاتحه یک مجلد کتاب تفسیر
سورة البقرة بر وجه عقلی نه نقلی یک مجلد کتاب شرح وجیز غزالی تمام نشده همین
عبادات و نکاح بحصول انجامیده در سه مجلد کتاب الطریقة العلائیة فی الخلاف چهار
مجلد کتاب لوامع البینات فی شرح الاسماء الحسنی و صفات تعالی کتاب فی ابطال
القیاس تمام نشده کتاب شرح نهج البلاغة تمام نشده کتاب فضایل الصحابه کتاب القضا

والقدر

۱۲۷

والقدر رساله الحدوث یک مجلد کتاب تهجین الفلاسفه بفارسی نوشته کتاب البراهین
البهائیة ایضا بفارسی نوشته کتاب اللطایف الغیاثیة کتاب شفاء العی فی الخلاف
کتاب الخلق والبعث کتاب الخمسین فی اصول الدین بالفارسیة کتاب الاخلاق الرسالة
الصاحبیة الرسالة المجدیة کتاب عصمة الانبیاء کتاب فی الرمل شرح مصادرات اقلیدس
کتاب فی الهندسة رساله نفثة المصدور رساله فی ذم الدنیا کتاب الاختیارات العلائیة
فی العلامات السماویة کتاب احکام الاحکام کتاب الریاض المونقة فی الملل والنحل رساله فی
النفس کتاب المحصل فی شرح کتاب المفصل لابی القسم محمد بن عمر بن محمد الزمخشری النحوی محمد بن
علی الطیب المتکلم البصری المکنی بابی الحسن امامی پیشوا و عالمی مقتدا بوده قواعد کلام اوایل محکم و
اوابد و شوارد آنها بوی صید و در قید آمده لیکن با اهل زمان بتقیه برآمدی و با آنها تظاهر
نمودی بسیاری ازان مطالب را در صورت متکلمین ملت اسلامی بیرون دادی و در عبارات
محکم ایراد نمودی و تحقیق آنچه از اموی گفته شد ظاهر میگردد کسی را که بر تصانیف وی
مطلع گردد و پیوسته برین شیوه متصدر و متقدم میزیست و بتصنیف و املا و افاده
موافق مذهب اعتزال میگذرانید تا در ربیع الآخر سنه ست و ثلثین و اربعمائه در بغداد
وفات یافت و مدة العمر بقناعت و کفاف از سایر علما ممتاز بود مختار بن الحسن بن
عبدون المکنی با بن بطلان از نصاری کرخ بغداد است بفلسفه و منطق و طب عالم بوده
بطبابت معاش گذرانیدی قرائت علوم نزد نصاری کرخ نمود پس از بغداد ببلاد جزیره
و موصل و دیار بکر منتقل شد و مدتی انجا مقیم بود و از انجا بمصر رفت و میان او و ابن
رضوان که فیلسوف مصر بود بسبب مناظرات علمی وحشت و منافرت واقع شد لاجرم
از مصر رنجیده بانطاکیه رفت و از کثرت اسفار ملول شده در یکی از دیرهای انطاکیه

انقطاع و انزوا گزیدتا در سنه اربع و اربعین و اربعمائه وفات یافت در کتاب محمد بن
هلال بن اسحق بنظرم رسید نسخهٔ کتابی که ابن بطلان مذکور بعد از خروج از بغداد بهلال
بن محسن فرستاده و احوال خود در آن شرح داده ایراد آن درین مقام مناسب دیدم
و هی هذه بسم الله الرحمن الرحیم من لسبب آنچه معتقدم آنرا از خدمت سید اجل
بخشاد خدای تعالی بندگانی او را و سرنگون داراد اعدا او را چه دور باشم و چه نزدیک
و بآنچه راحت میشمارم طاعت او را خواه مقیم باشم و خواه مسافر در ضمیر داشتم وقتی
وداع حضرت او میکردم و وداعی که بحقیقت وداع فضل و سروری و بزرگی و فخر و اصالت
بود آنکه نزدیکی جویم بحضرت او و تجدید ذکر خود در جناب او نموده باشم بآنکه بعرض او
میرسانیده باشم هر چیز را که غرابتی و طرافتی داشته باشد از اخبار بلادی که بر آن
گذر کنم تا وسیلهٔ خدمتی باشد کتابی را که جناب او جمع کرده کتابی که فی الحقیقه تاریخ
محاسن و مفاخر و دیوان معالی و مآثر است برامید آنکه جای دهد آنرا در آن کتاب زیرا که
ندیدم در مصر و اعمال آن کسی را بیشتر از راغبان و مشتاقان آن کتاب و هر کس را
از روسا این نواحی آرزومند دیدن آن کتاب دیدم بحدی که اگر کسی نسخه از آن
باین دیار آورد هر آینه آورنده آن بمنتهای آرزوی خود رسد و از خدای سبحانه
میطلبم که فضایل و محاسن ظاهر او را سایر و منتشر گرداند و من چون از بغداد بر
آمدم شروع کردم در ملاقات مشایخ و خاصان هر بلد و در جستجوی آن شدم که مطلع
گردم بر عجایب احوال و غرایب اخبار که نزد ایشان بوده باشد پس استفاده نمودم
از هر یک چیزهای عجیب و قصههای غریب و اشعار دلفریب که از تنگی مجال و شتاب
رسول از سر عرض اکثر آن در گذشتم و بقلیلی از آن اکتفا نمودم صورت حال آنکه اول الحال

۱۴۸ سنه اربعین و اربعمائه بود که از بغداد بیرون آمدم بر انبار گذشتم و بنوزده مرحله
برحبه رسیدم بلده که در غایت خوشی در وی از انواع میوهها بتجاوز از حد عد و حصا
چنانکه نوزده نوع انگور در آن یافتم و این بلده نسبت با انبار و حلب و تکریت و
موصل و سنجار و جزیره در وسط واقع شده از وی تا قصر رصافه چهار روزه
مسافت و از رصافه نیز تا حلب چهار مرحله رفتیم و حلب بلده ایست که سور آن
همه بسنگ سفید بنا شده و شش دروازه دارد و در یکجانب سور قلعه ایست و بر فراز آن
مسجدی و دو کنیسه و در یکی از آنها مذبحی که ابرهیم علیه السلم در آنموضع قربان کرده
و در نشیب قلعه مغاره ایست که گوسفندان خود را در آنجا میداشته و بعد از دوشیدن
بشیر آنها مردم را ضیافت میفرموده بنا بر آن عادت مردم از یکدیگر بدین عبارت
سوال میکرده اند حلب ام لا دوشیده است یا نه از جهت آنموضع موسوم بحلب گردید
و در اصل بلده جامعی و شش بیعه و بیمارستانی کوچک است و فقهای آنجا بر مذهب
امامیه فتوی میدهند و شرب اهل بلد از برکهاست و آب آنها از نهری است موسوم
بقویق در زمستان بسیار است و در تابستان کمتر میوه و سبزی و نبیذ در آنجا کم است
از بلاد روم بآنجا آورده میشود و جای غیر معمور در حلب نیست چون از آنجا بقصد انطاکیه
بیرون رفتیم و مسافت میان ایشان یکشبانروز است شب را گذرانیدیم در قریه موسوم
بعم چشمه آبی در آن بود که ماهیان از آن میشدند آتش بکثرت و غزارت تا حدی که آسیا
بآن در گردش بود و کلههای خنازیر در نسوان زانیات و خمور بحدی که وصف نتوان کرد
در آن قریه چهار کنیسه بود و جامعی نیز که اذان در آنجا گفته میشد اما نهفته و پوشیده و میان
حلب و انطاکیه زمینی نیافتم که مزروع نباشد یا بگندم یا بجو یا بانگور و یا بدرخت زیتون

دیه بدیه متصل و باغهای پرگل و شکوفه آبها هر سوی روان و انطاکیه شهریست بزرگ
با سور و فصیل سور آن مشتمل بر سیصد و شصت برج همیشه چهار هزار مرد بجهت استحفاظ آن که
از قسطنطنیه فرستاده میشوند و تا یکسال حراست بلده در عهدهٔ ایشان است و چون سال
تمام شد بجای آن عدد جماعتی دیگر می آیند و جماعت سابق میروند شکل بلد مانند دایره است
که از هر دو جانب بکوه پیوسته شده و باره از هر سوی بکوه مذکور بالا رفته و در قلهٔ آن
کوه بهم پیوسته و دایره تمام شده و در سر کوه در داخل سور قلعه ایست که چون از اصل بلد
بآن نگاه کنند از دوری مسافت کوچک بنظر می آید و کوه بر شرقی بلد واقع است چنانکه
تا دو ساعت از روز نگذرد شعاع آفتاب بر اصل بلد نمی تابد و سور محیط باصل بلده
سوای آنچه بکوه بالا رفته مشتمل بر پنج دروازه است و قلعهٔ قینان در وسط شهر است و آن
موضع خانهٔ قینان ملک است آنکه فطرس حواری ولد او را احیا نمود و قلعهٔ
مذکور هیکلی است طول آن صد گام و عرض آن هشتاد گام و بر سر آن کنیسه بر ستونها قرار
داده و گرداگرد هیکل رواقهاست بعضی از آن مجلس قضاة است برای حکومات و رفع
خصومات و بعضی آن مدرس معلمین نحو و لغت است و بر یکی از درهای آن کنیسه
فنجان ساعات است که تمام اوقات در کار است و دوازده ساعت را مینماید و از
عجایب دنیاست و از شیب تا بالای آن پنج طبقه است و در طبقهٔ پنجم نیز حمامها
و بوستانها و مقصورهای نیکوست که آب روان از میان همه جاریست و در آنجا از
کنایس چندان هست که از بسیاری بشمار در نیاید همهٔ آنها بفصوص مذهب و زجاج
ملون و بلاط مجزع ساخته و پرداخته و در بلد بیمارستانی است که بطریک بنفس خود مراعات
مرضی میکند و در آن شهر حمامات است که در هیچ شهر نظیر آنها بخوشی و پاکیزگی نباشد

زیراکه آب بهمی آب باران و هیمه که آن آبها را بدان گرم کنند همه از درخت آس
میباشد و در بیرون شهر نهریست معروف بمقلوب از جنوب بشمال جاری مانند نهر حمص
و هم در بیرون دیریست موسوم بدیر سمعان بمقدار نصف فرسخ هر که آنجا وارد شود
البته وی را ضیافت کنند میگویند مداخل آن در سالی چهار صد هزار دینار میشود و از
آنجا بجبل اللکام بالا میروند و در آن جبل دیرها و صومعها و بستانها و آبهای جاری و زنان
و اصحاب سیاحت و آواز نواقیس در سحرها و اصوات نمازگزاران بر وجهیست که آدمی
تصور میکند که در بهشت است و در انطاکیه بشیخی برخوردیم معروف بابی نصر بن العطار قاضی
القضاة آنجا بود و در هر علمی دست داشت بسیار ملیح سخن و خوش تقریر و از انطاکیه بلا
ذقیه رفتیم و آن از شهرهای یونان است میدانی دارد برای لعب و میدانی برای اسب ۱۳۹
تاختن و در آنجا خانه ایست که در زمان قدیم بیت الاصنام بوده و امروز کنیسه است و در
اوایل اسلام مسجد کرده بودند و مشرف است بر بحر قاضیی برای مسلمین در آنجا میباشد
و مسجدی که در اوقات خمس اذان میگویند و اقامت صلوات خمس بجماعت میکنند و هر
وقت که اذان گفته شود گروه روم ناقوس مینوازند و قاضی مسلمین از جانب ملک
روم منصوب است و از امور عجیبه این بلد آنست که محتسبی دارد که قحبگان شهر و جماعتی را
از غربا که راغب باشند در ایشان یکجا جمع میکنند و بر هر یک از آن قحبگان منادی ندا
میکند برای آنشب بمبلغی و فساق می افزایند تا هر کدام بر هر که قرار یافت میبرد او را
خود بخانات و سراهایی که مسکن غرباست بعد از آنکه مهری از مطران در دست داشته باشد
برای صحت و اگر نه گماشتگان والی اگر قحبه و زناکاری را با هم یابند بدون مهر مطران
برایشان نجاست لازم می آورند و در این بلد از گوشه نشینان و زهاد در صومعها و در مغارها

کوهها مردم فاضل هستند که وقت وفا میکنند بذکر احوال همه و بذکر سخنانی که از حکمای
عقول و اذهان ایشان صادر میشود تا اینجا بود رسالهٔ ابن بطلان ابطلان بن محسن و از
تصانیف مشهوره ابن بطلان کتابی است موسوم بکتاب تقویم الصحة فی قوی الاغذیة ودفع مضارها
که وضع آن بر طریقهٔ جدول نهاده و کتابی دیگر موسوم بدعوة الاطباء و رسالهٔ اشترا الرقیق
و بعد از انکه میان او و ابن رضوان در مصر بوحشت و منافرت انجامید و از مصر بیرون
رفت رسالهٔ بابن رضوان فرستاد مشتمل بر ذکر معایب او و اشاره بجهل او در انچه مدعی
علم آنست از علوم اوایل و مصدر ساخته آن رساله را بدیباچه بدینصورت بسم الله
الرحمن الرحیم انتساب جماعتی بیک صناعت و اشتراک ایشان در یک بضاعت نازل منزلهٔ
وسایل خویشی و قرابتست و از حقوق و حرماتست رعایت کردن یکی از حقوق
آن بذل انصاف و یکی از فرایض آن اجتناب از جور و اعتساف و بمن رسیده از
جانب شیخ جاوید داراد خدای توفیق او را و روشن گرداناد بسوی حق راه و طریق
او را سخنها و پیغامها که چون می سنجم آنرا بانچه میدیده ام از تندیهای خوی و تنگ
میشوم که باور نمایم آنها را و اگر موازنه میکنم بانچه خدای سبحانه وی را با آن مخصوص ساخته
بخشیده از علم و دانائی جزم بکذب آنها مینمایم و در هر دو حال برانم که اغضا و
اغماض از آنها که خاطر زاید از کلام او و جانسوز دارد از افعال و کارهایست واجب
و مفروض و امریست لازم و متحتم زیرا که مرا امیدی واثق است بانکه عاقبت رجوع
بحق خواهد نمود اگر چه حالا میلی براههای باطل کرده خصوصا که راهی بمباینت و انقطاع
نگشوده ام و کوشش میکرده ام که در انچه اسباب مودت و پاسداری یکدیگر گو
گردانند هرگز بروی در مسئله تنگ نگرفتم نه در مشکلی و نه در آسانی و در این دعوی هم جانب

او ادام الله توفیقه شاهد منست و بود انکه از جانب او بسوی من وارد شد چندین
مسئله که جواب آنها در همان حال بخاطر رسید لیکن بقا بر مودت را تا اینوقت
بخدمتش نفرستادم و شنیده ام که میفرموده اند فلان هزار مسئله از من پرسید
و من از وی یک مسئله پرسیم اکنون اگر خواهم که آشکار کنم و روشن گردانم میتوانم
اما مثل من و او گفتهٔ شاعریست که میگوید قومی هم قتلوا امیم اخی فاذا رمیت
یصیبنی سهمی مضمون انکه چه چاره کنم که انانکه برادرم امیم را کشته اند همه قوم و قرابات
من اند میروم که تیر برایشان اندازم می بینم که باز خود را به تیر میزنم زیرا که من او را
و جماعت را بمنزلهٔ اعضای خود اعتقاد کرده ام که بعض آنها گاهی مریض میشوند و گاهی
صحیح اند و همواره برین بوده ام تا انکه اشاره شد بسوی من از بعض جهات جلیله که ۱۳۰
خلاف آن در وسع من نبود بپرداختن این مقاله از سخن که مشتمل است بر هفت فصل
اول در فضل و زیادتی کسی که اخذ علوم از رجال نموده بر کسی که اقتصار کرده بر مطالعهٔ
کتب فصل ثانی در بیان انکه هر کس اخذ مطالب علمیه از کتب نموده و عقاید غیر مطابق
حاصل کرده آن عقاید از وی عسر الزوال و شکوکش صعب الانحلال است فصل سیم
در بیان انکه اثبات حق در نظر عقلی که باطلی در وی رسوخ نیافته آسانتر است از اثبات
آن در نظر عقلی که خلاف آن حق را اعتقاد کرده و در وی راسخ گشته فصل چهارم در بیان
انکه عادات افاضل همواره آن بوده که در مطالعهٔ کتب سابقین اگر تباینی و تناقضی بنظر
آمدی زود زود قطع و جزم بآن تناقض نکنند و مهما امکن در تصحیح آن کوشند و
از ان بحث و تفتیش نمایند تا حقیقت امر ظاهر گردد فصل پنجم در چند مسئله که هر یک
مقتضای برهان صحیح است و ظاهراً شکی و شبهه متوجه آنست طلب کرده میشود جواب آنها

برطریقه برهانیه فصل ششم در پیروی سخن شیخ که میفرموده من از فلان یک مسئله و او
از من هزار مسئله بپرسد فصل هفتم در تتبع سخن با نقطه طبیعیه و بیان موضع شبهه در
ان قسمت لاجرم امتثال مرسوم را این رساله پرداختم و از وی عذرخواهی میکنم اگر قدر
هست که او را قسم میدهم بآله سماوات و یگانگی او که متفق علیه جمیع فلاسفه است
بر آنکه چون این حقیر عنان قلم باز گذارد و در بیان مطالب برهان لم در کار آرد و چهره
نتیجه و مطلوب بروشنی بدر از ظلمت شب تابان گرداند معاف دارد بنده خود را از
قول سفه که بهره او بشنیدن آن پیش از بهره شیخ است بگفتن آن از سفه عدول کند و
بجواب از نفس سوال روی آورد چنانکه حقی و صوابی ظاهر گردد با دلی پاک و پاکیزه
خالی از وناس خشم و کین سخن ناسطیوس است که دلهای حکما هیاکل پروردگار است و
سزاوار آنست که بیوت عبادات و پاکیزه دارند و فیثاغورث میگوید عوام الناس
گمان میکنند که باری تعالی شانه در هیاکل حاضر است از آنست که چون بهیکل داخل میشوند
سیرت خود را نیکو میگردانند و در مقام پاس ادب میشوند اما عقلا و اهل دانش که خدای را
جل شانه همه جا حاضر و ناظر میدانند سزاوار دانشمندی ایشان آن تواند بود که در همه جا
و همه وقت سیرت خویش را و نفس خویش را چنان دارند که عوام در هیاکل میدارند
خدای جل شانه او را یاری دهد بر کسر عصبیت و راه نماید بار الحقیقت معنی و یاوری بخشد
او را بر آنچه از وی التماس رفته فصل دربیان آنکه دانستن مطالب از کتب دانستنی است
ردی و شکوک آن انحلال پذیر نه علت و سبب درین آنست که شکی که واقع شده شخص را
از تقصیر نفس او ناشی شده و توصل بعلم نه از راه موصل کرده از باب خانه داخل خانه
نگردیده و علم وی علمیت فاسد و هر کجا علم فاسد باشد شک قوت پذیرد و چون یک

قوت پذیرد و علم را ضعف در یابد و این دو امر ند که هر یک علت آن دیگر میشود مانند
آنکه سودا سبب و علت رداءت فکر میشود و رداءت فکر سبب احتراق اخلاط و جلاء
آن بسودا و ازدیاد ماده سودا میگردد و بر همین منوال چندانکه سودا قوی شود در فساد فکر افزاید
و فکر چندانکه فساد وی افزون گردد ماده سودا افزایش گیرد و سبب دیگر آنکه الفکر فساد
فکر خود را تصور نکرده و اعتقاد فساد در باره فکر خویش ندارد پس متوجه ازاله آن نخواهد
بود مانند کسی که عیاذا بالله وی را سگ دیوانه گزیده باشد اعتقاد میکند که آب او را
میکشد حال آنکه حیوة او در آب است و چندانکه از خوردن آب امتناع و اجتناب می نماید
بهلاک خود نزدیکتر میگردد آنست درد بیدرمان که اطبا در جهان از چاره و درمان آن
درمانده و حیران اند همین روش کسی که باطلی را حق اعتقاد کرده باشد او را خبری از ۱۳۱
رنجوری خود نیست تا سبب آن باز جوید و در طلب درمان پوید و چون در باره نفس تقصیر
و کوتاهی اطلاع و آگاهی ندارد لاجرم اگر جمله عالمیان ازاله شکوک او خواهند نتوانند و
برائت وی از ان الم و شفای آن سقم جز بلطف رب العالمین ندانند و حکمی آرا سقیمه
فاسده چون یک در نکری از اینجا تولد میکند و طباع ضعیفه بقبول آن مبادرت مینمایند و
کاهل آسوده که طلب آن از تقلید فرا میگیرد و آن خیال در ایشان تمکن می پذیرد و بمنزله
امور طبایعیه غریزیه میشود و انس و الفت میگیرند با آن و بحکم عادت مفارقت از آن نکرده
میدارند بلکه بران مسابقت میورزند و برای آنها تعصب میکشند پس از میل نفس بهوی و خواهش
خود با وی عقول عادت میگردد و می انجامد بموت قرایح و ذکیه چنانکه اجساد از فساد جوهر
هوا میمیرند از اینجاست که ارسطوطالیس میگوید انسان جاهل میت است و متجاهل علیل است
و عالم زنده تندرست و اینقدر سخن درین باب جای قناعت است از آنکه از فطرت عقل

وی را انحرافی روی نداده و کافی است دو دستدار ان حق را حاصل دعوی آنکه هر کس
که علوم وی از محض کتاب اکتساب شده باشد شکوک وی عسر الانحلال است و همین بود مقصود
ما فصل عادات فضلا در مطالعه کتب قدما آنست که بهر غلطی و کمالی که روی دهد در مصنفین
و علما طعن نزنند مگر بعد از معرفت باطن امر علی الحقیقه بلکه اگر در مطلبی از مطالب تباینی
تناقضی نمودار گردد توقف نمایند و تثبت ورزند و در تفتیش و تفحص افزایند و زود زود
حکم ببطلان ننمایند آورده اند که چون ارسطاطالیس در کلام اقدمین دیده بود که قوس
قزح از قمر نیز حادث میشود چنانکه از شمس مشتر اوقات زندگانی در طلب تحقیق آن
سخن میکند رانید و روی ننمید ادمع ذلک هرگز اقدام بر رد آن سخن نکرده تا قضیت
اتفاق افتاده دو نوبت مشاهده آن نمود دیگر جالینوس سالها در پی آن بود که سکون
بعد الانقباض که حرکت نبض را عارض میشود دریابد تا آخر ادراک نمود و ابوالخیر بن خمار
و ابوعلی بن زرعه در حسرت مقاله یحیی بن عدی که در بیان تجربیات مبطله قیاس نوشته
مردند و شیخ ما ابوالفرج عبدالله بن الطیب چهل سال در شرح مابعدالطبیعه فکر میکرد و از
بسیاری فکر مریض شد مرضی که نزدیک بهلاکت رسید و نمی یابی از افاضل احدی را مگر
آنکه تمام عمر در طلب آن بود که حق هر مطلب کما هو الواقع ادراک نماید با آنکه آنچه
ایشان را از معارف بالفعل حاصل بوده زیاده بر آنست که امثال ما مردم را بالقوه بوده
باشد پس اگر امثال ما در پی آن باشیم که زبان طعن و اعتراض برایشان دراز کنیم هر آینه
حق و نفس الامر بر ما بخواهد خندید و کوچکترین جوهری را که در ماست زیان کرده باشیم
لاجرم واجبست بر هر عالم که برتبه دانش فرود ایشان باشد آنکه اگر در اقاویل ایشان
بر سخنان متناقض بازخورد سخنی از روی قطع در باره ایشان نگوید و حکم جزم ببطلان

هیچ یک از آن سخنان ننماید مگر بعد از آنکه چهره مطلب از نقاب شک و ارتیاب بیرون
آید و حقیقت امر روشن و آشکار نماید مثلا اگر بیند که ارسطاطالیس میگوید منشا اعصاب
و عروق و شراین و عظام و جمیع قوی قلب است بعد از آن بیند که جالینوس مبدأ
و منشاء بعضی از این مذکورات را قلب و بعضی را دماغ و بعضی را جگر میداند و میگوید هر یک
ازین سه عضو رئیس تدبیر کار خود و خدم خود میکنند با آنکه ظاهرا این دو کلام متناقض مینماید
قطع بصواب احدی و بطلان احدی ننماید زیرا که هر یک از ایشان در آنچه افاده کرده
نظر بر چیزی است غیر آنکه منظور آن دیگر است نظر ارسطاطالیس بر قوی از جهت اصل
منابع ایشان است لهذا قلب را منشاء همه میگوید و نظر جالینوس بر افعال محسوسه است
که از هر عضو عضو صادر میشود و چون جهت نظر مختلف شد تناقض از میان کلامین بر
خواست و هر گاه ببینیم جالینوس را که قسمت نمود اعضا را بمتشابهه و آلیه با آنکه
این روش تقسیم صحیح نیست زیرا که اعضاء متشابهه آلیه نیز میباشند چنانکه عصب از
اعضاء متشابهه است و آلت جریان روح و قوی حیوانی نیز هست و همچنین اورده
از اعضاء متشابهه است و آلت جریان دم و قوی طبیعیه نیز هست و قسمت صحیح آنست
که اقسام شئ بعضی در بعضی داخل نباشند مانند قسمت ارسطاطالیس اعضا را ببسیطه و
مرکبه و متشابهه و غیر متشابهه در نیوقت ما را روا نیست که زود زود سخن جالینوس را رد
کنیم زیرا که اگر تامل کنیم ظاهر میگردد که جالینوس ارتکاب این امر برای آن کرده که شان
وی آنست که تنها برای امراض اعضا اشتغال نماید و اعضاء متشابهه را امراض بسیط
و هم مرکبه عارض میشود نه آنکه جالینوس پوشیده مانده که عرق آلت جریان دم است و
چگونه این گمان توان کرد حال آنکه او سده را از امراض آلیه شمرده و چون ببینیم ارسطاطالیس

۱۳۳

که در کتاب سما و عالم میگوید طبیعت کواکب طبیعتی خامسه است و ایشان کاین و فاسد نیستند
و در کتاب حیوان میگوید سخنی دال بر انکه طبیعت قمر از اسطقسات اربعه است روا نباشد
که ما استعجال کنیم و گوییم ارسطوطالیس نقیض قول خود گفته و رای و مذهب خود را فراموش
کرده و ایضا چون بینیم که در بقای عقل هیولانی سخنی میگوید مناقض انچه در ما بعد الطبیعه
میگوید باید بدانیم که در هر موضع منظوری جداگانه دارد و این در حکم از دو جهت
مختلف کرده زیراکه شروط تناقض را او تعلیم ما نموده چگونه تواند بود که تناقض
کلامین خود را ندانسته باشد و ایضا هرگاه بینیم که باعتقاد ارسطوطالیس ریح
حار است و یابس و باز بینیم که خود وی قسمت مینماید ریح را بگرم و بارده واجب
ولازمست که حمل کنیم کلام او را انکه ریح بحسب جهات و نواحی گرم و سرد میباشد یعنی
بالنسبه اگرچه ماده همه فی حد نفسه حار یابس باشد و خصوص این مسئله را برای آن ایراد
کردم که بمن رسیده که شیخ را درین خصوص شبهه عارض شده خواستم از آن آگاه نموده
باشم و دیگر هرگاه می بینیم و میدانیم که ارسطوطالیس در باب نتیجه قانونی بدست ما میدهد
و میگوید نتیجه در کمیت تابع صغری و در کیف تابع کبری میباشد پس ازین دیدیم که خود وی
در قیاس مؤلف از کبری ضروریه و صغری ممکنه میگوید نتیجه ممکنه است درین صورت
نمیرسد ما را که گمان بد کنیم و گوییم نقیض قانونی که ما را تعلیم میداد خود مرتکب شده زیراکه
درین قیاس نتیجه را بحسب کیف تابع صغری گردانیده نه بحسب کم و از جمله سخنان این
بطلان در تفضیل انکه چه گمان دارد شیخ بمردمی که درین عالم بمنزله ستارگان آسمان اند
و بصیرتهای ما در جنب بصیرتهای ایشان مانند بصر و چشم خفاش است در روز نسبت بنظر
دور بین عقابان خصوصا آن مؤید بتایید آسمانی ابوزید حنین بن اسحق که خدای سبحانه

علم

علوم او این ابو سیکر او و بر دوستان او و با اهل این روزگار عطا فرموده و عقول و
اذهان عقلا و اذکیا را آفاق همواره در ضیافت او نیند و از موائد فوائد او زله علم
و دانش بر داشته و بر میدارند و نعمتهای الوان فنون علوم اقدمین بر سفره و طعام
و خوان آراسته حسن تقریر او مسافران رونده و آینده عالم امکان را بیدریغ کرده
همگنان فراخور نهمت همت بهره مند شده و میشوند آیا پسندیده می آید از شیخ
انکه انکار محسوس کند و خرق اجماع نماید و بدروغ منسوب دارد چیزی را که گواهی
داده بصحت آن کافه اذهان و تصدیق آن نموده برهان از فضل باهر و شعاع نور
ظاهر او و حقیقت انکه شیخ را درین فعل چندین عیب و منقصت لاحق میگردد یکی نقض میثاق
۱۳۳ استاد صناعت بقراط در عهدی که بعموم اطبا نوشته و وصیتی که جمله را نموده و امر
باکرام علما فرموده دیگر تظاهر بکفران نعمت و حق ناشناسی کسی که اگر او نبودی
نه شیخ و نه غیر او ازین مطالب علمیه که در میان است یک کلمه فهم نکرده میبود دیگر
انکه معلم پدر روحانی است هیچ نمی پسندم شیخ را که بعقوق حقوق آبا موسوم و ملوم
باشد دیگر انکه بتجربه معلوم شده که کم کسی توان یافت که قدح کند در شان کسی که باری
سبحانه وی را منزلتی کرامت فرموده باشد و از توفیق محروم نشود و نیفتد ابتدا
در بحری عریض و عمیق ازینجاست که افلاطون میگوید دشمنی با مقبلان دولت یار
مکنید تا اقبال ایشان شما را در ادبار نیندازد و اگر شیخ درین معنی تامل فرماید
خواهد دانست که من انچه میگویم از روی نصح و خیرخواهی میگویم آنوقت برخاطر
او گران نخواهد زیراکه چون فایده و منفعت دوا در نظر آید مرارت او در ذایقه
بعذوبت استبدال یابد عرب میگوید مبکیاتک ولا مضحکاتک یعنی امور را باش

که تو را انکار باشند خدا آنها را که تو را نجنده می آورند برادر تو کسی است که با تو صافی و خالص
بگوید بسیار افتد که انسان بعد او تا عدا منتفع گردد پس ما را آنچه برشمرده شد بر شیخ
واجب می بینم که رجوع فرماید از عیب کردن و قدح کردن در پیشوایان صناعت و اصرار
نورزد درین طریقه بلکه استغفار کند از آنچه وقوع یافته و از خداوند آمرزش طلبد تا
باشد که در قیامت حق را بروی سفید ملاقات نماید و سبب ضلال نوآموزان اطبا
نشود و بسبب آنچه در نفوس ایشان جای دهد از مثالب و معایب قدما و آن موجب انصراف
ایشان گردد از قرارت کتب ایشان و مودی شود بهلاک بیماران و مریضان و ایضا
ابن بطلان در فصل آورده و میگوید من با تلمیذی از تلامذه شیخ که تجلی ظاهر و بر تعدد
صدق فراست من و ذکاء خاطری هم داشت حاضر شدیم نزد امیر ابی علی بن جلال
الدوله بن عضد الدوله فنا خسرو در روز خامس مرضی که عارض شده بود و او را از حمای
نایبه که چهار روز میگرفت و یک روز میگذاشت ابتدا نمودی ببرد اطراف مفارقت
کردی بند او تی و طبیب مذکور او را مسهلی داده عزم داشت که وی را فصدی هم فرماید
بنا بر عادت مصریین که فصد را از دوا موخر میدارند و بعد از آنکه اطعام نموده بود
او را در نوبتهای حمی قطایف با شربت پس سوال نمودم از طبیب مذکور که حمی امیر کدام
نوع از انواع حمی است گفت حمی یومی مرکب از دم و صفرا که نوبتش هر چهار روز است
و خورانیده ام او را دوائی که تحلیل بده دم را و صفرا باقی مانده اکنون عازمم بر فصد او
تا دفع صفرا نیز بشود ان شاء الله تعالی و من ترسیدم که از کدامین امر متعجب باشم از بودن حمی
نایبه چهار روزی با وجود علامات مواظبه یا از بودن آن مرکب از اخلاط یا از دوائی
که فعل او تحلیل دم غلیظ باشد و ترک صفرا لطیف و چه مانده است این حکایت آنچه شیخ

ابونصر عطار و را انطاکیه برای من حکایت کرد که طبیبی روی مریضی قرار داد که غب خالص
او را علاج نماید بزر اسم معلوم پس شروع کرد در تدبیر او بچیزها که سبب غلظت ماده شدند
و منتقل شد حمی بشطر الغب بعد از آنکه خالصه بود پس طبیب را ملامت کردیم و خواستیم که
وی را باز گردانیم گفت خویش نصف مبلغی که قرار داده بودیم خود منت بر همید زیرا که
نصف حمی را علاج کرده ام مسکین بظاهر لفظ شطر الغب از راه رفته پنداشته که چون از
تب اول که غب بود نیمی رفته و باقی مانده نیمی از آن است که تب باقی را شطر الغب میدانند
و همواره بحث و گفتگو میکرد و سوال می نمود که این تب اول چه بود میگفتیم غب میگفت حالا
میگفتیم شطر الغب میگفت ای داوای بیداد پس چرا نصف اجرت را که حق منست نمیدهید
ایضا ابن بطلان در آخر این فصل میگوید ظاهر شد از سخنان گذشته آنچه در صدد بیان آن
۱۳۴ بودیم یعنی آنکه واجب بر هر کس از طالب علم آنست که هر گاه در مطالعه کتب قدما بجای
برخورد که ظاهرا محل توقف باشد و در آن شتاب نکند بلکه بحث و تطلب در آن از سر
گیرد از آنجاست که اکابر شارحین و مفسرین چون بعضی مواضع میرسند و تباین و تناقضی
می بینند از جانب صاحب صناعت عذری میگویند با آنکه از آن کلمه مثلا معنی حقیقی اراده
نکرده یا این سخن بر وفق مذهب دیگران آورده مثل ابا بواز مصری در مقاله که در عبارت
تالیف نموده یا میگویند غلطی از ناسخ ناشی شده یا سهوی افتاده ناقل یا این عبارت
در لغت منقول عنه وجه صحتی دارد و در لغت منقول الیه بر خلاف آنست مثل اسمی که نه مذکر است
و نه مونث در لغت یونانی یا عذر میگویند که سخنی بر سبیل تعلیق در حاشیه منتسخ بوده
ناسخان از اصل پنداشته با آن ملحق ساخته اند و اگر عبارتی را زیاده از یا حقیقی میگویند
بر سبیل مبالغه آورده مثل کلمه فقار ظهر در کلام بقراط که با وجود فقار حاجت بکلمه ظهر نیست

مکر بتاویل ایضاح چنانکه شعرا گویند مثلا لبن ابیض و غیر آن یا میگویند این سخن بر سبیل
جدل و خطابت آورده چنانکه یحیی نحوی کرده در تصانیفش و اگر لفظی مکرر واقع شده
باشد عذر میگویند که بقصد تاکید چنین کرده یا احتجاج بعرف و عادت یونانیین میشمارند
مثل جریان عادات ایشان برآنکه هر ورم حار را فلغمونی نام کنند یا بوضع و اصطلاح
صاحب صناعت تمسک کنند و اگر در مطلبی مثالی آورده باشد که مطابق ممثل له نبوده باشد
اعتذار بجویند بآنکه مساهله و مسامحه در مثال ضرری ندارد و شایع است و اگر در قضیه
تناقضی نموده باشد روشی پیدا کنند که محمول را لفظی مشترک گردانند یا منع شرطی دیگر از
شروط تناقض مینمایند تا رفع تناقض بشود و اگر چند مصنفی اگر احکام احد ضدین را
بیان کرده و بمقابل نپرداخت چنانکه ارسطو طالیس کرده در اسما میگویند بضد دیگر از آن
نپرداخت که احکام آن بمقایسه ضدش که بیان شده معلوم میتوانند شد و اگر مصنفی بمقام
تقسیم امری شده و استیفا جمیع اقسام ننموده عذر میگویند که بآنقدر از اقسام احتیاج داشت
که ذکر نموده و اگر لفظی استعمال کند در معنیی که مدلول وضعی آن نباشد چنانکه اطبا فم معده را
فواد مینامند و وجع در سر معده را باشد قولنج میگویند اگر چه معا قولون نباشد میگویند
قدما را میرسد چنین تصرفات که بعض اشیا را نام نهند از نامهای چیزها که میان ایشان
مشارکتی یا اتصالی یا مشابهتی بوده باشد و اگر مصنفی کلامی در اول کتاب و هم در نفس
کتاب آورده باشد میگویند چون فاصله بسیار شد اعاده ذکر نمود تا کلام بر اتصال
و اتساق باقی بماند چنانکه در ایساغوجی کرده و اگر در آخر کتاب تکرار یافته باشد میگویند
بر سبیل نتیجه و ثمره آورده اینها همه برای آنست که ناقص خالی ز هوشی که عقل او در
مرتبه عقل مصنف و واضع صناعت است بداند که آنچه بخاطر او رسیده بسیار مستبعد است

که خاطر صاحب کتاب و صاحب فن از آن غافل و ذاهل گردیده باشد الا ما شاء الله
پس مهما امکن در جستجوی وجه صحت آن باید بود فصل در مسایل مختلفه صادره از براهین
صحیحه که مطلوب است جواب از آنها بطریقه برهانیه مسئله اولی متعلق است ببلاد و لو هو
و بر نهج تقریر کرده میشود سبب چیست که حبشه و صقالبه حال آنکه بلاد ایشان و طباع
۱۳۵ ایشان متضاد اند موافق است امزجه هر یک از ایشان را عنبر و بایستی که حال خلاف
این باشد و نیز رسید شیخ را آنکه در جواب گوید که صقالبه آنرا بر سبیل دوا استعمال کنند
و حبشه بر سبیل غذا سبب در اول مضادت و در ثانی مشابهت تا لازم نیاید که بجای
وجه استعمال آن در صیف و شتا توان نمود زیرا که نسبت صیف ببلاد حبشه مثل نسبت
شتاست ببلاد صقالبه و ما می بینیم که مجرای امور بر خلاف آنست برای آنکه ما در صیف اغذیه
بارده استعمال میکنیم و در شتا اغذیه حاره و بحکم آن جواب نبایستی استعمال ادویه حاره
در شتا توان نمود زیرا که حرارت آنوقت در ما کامن است و در صیف با غذیه بارده
زیرا که برد در باطن بر ما مستولیست زیرا که حرارت از مسام بدن پراکنده میشود و
اینها همه ضد قوانین صناعت است یعنی حار بودن غذا یا بودن جواب فیما در ان فصل داد
مسئله ثانیه چرا است آنکه انسان بخواب میرود در حالی که حاقن یعنی بولش می آید مثلا
خواب می بیند که گویا بول میکند و چون بیدار میشود بول نکرده لیکن مهیای خروج شده
بر میخیزد و بول میکند و همین انسان در خواب می بیند که جماع میکند و هیچ قادر بر خودداری
نمیباشد و بی اختیار انزال واقع میشود و لهذا بیدار میشود و در جامه خود منی می بیند کاش
بدانم چه چیز است آنکه منع میکند بول را از خروج با کمال حدتی که دارد و با آن کثرت اورا
مهلت بیدار شدن میدهد و منی را با وجود قلت منع نمیتواند کرد و مهلت انتباه نمیدهد

حقیقت ایشان جز آنکه دو فضلا اند چیزی دیگر نیست و این مسئله اگرچه حقیر نماید اما در میان
مدعیان این صناعت نافع است و در رساله دعوت طلبه جواب آن ذکر کرده‌ایم مسئله
ثالثه متعلق است بسماع طبیعی و وجه اختیار این مسئله آنست که مرا معلوم شده که شیخ مرحوم
شده آن کتاب را شرحی و تفسیری نوشته است چنین تقریر کرده میشود که ارسطاطالیس مکان را
تحدید کرده است بآنکه نهایت مقعره جسم حاوی است مماس نهایت محدبه جسم محوی و این
حدیست که ریبی در آن نمیگنجد اما ظاهر استلزام یکی از دو شناعت است زیرا که بر تقدیر
یا میباید که خارج عالم نیز مکان باشد این خود مفضی است بوجود اجسام لا الی نهایة یا
میباید حرکت اینیه لا فی مکان واقع تواند شد این خود اجتماع نقیضین است و یا میباید
ارسطاطالیس معاذ الله در حد مکان غلط کرده باشد و اما چگونه یکی از این شناعات البته
لازم است پس بر نوع چه گفته میشود که فلک محیط بجمیع اجزا خارجه متحرک است زیرا که
هر جزو از نقطه شروع میکند و بهمان نقطه عود میکند البته اکنون جزوی از اجزا خارجه
او را فرض کردیم متحرکست و میگوییم در حالی که حرکت میکند در خارج او مکانی است که
این حرکت در آن واقع شود چه از قبیل حرکت زحل باشد در سطح داخل فلک ثانی در این صورت
لازم است که خارج عالم جسمی بوده باشد و میرود الی غیر النهایه و اگر حرکت جزو متحرک
در مکان باشد و جسمی در خارج عالم نباشد لازم می‌آید که جزو خارج از فلک محیط حرکت
مکانی کند نه در مکان پس مجتمع شدند نقیضان باهم و این محال است و یا آنست که
جزو خارج از محیط حرکت میکند باعتبار همبستگی و اتصالی که او راست با اجزا داخله
از وی که حرکت میکنند بر محدب فلک زیرین در این صورت لازم می‌آید که متمکن مماس مکان
خود نباشد یا لازم می‌آید که اجزا خارجه عین اجزا داخله باشند با همه دوری و تجه

میان ایشانست چنانکه ضوابط تعلیمیه بآن شهادت داده و مع ذلک لازم می‌آید
انتقاض حد بلکه باید گفت در حد مکان که او نهایت محدبه محوی است مماس نهایت
مقعره حاوی بعکس آنچه حکیم گفته زیرا اگر در این صورت خواهیم که حد را منتقض و منکسر
نگردانیده باشیم لازم می‌آید که متمکن که جوهر است عین مکان باشد که عرض است پس
جوهر عرض باشد پس ما در حیرت و تردد ماندیم که کدام شق اختیار کنیم چه اگر اثبات
حرکت مکانیه میکنیم لازمست که عالم را بجمله در مکان دانیم و مؤدی میشود بلانهایی
اجسام و اگر واجب میدانیم که عالم بجمیع اجزائه در مکان باشد باید قایل شویم بحرکت
مکانیه که واقع شود لا فی مکان این خود متناقض و جمع بین النقیضین است و خلاصی ازین
۱۳۶ شبهه نیست مگر بقایل شدن بتغلیط ارسطاطالیس در تحدید مکان و کفر تا یبدا و من عنده
مسئله رابعه از کتاب نفس این مسئله از عظام مسایل حل آن در غایت صعوبت است
و بر نوع چه تقریر کرده میشود که در کتب آلهیه روشن و مبرهن شده که نفس ناطقه بفساد بدن
فاسد و فانی نمیگردد بلکه بعد از خراب بدن باقیست ابدا اکنون میگوییم حال بیرون
از چند احتمال نیست یا آنست که نفس بعد از فساد موضوع که بدنست قایم خواهد بود
بذات خود یا قایم خواهد بود بهمان موضوع که داشت و یا قایم خواهد بود بموضوعی
دیگر بنا بر اول لازم می‌آید که صورتی غیر باری تعالی شانه قایم بذات تواند بود و بنا
بر ثانی و حال آنکه مفروض آنست که از آن بدن جدا شده و آن بدن با سقطات خود
منحل شده لازم می‌آید که هم مفارق و هم مقارن باشد در یک حال و میت بعینه همان حی باشد
که بود و بنا بر ثالث اعنی آنکه قایم باشد بموضوعی دیگر خالی از آن نیست که قبل از انتقال بآن
موضوع مناسبتی میانه ایشان میباشد یا هیچ مناسبت نمیباشد بر تقدیر اول لازم می‌آید

که انتقال نفس بآن موضوع حرکت باشد و حرکت در مکان باشد و نفس خود جسم نیست و
حرکت از صفات اجسام است و بر تقدیر ثانی لازم می آید که هر صورتی که اتفاق افتد
حلول کرده اند در هر هیولی که اتفاق افتد و از جمله کلام ابن بطلان در فصل ششم آن رساله میگوید
آورده اند که فیلسوفی نزد امینی از قضاة مدینه اثینه جامه بودیعت نهاد و آن جامه
نزد او کم شد فیلسوف را غم شدید از آن حاصل گردید مردم وی را سرزنش کردند که برای
ضیاع جامه چندین تالم و تحزن خاصه از چون تو حکیمی چرا است فیلسوف در جواب گفت در
امثال آمده که خطافی بر سقف مجلس یکی از قضاة آشیان کرده بازی از راه بآن یافته
بچگان او را بخورد خطاف مسکین بطاقتی میکرد مرغان دیگر هر قدر او را تعزیت و تسلیت
میدادند سود نداشت همگنان زبان ملامت در وی کشیدند او در جواب گفت نه
بخدای سوگند که ناله و فغان و گریه و احزان من برای آن نیست که از جمله طیور
باین مصیبت اختصاص یافته ام بلکه گریه و اندوه من بر آنست که این جور ظاهر برین
مجلس حکم و محل عدل میگذرد و هم از سخنان او در فصل مذکور میگوید شیخ در مقاله ربیع
مرا امر فرموده با آنکه تصحیح تصانیف او نمایم و عیوب آن و اغلاطی که در آن بیابم بر
مردم آشکارا گردانم معاذ الله که چنین باشد زیرا که قدر شیخ جلیل تر از آنست لیکن بحسب
فرموده در پی آن شدم و جستجوی کردم چیزی از آن در مصر بدست مردم منتشر ندیدم
گفتم مگر مردم بآن ضنت میکنند تا آنکه یکی از دوستان بمن رسانید رساله که شیخ نوشته
در رد حنین بن اسحق و ابطال کلام او در مسائلی که برای فرزند خود از جالینوس برچیده
پس مطالعه کردم آنرا و دیدم تمام آن اغلوطات حنین بن اسحق کرده اینوقت دانستم که
خدای سبحانه بندگانرا بسبب خطا تعجیل عقوبت نمیفرماید و مهلت میدهد هر قدر که خواهد

و چون تصفح و تامل نمودم کلام شیخ را در آن رساله کلام کسی دیدم که وی را اصلا
بهره از آنچه در آن مسائل است نبوده باشد از جهت عدم قرائت آنها بر استادان
صناعت و در بعض مواضع مسلکی بر خلاف مسلک معروف رفته مانند کسی که خواسته
باشد بحاسه ذوق ادراک الوان نماید و اصوات را بحاسه شم دریابد لاجرم هیچ
در نخواهد یافت و هر جا هر چه ایراد کرده جواب از آن گفته میتوانند شد و نیافتم مگر
یک مسئله که ثقه امین برای من حکایت کرد که آن را در جمله سخنی چند بخط آنکس دیده
پس شیخ آنرا اخذ کرده و بخود منسوب ساخته صورت مسئله آنکه در تقسیم صفرا گفته است که
که صفرا محّی از مخالطت بلغم و مرار احمر بهم میرسد از جهت آنست که ابرد است از
حرار و جالینوس گفته که صفراء محیه حادث میشود بغلبه حرارت بر مره حمرا پس محیه
اسخن است از مره حمرا و احق است از وی و بحسب ظاهر میان این دو سخن تناقض است
لیکن حل آن باسانی میسر است زیرا که لفظ محیه اسمی است مشترک که یکبار اطلاق کرده میشود
و مراد بآن حمراء است که بنفسها نضج یافته بود و چنین حمرا حار است و یکبار اسم
اطلاق میشود بر حمرائی که با بلغم مخالط شده باشد و درینوقت بسبب مخالطه بلغم قدری از
برودت با وی خواهد بود بنابرین رفع اختلاف میان آن دو سخن میشود و دلیل اشتراک
اسم محیه آنکه اگر فرضا مخصص یکی ازین دو معنی باشد آن دیگر را اسمی نخواهد بود و چون چنین
باشد اختلافی در معنی میان ایشان نخواهد بود و اختلاف همین در دلالت خواهد بود
و لیس فی الحقیقه محیه مشتق است از مح بیض و مح هم بر بیاض و هم بر مجموع بیاض و
صفره بیض اطلاق کرده میشود و هر که بر مجموع اطلاق کند اسم جزو را بر کل اطلاق
کرده چنانکه چنین کرده و اطلاق آن بر صفره تنها نیز جایز خواهد بود جالینوس کرده و فی

الواقع اگر از جنین پرسیده شود از قول جالینوس هرآینه قایل خواهد بود و بقول او و همچنین اگر
از جالینوس پرسند از آنچه جنین گفته هم بدان قایل خواهد بود و این دو اطلاق بوجهی تنافی ندارد
با اطلاق لفظ صورت که اگر قیاس بهیولی کنند عرض خواهد بود و اگر قیاس بجسم مرکب از هیولی
و صورت گویند جوهر خواهد بود و هرگاه این دو اطلاق نه از جهة واحده باشند هیچگونه
تناقض نخواهد بود و تو میدانی که متضادان اند یا متضادان نیستند در وقتی که نظر بموضوع کنی
زیرا که اگر در حکم موضوع واحد باشد متضادان خواهند بود و چه در تضاد اتحاد موضوع
معتبر است اما اگر موضوع واحد نباشد دیگر تضادی باقی نمی‌ماند و در ما نحن فیه چون موضوع
واحد نیست از آنکه یکجا بعلم داخل نیست و یکجا هست پس از جهة عدم اتحاد موضوع رفع
شد تناقضی که بادی النظر نمودار بود و از این قبیل در انواع علوم بسیار است مثلا ابو حنیفه
و دو فقیه صاحبا و ابو یوسف و محمد در نکاح صابیه و در اکل ذبایح ایشان اختلاف
کرده اند ابو حنیفه هر دو را حرام دانسته و ابو یوسف و محمد حکم بحلیت هر دو کرده اند
و اصحاب ایشان میگویند میانه قولین ایشان در واقع اختلاف نیست زیرا که ابو حنیفه از
سوال از صابیین حران کرده اند و ایشان معروف اند بعبادت کواکب لاجرم ایشان را
جاری مجرای عبده اوثان داشته و حکم بتحریم نکاح و ذبایح ایشان نموده و از ابو یوسف
و محمد سوال از صابیین ساکنین بطیحه نموده اند و ایشان فرقه از نصاری اند که بمسیح علیه السلام
ایمان آورده اند و اگر بالفرض از ابو حنیفه حال این قسم صابیه پرسند موافق ابا یوسف
و محمد جواب خواهد گفت و همچنین اگر از ابو یوسف و محمد سوال از صابیه حران کنند موافق
ابو حنیفه جواب خواهند گفت و از امثال این مقامات ظاهر میشود فضل تثبت و تامل
بر طیش و کلال عجلت و من تعجب دارم از شیخ که چگونه این مواخذه بر جنین روا داشته و

بر جالینوس مواخذه نکرده بر سه چیز که در این کلام او هست یکی آنکه صفرا را مره
نامیده یعنی تلخ و حال آنکه شیرین است اگر گویی از روی مجاز آنرا مره نامیده پس
چگونه جالینوس را جایز میشمارد و استعمال لفظ در معنی مجازی و در باره جنین جایز
نمیشمارد دویم آنکه جالینوس محترقه را از قسم صفراء خارج از طبیعت نام کرده و چرا
از قسم طبیعی نشمرده سیم آنکه اقسام صفرا را چهار نهاده و زنگاری را اسقاط کرده
اگر نزد شیخ جالینوس را در اینها عذری هست مثل آن اعتذار برای جنین نیز چرا نتوان
گفت دیگر آنکه اقسام آنرا پنج نهاده و بقول تو آنها هفت اند و گیریم که هفت اند و حال
۱۳۸ آنکه در واقع هفت نیستند زیرا که جالینوس در کتاب قوی آنرا پنج نهاده و جنین در این
رساله تابع او شده بخداوند سبحانه پناه میگیریم از متابعت هوی که میکشاند آدمی را
بطریق ردی و آن به که از سر این سخن در گذریم که خوض در آن مودی باطالت دیوان
میشود و شروع کنیم در تتبع بقیه سخنان و از جمله کلام این بطلان که در فصل سابع آورده
میگوید تتبع کنیم سخن شیخ را در نقطه طبیعیه و کشف کنیم شبهه که او را در آن روی داده اما
حد نقطه موافق گفته اقلیدس میگوید النقطة شیء لا جزء له اکنون میخواهیم رسم او را از اول
مصادرات اقلیدس از آنچه حق سبحانه و تعالی علم آن بوی ارزانی داشته پس میگوییم
بنا بر فهمیده ما رسم که نقطه را کرده شکی چند متوجه میشود اول آنکه چرا اقلیدس نقطه را
بوجه سلب تحدید نموده یعنی نداشتن جزو حال آنکه حدود و رسوم صحیحه بر وجه ایجاب می
باشند تا حد مطابق حال محدود باشد و اگر چیزی را بسبیل سلب رسم کنند در صورتی می
کنند که آن چیز را شرکت با چند چیز محصور باشد و آنها همه معروف باشند انوقت او را
بطریق سلب رسم میکنند چنانکه فرفوریوس کرده در حد عرض دوم آنکه رسمی که نقطه را

کرده اورا از جمیع ماسوی تمیز تمید و برای انکه همان رسم بعینه بر وحدت و برآن صادق
می آید چه هریک را بتوان گفت چیزیست که اورا جزو نیست سیم انکه چرا او برای جمع
در حد نقطه صورت را با هیولی جمع آورده و در حد خط اکتفا بذکر صورت نموده چهارم انکه
چه فایده و منظور است در ایراد کلمه ما در حد زیرا که گفت النقطة شی ما لا جزو له و حد را انچه
میرسید اگر آن کلمه را اسقاط میکرد و میگفت النقطة شی لا جزو له حال انکه در صورت اسقاط
نیز ابهام محدود و عموم حد بر حال خویش اند پنجم انکه سوال کنیم از کیفیت تلفظ بحد و قول
جازم تا فرقی میان ایشان باشد و اگرنه بحسب ظاهر حد نیز قولی جازم خواهد بود که محتمل
مرکب باشد زیرا که همان روش که تو وضع میکنی انسان را پس حکم میکنی بانکه حیوان ناطق
است همچنین نقطه را وضع میکنی و حکم میکنی بانکه چیزیست که اورا جزو نیست پس انچه
در حد نقطه جواب آن از جناب شیخ ملتمس است پس اگر از روی تفضل بجواب اینها مسامحت
فرماید تواند بود والا از جمله آن هزار مسئله محسوب دارد که خود رخصت داده اند که
از جناب ایشان سوال کنم دهم ازین فصل میگوید ابطلان اما اعتقاد شیخ بانکه جذب
مقناطیس حدید را باین است که خطها از حجر بیرون می آیند پس اگر چنین باشد لازم می آید
که هر قدر حجر جذب حدید کند حجر نقصان پذیرد و حدید افزونی گیرد زیرا که این خطوط را
بنابرین رای میول طبیعی خواهد بود پس اجسام طبیعیه خواهند بود و التزام باید نمود که حرکت
مکانی می کنند لا فی زمان و اینها همه محالات اند و درین مقام سوالی بخاطرم میرسد چه شود
که آنرا نیز شیخ از جمله هزار مسئله حساب فرماید سوال انکه آیا حدید طالب حجر است باعتبار
شوقی که بسوی او دارد یا انکه حجر جاذب حدید است و اورا قسرا بسوی خود میکشد
و قبیح است برای ما که واقع این را ندانیم و حال انکه چیزی است که آنرا بحس مشاهده میکنیم

واین

واین سوالی است که اگر در جواب آن رجوع نکنیم بانچه چنین گفته اعنی صاحب اغلوطات
حیران و سرگردان خواهیم ماند بخداوند سبحانه پناه میبریم از میل بسوی هوا و در آمدن
در سلک شیطان گمراه و بیرون رفتن از فرمان ناطقه و دیدم شیخ را در فصلی از مقالات
خویش که طبیعتش تافته شده و غضبش افروخته گشته و آب دهانش چکیده و رگهای
گردنش برخاسته نسبم را بصریح و نامم را باشاره مذکور ساخته پس از آن هیچ حق
صناعت مرعی نداشته و رعایت حرمت آن وسیله ننموده و مرا بغباوت نسبت داده
و جزم نموده که من چیزی از علوم اوایل نخوانده و ندانسته ام گفته اگر خوانده بیسود
هر آینه میدانست که ابن بکش که از مشایخ اطباست در کناشی که اوراست میگوید بدرستی
که در قلب نقطه ایست که از آن نقطه منبعث میشود حیوة بسایر اجزاء بدن و من میگویم
۱۳۹ شیخ را اعزه الله درین سخن نیز چنانکه عادت کرده استعجال نموده و بی تامل سخن
گفته گمان کرده که ابن بکش ناقل کتب و مدرس طب است و ندانسته که پسری بود
پدرش نابینا و خود دوستدار خمر دایم مست و اوست که ابن الخمار در مقاله که در
امتحان اطبا نوشته نظر بروی دارد و میگوید کار طب در بغداد بآن انجامید که
هر کس دو ماه عصاکشی نابینای کرد دکانی گشود و داخل اطبا شد و همین ابن بکش است
که از بیمارستان پرورش کرده اند بسبب انکه عقلش بدوام سکر فاسد شده و چشمش از
ملاحظه قارورها عاجز مانده و دستش مرتعش گشته تحقیق نبض نمیتوانست و او در جواب
آن شکوک که بر جنین ایراد شده لیکن بدست شیخ افتاده دیباچه بران نوشته و کو
منسوب ساخته و نام آن اغلوطات چنین نهاده و من اینک راهنمایی کنم شیخ را بجهل
ابن بکش مذکور باسمه اعتقادی که با او دارد ابن بکش در همین کناش در مبحث عظام

حکم کلی کرده که رجال قاطبة عدد اضلاع ایشان یکی ز عدد اضلاع نساء ناقص است
و ندانسته که بر تقدیر صحت روایت باید که در آدم علیه السلم چنین بوده باشد نه در سایر
بشر پس این یکش چنان کس نیست که قول او را در وجود نقطهٔ طبیعیه سند دانند و بدان
احتجاج نمایند باینقدر منتهی ساختم سخن را تا مبادا مستعرض اسباب ملامت باید شد توقع
از شیخ آنکه این سخنان را تصحیح فرماید تصحیحی که ذوی الالباب کنند و جواب نویسد هر فصل
و هر باب اجوابی که دیگر شکی و ارتیابی باقی نگذارد و یقین شناسد که اندک خاییدن
سخن بخجلت جوابهای گلوگیر وفا نکند و عاقبت همگی را موقف حسابی و مجمع ثوابی و
عقابی است که بیماران و مریضان آنجا با فریدکار کل تظلم خواهند کرد و مطالبت خواهند
نمود اطبا را باغلاطی که مؤدی بهلاک ایشان شده باشد و ایشان مسامحه نمی کنند
شیخ را چنانکه من مسامحه کردم او را از دشنام من و اغضا نمیکنند از وی اغضای که من
با او کردم از هتک عرض من باید که شیخ یقین شناسد که ایشانرا البته ملاقات خواهد
کرد و ایشان از وی راضی نخواهند شد الا بمحض حق آنگاه خداوند جل شانه توفیق دهد
ما را و او را تا عمل کنیم بر وفق طاعت او و تقرب جوییم باو بطلب ثواب رضا انه هو
ولی و هو حسبنا و نعم الوکیل ابن بطلان مذکور اکبر و اجل اصحاب ابو الفرج بن الطیب البغدادی
است و ابو الفرج وی را اجلال اعظام کردی و بر سایر تلامیذ خود تقدیم فرمودی وابن
بطلان هر چه یافته از وی یافته و شاگردی او سرآمد گشته و من دیده ام صورت
آنچه ابو الفرج برای وی نوشته بر کتاب ثمار البرهان و ترجمهٔ آن اینست قرات
نمود این کتاب را از اول تا آخر بر من شیخ بزرگوار ابوالحسن مختار بن الحسن ادام الله
عزه و فهم کرد آنرا غایت آنچه فهم باید کرد و کتب ذلک عبدالله الطبیب ابن بطلان

چون بحلب رسید نزد حاکم آنجا تقرب و تقدم یافت و از وی درخواست تا امور
متعلقه بعبادات نصاری را بوی مرجوع دارد پس قبول نمود و شروع کرد ابن بطلان
در اقامت قوانین دینیه ایشان موافق اصول و شروطی که بر ایشان بوده لازم
بر نصاری دشوار شد و از آن کراهت داشتند و در حلب کاتبی نصرانی بود معروف
بابی الخیر بن شراره و هر وقت بصحبت ابن بطلان رسیدی و با وی مناظرهای طبی
کردی لیکن ابن بطلان بروی باعتبار قیاسات منطقیه غلبه کردی و او منقطع گردیدی از جهت
چون بیرون رفتی آن خشم وی را بر آن داشتی که شاید ابن بطلان باز گوید و نصاری را
بروی اغوا نماید لهذا ابن بطلان ترک اقامت آنجا اختیار کرده از حلب بیرون
رفت و ابن شراره بعد از خروج او نیز گفتی که اعتقادات وی مرضی و پسندیده ۱۳۰
نبود و نقل از بعضی از رهبانان انطاکیه نقل کرده اند که او میگفت آنموضع که قبر ابن بطلان
در آنجاست اول کنیسه بوده و ابن بطلان آنجا را موطن و معبد گردانیده بود و حال
آنموضع چنانست که هر وقت چراغی آنجا افروزند خاموش میگردد و با جمله این
قبیل اخبار از وی باز گفته میشود و نصارای حلب در وقتی که متولی امور ایشان بود
وی را هجو نیز گفتند والله اعلم بسرایر عباده موسی بن شاکر او و پسرانش محمد بن
موسی و احمد بن موسی و حسن بن موسی همگی در علم هندسه سرآمد بوده اند و همچنین یکی
ایشان از او در سایر علوم ریاضیه از علم هیأت افلاک و حرکات نجوم رتبهٔ تقدم مسلم بوده
پدر از مشاهیر منجمین مأمون است و پسران سه گانه او بیناترین مردمان اند بهندسه و
علم حیل ایشان را درین ابواب تألیفات عجیبه است معروف بحیل بنی موسی فی الواقع
مشتمل اند بر اغراض شریفه و فواید عظیمه و ایشان از مردمی اند که نهایت سعی در طلب

علوم قدیمه کرده رغایب در آن بذل نموده اند و تعب بسیار بر نفوس خود نهاده کس
باطراف بلاد روم فرستادندی و کتابها بدست آوردندی و هر کس که شنیدندی که
نقل آن کتب از یونانی و رومی بعربی میتواند کرد هر جا بودی ببذل و بخشش بسیار حاضر
گردانیدندی و به نقل ترجمهٔ آنها مشغول داشتندی لاجرم بسی از عجایب حکمت بسبب ایشان
ظاهر گردید و غالب بود بر ایشان از آن علوم علم هندسه و حیل و حرکات موسیقی و نجوم
و محمد بن موسی که بزرگترین اولاد او بود در سنه تسع و خمسین و مائتین وفات یافت و احمد
بن موسی را پسری بود چندان ادبی نداشت مع ذلک از جملهٔ ندمای معتضد بود و کتب منسوبه
بنی موسی کتاب قرسطون کتاب حیل احمد بن موسی کتاب شکل مدور حسن بن موسی کتاب حرکت
الافلاک محمد بن موسی کتاب مخروطات محمد کتاب کائنات جو محمد کتاب اول العلل محمد
کتاب در انکار سکون افلاک احمد راست کتاب مسئله که احمد از سند بن علی سوال کرده
کتاب مساحت کره و قسمت زاویه بسه قسم متساوی موسی بن اسرائیل الکوفی طبیبی است از
اهل کوفه خدمت ابراهیم بن مهدی کردی و نزد وی تقدمی و اختصاصی داشت میان اطبای
آن عصر مشهور و مذکور بود اگرچه بحسب علم در پایهٔ معاصرین خود نبود اما چند خصلت نیکو که
در وی مجتمع بودند او را شایستهٔ مجلس او گردانیده بود فصاحت لهجه و علم نجوم و معرفت
سیر و تواریخ و روایت اشعار در سنه تسع و عشرین و مائه متولد شد و در اثنین و عشرین و
مائتین وفات یافت و ابراهیم بن مهدی او را بسبب خصال مذکوره اختیار کرده بود و از اول
عمر باتفاق طبیبی دیگر یهودی که او را فرات بن شحناثا گفتندی خدمت عیسی بن موسی نمودی
و عیسی بن موسی در هر کار با یهودی مذکور مشورت نمودی همین موسی بن اسرائیل حکایتها
از مشاورت ایشان و رهنمونی یهودی مذکور او را برایهای صائب نقل نموده موسی

۱۴۱

بن تبار الکلبی یا بدعمران از فضلای اطبا و مشهورین زمان خود بوده بر قوانین معالجات
اطلاعی تمام و در نظر و مباحثه یدی طولی داشته او و ابوالطیب ابرهیم بن نصر بمشارکت
یکدیگر تدبیر مرضی کردندی و هر یک از ایشان تعلیقات بر کناش یوحنا دارند موسی
بن میمون الاسرائیلی الاندلسی بر ملت یهود بوده و در اندلس قرائت علوم اوایل نموده
ریاضیات را محکم گردانیده بود و از منطق نیز بهره داشت علم طب را ممارست نیکو کرده
بود اما جرأت بر عمل نمیکرد و چون عبدالمومن بن علی الکومی البربری که بر بلاد مغرب مستولی
شده بود حکم کرد که یهودی و نصرانی مطلقا در مملکت او نباشند و ارباب اخراج ایشان را مدت
معینه قرار داد که هر که از ایشان در آن مدت باسلام در آید حکم سایر مسلمین داشته باشد له
ما لهم و علیه ما علیهم و هر کدام خواهند بر رای اهل ملت خویش باقی باشد قبل از انقضای مدت
مقرر از بلاد او بیرون رود و الا مال و نفس او در حکم سلطان خواهد بود بعد از استقرار امر بر
وجه آنانکه سبکبار بودند بیرون رفتند و جمعی که میدانستند که مال و عیال خود را بیرون نمی
توانند برد و از سر آنها گذشتن نمیتوانستند بناچار اظهار اسلام کردند و موسی بن میمون
مذکور از آنجمله بود و بعد از اظهار اسلام دید که التزام منهایند او را بفروع آن از تلاوت و
صلوة و صیام او نیز همه را التزام نموده بجای می آورد تا آنقدر که اهل و عیال و اموال
متفرقه خود را بتدریج و از روی اطمینان جمع کرد پس از اندلس بیرون آمده ببلاد مصر
انتقال نمود و در مدینه فسطاط در میان یهودان انجا منزل گزید در محله که آنرا مصیصه گفتندی
و بتجارت جواهر و امثال آن وجه معیشت تحصیل نمودی و مردم نزد وی برای اخذ علوم اوایل
آمد شد نمودندی و این در اواخر دولت علویه مصریه بود و اولیای آن دولت وی را خواستند
که در جملهٔ اطبا خدمت فرمایند و بملک عسقلان که افرنجی بود و از ایشان استدعا طبیبی

مینمود نفور ستند راضی نشد و نخواست که خدمت افرنجی و برین حال بماند تا آن دولت
منقضی شد و قاضی فاضل عبد الرحیم بن علی البیسانی دران بلاد اعتباری تمام یافت
متوجه طبیب مذکور گردید و رزقی برای وی مقرر فرمود و با سایر اطبا رخصت مشارکت
داد و موسی مذکور را اختیار ترویج کرد و خواهر ابو المعالی یهودی را که از جمله کتاب الملک
نور الدین علی ملقب بالملک الافضل بن صلاح الدین یوسف بن ایوب بود بخواست
و از وی پسری دارد که امروز بجای پدرش طبیب است و ابو المعالی نیز خواهر موسی
مذکور را بخواست و فرزندان آورد از جملهٔ ایشان است ابو الرضی مرد معمور حاذق در بلاد
روم در خدمت آل قلج ارسلان میباشد موسی بن میمون در مصر در حدود سنه خمس و ستمایه
وفات یافت و باهل ملت خویش وصیت کرد که چون رایحهٔ جسد وی منقطع گردد اورا
ببحیرهٔ طبریه نقل کنند و آنجا دفن نمایند تا در جوار خویشان خود باشد و تا دریابد برکات
مقدمین شریعت خود را پس موافق وصیتش بعمل آوردند شریعت یهود و اسرار آنرا
نیکو میدانست کتاب تلمود را که شرح و تفسیر توراته است شرح و تفسیر کرده گویند کسی از
وی درخواست نمود تا در حکمت فلسفه تصنیفی نماید پس رساله بنوشت و در آنجا ابطال
معاد شرعی نمود رؤسای یهود بروی انکار کردند و او در اخفای آن کوشید مگر از کسی
که اورا موافق خود میدانست دیگر کتابهای شانزده گانهٔ جالینوس را در چند کتاب
اختصار نموده و اختصاری از حد گذشته و عدیم الفایده باطله دران کار
نساخته و ایضا کتاب ابن افلح اندلسی را در هیات تهذیب نموده و در واقع نیکو
تهذیب نموده و ایضا کتاب استکمال ابن هود را در ریاضه تهذیب نموده آن نیز کتابی
جامع بود اما محتاج بود بتحقیق و اصلاحی و چنانکه بایسته کرده و در آخر عمر بمحنت مردی فقیه

از اهل اندلس گرفتار گشته بود وی را ابو العرب میگفتند همواره تشنیع زدی که تو کیش
داخل مسلمین شده حالا چرا در جملهٔ یهود است و بدین سبب اورا آزار کردی تا آنکه قاضی
فاضل عبد الرحیم بن علی البیسانی وی را منع کرد و گفت اسلامی از روی اکراه بوده و صحت
نداشته موسی بن العیزار طبیبی است در معالجه و ترکیب ادویه و طبایع مفردات تصرفهای
نیکو نموده شراب الاصول از تصرفهای اوست میگویند تفتیح سدها و تحلیل سر شیفه و مغصها
و پیچشها که عارض میشود نسوان را از حضور طمث میکند و پاکیزه میگرداند رحم را از فضلهای
مانع قبول نطفه و از اخلاط لزجه که سبب اسقاط جنینها شود و نفع می بخشد گرده و مثانه را
۱۴۲ و تنقیهٔ آنها میکند از فضول غلیظه که حصی از آنها متولد میشود و راه میگشاید برای ادویه
کبار تا برسد آثار ایشان باعماق اعضاء مریضه و آب اصفر را از شکم تحلیل میبرد و بطریق
بول دفع میکند و موسی بن العیزار در دیار مصر بطبابت مشغول میبود تا شهرت یافت و از
اطبای معز علوی شد و وقتی که از مغرب آمد و دواهای بسیار برای وی تصرف کرده و در
خصوص وی را توفیق و سعادتی روزی شده بود از جمله شراب تمر هندی ترکیب اوست
و شروط بسیار در آن قرار داده و نفع بسیار که بتجربه صحیح برآمده و نیمی بتقدیسی صور ترکیب
آنرا در مادهٔ البیضا ذکر نموده مغسطراطیس فیلسوفیست از حکمای یونان قوت علمیه اش
چنانکه متعرض شرح کتب ارسطوطالیس شده بعض آنها را بعربی ترجمه کرده اند و مترجمین
ذکر اخبار او در جملهٔ شارحین کتب ارسطوطالیس نموده اند مکسیمیس فیلسوفی رومی معروف
بشرح چیزی از کتب ارسطوطالیس وی را نیز مترجمین از شراح کتب ارسطوطالیس نوشته اند
میلاوس حکیم است ریاضی بهندسه خبیر و عالم وی را در آن مصنفات است و نزد اهل آن
علوم شهرت دارد منطق اسکندرانی در علوم فلک امام و مقتدی بوده و بعلم ارصاد و عمل

الآلات آن قیم وو انا باتفاق فطیمن در اسکندریه الآلات رصد مرتب داشته بسیاری
از کواکب را رصد کردند و تعیین مواضع هر یک در زمان خود نمودند و ایشان به یک صد و
هفتاد و سال قبل از بطلیوس بوده اند منالاوس از ائمه هندسه و ریاضی بوده از حکمای
یونان است و قبل از بطلیموس بوده زیرا که بطلیموس او را در مجسطی ذکر نموده در مدینه
اسکندریه افادهٔ علوم کردی و مصنفات وی یکبار بسریانی و یکبار بعربی نقل شده
و از جملهٔ تصانیف وی کتاب معرفت کمیت اجرام مختلطه است که برای طوماطیاوس
ملک تصنیف نموده مسورطس وی را مورسطس نیز میگویند حکیمیست بعلم ریاضی و حیل عالم
و از مخترعات وی آلتی است مسمی بارغن بوقی و آلتی دیگر مسمی بارغن زمری که از
مقدار شصت میل مسافت آواز آن شنیده میشود مراباهی بابلی ابومعشر منجم ذکر وی
کرده بخط او دیده شده که بابلی مذکور منجم بخت‌نصر بوده و در زمان خود نامی و شهرتی داشته
و از تصانیفش و بنابر آنچه ابومعشر ذکر نموده کتاب ملل و دول و قرانات و تحاویل است
مقالس طبیب مداوی از اهل حمص بوده از شاگردان بقراط است و بر جالینوس متقدم از
تصانیفش و یکی کتاب البول است بیک مقاله ماغنیس طبیب است از اهل اسکندریه در اوایل ملت
اسلامیه بعد از یحیی نحوی بوده و وی را در میان اطبا نام و نشانی است لیکن تصنیفی از وی
بنظر رسیده ذکر وی نموده عبدالله بن بختیشوع متی بن یونس القنائی المکنی بابی بشر المنطقی
در بغداد مقیم بودی و در علم منطق مسلم و مقدم اهل عصر خویشتن بوده بسیاری از کتب منطقیهٔ
قدما را او شرح و تفسیر نوشته کلامش بسی هموار و قصدش تعلیم و تفهیم است اصحاب این
علوم را در عصر او و مصر او اعتماد در کتب او و شرح اوست در ایام خلافت الراضی بالله
عباسی در بغداد بعد از سنه عشرین و ثلثمایه مناظره واقع شد میان او و ابوسعید سیرافی

نحوی

نحوی در مجلس عام در حضور فضل بن الفرات محمد بن اسحق الندیم در کتاب خود ذکر وی
نموده و گفته ابوبشر متی بن یونس از اهل دیرقنی بوده و در اسکول مرماری نشو و نما
یافته نزد قویری و روبیل و سابیل و علی بن احمد بن کرنیب قراءت علوم کرده ریاست
منطقیین در آن عهد بوی منتهی شد کتاب تفسیر سه مقاله آخرین از تفسیر ثامسطیوس و
کتاب نقل اصل برهان و کتاب نقل اصل سوفسطیقا و کتاب نقل اصل شعر و کتاب نقل
کتاب کون و فساد بتفسیر اسکندر و کتاب نقل اعتبار الحکم ثامسطیوس و کتاب نقل
تفسیر اسکندر کتاب سماء و عالم را جملهٔ مذکورات تصانیف وی اند لیکن آخرین را
ابویحیی بن عدی اصلاحی کرده و نیز متی تفسیر کرده کتب اربعهٔ منطق را بالتمام و تعویل ۱۴۳
مردم در قراءت آن کتب بر تفسیر اوست و هم او راست تفسیر کتاب ایساغوجی فرفو
ریوس که عبارتست از مدخل الی المنطق و ایضا کتاب صدر کتاب انولوطیقا و کتاب
مقاییس شرطیه از تصانیف وی شمرده‌اند مثرودیطوس طبیب است حکیم و مانند ملوک نفاذ حکمی
داشته اوست ترکیب کننده معجون مشهور که بوی منسوب و باسم او موسوم است اعتنا
و اهتمام داشتی بتجربهٔ ادویهٔ مفرده که دفع سموم قاتله نمایند و امتحان قوای آنها نمودی
در مردمی که قتل ایشان واجب شده بودی و باین طریق معلوم نموده که بعضی از آنها
موافق گزندگی رتیلاست و بعضی در گزندگی عقارب و بعضی در گزندگی حیات و
بعضی در دفع خانق الذئب و بعضی در دفع مضرت ارنب بحری و بعضی در مضرت سموم
دیگر نافع و مؤثراند و بعد از استعلام قوای مفردات آنها را با هم ترکیب نمودی
شاید تحصیل دوای تواند کرد که از جمیع سموم قاتله نافع باشد تا بعد از روزگاری اندر و
ماخس رئیس اطبا مدینه ارون در آن ترکیب تصرفها نموده و کم و زیاد کرده تا قوت تریاقیت

برمعجون مسمی بتریاق و منفعت او در لسع افاعی فوق منفعت مثرودیطوس را آمد
ماسرجویه الطبیب البصری یهودی مذهب است و در زمان عمر بن عبدالعزیز بوده
اسم وی را ماسرجیس نیز میگویند از علماء طب است و ترجمه کتاب اهرون القس را برای
عمر بن عبدالعزیز او کرد و آن کتابی است نیکو و بهترین کتابهای قدیم است ابن جلجل
اندلسی میگوید ماسرجویه اصل وی سریانی و یهودی مذهب است و او است که در ایام
مروان دولت مروانیه کتاب اهرن القس بن اعین را بعربی تفسیر کرد و چون نوبت
بعمر بن عبدالعزیز رسید و آن کتاب را در خزانه کتب یافت متردد شد که آنرا در
میان مسلمین متداول گرداند یا نه عاقبت بفرمود تا آنرا برآورده در مصلای او نهادند
و او همواره در آن باب استخاره کردی تا بعد از چهل روز مطمئن شده آنرا در میان
مردم آورد و شایع گردانید تا بآن منتفع شوند میگوید حکایت کرد ابن اسحق ابراهیم
بن ابو بکر محمد بن عمر در مسجد قرموی در سنه تسع و خمسین و ثلثمائه و از تصانیف ماسرجویه
است کتاب قوی الاطعمة و منافعها و مضارها و کتاب قوی العقاقیر و منافعها و مضارها
ایوب بن الحکم البصری که صاحب محمد بن طاهر بن الحسین و از اهل ادب و عالم باخبار ناس
بود ذکر کرده که ابونواس حسن بن هانی شاعر مشهور عشق ورزیدی بجاریه بکوم
برساله جاریه زنی ثقفیه که در موضع معروف بلکان از زمین بصره مسکن داشت
و ابوعثمان و ابو امیه از قبیله ثقیف از قرابات مولاة آن جاریه بودند میگوید
هر روز ابونواس از شهر بصره بکنار صحرا بیرون رفتی تا مگر برخورد بکسی که از بلکان آید
و او خبر جانان از وی بپرسد پس روزی بیرون رفت و من با وی رفیق بودم اول
کسی که برخورد ماسرجویه متطبب بود ابونواس پرسید بر چه حال گذاشتی ابوعثمان و

ابوامیه را ماسرجویه در جواب گفت جانان خوشحال سالم است پس ابونواس گرد
و این بیت بگفت ❊ اسائل القادمین من حکمان ❊ کیف خلفتموا اباعثمان ❊ وابا
امیة المهذب المأمو❊ل والمرتجی لریب الزمان ❊ فیقولون لی جنان کما ❊
سرک من حالها فسل من جنان ❊ مالهم لا یبارک الله فیهم ❊ کیف لم یخف عنهم کتمانی
باز ایوب بن الحکم روایت کرد که نشسته بودم نزد ماسرجویه و او نظر میکرد در
قواریر بول در آن اثنا مردی از طایفه خوز نزد وی آمده گفت ایها الطبیب بدردی
مبتلا شده ام که کسی بمثل آن مبتلا نشده ماسرجویه پرسید که درد تو چیست گفت
هر صبح که میشود چشمانم تاریکی میکند و چنان می پندارم که مگر مانند سگ حیوانی در معده
منست و آنرا می لیسد و بر خیال میباشم تا آنکه چیزی بخورم آنوقت ساکن میشود و المی
نمیدارم تا چون نصف روز گذشت دیگر باره آن حالت عود میکند من نیز بخوردن
طعامی مشغول میشوم آن الم نیز ساکن میشود و المی نمیدارم تا وقت خفتن آنوقت دیگر عود
میکند و تا چیزی نخورم آرمیده نمیشوم ماسرجویه چون قصه بشنید گفت غضب الهی
برین درد تو باد که بد موضعی برای خود اختیار کرده که خود را قرین چون تو فرو
مایه کرده کاشکی این درد از تو جدا شود و سوی من و فرزندان من آید و من زر عوض
نصف مال خود بتو دهم آن مرد گفت نمیفهمم چه میگوی گفت اینها که تو گفتی نشان کمال صحت
است و تو سزاوار نیستی از خدای سبحانه میخواهم که نقل فرماید آنرا از تو بسوی کسی
که از تو بآن سزاوارتر باشد مسلمه بن احمد ابوالقسم المعروف بالمرجیطی الاندلسی
در اندلس امام و مقتدای ریاضیین و از همه سابقین بعلم افلاک و حرکات نجوم
اعلم بود عنایتی تمام برصد کواکب میورزید و غایت شعف بفهم کتاب مجسطی میداشت

۱۴۴

کتابی بیکو در عدد دارد و معروفست آن کتاب در اندلس بمعادلات و کتاب
دیگر دارد که در آن اختصار کرده تعدیلات کواکب را از زیج بتانی و عنایتی بزیج
محمد بن موسی الخوارزمی داشته تاریخ فارسی آنرا بتاریخ عرب باز برده و اوساط کواکب را
از اول تاریخ هجرت در آن وضع کرده و جداول نیکو در آن افزوده با وجود آنها
در خطاهای که محمد بن موسی افتاده تابع او شده و اصلاح مواضع غلط تنبه نشده مسلمه
مذکور در سنه ثمان وتسعین وثلثمائه در اندلس وفات یافت شاگردان وی اهل تنجیم
بر آمدند **ماشاء الله** منجم اسم وی میشا بن اثری است یهودی مذهب بوده و از زمان
منصور تا زمان مامون زندگانی کرد و فاضلی نمایان در علم اخبار حوادث یکانه دوران
در سهم الغیب خطی قوی داشته آورده اند که سفیان ثوری را با ماشاء الله اتفاق
ملاقات افتاد سفیان او را گفت تو از زحل میترسی و من از رب زحل میترسم تو از
مشتری امید میداری و من جای من از رب مشتری است تو هر روزه در کار ستاره
میخالی و من کار را باستخاره میکنم بیا بگوی چه قدر فرق است میان ما ماشاء الله
گفت فرق بسیار است حال تو ارجی و کار تو انجح و احجی است کتاب المواليد الکبیر
کتاب القرانات والادیان والملل کتاب مطرح الشعاع کتاب المعانی کتاب صنعة الاسطرلاب
والعمل بها کتاب ذات الحلق کتاب الامطار والریاح کتاب السهمین الکتاب المعروف
بالسابع والعشرین کتاب ابتداء الاعمال کتاب رفع التمر کتاب المسائل کتاب تحویل
الکواکب کتاب الحدود جمله تصانیف وی اند **محفوظ** بن عیسی بن المسیح الحکیم المکنی بابی
العلا طبیب است نصرانی در واسط سکونت داشتی فاضل و نامدار و جلیل القدر بوده صناعت
طب را نیکو میدانست و بآن ارتزاق نمودی بغایت محمود المعالجه بود و در سایر علوم شارکت

و ادبی نمایان و شعری پاکیزه و روان داشت در عراق تا سنه خمس وخمسین وخمسمائة
موجود بوده **مظفر** بن احمد الاصفهانی المعروف بالهروی المکنی بابی الفضل طبیبی کامل بود
در کودکی از اصفهان بشام افتاده و آنجا نشو و نما کرد علم طب و ادب و شعر تحصیل نمود
بعد از آن باصفهان مراجعت کرد در ایام ملکشاه این چند بیت مر او راست که در هجو
اصفهان گفته ٭ هی تربتی لکننی فارقتها ٭ طفلا و لم اعتق بوم ترابها ٭ شبا تها نعاکها لها
و کهولها ٭ کشیوخها و شیوخها کلکلابها ٭ و نیز او راست ٭ اذا لم یکن لی منک جاه و لا غنی
و لا عنده یا نفسانی الده هر موئل ٭ فکل سلام لا علیک تکرم ٭ و کل التفات لا الیک تفضل ٭
کتاب حماسه را معارضه کرده و در برابر هر بیتی از آن بیتی گفته نسخه آن در کتابخانه مدرسه
نظام از مدارس اصفهان موجود است **میخائیل** بن ماسویه برادر یوحنا پدر ایشان ماسویه ۱۴۵
در بیمارستان جندیسابور که از مدن مشهوره بلاد خوزستان است بخدمت کوفتن
ادویه اشتغال نمودی بهیچ لسانی از السنه قرائت نکرده بود اما بکثرت دربت
و مباشرت و آزمون ادویه معرفتی تمام بامراض علاجات آنها داشت جبرئیل
بن بختیشوع او را نزد خود آورده و در بارهٔ او احسان مبذول میداشت چنانکه ماسویه
با کنیزکی جمیله که از آن داود بن سرافیون بود عشقی بهم رسیده جبرئیل چون مطلع شد
آن کنیزک را از مالک بهشتصد درهم بخرید و بماسویه بخشید میخائیل و برادرش یوحنا
از آن کنیزک بهم رسیدند و میخائیل چون نشو و نما یافت داخل اطبا مامون گردید
و دستور وی آن بود که سکنجبین و ورد مربی استعمال کنند که بعسل و در جمیع امور
از سنت یونانیین عدول کردی و با متطببین که از صد سال قبل از زمان وی تا زمان وی
بوده اند موافقت نجستی روزی از وی پرسیدند که طبع و حال موز چیست گفت در کتب

اوایل ذکر او نیست و هر چیز که چنین باشد من بر خوردن و خورانیدن آن اقدام نکنم
مأمون خلیفه وی را غایت اکرام کردی و نخوردی دوای مگر از تراکیب وی یا آنچه به
اصلاح وی رسیده باشد و کافهٔ متطببین بغداد تبجیل و تعظیمی که او را کردندی غیر او را
نکردندی میخاییل مذکور حکایت نموده که چون مأمون ببغداد رسید با طاهر بن الحسین طرح
منادمت بگسترد روزی در مجلس نبیذ طاهر گفت یا ابا الطیب مثل این شراب باید که
طاهر گفت دیده ام گفت در کجا گفت در قوشنج مأمون فرمود بنویس تا برای ما از آن
بیاورند پس طاهر بوکیل خود نوشت و او وقری از آن بفرستاد و گماشتهٔ مأمون در
نهروان مأمون را اعلام کرد که بار خانهٔ از وکیل طاهر بسوی طاهر از اینجا گذشت مأمون
هر قدر انتظار کشید طاهر اصلا اظهار ورود آن شراب نکرد تا بعد از چند روز
مأمون گفت یا ابا الطیب نبیذ نیامد طاهر گفت در پناه خدای میبرم امیر المؤمنین را
از آنکه بندهٔ خویش را در مقام خزی و فضیحت بدارد بخدمت امیر المؤمنین عرض کردم
شرابی که خورده بوده ام آنرا در ایام فقر و فلاکت و در قریهٔ که آرزو میکرده ام
که مالک آن باشم اکنونکه امیر المؤمنین مرا متملک گردانیده بر حالتی که آرزوی آن
در من نگنجیدی چون آن شراب حاضر شد و چشیدم دانستم که فضیحتی از فضایح بوده مأمون
فرمود هر چه باشد بخشی از آن برای ما بفرست و چون حاضر گردانید مأمون بفرمود تا
در خزانه نهادند و بران بنویسند الطاهر نبیذ روی یعنی فرستادهٔ طاهر نبیذ خوبی
نیست بعد از زمانی کسی گفت که در عراق ناخوشتر از طاهری نباشد اینوقت مأمون بفرمود
تا آنرا از خانه بیرون آوردند شرابی بود در غایت خوبی چنانکه مثل آن بهتر بود از شراب قطربل
که محلی است از نواحی بغداد و شراب آنجا بخوبی ضرب المثل اگر چه بخوبی شراب اهل بغداد نبود

معلوم شد که هوای بغداد اصلاح آن کرده ماول بن شراره المکنی بابی الخیر از اهل حلب
هم طبیب بوده و هم کاتب و نصرانی مذهب بوده او اول طب را میدانسته و از منطق
بهرهٔ نداشته از تراق بکتابت نمودی رسالهای مشهور محکم در علم کتابت دارد و رسایل
او در آن بلاد معروفند بالخراید الحکمیات نواب دیوان را اگر اختلافی افتد در
امری متعلق بکتابت برسایل وی رجوع کنند و ابو الخیر مذکور را با ابن بطلان در وقتی که
وارد حلب شده بود اتفاق ملاقات افتاد و میان ایشان مذاکرات و مناظرات
روی داد و بمنافرت انجامید و در ترجمهٔ ابن بطلان ذکر آن گذشت بالجمله ابن شراره
مذکور همواره در حلب بصناعت خود مشغول بودی تا سلطنت آنجا بترکان منتقل شد
۱۴۶ رضوان بن تتش والی آنجا گردید روزی ابن شراره نزد او حاضر شد و او شراب
میخورد و مستی وی را بران داشت تا او را تکلیف اسلام کرد او امتناع نمود وای تیری
زد و اثر آن در دست وی بماند بعضی از ملازمان او را بیرون بردند و او دیگر بخانهٔ خود
عود نکرده از حلب بیرون رفت و تا انطاکیه هیچ جا توقف ننمود و از آنجا بجزیرهٔ صور
رفت و غریبانه میزیست تا در حدود سنهٔ تسعین و اربعمائه وفات یافت و وی را
کتابی است در تاریخ که حوادث قریب بزمان خود را نوشته مشتمل است بامور مهمه
از اخبار حلب لیکن نسخهٔ از آن بنظر نرسیده مگر مختصری از آن که از مصر آورده اند ظاهرا
که کسی از متأخرین آنرا کرده بوده اما اختصاری بی فایده المنجم الخارجی المصری مردی است
معروف بمعرفت احکام نجوم و خبر دهنده از حوادث آینده درباره خویش حکم کرده
بود که عنقریب مالک ممالک مصری خواهد بود لاجرم در صعید مصر در سنهٔ ثمان و سبعین
و ثلثمائه خروج کرد در ایام عزیز بن معز و مردم را از راه برد میگفت دعوت بمهدی میکنم

واو درین جبل مقیم است و سیصد و سی کس از بن عقیده با خود یار گردانیده بود
روز از صفر همان سال گذشته از صعید خبری آمد که وی را اسیر کرده بر دست قاید
ابو الفتوح فضل بن صالح در دوازدهم صفر مذکور بحضرت سانیده او را حبس فرمودند
و بعد از چند روز بیرون آورده گردنش زدند مسکویه ابو علی الخازن از کبار علماء
و اجله افاضل فارس است هم در علوم ادبیه و هم در علوم قدیمه و خازن عضد
الدوله ابن بویه بود و در نزد او معتمد و مؤتمن بود و او را در علوم مناظرات و محاورات
مصنفات است از انجمله است کتاب انس الفرید و آن بهترین کتابی است که
تصنیف شده در حکایات مختصره و فواید لطیفه دیگر کتاب تجارب الامم تاریخیست
که تا سنه اثنین و سبعین و ثلثمائه که سال وفات عضد الدوله است رسیده و نیکو
کتابیست اشتمال دارد بر هرچه در تواریخ وارد شده از فواید حزم جازم و مفرت
تفریط مفرط و دیگر کتاب فوز اکبر و کتاب فوز اصغر و کتاب در ادویه مفرده و کتاب
در ترکیب اطعمه مباحه در غایت محکمی پرداخته شده و اتیان نموده در آن از اصول و فروع
علم طب بهرچه حسن و غرابت دارد و زمانی دراز زندگانی کرد تا در حدود سنه عشرین
و اربعمائه وفات یافت ابو علی بن سینا در بعض کتب بتقریب ذکر مسئله میگوید این مسئله را
بر سبیل محاضره با ابو علی مسکویه در میان آوردم بدشواری فهم نمود و مکرر اعاده کردم آخر
واگذاشتم و چنانکه بایست فهم نکرد این خلاصه سخن ابن سیناست زیرا که من این حکایت را
از خط نوشتم مسیحی بن ابی البقاء بن ابرهیم الطبیب النصرانی الیسلی المکنی بابا الخیر المعروف
بابن العطار در بغداد اقامت دارد طبیبی است خبیر و بمعالجات قیم و در این بلد نامدار و
در دار الخلافه محل اعتماد و اعتبار است طبابت نتوان و خدمه بوی مرجوع است و معالجه

او را میمن و مبارک میشمارند الناصر لدین الله ابو العباس احمد وی را بر امثال و اقران وی
تقدیم نهاد وی وقتی والی موصل که از آل اتابک زنگی بود استدعای حضور او نمود پس امر
خلیفه روانه آن صوب شد کتاب بسیاری در حکمت و متعلقات آن جمع کرده بود چنانکه
از حصر گذشته می نمود و بعضی گفته اند که چون نسخه از کتابی نزد وی آوردندی از آنرا
بمبلغی رضا داد وی و تا دیگری نمیفرستاد چیزی از آن نسخه ناقص کردی تا قیمتش نقصان پذیرد
و عاقبت نزد وی آوردند این عمل از وی شهرت داشت بدین سبب او را بتقلب و خیانت
منسوب داشتندی عمری دراز یافت و مالی بسیار جمع کرد عاقبت در بغداد در سنه ثمان
و ستمائه وفات یافت پسری از وی بماند فی الجمله طبابتی میکرد و طریقه چنانکه میگویند
نداشت قلت دیانت و سوء تدبیر موجب فساد حال او و اموال او گردید مهذب بن علی ۱۴۷
المعروف بابن الاقفی در تاریخ خود میگوید ابو الخیر مسیحی متطبب مرا خبر داد که زنی را در جوار
ناف فتقی عارض شده بود که جلد بطن و غشاء و معاء و جلد سوراخ گردیده بود و شوهر
آن زن خبر میداد که تا مدت دو ماه براز از آنجا دفع میشد عاقبت بخودی خود آنموضع
التیام یافت و عود کرد براز بمخرج معتاد و حال آن زن بصلاح باز آمد و نماند وی را
مگر المی اندک در ظاهر شکم فسبحان المدبر الحکیم مسعود بن ابی محمد المکنی بابو الفتوح المعروف
بابن الغضایری و او را ابن گوبان نیز میگفتند مردیست از اهل بغداد در زمان ما فیلسوف
و ادیب و متکلم و شاعر در فروع حنبلی مذهب و در اصول بمذهب اعتزال تظاهر نمودی
و بعقاید حکما ناطق بودی چنانکه میگویند والعهدة علیهم نماز نکندی ردی در سنه سبع عشرة
و ستمائه وفات یافت المکفوف الملاحی المصری نابینایی بوده از اهل مصر و از قبیله ملاحم
خبر از حوادث آینده دادی و در اکثر اصابت کردی حسن بن رافع کاتب حکایت کرد که در

بعضی از دکاکین که بر سر راه احمد بن طولون بود نشسته بودیم یکساعت قبل از آنکه داخل مصر
شود و بر همان دکان نشسته بود جوانی اعمی از قبیلهٔ ملاحم پس یکی از رفقای من از وی پرسید
که چه چیز می بیند در کتب شما گفت این والی که داخل میشود صفتش چنین و چنین و او و پسرش
قریب چهل سال حکومت این دیار خواهند کرد حسن بن رافع گوید هنوز کلامش تمام نشده بود
که احمد بن طولون بدانموضع رسید و صفتش چنان بود که او گفت و چیزی و آنکه نشسته بود
و بعضی از منجمان ملاحظه طالع دخول او بمصر نمود و گفت طالع سنبله است و درجه عقرب است اگر کسی
در استخراج احکام نجومی درستی داشت حکم نمود که اگر احکام نجومی صدقی دارد باید که این
والی و اولادش دو قرن درین دیار حکومت کنند و آن قریب چهل سال خواهد بود پس
همگی حاضران از اتفاق قولین تعجب نمودیم و عاقبت چنان بود که ایشان خبر داده بودند زیرا که ۱۷۱
او و پسرش مدت سی و هشت سال حاکم آن دیار بودند منصور بن مقشر المکنی بابی الفتح المصری
طبیبی است نصرانی از اطبائی که در دولت علویهٔ مصریه تقدم و منزلت تمام داشتند و خصوصا
در ایام عزیز که چون منصور بن مقشر مذکور در سنه خمس و ثمانین و ثلثمائه مریض شد و بدان
سبب از رکوب و تردد بدار الخلافه باز ماند و عزیز را در آن اوقات درد پایی بود بعد
تهنیت صحت طبیب این مکتوب بوی نوشت بسم الله الرحمن الرحیم طبیبا بسلامت داراد
خدای سبحانه او را و تمام گرداناد نعمت خود را بر وی رسید بما بشارت بحالی که خدای تعالی
بما ارزانی داشت از عافیت طبیب و بهبود او و الله العظیم که این بشارت برابری کرد با
آنچه نصیب ما شده از صحت جسم ما تمام گرداناد خدای بر تو نعمتش را و کامل گرداناد صحت
ما را بصحت تو و بزودی کناد و مباد آنکه دشمنی را بچاره شماتتی در کار تو پیدا گردد و نه
حاسدی را و کینه های ایشان را هم در سینه های ایشان باز گرداناد که در بارهٔ او کینه

اندیشند و مبتلی گرداناد ایشان را بآنچه طاقتشان بآن وفا نتواند کرد و ترا از هر
لغزشی بپا بازداراد و بازگرداناد ترا بهترین حالی از صحت جسم و خوشحالی و اوای
جیش بحول و قوت خود و السلام علیک و صلی الله علی خیر خلقه محمد النبی و آله و سلم
تسلیما مخرج الضمیر المنجم مردی بود باین اسم مشهور گردیده و در اخراج ضمیر بحد دعوی اعجاز
رسیده ابن ابی نصر کاتب حکایت کرد که بعضی از حاضرین مجلسی با مخرج الضمیر مذکور بدینارهای
چند گرو بستند که اگر اخراج ضمیر او بکند دینارها او را باشد و سایر حضار را بر خویشتن گواه
گرفت پس مخرج الضمیر مذکور رقعهٔ خویش پیش انداخت و شروع در ذکر اوصاف ضمیر کرد و گفت
جوهریست از جواهر ارض طعم و رایحه ندارد دیگر گفت از جنس حجریست بعد ازین علامات
سر برهنه کند و بسوی بازار دوید و بزودی برگشت و گفت مستی است که پنهان داشته آن ۱۴۸
شخص چون کف بگشود در واقع مستی در دست داشت و مخرج الضمیر آن دنانیر برگرفت
پرسیدم که ببازار دویدن سر برهنه چه بود گفت کوکبی دلالت بر لونی میکرد و کوکبی دیگر
بر لونی دیگر و دلالتها یکسان بودند و ترجیحی نبود دانستم که لونی خواهد بود مرکب از آن دو لون
و ندانستم که مرکب از آن دو لون را چه نام میخوانند از تاب این فکر دلم آتش گرفت سر
برهنه کردم از حرارت دل و ببازار نزد صباغ رفتم و پرسیدم که هرگاه دو لون کذائی
باهم آمیخته شود چه لون حاصل میشود و لون حاصل را چه نام میباید خواند گفت لون مستی
من نیز بر سبیل تخمین گفتم مستی خواهد بود و بحمد الله که صحیح برآمد حرف النون فی اسماء
الحکما نیقلاوس از فلاسفهٔ یونانست و کتب ارسطاطالیس را شرح نوشته و بغیر آن
شروح کتابی دیگر در جمل فلسفهٔ ارسطاطالیس تألیف نموده و ایضا کتاب النبات که چند مقاله
آنرا با تمام رسانیده و کتاب در رد انکا و عاقل و معقول از تصانیف وی اند حکیم مذکور

از اهل جزیرهٔ لاذوقیه است آنجا متولد شده و اصول اقوام او از آن بلده اند چنانکه ابن
بطلان ذکر کرده نیقوماخس بن ماخاون والد ارسطوطالیس است در میان یونانیان بس
عالی اعتبار دارد نسبتش از هر دو جانب باسقلباوس واضع طب یونانی می پیوندد چنانکه
بطلیموس غریب این سخن در کتاب خود ذکر کرده و مسکن او مدینهٔ اسطاخاریا بوده از مدن
یونان از ناحیتی که آن را جهرانش نامیدندی و رای وی در فلسفه تابع رای فیثاغورث
بوده و تدریس علوم او نمودی و تا غایتی بود که یونانیان وی را فیثاغوری خواندندی
متطبب فیلیس والد اسکندر است و از تلامذهٔ افلاطون کتاب ارثماطیقی در علم عدد و کتاب
نغم از تصانیف وی اند نسطاس طبیبی است مصری نصرانی بسیار دانا در ایام دولت
اخشید محمد بن طغج بوده رساله که در بول بسوی زید بن رومان اندلسی نوشته و فرستاده
و کناشی نیز نیکو در طب دارد نظیف رومی طبیبی بود عالم و بنقل یونانی بعربی قیام کردی
در معالجه و مباشرت بختی و سعادتی نداشت در خدمت عضدالدوله می‌بود و مباشرت او را
میمون نمیدانست چون بر سر بیماری رفتی مردم بدو دل شدندی چنانکه نقل کرده اند که وقتی
عضدالدوله او را نزد بعضی از قواد بقصد رسم عیادت از جانب خود فرستاد پس چون
آن خدمت بگذارد و بیرون آمد آن قاید معتمدی نزد حاجب عضدالدوله فرستاده تا نیت
عضدالدوله در بارهٔ خود معلوم نماید و التماس نمود که اگر نیتی متغیر یابد از بانصراف
برای قاید استدعا نماید حاجب از فرستادهٔ وی سوال کرد که سبب این تفتیش چیست
رسول گفت مطلع نشده‌ام مگر از آنکه نظیف طبیب داخل شد و او را از جانب ملک پرسش نمود
پس حاجب تمامت ماجرا بعرض عضدالدوله رسانید ملک بخندید و فرمود تا او را مطمئن
گردانند که نیت ملک در بارهٔ وی نیتی حسن است و خلعتی چند نیز مقرر فرمود تا برای

قاید برند تا موجب مزید اطمینان وی گردد و بعد از این عضدالدوله طبیب مذکور را
مقرر داشت تا در بیمارستان بغداد او در جملهٔ بیست و چهار طبیب که از جانب او جهت
معالجهٔ مرضی مقرر و مرتب بودند میبوده باشد حرف الهاء فی اسماء الحکماء هرون بن
علی المنجم ابن هرون بن علی بن یحیی بن ابی منصور المنجم از مشاهیر منجمین و بعلم هیأت و رصد
و عمل آلات آن عالم و خبیر بوده زیجی مشهور دارد و مردم بدان عمل مینمایند و او از خانواده
ایست همه معروف باین علم در ایامی که کار دیالمه در بغداد بالا گرفت او بود متقدم
در علم احکام و نظر در علم حدثان و در سهم الغیب نصیبی داشت هفتاد و چهار سال زندگانی
کرد و در سنه ست و سبعین و ثلثمائه در بغداد وفات یافت هرون بن صاعد بن هرون
۱۴۹ الصابی المکنی بابی النصر از صابئهٔ بغداد است و در طب یدی طولی داشته و بصلاح
و عفت مشهور بوده مقدم و رئیس اطبا در بیمارستان عضدی او بوده در سنه اربع
و عشرین و اربعمائه وفات یافت هبة الله بن الحسین المکنی بابا القاسم الملقب بالبدیع الاسطرلابی
از اهل بغداد و در عمل آلات فلکیه و نجوم و اطلاع بر اسرار آن و معرفت مقدار [illegible]
وحید زمان خود بوده و بر صحت اعمال خویش حجج هندسیه اقامت نموده و صنایع خود را
جمله بقوانین اقلیدسیه اثبات کرده و تحقیر قدر سابقین در صناعات ایشان کرده
در استنباط و اختراع آنها بغرایب اتیان نموده قیام نموده بأموری که متقدمان از آن عاجز
بوده اند و اتخاذ آنها کرد که پیشینیان راه بآن نبرده از آنجمله آنکه در کرهٔ ذات الکرسی افزودی
چیزی که تمام گردانید آن را و با آنکه سالها دراز بگذشت و آن نقصان با وی بود و هیچ یک از
علمای متقدم را تکمیل آن میسر نشده بود پس هبة الله آن را قوی گردانید و خمیدهٔ آن را راست ساخت
و در آن باب رساله بپرداخت و اقامت حجج و براهین نمود تا رد هر فرومایه را از آن

مندفع کرده‌اند و از انجمله است کاری که در آلت شامله کرده تا بکمال رسید بعد از آنکه ناقص
بود زیراکه خجندی که مخترع آلت وضع آن آلت برای یک عرض کرده و دلیل گفته بر آنکه
نمیتواند بود که برای عروض متعدده باشد اما چون آن آلت ببدیع ابی القسم هبة الله مذکور
رسید و فکر ذکی خود را بران بگماشت چندین از آن بساخت و هر یک را بیزرگی از بزرگان
روزگار ما فرستاد و طریقه پیدا کرد برای اعمال آن در عروض متعدده و چون اختبار
و امتحان کرده شد بقواعد هندسیه صحت آن معلوم گردید و بر وی ظاهر شد آنچه بر غیر او
پوشیده مانده بود و رساله مشتمل بر براهین قطعیه در آن باب بپرداخت و دیگر آلات
که او ساخت از مسطرها و پرکارها خود از عزت نزد مردم نازل منزله جواهر خورد
جبود و همت بر ساختن الواح و طلسمات نیز میگماشت و اوقات مختاره برای آن
رصد معلوم و معین میکرد و آنها را بملوک و امراء و رؤسا و وزرا میفرستاد و
تجربه حکم بصحت همگی میکرد و از نجابات وی را اموال کثیره جمع آمد و اینها در ایام مسترشد
عباسی بود و چون ازین عالم رحلت کرد اصحاب فضیلت تحقیق دانستند که مثل خودی نگذاشت و
نیز وی را اشعار فایقه رایقه است هبة الله بن صاعد النصرانی البغدادی المعروف
بابن التلمیذ در زمان خویش طبیب و عالم و فاضل بود و خلفاء بنی عباس را خدمت کردی از
خدمت ایشان برتبه ترقی و تقدم رسید در معالجات موفق بود و قوانین صناعت را
نیکو میدانست ریاست اطبا در زمان وی او را بوده بعض متاخرین که ذکر احوال او کرده
برینوجه کرده میگوید سلطان الحکما امین الدوله ابوالحسن هبة الله بن صاعد الطبیب النصرانی
ویعرف بابن التلمیذ دیگر میگوید ابن التلمیذ جد مادری هبة الله مذکور است و او حکیم معتمد الملک
ابوالفرج یحیی بن التلمیذ النصرانی البغدادی است و چون ابوالفرج مذکور که ابن التلمیذ لقب اوست

فوت شد و هبة الله مذکور قایم مقام او گردید و مع ذلک دخترزاده او بود آنچه نصیب
او بود برین نیز جاری گردانید شد و این هبة الله در صناعت طب علما و عقلا بقراط عهد
و جالینوس وقت خود بود همانا این علم بروی ختم شد و در گذشتگان نبوده کسی که
بمنزلت او رسیده باشد عمری دراز یافت و در تمام اوقات زندگانی بنبالت و
جلالت گذرانید و بعضی از معاصرین ما ادراک وی نموده بود میگفت شیخی بهی المنظر نیکو
دیدار شیرین لقا سکروح ظریف بکر علامت افروخته خاطر راست اندیشه حازم شیخ و
قسیس و رئیس نصاری بود و اشعار رایقه فایقه بسیار دارد که خبر میدهد از لطافت
طبع او و از انجمله این بیت است که از جانب محمر بحور میگوید کل نار للشوق تضرم بالهجر
و ناری تشب عند الوصال و لما دا القصد رمنی مسکن الوجد و لم یخطر الغرام ببالی
در بیت اول میگوید هر جا آتش شوقی است در حال هجران افروخته میباشد اما من که مجرم
آتش من هنگام وصال شعله ور میشود و در ثانی میگوید سبب چیست که سینه من منزل و مسکن غم
عشق است خود من که مجرمم هرگز عشق و محبتی در خاطرم خطور نکرده ابوالحسن ابن التلمیذ هرگونه
هر هفته یکروز بخدمت مقتفی رسیدی و از جهت کبر سن رخصت جلوس یافتی و دار القوارير
بغداد با قطاع او مقرر بودی یحیی بن هبیره در ایام وزارت خویش آنرا موقوف داشت پس
روزی که ابوالحسن علی العاده نزد خلیفه بود وقت برخواستن از ضعف کبر بدستوری برخواست
خلیفه گفت یا حکیم کبرت یعنی پیر شده ای حکیم گفت نعم کبرت و تکسرت قواریری یعنی بلی
پیر شدم و شیشهایم همگی شکسته شدند و این عبارت مثل است اهل بغداد از روی خوش طبعی
در باره مرد عاجز میگویند خلیفه با خود گفت این مرد عمری در خدمت ما گذرانیده هرگز در حضور
ما اینگونه جسارت نکرده لا محاله سری درین سخن خواهد بود و پس زمانی متفکر شد آخر سر برآورد

١٥١

و خبر دار العقود زیرکه با قطاع حکیم مقرر بود و باز پرسید کفتند در بلخ وفات و زیر آثر آبار
داشته متقنی بر آشفت و بر فضل وزیر انکاری تمام کرد و فرمود تا جاه زاد بوی باز دادند و
اقطاعی دیگر بر آن افزودند هبة الله مذکور در سنه ستین و خمسمائه وفات یافت قریب بصد سال
زنده کاند وی بود و ذهنش بر حال سلامت باقی بود هبة الله بن الحسین بن علی الحکیم المکنی بابو
القسم حکیمی است از اهل اصفهان محمد بن حامد در صفات او میکوید معاصر عم من و طبیب او بود
از محاسن دهر و افاضل عصر و فضایل او بیرون از حصر از امثال بدیع اسطرلابی و از شهراب
قاضی احمد بن محمد ارجانی نزد اطبا و بقراط بقراط نیز زید و سقراط از صراط مستقیم کمید
قایم کشته بر فضل او از حذق او برهان و در جنب تحقیق او حق ابن بطلان مقرون ببطلان در سنه
نیف و خمسمائه بسکته فوت شد و او را در سردابی که بر در خانه او بود نهادند بعد از چند ماه
که در آن سرداب کشودند تا او را نقل نمایند دیدند که نزدیک زینه پایهای سرداب افتاده معلوم
شد که وی را در آن سرداب از سکته افاقتی حاصل شده عزم بیرون آمدن کرده و تا نزدیک
پایه آمده انجا از وحشت یا بسبب دیگر بموت واقعی مرده وی را اشعار شیرین نیز هست
هبة الله بن ملکا ابو البرکات البغدادی اکثر عمرش در یهودیت کذشته و در آخر مهتدی
کشته طبیبی است فاضل و عالم بعلوم اوایل و صدر زمان خویشتن و در اواسط مائه سادسه و زمان
ما قریب العهد بود و در معالجات توفیق یار و در مباشرت لطیف آثار بر کتب متقدمین و متاخرین
علوم قدیمه واقف کشته و خالص معانی آنرا برای خویش اختیار کرده کتابی در اقسام حکمت
تالیف نموده موسوم بمعتبر لیکن از قسم ریاضی خالی کذاشت و بر منطق و طبیعی و الهی اقتصار کرد
مقاصد صحیحه در عبارات فصیحه ایراد نموده و آن بهترین کتابیست که درین زمان تصنیف شده
یکی از سلاطین سلجوقیه را مرضی عارض کردید و او را از مدینة السلام طلبید پس متوجه خدمت

سلطان

سلطان شد و بمعالجات لطیفه او را بکمال صحت باز آورد لاجرم سلطان عطایای بسیار
از اموال و مراکب و ملابس و تحف درباره وی انعام فرمود و با تجمل و غنای تمام بعراق
معاودت نمود ابن افلح چون بشنید این دو بیت بکفت   لنا طبیب یهودی حماقته
اذا تکلم یبدو فیه من فیه   یتیه والکلب اعلی منه منزلة   کانه بعد لم یخرج من التیه
چون بسمع ابو البرکات رسید دانست که برخورداری از آن نعمت که بوی رسیده جز به
اسلام میسر نیست و غرضش بر اسلام قوی شد لیکن دختران رسیده داشت و میدانست
که تابع او نمیشوند و حرمان ایشان از ارث خود روا نمیداشت پس بخلیفه وقت تضرع کرد
١٥١ که متروکات او را بعد از وی بر سبیل انعام بر دختران او دهد خلیفه مبذول داشت
و توقیع بهدار فرمود انوقت مطمئن خاطر بتدریس و معالجت نشست و مردم از هر سوی
متوجه او شدند و زندکانی کوارا داشت و مردم را از علوم وی حظی وافر حاصل شد
یکی از فضلا برای من حکایت کرد که روزی ابو البرکات در مجلس درس نشسته مردی از اواسط
الناس بغداد و در آمد و شکایت کرد از سعالی که مدتی بوده او را عارض شده و انواع مداوات
کرده و مفید نیفتاده ابو البرکات او را امر کرد بجلوس فرمود همینکه تو را سعال کرفت چیزی
از رطوبات که از سینه کنده شد آنرا بر زمین مینداز و مرا اعلام کن و بر سر سخنی رفت
که با جماعت در میان داشت بعد از ساعتی مرد علیل را سعال کرفت و معلوم شد که چیزی
از سینه اش کنده شد پس ابو البرکات او را نزدیک خود طلبیده دست خویش در آستین
همان جامه اطلس که سلطان وی را خلعت داده بود کرده پیش داشت و کفت بر روی این اطلس
انداز آنرا خواست که توقف نماید بانک بروی زد ناچار آنرا بر روی اطلس بموضعی که
دست ابو البرکات بود بیفکند و ابو البرکات آنرا برهم پیچید و باز بسخن مشغول شد پس آن

بگشود و بعد از تأمل بعضی از حاضران را امر کرد تا از درختی از درختان باغچه سرای او
نارنجی باز کرده بیاورد و چون نارنج حاضر شد علیل را فرمود بخور این نارنج را او بنالید
که من اگر ازین نارنج بچشم هلاک میشوم چگونه بخورم ابو البرکات گفت اگر عافیت مطلبی
طریقش اینست که نمودم آخر چاره نداشت شروع نمود اندک اندک از آن نارنج بخورد
تا جمله خورده شد حکیم گفت امشب ببین که حال تو چگونه میگذرد و فردا نیز نزد ما بیا چون
فردا شد علیل حاضر گشت ضعیفتر و رنجورتر از دی و خبر داد که شب را بشدت تمام گذرانیده
باز فرمود تا نارنجی دیگر حاضر کردند و بتضرع و زاری علیل التفات نکرده الزام بخوردن این
نارنج هم نمود و دلداریها و نویدها داد که دیگر این تکلیف نخواهی کشید و سفارش نمود که فردا
نیز بیاید چون سیم روز حاضر شد و از حال شب سوال کردند خبر داد که امشب را براحت گذرانیدم
و اصلا از سعال زحمتی نکشیدم حکیم گفت خدای را سپاس شکر گوی که خلاص شدی اما زنهار
زنهار که دیگر نارنج نخوری که اگر بخوری حادث خواهد شد تو را رنجی که امید خلاصی از آن
نتوان داشت و بیان نمود برای وی که بعد ازین چه دستور عمل نماید و چون فارغ شد
جماعت در مقام سوال شدند و سبب آنچه دیدند و شنیدند باز جستند گفت غرض از کشش
ثقل در ثوب احمر آن بود که بعد از آنکه رطوبات آن جامه فرو برد ملاحظه شود که مانند منشور
و نخاله چیزی باقی میماند یا نه که اگر باقی ماندی دلالت کردی بر قرحه ریه یا سینه و بر آن
تقدیر معالجه مشکل بودی و چون چیزی باقی نمانده بود معلوم شد که ماده مرض بلغم لزج
زجاجی است که بقصبه ریه و آلات تنفس چسبیده و جلای آن عضو میبایست لاجرم امر بخوردن
نارنج کردم و چون برگشت و شکایت از شدت الم کرده دانستم که قدری جلا داده و قطع
ننموده اما قلع نکرده لاجرم فرمودم نارنجی دیگر بخورد و با نارنج ثانی قطع و قلع ماده از

۱۵۳

عضو بالکلیه شد پس نهی کردم از استعمال نارنج دیگر تا بجراحت عضو نینجامد و تدارک آن
دشوار گردد پس حاضران لوازم تحسین بر لطافت تدبیر او بجای آوردند و در عهد او
عادت اطبا را آن بودی که از وی بنوشته سوالات که داشتندی میکردند و او جواب
بخط خویش نوشتی و آن نوشتها را ایشان جمع میکردند تا آنکه مؤلفی شد علیحده و همواره
جمال ابو البرکات بسعادت اقتران داشت تا آنکه روزگار پشت سپر بسوی او کرد و
بعد از طعن او در سن سرسنان خویش رو بروی او بداشت و لا انواع بیماریها به
پیکرش راه یافت که طب خودش از عهده معالجه آنها برنمی آمد و آلام و شداید بر وی
مستولی شد عاقبت کور گردید تا بر قبر وی این کلمات نقش کنند هذا قبر اوحد الزمان ابی البرکات
ذی العبر صاحب المعتبر کسی که قبر وی را دیده حکایت کرد که برین صفت دیده که مذکور شد
و در باره تکبر ابو البرکات و تواضع ابو الحسن ابن التلمیذ میگوید این چند بیت را بدیع الزمان
ابو الحسن الطبیب و مقتفیه ٭ ابو البرکات فی طرفی نقیض ٭ فذاک من التواضع فی الثریا ٭
و هذا بالتکبر فی الحضیض ٭ ابن راغونی آورده که سبب اسلام ابو البرکات آن بود که در
صحبت سلطان محمود والی عراق ببلاد جبل رفت و زوجه او خاتون بنت عمش سنجر که
محمود وی را بغایت عزیز و محترم داشتی مریض شد و وفات یافت و سلطان خروج
کرد و چون ابو البرکات آنگونه جزع بدید از قتل بترسید چون مباشر علاج او بود پس طلب
سلامت را اسلام آورد هرمس اثنانذوی همان بابلی است از اهل بابل و در مدینه کلدانیین
اقامت داشت و اسم آن کلواذا بوده و چون شخص را با آن مدینه نسبت دادند کلدانیا
گفتندی بر خلاف اصل هرمس مذکور بعد از طوفان بوده و اول کسی است که بنای بابل نهاد
بعد از نمرود بن کوس و در علم طب و فلسفه بارع و فایق و بطبایع اعداد عارف بوده تمینه

فیثاغورث ارثماطیقی است و هرمس مذکور تجدید نموده در بابل آنچه از علم طب و فلسفه و عدد بسبب طوفان در بابل مندرس شده بود چنانکه ذکر کرده این سخن را ابو معشر و عدد کلدانیین یعنی بابل مدینة الفلاسفه اهل مشرق است و فلاسفه اولین فرقه ایشان اند که تجدید و ترتیب قوانین نموده اند و ایشانند فلاسفه فرس و اصحاب هیکلیات و صور و قبت

هرمس الثالث هرمس مصری است و همین هرمس است که او را المثلث بالحکمه نامیده اند از انکه سیمین هرامسه بوده و هرمس ثانی هرمس بابلی است و هرمس اول حضرت ادریس علی نبینا و علیه السلام این هرمس نیز بعد از طوفان است فیلسوفی بوده در عهد قدیم نموده سیاحت نمودی و معرفتی تمام بهر بلد و صفات آن و طبایع اهل آن حاصل داشت او را کتابست جلیل الشان در صناعت کیمیا و کتابی در حیوانات ذوات السموم وی از علما اقلیم مصر و امت این اقلیم از امم نامدار اند سلطنتی عظیم و عزتی قدیم در روزگارهای گذشته داشته اند چنانکه دلالت میکند بر آن آثار ایشان از عمارات و هیاکل و ثبوت علم ایشان که اکثر آنها الی یومنا هذا در آن موجود است چنان آثار که اهل روی زمین اجماع و اتفاق دارند بر انکه مانند آنها در اقلیمی از اقالیم نیست و اهل آن اقلیم آنچه قبل از طوفان بوده اند خبر ایشان مجهول مانده و همین آثاری باقی مانده مثل اهرام و برابی و غارهای عظیم که در کوههای آنجا تراشیده شده و آنچه بعد از طوفان اند خلقی مختلط از چند امت بودند قبطی و رومی و یونانی و عملقی لیکن غلبه و کثرت قبطیان را بوده و چون انساب خلق آنجا بر مردم پوشیده ماند در تعریف و شناسانیدن ایشان اقتصار شد بر نسبت ایشان بموضع ایشان از بلاد مصر و حد و بلاد مصر اما بحسب طول ابتدا از برقه که ولایتی است در جنوب بحر رومی کشیده تا بایله که معموره ایست بر ساحل خلیجی که از بحر حبشه و زنج جدا شده

١٥٣

و مسافت طول مذکور قریب بچهل روزه راه است و اما بحسب عرض ابتدا از آن مدینه اسوانست که بر جانب اعلی از نیل مصر واقعست و آنچه مسافت اسوان باشد از ارض صعید اعلی که بر حد نوبه پیوسته و میکشد تا بمدینه رشید و آنچه محاذی این مدینه و مواضعی که نیل مصر بحر رومی اتصال مییابد و مسافت این امتداد قریب بسی روزه راه است و اهل مصر در سالف زمان صابیه بوده اند عبادت اصنام کردندی پس چون دین نصرانیت ظاهر گشت بنصرانیت انتقال نمودند و بران میبودند تا وقتی که مسلمین فتح آن بلاد کردند آنوقت بعضی اختیار اسلام نمودند و بعضی بر دینی که داشتند باقی بماندند و ایشان اهل ذمه اند و تا امروز بر آنند قدما اهل مصر را اعنی آنکه قبل از طوفان بوده اند عنایتی تمام با نواع علوم بوده و بحث و تفتیشی بلیغ از غوامض حکم می نمودند و اعتقاد ایشان انکه در عالم کون و فساد قبل از نوع انسان انواع بسیار از حیوان بر صور غریبه و تراکیب نادره بوده اند و بعد از همه نوع انسان بهم رسید و بر سایر انواع غلبه کرد تا بسیاری را فانی ساخت و بقیه را به بیابانها و فلوات پراکنده کرد مردم بعضی از ایشان را غیلان و بعضی سعالی امثال این نامهای نامند و این سخنان را ذکر کرده و صیفی در تاریخی که در اخبار مصر تالیف نموده و زعم جماعتی از علما آنست که جمیع علومی که قبل از طوفان بوده اند همگی از هرمس اول که در صعید اعلی از مصر مسکن داشتی ظاهر گشته و وی همان شخص است که عبرانیون او را خنوخ نبی خوانند ابن یارد بن مهلائیل بن قینان بن انوش بن شیث بن آدم و او ادریس نبی است علیه السلم چنانکه در اول این کتاب مذکور شد و میگویند او اول کسی است که سخن از جواهر علویه و حرکات نجوم گفت و اول کسی است که هیاکل و معابد بنا کرد و در آنجا مواضع تمجید الهی قرار داد و اول کسی است که نظر کرد در علم طب و تالیف نمود برای اهل زمان خود قصاید موزونه و بیان کرد

آنها اشیا را از ضیعه و اشیا رسماویه را و اول کسی است که خبر داد از وقوع طوفان و چنان
دید که آفتی سماوی زمین را خواهد رسید از آب و آتش پس اندیشه کرد که بدان سبب علوم از
میان خواهد رفت و صنایع جمله مدروس و مطموس خواهد ماند لاجرم بناها نهاد در صعید اعلی
از مصر اهرام و برابی را تصویر نمود در آنها صور جمیع صناعات را با آلات آنها و رسم کرد
در آنها صفات علوم را از شدت خواهشی که بخلود و دوام آنها داشت خواست تا آینده گان را
نموداری باشد تا تامل در آن صور و رسوم استنباط آنها توانند نمود و بسبب طوفان الکلیه
از عالم زود و رفته علم و بعد از طوفان در مصر انواع فلسفه از ریاضی و طبیعی و آلهی پیدا شد
خصوصا علم طلسمات و نیرنجات و مرایای محترقه و کیمیا و غیر ذلک و دار العلم جهان بلاد مصر
بوده و دار الملک مصر در زمان قدیم مدینه منف و آنرا بلغت قبطیه مافه میگفتند و آن
بر دوازده میل از مدینه فسطاط واقع است اما چون اسکندر مدینه اسکندریه را بنا نهاد مردم
رغبت بعمارت آنجا نمودند که آب و هوای آن طیب داشت رفته رفته دار الحکمه مصر آنجا
شد تا وقتی که مسلمانان بر آن مستولی شدند و عمرو بن العاص بر ساحل نیل مدینه فسطاط را
رنگ ریخت از آنوقت اهل مصر و غیر ایشان از عرب میل بسکنای آنجا کردند و از آنوقت
تا امروز قاعده بلاد مصر مدینه فسطاط است و هرمس مذکور را کلامی است در صناعت کیمیا
که سخن از آن کشنده بعمل زجاج و انواع مهرها و فرفها مصریین میگویند اسقلیاوس
که یونانیان اینهمه تعظیم امر او میکنند شاگرد هرمس مصری بوده از بلاد یونان بمصر آمده از
وی استفاده علوم نمود پس به بلاد یونان معاودت کرد و با وی غرایب علوم که ایشان را
حاصل نبود دیدند لاجرم عظیم شمردند او را و حکایت نمودند از وی حکایتهای دور از
عقل بقصد تهویل امر او و تعظیم قدر او چنانکه بعضی از آن در اخبار اسقلیاوس گذشت

همه او از این کتاب ایراد یافت و از تصانیف منسوبه بهرمس مصری کتاب مفتاح النجوم
الاول کتاب مفتاح النجوم الثانی کتاب تسییر الکواکب کتاب قسمت تحویل سنی الموالید علی
درجه درجه کتاب المکتوم فی اسرار النجوم المسمی بقضیب الذهب و نزد من هست منقول
از مصحف هرمس مثلث بالحکمه قدری از مقالات او که یکی از تلامیذ خود بر سبیل سوال و
جواب نوشته لیکن نظامی و ترتیبی ندارد زیرا که اصل منقول عنه کتاب کهنه از هم ریخته بود
۱۵۴ هلال بن ابرهیم بن زهرون ابو الحسین الصابی الحرانی الطبیب در بغداد متوطن میبود و او پدر
ابی اسحق ابرهیم بن هلال الصابی الکاتب است هلال مذکور طبیبی حاذق عاقل نیکو معالجت بود
بصناعت خویش مردم را خدمت نمودی و نزد اکابر بغداد رتبه تقرب و مخالطت یافت
ابرهیم پسرش میگوید دیدم پدرم را روزی از آن ایام که خدمت توزون میکرد و محمد وش
ویرا خلعتی و استری با زین و آلات گرانبها و پنجهزار درهم صله داده بود و با وجود اینها او را
دلگیر و پریشان خاطر میدیدم پرسیدم که چرا اینقدر مهموم می بینم حال آنکه جای شادمانی و
سرور است گفت ای فرزند اینمرد یعنی توزون مردی جاهل است و وضع اشیا در غیر موضع
میکند لهذا شادمان نمیشوم بجمیلی که نه از روی معرفت از وی صادر شود میدانی سبب این
خلعت چیست گفتم نه گفت دوای مسهل او را داده بودم بسبب آنکه میدید چند مجلس خون تازه
از وی دفع شد تا آنکه تدارک آن بوجهی کردم و آن محذور مندفع شد و او بسبب جهل چنین
دانست که صلاح او در آمدن آن خون بوده پس چگونه مطمئن توان بود حال آنکه ممکنست که
وقتی دیگر گمان خطائی کند بد آنکه در واقع خطائی باشد و اذیتی بلا استحقاق رساند ابرهیم
میگوید اتفاقا پدرم درست دیده بود زیرا که حالش با وی بعد از این بر نیوجه میبود موفق
الواو فی سمار الحکار ویجن بن رستم الکنی با سهل القوهی منجمی است فاضل کامل و بعلم هیئات

وبصنعت آلات ارصاد خبیر و عالم در دولت آل بویه و ایام عضد الدوله و بعد از وی
بر اقران تفوق و تقدم بروی مسلم بود چون شرف الدوله وارد بغداد گردید و برادرش
صمصام الدوله را از عراق بیرون کرد و خود بر آن مستولی شد در سنه ثمان و سبعین و ثلثمائه
امر کرد بآنکه کواکب سبعه را رصد کنند بحسب سیرات ایشان و بحسب انتقالات ایشان در
بروج بر همان مثال که مأمون در ایام خود فرموده بود و عمده درین کار و من علیه المدار
ابوسهل ویجن بن رستم بود که بهندسه و هیأت معرفتی بکمال داشت و در آن دو فن کار
بنهایت رسانیده بود لاجرم خانه در دار المملکه در آخر بستان نزدیک دروازه خطابین
بنا نهاد و بکمال اهتمام و اعتنا باستحکام اساس قواعد آن رعایت کرد تا مبادا بنیان آن کجی
کند یا دیوارها نشستی نمایند و آلتها که خود استخراج آنها نموده بود نصب کرد پس رصد
نمود آنچه دو محضر بر آن نوشته شد و حاضران خطوط خویش بر آن محضرها بآنچه مشاهده
کردند و همگی بر صحت آن اتفاق نمودند ثبت کردند صورت محضر اول بسم الله الرحمن الرحیم
اجتماع نمودند جماعتی که خطوط ایشان در ذیل این کتاب ثبت است از قضاة و وجوه اهل
علم و کتّاب و منجمین و مهندسان در موضع رصد شرقی مبارک اعظم الله برکته و سعادته در
بستان دولتخانه ملک سید اجل منصور ولی النعم شاهنشاه شرف الدوله و وزیر الملة اطال الله
بقاءه و ادام عزه و تأییده و سلطانه و تمکینه در طرف شرقی مدینة السلام در روز شنبه
که دو شب مانده بود از صفر سنه ثمان و سبعین و ثلثمائه موافق سادس عشر از حزیران سنه
الف و مائتین و تسع و تسعین اسکندری و روز انیران از خرداد ماه سنه سبع و خمسین و
ثلثمائه یزدجردی پس قرار یافت امر بحسب آنچه مشاهده کردند از آلتی که خبر داد از آن
ابوسهل ویجن بن رستم کوهی بر آنکه دلالت کرد بر صحت دخول شمس برأس سرطان بعد از گذشتن

یکساعت معتدل سوا روز از شب گذشته که روز شنبه روز مذکور در صدر این کتاب بود و اتفاق
کردند جمیعاً بر آنچه جمله را یقین بدان حاصل شده و وثوق و اعتماد بصحت حکم مذکور ایشان را
حاصل است بعد از آنکه قبول کردند و مسلم داشتند جمیع حاضرین از مهندسین و منجمین و غیر
ایشان از آنان که ایشان را تعلقی باین صناعت و خبری از آن باشد تسلیم و قبولی که میان
ایشان خلافی در آن نبود که این آلت جلیل الخطر و بدیع الآلتی است و در نهایت احکام است
صنعت آن و دقت در وی افزون است بر جمیع آلاتی که درین کار معروف و معهود اند و
آنکه مستعمل این آلت بنهایت آنچه ممکن باشد از امر رصود و غرض مقصود بوسیله این آلت
میتواند رسید و مؤدی شد رصدی که یاد کرده شد بآنکه بعد سمت الرأس از مدار رأس
١٥٥ سرطان هفت درجه و پنجاه و دقیقه بود و میل اعظم که آن غایت بعد منطقه فلک البروج است
از دایره معدل النهار بیست و سه درجه و پنجاه و یک دقیقه و یک ثانیه باشد و عرض موضعی
که ذکر آن از پیش رفت و رصد در آن واقع شد کذا و کذا و آن ارتفاع قطب معدل
النهار است از افق آن موضع و حسبنا الله و نعم الوکیل و نسخه محضر ثانی بر این صورت است
بسم الله الرحمن الرحیم دیگر باره مجتمع شدند در یوم سه شنبه که سه شب مانده بود از جمادی
الآخره سنه ثمان و سبعین و ثلثمائه و آن روز شهریور از مهر ماه سنه سبع و خمسین و ثلثمائه
یزدجردی بود و ثامن عشر از ایلول سنه الف و مائتین و تسع و تسعین اسکندری جماعتی که
خطوط ایشان درین صحیفه ثبت است از قضاة و شهود و منجمین و مهندسین و اهل علم هندسه
و هیأت و مجتمع بودند در وقت مذکور بر آنکه رصد نمایند باستعمال آلتی که ذکرش در صدر این
صحیفه گذشت در آمدن شمس برأس میزان و آن بعد از مضی چهار ساعت از روز مذکور بود
که روز سه شنبه باشد و نوشت هر یک از حاضرین خط خود بصحت آنچه حاضر بود و مشاهده

نمود و از انچه مذکور شد در تاریخ مذکور و حسبنا الله و نعم الوکیل اسمای جماعتی که حاضر بوده اند
و خط خود را آخر بر این محضر نوشته اند القاضی ابوبکر بن قریعة القاضی ابوالحسین الخوزی ابو اسحق
ابرهیم بن هلال ابو سعد فضل بن یونس النصرانی الشیرازی ابو سهل ویجن بن رستم صاحب جدول
ابوالوفا محمد بن محمد الحاسب ابو حامد احمد بن محمد الصاغانی صاحب الاسطرلاب ابوالحسن محمد بن محمد
السامری ابوالحسن المغربی والله اعلم از تصانیف ابو سهل ویجن بن رستم که در امصار و اعصار سایر و
مشهور است کتاب مراکز الاکر لیکن تمام نکرده کتاب الاصول علی تحریکات اقلیدس این نیز
تمام نشده کتاب الفرجار التام دو مقاله کتاب مراکز الدایره علی الخطوط من طریق التحلیل
دون الترکیب کتاب صنعة الاسطرلاب بالبراهین دو مقاله کتاب اخراج الخطین علی نسبة
کتاب الدوایر المتماسة کتاب الزیادات علی ارشمیدس فی مقالة الثانیة کتاب استخراج
ضلع المسبع فی الدایره حرف الیاء فی اسماء الحکماء یحیی النحوی المصری الاسکندرانی در
اسکندریه مصر اسقف نصاری بوده اول امر بر اعتقاد تثلیث بود آخر چون مطالعه کتب
حکمت کرد و محال دانست که سه چیز یک چیز و یک چیز سه چیز باشد از اعتقاد تثلیث رجوع
کرد و چون سلاسش محقق شد اساقفه در شور آمده بروی مجتمع و مناظره کردند و غالب شد
و تزییف طریقه او کرده در مقام استعطاف او شدند و خواستند که برای او از رأی اول باز گردد
و ترک دعوی بطلان تثلیث کند او قبول نکرد لاجرم ایشان اسقاط نمودند او را از منزلتی
که او را بود و بعد از منازعات و مناقشات که در میانه گذشت و بود تا وقتی که عمرو بن
العاص فتح مصر و اسکندریه نمود و یحیی مذکور بر عمرو داخل شد و حال آنکه شنیده و دانسته
بود عمرو پایه و منزلت او را در علم و آنچه جاری شده بود میان او و نصاری پس عمرو او را
اکرام نمود و او را بجای خویش شناخت و شنید کلام او را در ابطال تثلیث و بسیار پسندید

و سخن

و سخن داشت و ایضا شنید کلام او را در معنی انقضاء دهر لاجرم عمرو مفتون او شد
و از حجج منطقیه و الفاظ فلسفیه که عرب را بآن آشنایی نبود چیزهای جلیل شنید و عمرو
مردی عاقل نیکو تأمل بعید الغوص صحیح الفکر بود یحیی را ملازم شد و از وی مفارقت نمیکرد تا
روزی یحیی او را گفت تو احاطه کرده بحواصل اسکندریه و بر هر مالی که بوده تصرف آورده
مهری بر آن زده از اینها آنچه تو را و سپاه تو را از آن انتفاعی باشد معارض نمیشوم و اما
آنچه شما را در آن نفعی نباشد لا محاله ما بآن اولی و احق خواهیم بود خوب است بفرمایند
دست ضبط از آن بردارند عمرو گفت چه چیز است آنچه تو بدان محتاجی و در کار داری گفت
کتب حکمت که در خزاین ملوکیه است آنها را نیز در حوزه ضبط و حیاطت آورده اید و ما بآن
محتاجیم و شما را در آن نفعی نه عمرو پرسید کدام یک از ملوک متقدم آن کتب را جمع کرده و چگونه
است خبر آنها یحیی گفت بطولوماوس فیلادلفوس از ملوک اسکندریه چون نوبت ملک باو رسید ۱۵۶
دوستدار علم و علما بود و تفحص کتب علوم بسیار نمودی و فرمودی که از هر جای جمع آورند و
خزینه جداگانه برای آن مقرر داشت و شخصی را از اصحاب خویش مسمی بزمیره بر این خدمت
گماشت و فرمود تا سعی و اجتهاد در جمع و تحصیل آنها کار بندد و در قیمت آنها مضایقه نکند
تا تجار هر بلاد رغبت کنند در نقل آن لاجرم جمع شد نزد او پنجاه و چهار هزار کتاب و
صد و بیست کتاب و چون عدد مجتمع بعرض ملک رسید زمیره را پرسید چه گمان داری در
روی زمین مانده باشد کتابی که نزد ما نباشد زمیره گفت ایها الملک کتاب در اقالیم عالم
بیش از آنست که همه جمع توانند شد در سند و هند و فارس و جرجان و ارمن و بابل و
موصل و روم ملک متعجب شد و گفت بهر حال است از طلب مدار و مادام در تحصیل باش و زمیره
همواره در جمع کتب میکوشید تا آنکه ملک فوت شد و آن کتب همیشه محروس محفوظ می بود تا

وملوک این بلاد عقبا بعد عقب مراعات آن می نمودند تا بانیوقت عمرو ازین قصه در عجب
بماند و گفت مرا ممکن نیست که درباره آنها حکمی کنم مگر بعد از استیذان امیرالمؤمنین پس
قصه آن کتب بروجه مشروح بعمر نوشت و استیذان نمود در آنچه با آن کتب باید کرد پس
از جانب عمر جواب برینوجه رسید که در باب کتبی که ذکر کرده بودی اگر آنچه در آن است
موافق است با آنچه کتاب الله بران مشتمل است پس کتاب خدای سبحانه ما را از آن بی نیاز
دارد و اگر مضامین آن کتب مخالف است با آنچه در کتاب آلهی است ما را احتیاج بآن نیست
باید که در اعدام آنها بکوشی لاجرم شروع کرد عمرو و متفرق گردانید آن کتب را بر حمامات
اسکندریه تا بسوزانند آنها را در اتون حمامات و عدد حمامات اسکندریه را در آن وقت بسی
راوی برای من مذکور ساخت لیکن من آنرا فراموش کرده ام اما گفته اند که مدت شش ماه
حمامها بآن کتب دایر بودند بشنو که چه گذشته و تعجب کن که جای تعجب است و یحیی نحوی را
تصانیف بسیار دارد شروح که او بر کتب ارسطوطالیس نوشته نزد ذکر کتب ارسطوطالیس مذکور
ساختیم و بغیر آنها وی را کتابی است در رد مذهب برقلس که قایل بدهر بوده شانزده مقاله
کتاب فی ان کل جسم متناه و موته متناهیه یک مقاله کتاب الرد علی ارسطوطالیس کتاب الرد
علی قوم لا یعرفون دو مقاله و آنچه شروح اوست کتب جالینوس را در ترجمه جالینوس مذکور
شد و ذکر کرده یحیی نحوی در مقاله رابعه از تفسیر کتاب سماع طبیعی ارسطو در اثنا کلامی در
باب زمان و مثالی زده پس گفته است مثل همین سال که در آنیم و آن سنه ثلث و اربعین و
ثلثمائه است از وقت برقلطیانوس قبطی و عبیدالله بن جبرئیل بن عبیدالله بن بختیشوع طبیب
میگوید یحیی نحوی اسم وی اسطیوس است و در علم نحو و منطق فلسفه قوی بوده اما نرسید
برتبه اطبای اسکندرانیین مشهورترین ایشان چهار تن اند انقیلاوس و اصطفن و جاسیوس

و ماری

و ماری نوس و ایشانند که کتب جالینوس را در قرائت ترتیبی نهاده اند و یحیی کتابهای
بسیار از کتب طبیه نیز تفسیر کرده اما چون در فلسفه قوی تر بوده از فلاسفه شمرده میشود
و سبب مهارتش در فلسفه آن شد که وی در اول حال ملاحی کردی و مردم را کشتی بر دریا
گذرانیدی اما محبت علم در دلش بسیار بودی هر وقت که قومی را از دارالعلم و مدارس
اسکندریه گذرانیدی و ایشان با یکدیگر در کشتی مناظرات علمی و اعاده مسموعات نمودندی
یحیی بشوق تمام استماع آنها نمودی و روز بروز ذوق تحصیل علم در وی فزایش گرفتی باز با خود
گفتی چهل و چند سال از عمر تو گذشته و بغیر ملاحی صناعتی نورزیده چگونه امید تحصیل علوم
توانی داشت روزی درین فکرت مورچه دید که استخوان خرمای پیش افکنده میخواهد آنرا
بجای بالا برد و هر قدر میکوشد و مقداری راه ببالا میبرد باز پس می افتد و مور چاره دیگر
باره در وی می آویزد و لایزال درین کار رنج میبرد و میکوشد تا عاقبت رسانید آنرا بجایی ١٥٧
که میبایست رسانید چون یحیی در سراپای آن احوال تامل نمود و برکت و یمن مصابرت بر
مجاهده برای العین مشاهده کرد زبان ملامت بر نفس خویش دراز کرد و گفت این جانور ضعیف
با این تن و توان بزور بازوی همت و رگ پیشانی حمیت بغرض و مقصود خود رسید از تو نیز
وارتر آید که در میدان طلب از کمر اجتهاد فرو نگذاری چندانکه بمراد دل فیروز گردی لاجرم
همانوقت سفینه خود را بفروخت و ملازم دارالعلم گردید و چون اول بار تعلم نحو و لغت
و منطق نمود و در آنها بارع و فایق گردید او را منسوب بنحو داشتند و یحیی نحوی گفتند یحیی
بن ابی منصور المنجم از افاضل منجمین و در آن فن مقداری کبیر و مکانی مکین داشته نزد مامون
عباسی رتبه تقدم و تقرب یافت و چون عزم مامون بر رصد کواکب مصمم شد امر کرد یحیی مذکور
و جمعی دیگر را نیز که اسامی ایشان در حروف ایشان مذکور میگردد انشاء الله تعالی بتهیه اصلاح

آلات رصد پس ایشان موضعی در شماسیه بغداد و موضعی در جبل قاسیون دمشق اختیار
نمودند و در سنین خمس عشر و ست عشر و سبع عشر در آن کار بودند لیکن بسبب آنکه در سنه
ثمان عشر و مائتین مامون وفات یافت آن کار باتمام نرسید و یحیی مذکور در بلاد روم وفات
یافت تصانیف وی برینموجب است زیج ممتحن دو نسخه کتاب العمل بسدس ساعة فی الارتفاع
بمدینة السلام ابومعشر گوید خبر داد مرا محمد بن موسی المنجم الجلیس و گفت خبر داد مرا یحیی بن ابی منصور
داخل شدم بر مامون در حینی که جماعتی از منجمین نزد وی حاضر بودند و مردی دیگر بود که دعوی
نبوت میکرده و مامون برای ضرب و تادیب او فرموده چوب حاضر کنند و هنوز حاضر
نشده و ما را خبری از نهانی نیست پس گفت مامون مرا و سایر منجمین را که بروید و طالع اخذ کنید
دعوی مردی را و در آنچه دعوی میکند و مرا آگاهی دهید از آنچه وضع فلکی دلالت کند بر آن
از صدق او و کذب او و مامون ما را نگفت و ندانستیم که مدعی کیست و دعوی چیست
میگوید همه برفتیم بموضعی از صحن سرای و طالع محکم کردیم و موضع شمس و قمر را در یکدقیقه تصویر
نمودیم و محل سهم السعاده و سهم الغیب را در یکدقیقه و سهم السعاده با دقیقه طالع و طالع جدی
بود و مشتری در سنبله با آن ناظر و زهره و عطارد هر دو در عقرب و بطالع ناظر پس قوم
گفتند آنچه دعوی میکند صحیح است و من ساکت بودم مامون متوجه من شد و گفت تو چه میگوئی
گفتم دعوی کرده و در پی تصحیح آن شده بحجتی منسوب بزهره و عطارد اما تصحیح این دعوی تمام
نمیشود و انتظام نمی پذیرد گفت از کجا میگوئی گفتم صحت دعاوی از مشتری میباشد و از
تثلیث شمس و از تسدیس او بشرط آنکه شمس منحوس نباشد و این طالع خلاف اینهاست زیرا که
هبوط مشتری است و نظر مشتری با آن اگرچه نظر موافقت است اما آن برای خاطر این برج است
پس تصدیق تمام نمیشود و تصحیحی که از جهت زهره و عطارد به متوقع است اینقدر حکم میکند

که از قبیل خدعه و فریب باشد و چیزی باشد که از آن تعجبی آید اینوقت مامون مرا تحسین کرد
و گفت انت الله درک بعد از ین گفت هیچ میدانید کیست آن مرد گفتیم نه نمیدانیم
گفت مردی است دعوی نبوت میکند گفتم یا امیرالمومنین هیچ حجتی بر ین دعوی دارد
پس مامون از آن مرد پرسید که چه حجت داری گفت بلی با من خاتمی است با دو نگین
من چون میپوشم هیچ اثری که غرابتی داشته باشد از آن پدید نیست و غیر من هر که
بپوشد بی اختیار بخندد و ضبط خویش کردن نتواند تا وقتی که آنرا از انگشت بیرون آورد
و دیگر قلمی از قلمهای شامی دارم که چون من برگیرم هر قدر خواهم کتابت میتوانم کرد
و چون دیگری برگیرد انگشتانش برجای بمانند و روان نشوند گفتم یا سیدی اینک زهره
و عطارد هر یک کار خود را کرده اند پس مامون بفرمود تا آن هر دو عمل را بجا آورد گفتیم اینها
١٥٨ آثار نوعی از طلسمات مینماید پس مامون چند روز با آنمرد کاوش نمود تا آخر اقرار کرد و
از دعوی نبوت تبری جست و شرح کرد حیلتی را که در انگشتری و قلم بکار برده بود پس
بفرمود تا او را هزار دینار بدادند بعد از ین که با وی ملاقات کردیم خود او اعلم ناس بوده
به نجوم و از کبار اصحاب عبدالله بن السری ابومعشر گوید همین مرد است که در بسیاری از
خانهای بغداد طلسم خفافیش ساخته باز ابومعشر میگوید اگر من بجای قوم می بودم هرآینه می
گفتم چیزی چند که ایشان از آن غافل مانده اند میگفتم این دعوی باطل است برای آنکه
برج منقلب است و مشتری در وبال است و قمر در محاق است و کوکبان که ناظر اند در برج
کذاب مانند که عقرب است یحیی بن اسحق الطبیب الاندلسی از وزرای عبدالرحمن ملقب بناصر است
از بنی امیه که مستولی شده بر بلاد اندلس اسحق والد یحیی مذکور نصرانی و طبیبی مشهور بوده
و در ایام امیر عبدالله معروف و مذکور و پسرش یحیی مذکور در معالجات بسیار زکی و

صاحب بصیرت عبد الرحمن ملقب بناظر او را وزیر خویش گردانید بعد از آنکه باسلام
درآمد و ولایات جلیله بوی ارزانی داشت و او را کناشی است در طب مشتمل بر پنج سفر
آنرا ابریسم نام نهاده آن کتاب را بر طریقه روم نوشته راوی روایت کرد که
او را دیدم روزی بر در خانه خویش نشسته ناگاه بدوی برقی سواره پیش آمد و بانگ
میزد و فریاد بر میکشید که مرا دریابید و حال من بعرض وزیر رسانید یحیی بفرمود تا او را
نزدیک وی آوردند و بپرسید که تو را حال چیست و شکایت از کیست گفت ایها الوزیر
چند روز است که ورمی در احلیل من بهم رسیده و مانع بول شده و نزدیک بهلاکت
شده ام وزیر فرمود تا آنرا مکشوف سازد چنان کرد پس بفرمود مردی را که با علیل همراه
بود تا سنگ هموار حاضر گردانید و فرمود تا سنگ را بر کف دست خود و ذکر علیل را
بر روی سنگ نهاد و بی خبر علیل بفرمود تا مشتی محکم بران زد چنانکه علیل مانی از خویش
برفت و چرک و خون ازان روان شد هنوز تمام نشده علیل چشم بگشود و بر اثر آن بول
مندفع شد انوقت وزیر گفت برو که خلاص شدی و تو مردی عابث و هرزه کار
بهیمه را در دبر مواقعه کرده و دانه شعیری آنجا بوده و در مجری بول خزیده و سبب ورم
گردیده اکنون در میان چرک و خون بیرون آمد بدوی اعتراف نمود و ازین قضیه کمال
صحت حدس و صدق قریحهٔ وزیر معلوم شد یحیی بن سعید بن مارای المکنی بابی العباس المعروف
بالمسیحی طبیب است نصرانی صاحب کتاب موسوم بمقامات ستین و بعلوم طبیه و ادبیه عالم در
بصره بطبابت اشتغال میداشت ادراک نموده ام کسی را که از وی روایت میکرد از
الجمله ابو حامد محمد بن محمد بن حامد بن اله اصفهانی ملقب بعماد کاتب و دیگر جمعی از اهل هنر
که مقامات مذکوره را از وی روایت میکرد و مسیحی مذکور را با ادبیات معرفتی صادق

حاصل شد تا جانا اجلاء و اکابر واردین بصره را مدح میگوید اصل او از طبرستان
از موضع موسوم بدویر از علوم اوایل و علم عربیت و شعر نصیبی وافر دارد و از راه رزق
بطب مینماید مقامات ستین از منشآت اوست در غایت خوبی نوشته پدرش از دورق
ببصره منتقل شده و ولادت او در بصره بوده در سنه تسع و ثمانین و خمسمائه وفات یافت
این دو بیت از اشعار اوست ❁ نفرت اسد من طلایع شیبی ❁ واعترتها سآمة من
وجومی ❁ هکذا عادة الشیاطین ینفرن اذا ما بدت نجوم الرجوم ❁ یحیی بن عدی بن الحمید
بن زکریا المکنی بابی زکریا المنطقی متوطن بغداد و در فنون منطق مرجوع الیه و استاد تعلم و تلمذ
نزد ابی بشر متی بن یونس و نزد ابی نصر محمد بن محمد بن طرخان فارابی و جمعی دیگر از اهل آن زمان ١٥٩
نموده و از نصاری یعقوبیه است بخط خویش کتابهای بسیار از هر فن نوشته بعضی از
آشنایان او را بر کثرت کتابت و یکجا نشستن ملامت کرد او گفت تعجب از یکی از صبر
و نشستنم تعجب میکنی دو نسخه از تفسیر طبری نوشتم و آنرا بملوک اطراف بردم و از کتب متکلمین
بیش از حد و حصر نوشته ام بیاد دارم که در شبانروز صد ورق و بیشتری نوشته ام مصنفات
او بعضی شرح و تفسیر کتب سابقین است و بعضی ترجمهٔ آنها و بر نموجب اند کتاب فی نقض حجج
القائلین ان الافعال مخلوقة لله تعالی و اکتساب العبد کتاب تفسیر طوبیقا کتاب فی البحوث الخمس
عن الروس الثمانیة کتاب فی تبیین الفصل بین صناعتی المنطق الفلسفی والنحو العربی کتاب فی فضل
صناعة المنطق کتاب فی هدایة من تاه عن سبیل النجاة کتاب فی ان للعدد والاضافة ذاتین
موجودتین مقالة فی استخراج العدد المضمر مقالة فی ابحاث غیر المتناهی تعلیق آخر فی ذلک
مقالة فی ان کل متصل انما ینقسم الی متصل کتاب فی جواب یحیی بن عدی عن فصل من کتاب ابی
الحسن النحوی فیما ظنه ان العدد غیر متناه کتاب اجوبة بشر الیهودی عن مسایله کتاب شرح

مقالة الاسکندر فی الفرق بین الجنس والمادة مقالة فی ان حرارة النار لیست جوهر النار
مقالة فی انه لیس شی موجود غیر متناه لا عددا ولا عظما مقالة فی غیر المتناهی مقالة الرد علی
من قال ان الاجسام محدثة علی طریق الجدل تفسیر فصل من المقالة الاولی من سماع الطبیعی لارسطو
طالیس مقالة فی تزییف قول القائلین بترکب الاجسام من اجزاء لا تتجزی مقالة فی تبیین
ضلالة من تعتقد ان علم الباری بالامور الممکنة قبل وجودها تعلیق آخر فی ذلک المعنی مقالة
فی ان الکم لیس فیه تضاد مقالة فی ان القطر غیر مشارک للضلع عدة مسایل فی کتاب ایساغوجی
مقالة فی ان الشخص اسم مشترک مقالة فی الکل والاجزاء تفسیر الالف الصغری من کتاب ارسطو
طالیس فیما بعد الطبیعة مقالة فی الحاجة الی معرفة ماهیات الجنس والفصل والنوع والخاصة والعرض
مقالة فی معرفة البرهان مقالة فی الموجودات مقالة فی ان کل متصل ینقسم الی اشیاء تنقسم
دایما بغیر نهایة کتاب اثبات طبیعة الممکن واقوی الحجج علی ذلک التنبیه علی فساد مقالة فی
التوحید مقالة فی ان المقولات عشرة لا اقل ولا اکثر مقالة فی ان العرض لیس هو جنسا للتسع
المقولات العرضیة مقالة فی تبیین الامور العامة قول فی الجزء الذی لا یتجزی تعالیق عدة فی
معان قول فی تفسیر اشیاء ذکرها عند ذکره فضل صناعة المنطق تعالیق عدة عنه وعن ابی بشر متی
فی امور جرت بینهما فی المنطق مقالة فی قسمة الاجناس الست التی لم یقسمها ارسطوطالیس الی
اجناسها المتوسطة وانواعها واشخاصها مقالة فی البحوث الاربعة الوجود والثلثة
الالهی والطبیعی والمنطقی مقالة فی نهج السبیل الی تحلیل القیاسات کتاب الشبهة فی الممکن جواب
الدارمی وابی الحسن المتکلم عن المسئلة فی ابطال الممکن مقالة فی جواب ابرهیم بن عدی الکاتب
رسالة کتبها لابی بکر الآدمی العطار فیما تحقق من اعتقاد الحکماء بعد النظر والتحقیق اینست تعداد تالیف
یحیی بن عدی و وفات او در سنه اربع وستین وثلثمائة واقع شد در بغداد و هشتاد و یک سال

مدت زندگانی او بود و بخط بعضی از مورخین دیدم که وفات او را در سنه ثلث وسبعین
وثلثمائة نوشته بود والله اعلم یحیی بن علی بن یحیی المنجم از علماء علوم اوایل و در ادبیات نیز
فاضل و کامل بوده و در هر یک از آنها رتبهٔ علیا داشته خلفا واجلاء زمان او مراعات وی رعایت
کردندی هم از جهت علم و ادب وی و هم از جهت اصالت نسب زیرا که اسلاف وی همگی
در همه فنون مبرز و متقدم بوده اند در سنه ثلثمائة وفات یافت یحیی بن التلمیذ الحکیم الملقب
بمعتمد الملک در دولت بنی عباس طبیبی مؤتمن مستشار بوده فضلی وافر وادبی ظاهر و معرفتی
متکاثر داشت احوال جلیله وی رایج شد و تا آخر عهد مستظهر بالله مطابق سنه اثنی عشره
وخمسمائة زندگانی یافت اشعار لطیفه و معانی شریفه دارد و از جمله این چند بیت در باب
خانه سیف الدوله صدقه گفته بعد از آنکه مقارن فراغ از بنا در آن آتشی در آن افتاد ؂ یا
160 بانیا دار العلا علیتها ؂ لتزیدها شرفا علی کیوان ؂ حمت بانک اتحاصیر تها ؂ للمجد والاقبال
والاحسان ؂ فتقبضت عوائد الکرام وسابقت ؂ تستقبل الاضیاف بالنیران ؂ وایضا
از ابیات غزلیات اوست ؂ فراقک عنی فراق الحیوة ؂ فلا تجهدن علی مدنف ؂
علقتک کالنار فی شمعها ؂ فان تفارقی تنطفی ؂ وایضا اوراست ؂ بدا الینا ابلج القادم
قبر والغلفة من هایم یحیی بن سهل السدید المکنی بابو بشر المنجم از اهل تکریت و بعلم نجوم و تسییر
کواکب و احکام آن عالی بلند آوازه و بعید الصیت بوده بین الجمهور شهرتی تمام داشت و در
احکام نجومی علم اصابت می افراشت بسیار به بغداد آمدی و بصحبت رؤسا و امرا دولت
رسیدی و ایشان را با وی مذاکرات و محاورات بسیار اتفاق افتادی هلال بن محسن بن
ابرهیم الصابی را با وی مذاکرات بسیار است با طبله همواره بر توجه کند انیدی تا
ثابت ابو المنیع قرواش عقیلی که امیر موصل و مضافات آن بود وی را بقتل آورد یحیی

بن عیسی بن جزلة المکنی بابی علی الطبیب البغدادی النصرانی علم طب را از نصاری کرخ اخذ
نمود و چون اراده قرائت منطق کرد و از نصاری آنجا کسی نبود که استفاده منطق از وی
تواند نمود بملازمت ابو علی بن الولید معتزلی که بعلم کلام و معرفت الفاظ منطقیه معروف
بود اتصال جست و نزد او قرائت منطق میکرد و ابن الولید همواره وی را باسلام دعوت
میکرد و ادله واضحه اقامت نمودی تا آنکه هدایت یافت و اسلام قبول نمود و چون خبر
اسلام او بقاضی ابو عبد الله دامغانی که قاضی القضاة آن عهد بود رسید بسیار مسرور شد
و حق خدمت طبابتی نیز بروی داشت لاجرم قاضی القضاة وی را مقرب خویش گردانید
و پایه قدر او را بخدمت کتابت سجلات بلندی بخشید و او با این شغل بطبابت آشنایان
و اهل محله نیز اشتغال نمودی بدون اجره و جعاله بل حسبة لله و از روی مروت ادویه
و اغذیه محتاجان را بلا عوض رسانیدی و در مرض موت کتب خود را وقف مزار ابا حنیفه
کرد و فاتش در سنه ثلث و سبعین و اربعمائه بود و کتاب منهاج در اغذیه و ادویه و کتاب
تقویم الابدان بطریق جدول تصنیفات اویند یعقوب بن اسحق بن الصباح الکندی از
نژاد اشعث بن قیس بن معدی کرب کندی از ملک زادگان عرب صباح جد او در
زمان مهدی و رشید عباسی امیر کوفه بود و اشعث بن قیس بن عمران بن محمد بن اشعث
بن قیس بن معدی کرب بن معویة بن جبلة بن عدی بن ربیعة بن معویة الاکرمین بن
الحارث الاصغر بن الحارث الاکبر بن معویة بن ثور الکندی جد اعلای وی از اصحاب پیغمبر
صلی الله علیه و آله و قبل از اسلام بر جمیع قبیله کنده ملک و فرمان روا بوده و جد اشعث نیز
ملکی عظیم الشان بوده از ملوک عرب و او همان ملک است که اعشی شاعر مشهور از شعرا
جاهلیه قصاید چهارگانه خود را در مدح او گفته و از آن قصاید اول قصیده او این مصرع

است ❁ لعمرک ما طول هذا الزمن ❁ و اول قصیده ثانیه ❁ رحلت سمیة غدوة اجمالها
و اول ثالثه ❁ ازمعت من آل لیلی ابتکارا ❁ و اول رابعه ❁ اتهجر غانیة ام تلم ❁ و معدی کرب
پدر او و هم پدرش معویة بن جبلة در حضر موت بر بنی الحارث الاصغر ملک بوده اند و
معویة بن الحارث و پدرش حارث اکبر و پدرش معویة و پدرش ثور همگی در یمامه
و بحرین ملوک بوده اند یعقوب مذکور در ملت اسلامیه متبحر در فنون حکمت یونانیه
و فارسیه و هندیه مشهور و معروف بمعرفت احکام و سایر علوم متنوعه و فنون
عرب بوده یافت نشده در ملت اسلام کسی که از غایت مهارت در علوم فلاسفه مستحق
۱۶۱ اسم فیلسوف شده باشد بغیر یعقوب مذکور در اکثر علوم وی را تالیفات معروفه مشهوره
از مصنفات بعضی مصنفات طوال و بعضی رسایل صغار هست اما با اینهمه متبحر کلامش
خالی از نقصی و تقصیری نیست زیرا که حجج غیر قطعیه و اقاویل خطابیه و شعریه بسیار استعمال
کرده و صناعت تحلیل را که قواعد منطق جز بآن محرر نمیگردد اهمال نموده اگر صناعت تحلیل را
نمیدانست این نقصی است عظیم و اگر میدانست و رزیده است خود از ثمره علم غایب است و اما
صناعت ترکیب که او در توالیف خویش استعمال آن نموده ظاهر است که منتفع نمیشود
بآن مگر منتهی که از جهت تبحر خود در آن نوع مستغنی از آنست ابن جلجل اندلسی آورده که
یعقوب بن صباح کندی بغایت شریف الاصل است جدش متولی ولایات بوده
از جهت بنی هاشم اول در بصره بود و پس منتقل شد ببغداد و علم ادب آنجا آموخت و علم
طب و فلسفه و علم حساب و منطق و تالیف لحون و هندسه و طبایع اعداد و هیأت و
مهارت تمام داشته و در فنون علوم تالیفات دارد و بسیاری هم از کتب فلسفه
ترجمه او مترجم شده و مشکلات آنها را او ایضاح نموده و مستصعب و نامنقح آنها را

او منقح و تلخیص داده وی را در توحید کتابی است بر روش اصحاب منطق نوشته
در سلوک مراتب و مثل آن دیگری نکرده و بر همین روش کتابها در اثبات نبوت ازو
و کتابی دیگر که آنرا تسهیل سبل الفضایل نامیده در آداب نفس کتابی دیگر در معرفت
اقالیم معموره و جز آن و وی را رسالهاست در تمام علوم اسامی مصنفات او بجهت
حصر آن مارا میسر شده بر نموجب است کتب فلسفیات کتاب فلسفه اولی مشتمل بر دون
طبیعیات و وجود کتاب فلسفه و اخذ کتاب فی انه لا تنال الفلسفه الا بعلم الریاضیه کتاب
الحث علی تعلم الفلسفه کتاب فی قصد ارسطوطالیس فی المقولات کتاب فی ترتیب کتب
ارسطوطالیس کتاب فی القیاس العلمی کتاب اقسام العلم کتاب فی ماهیة العلم و اقسامه کتاب
فی ان افعال الباری کلها عدل کتاب فی ماهیة الشی الذی لا نهایة رسالة فی انه لا یکون
جرم العالم بلا نهایة کتاب المفاعد و المنفعد من الطبیعیات کتاب فی اعتبار الجوامع
الفکریه کتاب فی مسایل سئل عنها فی منفعة الریاضیات کتاب فی بحث المدعی ان الاشیاء
الطبیعیه یفعل فعلا واحدا بایجاب الخلقه کتاب فی الرقی فی الصناعات کتاب فی قسمة
القانون رسالة فی ماهیة العقل رسالة فی رسم الرقاع الی الخلفاء والوزراء کتبه المنطقیات
کتاب المدخل المنطقی المستوفی کتاب المدخل المختصر کتاب المقولات العشر کتاب فی الابانة
من قول بطلمیوس فی اول المجسطی حکایة عن ارسطوطالیس فی انولوطیقا کتاب فی الاحتراس من
خدع السوفسطائیه کتاب فی البرهان المنطقی رسالة فی الاصول الخمسة رسالة فی شرح سمع الکیان
رسالة فی آلة مخرجة فی الجوامع کتبه الحسابیات رسالة فی المدخل الی الارثماطیقی رسالة فی الحساب
الهندی رسالة فی الاعداد التی ذکرها افلاطون فی کتاب السیاسة کتاب فی تالیف الاعداد رسالة
فی التوحید من جهة العدد رسالة فی استخراج الخبی الضمیر رسالة فی الزجر والفال من جهة العدد

رسالة فی الخطوط والضرب بعدد الشعیر رسالة فی الکمیة المضافة رسالة فی النسب الزمانیه
رسالة فی الحیل العددیه و علم اضمارها کتبه الکریات رسالة فی ان العالم و کل ما فیه کری رسالة
فی ان العناصر الاولی والجرم الاقصی کریة رسالة فی ان الکرة اعظم الاشکال الجرمیة رسالة
فی الکریات رسالة فی عمل السمت علی کرة رسالة فی ان سطح الماء کری رسالة فی تسطیح الکرة
رسالة فی عمل الحلق الست و استعمالها کتبه الموسیقیات رسالة الکبری فی التالیف کتاب ترتیب
النغم کتاب المدخل الی الموسیقی رسالة فی معنی الایقاع رسالة فی الاخبار عن صناعة الموسیقی
کتاب فی خبر صناعة الشعراء کتبه النجومیات رسالة فی ان رؤیة الهلال لا ینضبط بالتحقیق
و انما القول فیه بالتقریب رسالة فی السوال عن احوال الکواکب رسالة فی کیفیات نجومیه
رسالة فی مطرح الشعاع رسالة فی الفصلین رسالة فیما ینسب الیه کل بلد من البلدان من
کوکب رسالة فی اختلاف الاشخاص العالیه رسالة فیما سئل عنه من شرح ما عرض له الاختلاف
فی صور المو الید رسالة فی تصحیح عمل نمودارات المو الید رسالة فی اعمار الناس فی
الزمن القدیم و خلافها فی هذا الزمن رسالة فی رجوع الکواکب رسالة فی سرعة ما یری من
حرکة الکواکب فی الافق و ابطائها کلما علت رسالة فی فصل ما بین السنین رسالة فی الاوضاع
النجومیه رسالة فی المنسوبة الی الاشخاص العالیه و طبایعها رسالة فی علل القوی المنسوبة الی
الاشخاص العالیه رسالة فی علل احداث الجو رسالة فی علة ان بعض الاماکن لا یمطر کتبه الهندسیات
کتاب اغراض کتاب اقلیدس کتاب اصلاح اقلیدس کتاب اختلاف المناظر کتاب اختلاف
مناظر المرآة کتاب فی عمل شکل الموسطین کتاب فی تقریب وتر الدایرة کتاب فی تقریب
وتر التسع کتاب مساحة ایوان کتاب تقسیم المثلث والمربع کتاب فی انه کیف یعمل دایرة
مساویة لسطح اسطوانة مفروضه رسالة فی شروق الکواکب و غروبها کتاب فی

١٦٣

قسمة الدائرة ثلثة اقسام رسالة في اصلاح المقالة الرابعة عشر والخامسة عشر
من كتاب اقليدس كتاب البراهين المساحية كتاب تصحيح قول اسقلاوس في المطالع كتاب
صنعة الاسطرلاب كتاب استخراج خط نصف النهار وسمت القبلة كتاب عمل الرخامة
بالهندسة كتاب في ان عمل الساعات على صفيحة تنصب على السطح الموازي للافق خير من
غيرها رسالة في استخراج الساعات على نصف كرة الهندسة كتاب السوانح كتبه الفلكية كتاب
في امتناع مساحة الفلك الاقصى كتاب في ان طبيعة الفلك مخالفة لطبايع العناصر
وانها طبيعة خامسة كتاب في ظاهريات الفلك كتاب في العالم الاقصى كتاب في
سجود الجرم الاقصى لباريه كتاب في انه لا يجوز ان يكون جرم العالم بلا نهاية كتاب
امتناع الجرم الاقصى عن الاستحالة كتاب في الصور كتاب في المناظر الفلكية كتاب
في صناعة بطليموس الصناعة الفلكية كتاب في تناهي جرم العالم كتاب في مائية
الفلك واللون اللازوردي المحسوس من جهة السماء كتاب مائية الجرم الحامل بطباعه
للالوان من العناصر الاربعة كتاب في البرهان على الجسم السائر ومائية الضوء والظلام
كتبه الطبيات كتاب الطب الروحاني كتاب الطب البقراطي كتاب في الغذاء والدواء المهلك
الابخرة المصلحة للجو من الاوباء كتاب الادوية المشفية من الروائح المؤذية كتاب كيفية اسهال
الادوية كتاب في علة نفث الدم كتاب تدبير الاصحاء كتاب اشفية السموم كتاب في بحارين الامراض
كتاب في تبيين العضو الرئيس من الانسان كتاب كيفية الدماغ كتاب في علة الجذام واعاذنا الله
منه كتاب في عضة الكلب الكلب كفانا الله شرها كتاب في وجع المعدة والنقرس كتاب في
الاعراض الحادثة من البلغم وموت الفجاءة رسالة الى رجل شكا اليه علة كتاب في الحميات
كتاب في اجساد الحيوان اذا فسدت كتاب علاج الطحال كتاب في قدر منفعة صناعة الطب

كتاب في صنعة اطعمة من غير عناصرها كتاب في تغيير الاطعمة كتاب في اقراباذين كتبه
الاحكاميات كتاب تقدمة المعرفة بالاشخاص العالية كتاب رسايله الثلث في صناعة
الاحكام كتاب مدخل الاحكام على المسايل كتاب في دلايل النحسين في برج السرطان كتاب
في منفعة الاختيارات كتاب في منفعة صناعة الاحكام ومن المسمى منجما بالاستحقاق في
كتاب حدود المواليد كتاب تحويل سني العالم كتاب الاستدلال بالكسوفات على حوادث
الجو كتبه الجدليات كتاب الرد على المنانية كتاب الرد على الثنوية كتاب الاحتراس من
خدع السوفسطائية كتاب نقض مسايل الملحدين كتاب تثبيت الرسل عليهم السلم كتاب في
اثبات الفاعل الحق الاول والفاعل الثاني بالمجاز كتاب في الاستطاعة وزمان كونها
كتاب في الاجرام والرد على من تكلم في امرها كتاب في ان بين الحركة الطبيعية والعرضية
سكون كتاب في الجسم وانه لا ساكن ولا متحرك في اول ابداعه كتاب في التوحيدات
كتاب في جواهر الاجسام كتاب القول في اوايل الاجسام كتاب في الجزء الذي لا يتجزى
كتاب في افتراق الملل في التوحيد وانهم مجمعون على التوحيد وكل من خالف صاحبه كتاب
البرهان كتبه النفسيات كتاب في ان النفس جوهر بسيط غير داثر كتاب في مائية
الانسان والعضو الرئيس منه كتاب فيما للنفس ذكره وهي في العالم العقلي قبل كونها في
عالم الحس كتاب اجتماع الفلاسفة على الرموز كتاب في علة النوم والرؤيا وما ترمز به النفس
كتبه السياسيات رسالة في الرياسة كتاب تسهيل سبل الفضايل كتاب دفع الاحزان رسالة
في الاخلاق رسالة في سياسة العامة رسالة في التنبيه على الفضايل كتاب في فضيلة سقراط
كتاب في الفاظ سقراط كتاب في محاورة جرت بين سقراط وارساس كتاب فيما جرى بين
سقراط والحرانيين رسالة في خبر موت سقراط كتاب خبر العقل كتبه الاحداثيات كتاب

١٩٣

العلة الفاعلة القریبة للکون والفساد کتاب العلة فی ان النار والهواء والماء والارض
عناصر الکائنات الفاسدات کتاب اختلاف الازمنة التی یظهر فیها قوی الکیفیات
الاربع الاولی کتاب فی مائیة الزمان والحین والدهر کتاب فی العلة التی لها برد الجو و
یسخن ما قرب من الارض کتاب فی الاثر الذی یظهر فی الجو ویسمی الذوابة کتاب فی
علة برد ایام العجوز کتاب فی علة الضباب کتاب فیما رصد من الاثر العظیم فی سنة
اثنتین وعشرین ومائتین من الهجرة کتب الابعادیات کتاب فی المساکن کتاب فی ابعاد الا
جرام کتاب اللون فی الربع المسکون کتاب فی استخراج بعد مرکز القمر عن الارض کتاب
فی عمل آلة یعرف بها ابعاد المعاینات کتاب معرفة ابعاد وقلل الجبال کتب التقدمیات
کتاب اسرار تقدمة المعرفة بالاحداث کتاب فی تقدمة الخبر کتاب فی تقدمة المعرفة
بالاستدلال بالاشخاص السماویة کتب الانواعیات کتاب فی انواع الجواهر الثمانیة
کتاب فی انواع الحجارة کتاب فیما یصبغ فیعطی لونا کتاب فی انواع السیوف حتی لا تثلم
ولا تکل کتاب الطایر الانسی کتاب فی تفریخ الحمام کتاب فی الطرح علی البیض کتاب فی
انواع النحل وکرائمه کتاب فی عمل القمقم الصیاح کتاب کیمیاء العطر رسالة فی العطر
وانواعه کتاب فی صنعة الاطعمة وعناصره کتاب فی الاسماء المعماة کتاب التنبیه علی خدع
الکیمیائیین کتاب فی الاثرین المحسوسین فی الماء کتاب المد والجزر کتاب ارکان الحیل کتاب
فی الاجرام الغایصة فی الماء من الاجرام کتاب فی عمل المرایا المحرقة رسالة فی المرآة
کتاب فی اللقطة وهی ثلثة اجزاء کتاب فی الحشرات کتاب فی حدوث الریاح فی باطن الارض
المحدثة لکثرة الزلازل کتاب فی جواب اربعة عشر مسئلة طبیعیات سالها بعض اخوانه
کتاب الجواب عن ثلث مسائل سئل عنها کتاب فی علة الرعد والبرق والثلج والصواعق

والمطر کتاب فی فضل التفلسف بالسکوت کتاب فی ابطال دعوی من یدعی صنعة
الذهب والفضة کتاب فی ان علة الاشخاص العلویات لیست الکیفیات الا واکمالی
علة فیما تحتها کتاب فی الحیل والبیطرة این بود تفصیل کتب و رسایل یعقوب کندی در
فنون علوم و همواره وی را جماعتی بودندی از شاگردان و کاتبان که مصنفات
او را ضبط نمودندی مثل حسنویه و نفطویه و سلمویه و رحمویه و از جملهٔ تلامذهٔ اوست
احمد بن الطیب و از عجایب آنچه حکایت کرده اند از یعقوب بن اسحق کندی آنست که
در جوار وی بود مردی از تجار که ثروت تمامی داشت و پسری بود او را که
متکفل جمیع امور او بودی از بیع و شری و دادن و ستدن و ضبط محاسبات و غیر
١٦٤ ذلک و تاجر مذکور همواره در مقام ایذاء و آزار یعقوب بودی از جهت تنفر او بر فلسفه
و وی را متهم داشتی و جهلهٔ عامه را بروی اغرا نمودی اتفاقا پسر تاجر را ناگاه سکته
عارض شد و تاجر را بدان سبب عقل از سر بیرون رفت و نمیدانست که چیست از اموال
او نزد مردم و چیست از مردم نزد وی با علاقهٔ ابوت و مهر پدری لاجرم جزعی بی اندازه
کردی و طبیبی در مدینة السلم نماند الا آنکه التماس حضور او بر سر پسر کرده بعضی از
استماع صورت حال راضی به آمدن نشدند و بعضی که آمدند تدبیری مفید نتوانستند
تاجر بیچاره مضطر را بعضی از معارف توسل نموده التماس حضور یعقوب کرد راوی گوید
چون یعقوب حاضر شد و پسر را بر آن حال بدید و نبض او بازجست بفرمود تا چند
نفر از شاگردان او را که بتعلیم او در فن موسیقی حذاقت و مهارتی داشتند و در
نواختن نغمات که موجب حزن شوند و راهها که موجب فرح و تقویت قلب گردند
مستبصر گشته حاضر گردانیدند پس حاضر شدند از ایشان چهار نفر و امر کرد ایشانرا

تا نزد یک سر علیل نشسته شروع در نواختن عود کردند و باز نمود ایشان را که ایقاع
نغمات چگونه نمایند از حرکت اصابع بر دستانها و انتقال از دستانی بدستانی
پس ایشان موافق فرموده او بضرب عود مشغول گشتند و نبض علیل در دست یعقوب
میبود تا بانجا رسید بانکه آمد شد نفس از علیل ظاهر شد و نبضش رفته رفته قوت میگرفت
تا انکه بحرکت آمد و چشم بگشود و نشست و سخن توانست کرد و ایشان همچنان در
نواختن عود مصر و مستمر میبودند انوقت یعقوب تاجر را گفت پسر از پسرت اگر
پرسیدنی است و یک یک را جستنی پس تاجر شروع در سوال کرد و از جزوی و کلی
معاملات و داد و ستد اموال پرسیدن گرفت و یکان یکان بر ورقی ثبت میکرد
درین اثنا نوازندگان عود را از طریقه که داشتند انحرافی واقع شد و بیدرنگ
پسر را حالت اولی عود کرد و به پشت باز افتاد تاجر تضرع کرد تا بفرماید تا نوازندگان
بهمان طریقه معاودت کنند کندی گفت هیهات هیهات نه جرعه بود از حیوة
او که دیری و بعد از ین سبیلی نیست نه مرا و نه احدی را از بشر تا که چیزی در
حیوة او تواند افزود و بعد از انکه عطیه خود را استیفا کرد و نصیبی که واهب الحیوة
او را مقرر فرموده بود بوی رسید ابو معشر گوید علتی که یعقوب کندی را بآن وفات
یافت بلغم خامی بود که در زانوها داشتی و او همواره اصلاح آن از شراب کهن نمیدی
و بعد از انکه از شراب توبه کرد بدل آن شربت عسل آشامیدی لیکن در تفتیح افواه
عروق اثری که شراب کهن را بودی نبخشیدی و حرارت آن باسافل بدن نرسیدی
لاجرم ماده آن بلغم قوت گرفت و بوجع اعصاب انجامید و حتی شدید تا بسرو
دماغ رسیده موذی بهلاکت او گردید یعقوب بن طارق المنجم از فضلاء مشهور صناعت

تنجیم

تنجیم است و تصانیف دران فن دارد از انجمله است کتاب تقطیع کردجات الجیب و کتاب
ما ارتفع من نصف قوس النهار و کتاب الزیج المحلول درجه درجه و کتاب علم الفلک
و کتاب علم الدول یعقوب بن محمد الحاسب المکنی بابی یوسف از اهل مصیصه در
وقت خود نامدار و در صناعت حساب مقتدر و صاحب تصانیف مفیده است یعقوب
بن ماهان السیرافی از مشهورین اطباست چنانکه از تصنیفش ظاهر میگردد و آن
کتابی است موسوم بکتاب السفر و الحضر یعقوب بن صقلان النصرانی المقدسی در شهر
قدس متولد شد چیزی از حکمت و طب نزد مردی از اهل انطاکیه که وی را فیلسوف
انطاکی گفتندی و در قدس متوطن بودی تحصیل نمود فیلسوف مذکور خانه خود را در انجا
بشکل کنبه بنا نهاده و از خلق انقطاع کرده بافاده علوم مشغول میبود تا در حدود سنه ثمانین
١٨٥ و خمسمائه وفات یافت با جمله یعقوب مذکور قدری از مقدمات این صناعت نزد
فیلسوف مذکور خوانده بود و طایفه از نصاری قدس مشرقیون خوانده میشوند بانکه
منازل ایشان در شرقی قدس است یعقوب مذکور در قدس بمباشرت بیمارستان انجا
مشتغل میبود تا انگاه که مالک انجا شد الملک المعظم عیسی بن الملک العادل ابوبکر
محمد بن ایوب و نزد او منزلتی تمکین یافت و او در علم طب چندان مهارت نداشت
لیکن تجربه که در مزاولت بیمارستان حاصل کرده بود در معالجات دستی تمام داشت
بعد از ان ملک معظم او را بدمشق برد و انجا محلی رفیع یافت و مالی بسیار اندوخت
عاقبت علت نقرس و وجع مفاصل وی را عارض گشت چنانکه او را از حرکت باز
داشت و چنان شد که هرگاه ملک معظم را بحضور وی احتیاج بودی او را در محفه
نشانیده آوردندی و پیوسته برین حال بود تا وفات ملک معظم و او نیز از

چند روز از وفات ملک در دمشق در صد و دو سنه ست و عشرین و ستمائه وفات
یافت یوحنا بن البطریق الترجمان نزد مامون در ترجمه امین و معتمد بود معانی را
در عبارات نیکو باداء رسانیدی و فلسفه را بهتر از طب دانستی بسیاری از کتب
ارسطاطالیس و جالینوس را او ترجمه نموده مثل حنین و غیر او یوحنا القس بن سعد
بن الحارث بن البطریق از علماء عهد خویش در افاده کتاب اقلیدس و دیگر کتب ریاضیه
متصدر بوده فاضل و صاحب تصانیف است و چندین کتاب از یونانی بعربی بمباشرت
او نقل و ترجمه شده یوحنا بن سرافیون در اوایل دولت عباسیه بوده تالیفات او
جمیعا بلغت سریانیست و دو کتاب طبی خود را خود بعربی نقل کرده و کناش کبیرش
مشتمل بر دوازده مقاله و کناشی دیگر دارد صغیر مشتمل بر هفت مقاله یوحنا بن ماسویه
النصرانی در ایام هرون الرشید بترجمه کتب منطقیه قدیمه مامور شد کتبی که در فتح عموریه
وانقره از بلاد روم بدست آمده بود و وی را در طب معتمد دانسته کاتبان امین
مقرر داشت که ترجمهای او را بر یاض میبرده باشند و با جمله یوحنای مذکور رشید و امین
و مامون را از خلفا خدمت کرده و تا ایام متوکل محترم و مکرم زیست و ملوک بنی هاشم
عمل بقول هیچ یک از اطبا نکردندی مگر بعد از مشاورت و تصدیق وی و همواره بالای
سر ایشان استاده بودی و ظروف جوارشات با وی حاضر و بحسب هر فصل و هر وقت
و امزجه ایشان آنچه مناسب دانستی قبل از طعام و بعد از طعام تعیین نمودی و در غایت
جلالت قدر زیستی صاحب تصانیف جمیله است از آن جمله کتاب برهان که مشتمل است بر سی
کتاب و کتابی دیگر موسوم بتبصرت و کتاب التمام و کتاب الکمال و کتاب الجمعات و کتاب
الاغذیه و کتاب الفصد و الحجامه و کتاب المشجر و کتاب الجذام و کتاب اصلاح الاغذیه و کتاب

الاسهال

الاسهال فی المعده کتاب النجح کناش صغیر للمامون کتاب الادویه المسهله کتاب الکمال
کتاب الحمام کتاب الاسهال کتاب علاج الصداع کتاب السدر و الدوار کتاب لم امتنع
الاطباء من علاج الحوامل فی بعض شهور حملهن کتاب محنة الطبیب کتاب الصوت و البحه کتاب
مجسة العروق کتاب ماء الشعیر کتاب المرة السوداء کتاب علاج النساء اللواتی لا
تحبل کتاب السواک و السنونات کتاب اصلاح الادویه المسهله کتاب القولنج کتاب التشریح
و ذکر کرده محمد بن اسحق الندیم در کتاب خود یوحنا بن ماسویه را و گفته ابوزکریا یوحنا بن ماسویه
فاضل و عالم و مصنف و نزد ملوک مقدم و مکرم بود مامون و معتصم و واثق و متوکل را خدمت
۱۶۹ نموده بخط حکیمی دیده ام که ابن حمدون ندیم در حضور متوکل با یوحنای مذکور زبان بازی
کرد یوحنا او را گفت اگر بجای آنچه در تو موجود است از جهل عقل بودی و آن عقل را صد
خنفسا در میان خود قسمت نمودندی هر یک را آنقدر عقل رسیدی که بآن افضل بودی
از ارسطاطالیس یوحنا همیشه در تمام ایام زندگانی مجالس نظر عقد نمودی و در آن با
مبالغت نمودی و جاری میبود در آن مجالس سخن از هر نوع از انواع علوم قدیمه بر نیکو
ترین عبارتی و اهل علوم و ادب نزد وی مجتمع گشتندی و احیانا بتدریس نیز اشتغال
نمودی و شاگردان بسیار بروی گرد آمدندی و ذکر کرده یوسف طبیب منجم که عیادت کردم
جبرئیل بن بختیشوع را بسبب علتی که او را عارض شده بود در سنه خمس عشره و مائتین حالی که مامون
قصد بلاد روم کرده بود و در ردیف نزول داشت و دیدم در نزد جبرئیل یوحنا بن ماسویه را
که در باب علت او با وی مناظره میکرد و جبرئیل نیکو استماع مینمود سخنان او را و او طبیب
کرد در آن وقت جبرئیل تحویل سال طالع مولود خود را و مرا امر کرد تا در آن نظر کنم و خبر
دهم او را بآنچه حساب آن دلالت نماید مقارن شروع من در نظر آن دیدم که یوحنا

برخواست و بیرون رفت و چون قدری برفت جبرئیل گفت کاری با تو دارم و
حاجتی نیست بملاحظهٔ احکام این سال زیراکه جمله را در خاطر دارم و مطلبم رفع یوحنا
بود اکنون از تو سوالی میکنم از سخنی که بمن رسیده از روی حق خدای سبحانه تورا
قسم میدهم هیچ شنیده که یوحنا میگفته باشد خود را که از جالینوس اعلم است بطب
یوسف میگوید من نیز قسم یاد نمودم که هرگز این سخن از وی نشنیده ام و در واقع
نشنیده بودم هنوز این سخن تمام نشده دیدیم که کشتیها بجانب مدینة السلم منحدر شدند
و هم دران روز مامون متوجه مدینة السلم گردید و آن روز پنجشنبه بود و صباح شنبه بمدینة السلم
رسیدیم اتفاقا من و یوحنا نزد ابی العباس بن الرشید مجتمع شدیم و او از من پرسید
احوال جبرئیل را من گفتم از پریروز که او را با یکدیگر دیدیم دیگر او را ندیده ام و نیز گفتم
درباره تو در مجلس او سخنی شنیدم پرسید که چه شنیدی گفتم بجبرئیل چنان رسیده که
تو دعوی کرده که از جالینوس اعلم و اطبی پس یوحنا گفت برکسی که چنین ادعا نماید لعنت
باد بخدای قسم که رسانندهٔ این خبر راست نگفته و نیکو نکرده من از این قول مسرور شدم
و او را گفتم که سعی خواهم کرد در ازالهٔ اثر این خبر از قلب جبرئیل گفت بلی بکن البته بخدای
که بکن و آنچه تقریر میکنم که من گفته ام و رسانندهٔ آن خبر از آن تحریف کرده من همیشه گفته ام
که اگر بقراط و جالینوس زنده میبودند و سخن من و بیان من طب را می شنیدند از خدای
سوال میکردند که بدل سایر حواس از چشم و شم و ذوق و لمس حس سمع ایشان را زیادت
فرماید تا اضافهٔ سمعی که دارند کنند و سخن من و بیان من بشنوند اکنون ترا بخدای قسم
میدهم که این سخن از من بوی برسانی من از این سالت استعفا کردم قبول نکرد و مبالغه
نمود لابد پذیرفتم و آن سخن بجبرئیل رسانیدم و او خود درین روز صبوحی خورده بود از

شنیدن این سخن خشم و ضجرتی تمام وی را بگرفت چنانکه ترسیدم که علت نکس
نماید و شروع در نفرین خویش کرد و میگفت این سزای کسی که احسان و نکوئی در
باره ناسزاوار کند و مردم سفله را تربیت نماید و دخل دهد در چنین صناعت شریف
کسی را که اهل آن نباشد هیچ دانسته چگونه و چه بود وسیلهٔ ترقی یوحنا بن ماسویه
گفتم نه نمیدانم گفت هرون الرشید مرا امر کرد که بیمارستانی از سرکار او ترتیب
دهم پس چون بیمارستان تمام شد رهشنک را از جندیسابور احضار نمودم وی
خواستم که او را قیم آن بیمارستان نمایم او امتناع میکرد و میگفت که او و میخائیل
١٠٧ برادرزادهٔ او رزقی و ادراری در ازای خدمت بیمارستان جندیسابور ندارند و
اینجا حسبة لله بامر مذکور قیام می نمایند و متوسل شد بطیمانوس جاثلیق تا مرا او را
و برادرزادهٔ او را از این تکلیف معاف داشتم او گفت در ازاء این احسان که کردی و
ما را معاف داشتی من نیز هدیهٔ گرانبهای بسیار منفعت بخدمت تو میفرستم گفتم چه چیز است
آن هدیه گفت پسری که مادر و پدرش کسی را معروف نه برای کوفتن ادویه در بیمارستان
جندیسابور بود و رفته رفته بآن رسید که امروز چهل سال است که از کثرت مزاولت بامر
درد و دوا و انواع امراض و علاجات آنها معرفتی کامل حاصل دارد و بیمارستان جند
یسابور فی الحقیقه بوی دایر است بعد از آنکه مثل او را داشته باشی هریک از تلامذهٔ
خویش را مباشر امر بیمارستان گردانی آن مهم بروجه احسن جاری خواهد بود گفتم قبول
کردم هدیه تو را و رخصت انصراف بجندیسابور دادم و چون آنجا رفت شخص مذکور را
بسوی من فرستاد پس داخل شد بر من در زی رهبانان و چون بسخن درآمد صدق قول
رهشنک مرا ظاهر گردید از نامش پرسیدم گفت ماسویه و منزلی در مسکن او شد از

خانهٔ من دور و بخانهٔ داود بن سرافیون نزدیک بود و داود را بخوش طبعی و هزل و
کاری و بطالت رغبتی میبود و در ماسویه ضعفی که سفله را میباشد و اهل بطالت از آن
می‌پسندند بود ازین روی چند روز پیش نگذشت که ماسویه درآمد جامهای سفید پوشیده
گفتم حال چیست گفت بر جاریه از جواری داود رساله نام عاشق شده ام و از من در
خواست که او را برای وی ابتیاع نمایم مرا نیز دل بروی بجرکت و آن کنیزک را
بهشتصد درهم بخریدم و بوی بخشیدم و یوحنا و برادرش هر دو از آن کنیزک بهم رسیدند
و بر من رعایت ایشان لازم شد و فرزندان او را نیز از قرابات خود دانستم و
عنایت من بر تو اقدار ایشان تعلق گرفت پس یوحنا را با آنکه هنوز پسری بود بمرتبهٔ
شریفه رسانیدم و او را تولیت بیمارستان و بر سایر تلامذ خویش تقدیم دادم
اکنون جزای من از وی آن شده که از وی صادر میشود چنین دعویها که هر کس شنود
و دشنام، و هر کسی را که در تربیت او کوشیده و وسیلهٔ بلندنامی او گردیده و از نعمت
بوده که اعاجم میگفته اند که مردم از صناعات پدران انتقال نمایند و در یوحنا
کمال مبالغه از ایشان ظاهر میشده و الله المستعان سلمویه بن بنان که طبیب معتصم بود
در بارهٔ یوحنا گفته که او آفتی است بر کسی که او را طبیب خود گرداند و بر علاج او اعتماد
نماید و کثرت حفظ کتب و حسن بیان او مردم را بوی راغب میسازد و حال آنکه عمده
در صناعت طبابت شناختن مرض و شناختن دوای آنست و یوحنا همیشه محرور را
دیدا و را ادویه و اغذیهٔ شدید البروده چندان میدهد که آن حرارت زایل میگرداند
و در معده و بدن او ایراث برودتی میکند چنانکه محتاج میشود بمعالجهٔ آن بادویه و
اغذیهٔ حاره و در دفع این حرارت باز عود میکند بتدبیر اول و ازین روی کسی که

معالجهٔ او یوحنا باشد دایما علیل و محتاج بمداوا خواهد بود و مسیح بن رافت
این نحو تدبیر نیست و غرض از طبیب آنست که در ایام صحت حفظ صحت و در ایام مرض
خدمت طبیعت نماید تا بصحت گراید و یوحنا از جهل بمقادیر علاجات بهیچ یک ازین
دو امر قیام نمینماید و چنین کس را طبیب نشاید نامید یوحنا مذکور دعابت و خوش
طبعی بسیار کردی از جهت مردم را بمخالطت و محاضرت وی رغبتی وافر می‌بود
مع ذلک در وی بود از حدت و تنگی زیاده از آنچه جبرئیل با آن متصف بود و چ
خود جبرئیل را ب بودی که حدت طبع کمتر الفاظ مضحکه آوردی و خوشتر از اوقات
مجلس یوحنا وقتی میبود که او نظر در قواریر کردی از نوادر وی آنکه زنی نزد او آمد ۱۶۸
گفت فلانه و فلانه شما را سلام میرسانند یوحنا گفت من با شما را اهل قسطنطنیه و عموریه
عارف ترم ازین اسما که تو ذکر میکنی بهر حال قاروره بولت را بنمای تا در آن نظر
کنم دیگر آنکه مردی از علتی نزد او شکایت کرد که دوای آن فصد بود لاجرم یوحنا گفت
فصد باید کرد مرد گفت عادت بفصد ندارم یوحنا گفت گمان ندارم کسی را که از
شکم مادر بعادت فصد بیرون آمده باشد و بجایکه عادت فصد نداری عادت مرض
نیز پیش از مرض نداشته و اکنون حادث شده دیگر اصحاب تو داری دیگر مردی از
جرب شکایت کرد گفت فصد اکحل کن از دست راست مرد گفت این فصد کرده ام
و نفعی نبخشیده گفت از اکحل دست چپ فصد کن گفت آنرا نیز کرده ام گفت برو مطبوخ
بخور گفت آنرا نیز بعمل آورده ام گفت شراب اصطمخیقون بیاشام گفت آنرا هم آشامیده
ام گفت دیگر خود چیزی نماند از آنچه اطبا در بارهٔ این مرض گفته اند و تو میگوئی همه را
بجای آورده ام یک چیز مانده که آنرا نه بقراط ذکر کرده و نه جالینوس با بخت تجربه

دیده‌ایم که مردم می‌کنند امید است که نفعی بخشد مرد گفت آن چه چیز است گفت
مقداری کاغذ بخر و آنرا رقعه رقعه کن و بر هر رقعه بنویس که رحمت کناد خدای آنرا که
دعا کند مبتلائی را بکرامت عافیت و نصفی از آن رقاع را در مسجد جامع شرقی مدینة
السلم و نصف را در مسجد غربی در میان مردم متفرق کن در روز جمعه شاید خدای تعالی
ببرکت دعای مردم شفای کرامت فرماید دیگر آنکه یکی از قسیسان کنیسه کرخ یوحنا بن
تقرب جستی نزد وی آمد و از فساد معده شکایت نمود یوحنا گفت جوارش خوزی ساخته
است گفت خورده‌ام اثری نبخشیده گفت کمونی تناول نمای قسیس گفت چندین رطل
از آن بکار برده‌ام و فایده نیافته‌ام یوحنا گفت پس شربت بنداد یقون باید خورد
گفت یک سبو از این شراب آشامیده‌ام و منفعتی ندیده‌ام باز یوحنا گفت معجون مروسیا
بخور گفت از این هم خورده و بسیار خورده‌ام اینوقت یوحنا را خشم گرفت و گفت اکنون
اگر بهبود میطلبی برو و مسلمان شو که اسلام اصلاح معده میکند یوحنا مذکور با وجود نصرانیت
کنیزکان و خادمکان میداشتی نصاری با وی در مقام عتاب و اعتراض آمدند و گفتند
خود را شماس گردانیده و مع ذلک مخالفت دین و آیین میکنی یا بر طریقه ما باش و ترک
زن و اتخاذ زنهای و شماس باش والا خود را از شماسیت بیرون کن بعد از آن هر قدر
جواری که خواهی داشته باش یوحنا در جواب گفت ما همگی یک امر و یک تکلیف مامور
و مکلفیم با نکه اتخاذ دو زن و اتخاذ دو جامه نکنیم مرا بگویید که بنوموده جاثلیق سزا
وار آن است که بیست جامه داشته باشد و یوحنای شقی چهار کنیز نمی تواند داشت
جاثلیق را بگویید که در باره خود او نیز التزام قوانین دین بکند تا ما نیز با او موافقت
کنیم و اگر او را می‌رسد که مخالفت کند ما نیز مخالفت میکنیم آورده‌اند که بختیشوع بن جبرئیل

بایو

با یوحنا مزاح و مداعبه بسیار کردی روزی در مجلس ابرهیم بن مهدی در معسکر معتصم
در همین سنه عشرین و مائتین یوحنا را گفت یا اباذکریا تو برادر من و پسر پدر منی
یوحنا چون این بشنید ابرهیم بن مهدی را گفت شاهد این اقرار باش بخدا قسم که در
میراث پدرش شریک خواهم شد بختیشوع گفت اولاد زنا میراث نمیبرند و عاهر را
بمقتضای دین اسلام حجر است اینجا یوحنا منقطع شد و هیچ جواب نتوانست گفت
حکایت کرد برای من در مصر احمد بن هرون الشرابی که متوکل علی الله در ایام خلافت
واثق برای او حکایت کرده که یوحنا در خدمت واثق بر دکانی در دجله بود و
واثق شستی بر سر قصبه در دست داشت و در دجله افکنده میخواست ماهی صید
۱۶۸ کند و هر قدر سعی میکرد صیدی حاصل نمیشد پس بجانب یوحنا ملتفت شده گفت برخیز
از اینجا یا مشوم یوحنا گفت یا امیرالمومنین سخن محال مفرما یوحنا بن ماسویه
خوزی مادرش رساله صقلبیه که بهشتصد درهمش خریده باشند نیک بختی سعادت
او را بآن رسانیده که ندیم خلفا و سمیر و عشیر ایشان میباشد و تا حدی رسیده
که در رغایب دنیوی غوطه میخورد و چیزهائی که اصل آرزوی آن حد خود دیده
بزرگترین محال است که او مشوم باشد لیکن اگر امیرالمومنین خوش داشته باشد
که خبر دهم او را آنکه مشوم کیست هر آینه خبر دهم گفت خبر ده و بگوی که آن کیست
یوحنا گفت مشوم کسی است که چهار خلیفه او را زاده باشند بعد از آن خدای سبحانه
او را برتبه خلافت سرافرازی بخشیده باشد و او واگذارد امور خلافت را و
قصور و غرف آنرا و بنشیند در دکانی بر مقدار بیست ذرع در بیست ذرع در میان
دجله آنکه ایمن و مطمئن نباشد از بادتندی که بوزد و او را با هر که با اوست غرق

گردانند پس خود را مانند سازد بفقیرترین مردم دنیا و بدترین ایشان که ماهی
گیرانند متوکل گفت دیدم که این سخن در واثق اثر کرد اما بسبب حضور من هیچ در برابر
نگفت و بعد از زمانی گفت یا یوحنا هیچ تو را عجب نمی آورد این حالت یوحنا گفت
کدام حالت گفت اینکه صیاد طلب صید میکند و در مقدار یکساعت آنقدر ماهی میگیرد که
یکدینار و مثل آن از قیمت آن حاصل میشود و من از صبح تا شام سعی میکنم و آنقدر ماهی
که بدرهمی ارزد نمیگیرم یوحنا گفت یا امیرالمؤمنین این موضع تعجب نیست زیرا که خدای تعالی
رزق صیادان را در صید سمک نهاده چنانچه که رزق ایشان و عیال ایشان برسد تا قوت ایشان و
و قوت عیال و حاصل شود و رزق امیرالمؤمنین از راه خلافت مهیا ساخته او را
حاجتی نیست که تحصیل رزق از جهت صید سمک نماید آری اگر رزق او هم از صید سمک
بودی هر آینه او را نیز آمدی چنانکه صیادان را می آید آورده اند که یوحنا را کنیزکی بود
رومیه که ایتان او میکرد و لیکن عزل مینمود اتفاقا کنیزک آبستن شده دختری آورد که
پای چپ داشت و پای راست نداشت و گوش راست داشت و گوش چپ نداشت
بعضی از جماعت اولاد گفتند که تو عزل میکرده ای از این جاریه گفت آری همین بلیه از عزل
عارض شده زیرا که چون عزل و قبل از بول معاودت بجماع واقع شده باشد چیزی از
منی در مجری باقی مانده و در جماع ثانی آن نطفه برحم جسته و رحم آن را قبول نموده و چون
آن نطفه چندان نبوده که قالب را پر سازد لاجرم ولد ناقص برآمده و چون این سخن
جمعی از متطببین شنیدند تصویب نمودند بغیر طیفوری که او گفت آبستن کننده جاریه
کسی جز بعض غلمان او و این سخن که او میگوید چیزی نیست صالح بن شیخ بن عمیره
بن حیان بن سراقة آمدی را علتی صعب عارض شد ابراهیم بن مهدی گوید بعیادت

او

او رفتیم دیدم اندکی بهتر شده پس میان من و او سخنان گذشت از آنجمله این بود
که عمیره جدا او را برادری پدر مادری فوت شد و خلفی نداشت این مصیبت بر
عمیره عظیم آمد بعد از آن معلوم شد که یکی از جواری برادرش حملی دارد و عاقبت
دختری بزاد عمیره را نیک بجلبه اند و تسکین یافت و آن دختر را بمنزل خود برد
و عزیزتر از پسران خویش میداشت تا آنکه بالیده و رسیده گشت و میخواست او را
بکفوی تزویج نماید و هر کس او را خطبه کردی عمیره از نسب و حسب و اخلاق او تفتیش
بلیغ کردی از جمله خطاب بن عم خالد بن صفوان بن ابراهیم تمیمی بود و عمیره نسب او
کما ینبغی میدانست لهذا او را گفت ای جوان اما نسب تو معلوم است و حاجتی تفتیش
از آن نیست تو البته کفوی دختر برادر منی لیکن ما دام که معرفت باخلاق تو حاصل
نکنم سبیلی بایقاع این عقد نیست اگر بر تو آسان باشد که یکسال در منزل من و
خانه من بگذرانی تا اخلاق تو بر من منکشف گردد اقامت فرمای در رحب و سعت
و اگر این اقامت بر تو دشوار است بسلامت سوی منزل خویش معاودت فرمای که
سامان و ساز سفر تو را مقرر داشته ایم پس آن جوان اختیار اقامت کرد صالح
بن شیخ میگوید پدرم از جدم روایت کرد که هیچ شبی نبود که از آن جوان اخلاق
ستوده مذکور نشد کسی بودی که وصف او نمودی باحسن اخلاق و دیگری
وی را منسوب ساختی با قبح و اسمج اوصاف پس جدم عمیره جمله را ناشنیده
انگاشت و این مکتوب بسوی خالد نگاشت اما بعد راستی آنکه فلان نزد
ما آمده و فلانة بنت فلان دختر برادر مرا خطبه نمود حال آنکه اگر اخلاق او
نیکو باشد کمال رغبت در مزاوجت او داریم و ولی عقد نکاح را بهره مندی

خواهد بود پس اگر چنان بینی که اشاره فرمائی برای شریف خویش تا با آن عمل کرده شود
درباره ابن عم و بنت اخ تو و تو خود میدانی که مستشار مؤتمن است چنان کنی انشاءالله
پس خالد در جواب نوشت تحقیق که فهم کردم کتاب تو را بدانکه پدر این ابن عم بهترین قوم
ما بود بحسب خلق و ناخوشترین ایشان بحسب خلقت از همه احسن صحبتا بود چون بدی بوی
کردندی و از همه اسخی بود چون بوی محتاج بودندی اما مبتلا بود بناخوشی صورت و بیاض
و اما مادر این ابن عم خوش روی ترین خلق الله بود لیکن از بدخلقی و بخل و قلت عقل بحدی بود
هیچکس امانند او گمان ندارم و این ابن عم همه مساوی والدین خویش را پذیرفته و از
محاسن ایشان چیزی قبول نکرده اکنون اگر با وجود اینها که شرح کردم رغبت در تزویج او
خواهی کرد اختیار تو راست و اگر نخواهی پسندید امیدهست که حق سبحانه و تعالی آنچه
بهتر باشد برای دختر برادر ما پیش آورد صالح میگوید که چون جدم عمیره مکتوب خالد را بخواند
بفرمود تا زاد و راحله جوان را مهیا کردند و موکلی بروی گماشت تا او را از کوفه بیرون
کرد ابرهیم گوید خوش آمد مرا این حکایت و حفظ نمودم آنرا و در حین بازگشتن از منزل
صالح گذار من بر خانه هرون بن سلیمان بن منصور افتاد گفتم بروی سلام کنم و بگذرم
چون داخل شدم ابن ماسویه را آنجا برخوردم هرون پرسید کجا بودی و کرا ملاقات کردی
پس خبر دادم او را از بودن من نزد صالح چون نام صالح شنید گفت در معدن اخبار
طیبه بوده هیچ حفظ کرده از حکایات شیرین او گفتم بلی و حکایت شنیده را باز راندم
یوحنا چون بشنید گفت چنین چنانم اگر نزد این حدیث شما شنیده باشد بحدیث من و پسر
من زیرا که من مبتلایم بطول وجه و ارتفاع قحف رأس و عرض جبین و زرقت عین لیکن
قوت ذکای و حافظه که هرچه بشنوم یاد گیرم مرا روزی شده و دختر طیفوری که

زوجه من و مادر اوست خوش روی ترین مردمی است که من دیده باشم اما بسیار
بی عقل و حمقا بود نداند که چه گوید و نفهمد که چه گویندش پسرش قبول کرده بد بهای
ما هر دو را و از محاسن هیچیک هیچ نپذیرفته و اگر نه اندیشه سلطان داشتمی هر آینه تشریح
میکردم او را چنانکه جالینوس تشریح میکرد ناس او قرده را آنوقت می شناختم اسباب
بلادتش او را و هم مردم را از سماجت صحبتش او آسایش می بخشیدم لیکن سلطان مانع
است و برین فعل بازخواست خواهد نمود و درین مجلس شیخ ابوالحسن یوسف طبیب حاضر
بود یوحنا در اثناء این سخن گفت گویا می بینم یوسف را که این حدیث را بطیفوری باز
میگوید و میان ما منازعت می افکند تا بر ما بخندد و عاقبت چنان شد که یوحنا میگفت و
اسم پسر یوحنا از دختر طیفوری ماسویه بود باسم جدش ماسویه و ابلهی منحوس بود بسیار ۱۷۰
قلیل الفطنه مع ذلک یوحنا از روی تقیه از طیفوری اظهار محبتی با پسر میکرد و باطنش بر
خلاف آن بود اتفاقا بعد از این حدیث بچند روز ماسویه مذکور بیمار شد و رای یوحنا آن
بود که باید فصدش کنند و طیفوری جدش و پسران طیفوری زکریا و دانیال بر خلاف رای
یوحنا بودند یوحنا بنا بر رای خود نهاده او را فصد نمود و همان روز متوجه شام شد و تا یوم
در روز سیم از خروج پدرش فوت شد پس طیفوری و پسرانش قسم یاد میکردند که یوحنا
عمدا قصد قتل پسر خود کرده و خبری را که یوسف طبیب از کلام یوحنا در مجلس هرون بن
سلیمان بایشان رسانیده بود دلیل مدعای ما ساختند یوسف الهروی از مشاهیر منجمین زمان
خود بوده او را تصنیفی است در حوادث قریب بسیصد ورق آنرا کتاب الرزق النبوی
نام نهاده یوسف الملقب بالساهر المعروف بالقس در ایام المکتفی بالله بامر طبابت
مشهور بود و در تحصیل فواید طبی جد و جهد تمام مینمود اکثر شبها بیدار و بمطالعه علوم گذرانیدی

از جهت ملقب شده بود به سکته خواب برادر مرگ است و طبیب در اسباب حیوة
سعی میکند و دیگر از بیخوابی هیچ آفة نخیزد پس مناسب باشد که بخواب موت را برای خود
معجل گرداند و از خواب همانقدر ضرورست که حاصل شود بآن راحت تن و آنقدر از سه
ساعت یا اندکی بیشتر و عادت وی چنان بود که همین مقدار خواب کردی و باقی اوقات
در مطالعه علوم و تدبیر مرضی گذرانیدی از تصانیفش کتاب موسوم بکناش است بعضی
گفته اند وجه تسمیه او بسا هر آن بوده که وی را سرطانی در مقدم راس حادث شده بود که
وجع آن وی را منع خواب کردی و هرکه در کناشش تامل کرده باشد ظاهر میشود او را
که وی را علت سرطان بوده یوسف بن یحیی بن اسحق السبتی المغربی المکنی بابی الحجاج اول حال
در سبته مغرب بود و از انجا بحلب منتقل شده و آنرا محل استیطان گزید در سبته معروف
بوده با بن سمعون گویند سمعون جد عاشر یا تاسع وی بوده یوسف مذکور طبیبی است از
اهل فاس که مدینه ایست از بلاد مغرب در سواحل بحر رومی پدرش در انجا بر فقهای یهود تفوق
اشتغال داشتی و او علوم حکمیه دران بلاد تحصیل نمود و علوم ریاضی را نیکو فرا گرفت چنانکه
جمله را در ذهن خود حاضر داشتی در وقتی که یهود و نصاری آن بلاد را الزام میکردند
باسلام یا بجلای وطن او بحیله اظهار اسلام کرد تا آنکه متمکن شد از انتقال ببلاد مصر پس جمله
مال و عیال خود را برداشته بمصر آمد و آنجا بموسی بن میمون قرطبی که رئیس یهود مصر بود
پیوست و نزد او شروع در قرارت علوم کرد و از و درخواست کرد رساله هیات ابن افلح
اندلسی را اصلاح نماید پس او و موسی بن میمون بمشارکت اصلاح و تحریر آن نمودند بعد از
از مصر شام انتقال کرده در مدینه حلب ساکن شده و انجا دختری از ابو العلاء یهودی کاتب
بخواست و در حلب برسم تجارت و زراعت مشغول گشت و مردم از هر سوی بقصد استفاده

متوجه او شدند و در اصل طبابر دولت ظاهریه بود بسیار زکی و زیرک میان من
و او مودت مستمری بود روزی با من شکایت کرد از آنکه دو دختر دارد و اندیشمند
است که بعد از وی سلطان در میراث وی با ایشان شارکت نماید و گفت آرزوی
پسری دارم من برای او ذکر کردم تدبیری که منقول بود از بعض حکما در باب طلب ولد
ذکر که وقت نکاح بعمل باید آورد و در مقام آن شد که بدان عمل نماید پس زن دیگر کرد
چون زن اولش فوت شده بود و بعد از مدتی آبستن شده پسری آورد و از سرور آن
خواستی پریدن اتفاقا مادر پسر در حمام آب گرم بسیار بران پسر ریخت و بآن سبب آن
پسر فوت شد و اندوهی بی اندازه وی را دریافت و چون بجهت تعزیه نزد وی رفتم
او را تسلیت دادم و گفتم غم مخور و همان عمل را بجای آر پس چنان کرد و باز پسری آورد ۱۷۱
و او را عبد الباقی نام نهاد و بزیست و بعد ازین ترک آن عمل کرد و این بار که فرزند آورد
دختر بود پس خود را ملامت کرد و بعد از مدتی اعادهٔ آن عمل نمود و درین کرت باز پسری
آورد لاجرم اذعان نمود بصحت انچه نزد او بتجربه رسید از غرایب آنکه روزی او را
گفتم هرگاه نفس ابعد از موت عالم آن خواهد بود که موجودات خارجه را تعقل نماید
پس بیا من و تو با یکدیگر عهد کنیم که هرکدام را پیشتر فوت در رسد در خواب آن دیگر
آمده او را از شان (احوال) خبر دهد قبول کرد و این معاهده در میان ما بوقوع پیوست اتفاقا
او وفات یافت بعد از چند سال شبی او را در خواب دیدم که در عرصه خارج مسجدی در حظیره
که او را بود نشسته و جامهای سفید پوشیده گفتم ایها الحکیم نه میان ما عهدی بود که مرا
بخواب آئی و باحوال خود خبر دهی بخندید و روی از من بگردانید پس دست وی را گرفتم و گفتم
لابد میباید گفت که چگونه گذشت حال تو و بعد از موت احوال چگونه است در جواب گفت که

کلی بکل پیوست و جزوی در جزو باقی ماند من دران حال چنان فهم میکردم که سخن او
است بانکه نفس کلیه لطیفه بعالم کل پیوست و جسد جزوی در جزو که مرکز ارض است بماند
پس چون بیدار شدم تعجب کردم از اشارهٔ او و حکیم مذکور در ذی حجه سنهٔ ثلث و عشرین
و ستمایه فوت شد یونیوس الحکیم از حکمای یونان در وقت خود بدانش مشهور و در جملهٔ
مصنفین مذکور است گویند عصیر عنب را در ظرفی کردی تا وقتی که بجوش آید و کف بر
انداز زده و فرو نشیند آنوقت در قدر هر یک سبوی سی و نه رطل شراب یک رطل
پیاز شکافته در رشته کشیده بمیان آن ظرف فرو هشتی تا بته برسد پس رشته را
در گردن ظرف بستی و سر آنرا بگل گرفتی و نگشودی مگر وقت حاجت بشرب آن یونس
الحرانی الطبیب از حران که موطن اصلی وی بود ببلاد مغرب انتقال کرده و در اندلس ساکن
شد در ایام امیر محمد اموی و معجونی با خود باندلس برده بود که هر یک شربت آن به پنج
دینار فروختی و اوجاع درون را بغایت نافع آمدی و بدین وسیله مالی بسیار جمع نمود
پس پنج نفر از اطبای آنجا اتفاق نموده پنجاه دینار فرستادند و شربتی از آن دوا
از وی بستدند و هر یک از ایشان بچشیدن و بوییدن در مقام تحقیق اجزای آن شدند
و می نوشتند آنچه حدس ایشان بدان حکم می نمود و بعد از آنکه همگی اتفاق نمودند بر
جزوی چند نزد وی رفتند و صورت حال باز نموده گفتند اگر اصابت کرده ایم تصدیق
کن والا ما را نیز ارشاد نمای که نصیب وافر از آن اخذ کرده و ما همه اهل یک صناعتیم
روا نیست که از منافع آن محروم باشیم پس چون بر نوشته ایشان مطلع شد گفت تحقیق
آنکه در اعیان ادویه خطا نکرده اید اما در تعدیل اوزان آنها اصابت واقع نشده
پس تعیین اوزان آن نموده ایشان را در معرفت آن شریک گردانید و دوای مذکور همان

دوار

دوای معروف بمغیث الکبیر است و از آن روز دوای مذکور در بلاد اندلس معروف
شد و من این حکایت را بخط مستنصر اموی که از ملوک بنی امیه بود از آنان که بر بلاد
اندلس مستولی شده بودند دیده ام و مستنصر مذکور بغایت فهیم و ذکی و اطلاع تمام
او را بر اخبار مردم حاصل بود و حکایتی دیگر یونس مذکور را در اندلس اتفاق افتاد
و آن اینست که مردم از اجزای معجونی دیدند که لفظ فقار نوشته شده و ندانستند
که چیست تا رجوع بوی کردند و از و خواستند آنرا گفت بلی نزد من موجود است
پرسیدند که هم سنگ دو درهم بچند گفت به ده دینار و بعد از آنکه ده دینار را
گرفت مقداری از جوف بیرون آورد و ایشان از او گفتند این خود جوف است
و نزد ما موجود و رایگان است ده دینار را چرا گرفتی گفت من عین دوا را فروخته ۱۷۲
ام بلکه تفسیر اسم را فروخته ام وی را دو پسر بود احمد و عمر و ایشان آنانند
که ببلاد مشرق آمده از ثابت بن سنان و امثال او و از وصیف کحال تحصیل علوم
نمودند یزید بن ابی یزید بن یوحنا بن خالد از اطبای مامون بوده صاحب فضل
و علم و خدمت ابرهیم بن مهدی پیش از سایر اطبا او نمودی الکنی بالآبا
فی اسمای الحکما ابوجعفر احمد بن عبدالله از علمای هیأت و بصناعت آلات
نجومی قیم و خبیر بوده کتاب اسطرلاب مسطح از تصانیف اوست ابوجعفر الخازن
کنیتش از اسمش مشهورتر است عجمی الاصل بوده و بعلوم هندسه و حساب و تسییرات
و ارصاد عالم و خبیر کتاب زیج الصفایح و آن جلیل ترین کتابیست که در این فن تصنیف
شده و نیز کتاب مسائل عددیه تصنیفات او یند ابوالحسن بن سنان طبیبی است
نامدار معاصر ابوالحسن حرانی که ذکر او در پیش گذشت و رفیق او بوده ایشان در

در دولت آل بویه و قبل از آن نیز تقدمی تمام داشته اند بغایت عالم و خیر و نیکو
منظر و نیک مخبر بوده اصابات حسنه از وی مذکور است ابو الفرج پسر او و پسر پسر او
همگی فاضل و طبیب بوده اند ابو الحسن بن ابی الفرج بن ابی الحسن بن سنان طبیبی فاضل و
در مرتبه جدش ابی الحسن بن سنان بلکه یگانهٔ زمان خود بوده در صناعت صاحب نام
و در میان مردم قدری بلند و جاهی تمام داشت ابو الحسن المعروف بتلمیذ سنان از اطبا
نامدار بغداد و استفادهٔ علوم از سنان بن ثابت نموده در صناعت طب رتبهٔ ریاست
و تقدم یافت و در میان اطبا بتلمیذ سنان معروف گردید در ایام آل بویه در تمام بغداد
طبیبی بمثابهٔ او نبود و بجودت علاج مشهور بود و فاتش هم در بغداد در سنهٔ سبع و ثمانین
و ثلثمائه واقع شد ابو الحسن بن سنان الصابی این ابو الحسن غیر جماعتی است که باین
اسم و کنیت مذکور شدند ثابت بن قره جد وی از اولاد صابئه و از خاندانی مشهور بطب
بوده ایشان را آل سنان میگویند ابو الحسن مذکور در حدود سنهٔ تسع و ثلثین و اربعمائه در
بغداد موجود و متولی بیمارستان میبود اصابات حسنه و توفیقات عجیبه در علاج از وی
مشهور و مذکور است برادرش ابو الفضل بن سنان حکایت کرده که در سنهٔ تسع
و ثلثین و اربعمائه بیمار شدم و در آن سال امراض کثیره و وبا عظیم حادث شده بود
و من بحد موت رسیده بودم و برادرم ابو الحسن از من خشمی داشت و با من تکلم نمیکرد
و بخانهٔ من نیامدی و این جماعت صابئه را در سوء اخلاق و معادات خویشان با یکدیگر
حالتیست که غیر ایشان را نباشد آن نیست تا غایتی که هرگز دو تن از ایشان با هم متفق نمی
باشند ابو الفضل میگوید که چون خبر بیماری من باو رسید و مردم او را ملامتها کردند بعیادت
من آمد اما در وقتی که مرا از حال خویش آگاهی نبود پس چون مرا با آن حال دید [illegible]

دجاجه را ذبح کنند و جگر او را بریان کرده مرا اطعام کنند و یک هفته شب و روز
پیش من بماند تا آنکه فی الجمله بهتر شدم آنوقت برفت و دیگر نیامد و من شادمان بودم
که هم از مرض خلاصی یافتم و هم برادر با من مهربان گردید پس چون قوت حرکت یافتم
بعد از انسانی که بر وی تکیه میکردم متوجه خانهٔ ابو الحسن شدم تا او را بر آنچه با من کرده شکر
گویم همینکه بر آمدن من مطلع شد رخصت در گشودن نداد و از غرفهٔ خانه سر بر آورد و گفت
یا ابا الفضل بخانهٔ خود باز گرد و دیگر اینجا میای که ما بهمان مهاجرت که پیش از این بود عود
کرده ایم من نیز در کمال انکسار خاطر باز گشتم و دیگر نه او بخانهٔ من آمد و نه من بخانهٔ او
رفتم و بقیهٔ ایام حیوة را با ما چنین گذرانید غرس النعم محمد بن ابی الحسین هلال بن المحسن بن ابرهیم
الصابی آورده که پدرم در محرم سنهٔ ست و ثلثین و اربعمائه مریض شد مرضی صعب و ابو الحسن ١٧٣
بن سنان بر عادت مستمرهٔ خویش مهاجرت او اختیار کرده بود کسی را نزد او فرستادم
و التماس حضور او نمودم وعده داد اما وفا نکرد تا آنکه جماعتی از نسوان رفتند و توبیخ بسیار
کردند و او همچنان وعده میکرد و خلف مینمود و پدرم ابو الحسین را روز بروز حال بتر میشد
و مرض اشتدادی یافت تا بحدیکه لایعقل شد و مدت بیست روز بر آن حال ماند و حرکات
بد نظام احیانا از وی صادر میشد گاهی متوجه سقف مسقفه که در آنجا میبود میشد که آنرا بشکند
و گاهی میخواست درهای آنرا بکند و نسوان میگفتند که آن حالت نوعی از حالات نزع است
که نزد ایشان معروف و معهود است لاجرم ترک او کرده گریه و صیاح و عویل آغاز نهادند
و برسوم تعزیه و آداب آن می پرداختند در اثنای این حال دیدیم که ابو الحسن داخل شد
و نزد من جماعتی از اصدقا بودند چون آشفتگی احوال بدید مدهوش وار بایستاد و گفت
[illegible] کار مردن است من گفتم یا ابا الحسن جالینوس مرد و مردم بعد از وی زندگی

گردند حالا خود این مرد در مردن است و مادر با آمدن تو حاجتی نمانده من از بس
سخنان میگفتم و او متوجه نمیشد و بسوی ابوالحسین روان شد و چون او را بر این حال دید
بانگ بر من زد و گفت حالا واگذار این سخنان و لکوب را و حاضر گردان جمیع غلامان
تا او را چنانکه من میگویم نگهدارند و بر زمین اندازند باری هر چه گفت چنان کردیم و
او خطاب میکرد پدرم را و میگفت یا اباالحسین اینک منم ابوالحسن بن سنان و تورا
باکی نیست اندکی مساعدت کن و دوا بخور و غرضش از این سخنان تقویت قلب او بود
پس ابوالحسین دست دراز کرد و او را بگرفت و سخنی گفت که مفهوم نشد از آنکه زبانش
ثقیل گشته بود پس ابوالحسن نبضش بگرفت نبضش را ساقط یافت پس از کعبش بگرفت
اینوقت گفت جگر دجاجه بریان کرده حاضر کنند با مزوره و اندک نانی چون حاضر
کردند اولا جگر بریان را بوی خورانید بعد از آن گفت اگر نوع امرود و فلان نوع سیب
یافت میشد خوش بودی و منزل ما در باب المراتب میبود غلامی را بجانب عرباد در طلب
آن فرستادیم از اتفاقات حسنه همینکه غلام از خانه بیرون میرود دو وقر از همان
امرود و سیب می بیند که کسی بار کرده میبرد و هنوز کس بران مطلع نشده بلکه بر وجه
هدیه برای عبدالله مردوستی مرسول بوده و او با ما همسایه بود با جمله بعد از آنکه عبدالله
بر احتیاج ما بآن اطلاع یافت از هر یک قدری بسوی ما فرستاد و پس ابوالحسن یک امرود
و یک سیب از آنها در گلاب ریزه کرده وی را بخورانید و تا وسط روز صبر کرد آنوقت
او را مزوره خورانید و حال ابوالحسین از زود وقتی که جگر دجاجه خورد روی بصلاح نهاد
و نبضش بحال باز آمد و ما همه مدهوش آن اتفاق و آن تصرفات که از ابوالحسن
صادر میشد بودیم و نسوان در دست و پای ابوالحسن بن سنان افتاده می بوسیدند

ابو

اینوقت گفت این اطبا که صبح و شام می آمدند و دینارهای شما اخذ میکردند چه
میگفتند در این مرض و بچه چیز مداوا میفرمودند من گفتم اما سخنشان اینکه هر چه خواست
باید که امیدی در وی نمانده و اما معالجات که میکردند یکی از ایشان در روز
مسهلی فرمود ابوالحسن چون این شنید گفت اینقدر که گفتی بس است اصل همه عوارض
همین بوده که طبیعت را در شب بحران بمسهل مشغول ساخته از آنکه تمیز بحرانی توانم
کرد لهذا اختلاط عقل عارض شده گفتم چنین خواهد بود یا سیدی زیرا که این اختلاط
عقل از آن شب باز عارض گشته پس گفت بدانکه دیر آمدن من سببی نداشت جز آنکه
خاطر جمع بودم تا امروز که روز قاطعی است که طالع ولادت ابوالحسین بر آن دلالت
دارد و هر چه هست امشب خواهد بود لهذا اکنون آمدم اگر امشب را گذرانند فردا ۱۷۴
هیچ آزار نخواهد داشت گفتم علامت سلامت چیست گفت آنکه شب آرمیده باشد
و خواب کند و اگر خوابش ببرد وقت سحر او را بیدار کن تا سخن کند و آنچه گوید فهم کنند
و صبح خواهد برخواست و در صحن سرای قدری راه خواهد رفت و باز خواهد
نشست و ماءالشعیر بدست خود خواهد خورد و اگر آرام نگیرد و خوابش نبرد بدانکه شب را
بسر نخواهد برد و بعد از این نزد ابوالحسین تا وقت خفتن بنشست و راضی نشد که اکل یا شربی
کند تا آنکه ابوالحسین را خواب آمد اینوقت گفت ختمت روشن کرد صحت یافت اکنون
ماکول و مشروبی که هست پیش آورد و بعد از اکل و شرب همانجا خوابیدیم و ابوالحسین بخواب
طبیعی خوابیده و آسوده بود و ابن سنان یک یک را سفارش میکرد که بعد از نیم شب او را
بیدار سازند بخداوند سبحانه قسم که هیچکس را خواب نبرد و آگاه نشدیم مگر باواز
بیمار که بانگ میزد یا اباالحسن اما زبانش ثقیل سلام علیک پس در تمام خانه آواز شب رفت

بلند شد پس من بیدار شدم و طبیب نیز بیدار شد و شروع کرد بها در تقریر خوابی
که دیده بود و گفت شریف مرتضی ابا القاسم موسوی نقیب طالبیین را در خواب
دیدم و شریف در آنوقت زنده بود و بشنیدن خبر یأس ابو الحسین قصیده عینیه در
مرثیه او گفته بود چنان دیدم که او و اولادش و خلقی بسیار بجانب مقابر قریش
میروند و در اعتقاد من چنانست که قیامت قایم شده پس بجانب مرتضی روان
شدم و در نزد او نشستم و درینوقت ابو عبد الله پسر او نزدیک او آمد و بر گوشی
با او سخنی گفت او در جواب گفت بیار و لا لب بیار پس ابو عبد الله جامی از
حلوا حاضر گردانید و همگی از آن بخوردیم انوقت مرتضی برخواست و سوار شد و
فرمود تا برای من نیز مرکوبی بیاورند و مردم همه با او برفتند و من تنها بماندم
و در جستجوی مرکوب میبودم و نمی یافتم درینحال آوازی از عقب شنیدم که میگوید النجاة
النجاة راوی گوید چون ابو الحسین حکایت خواب باینجا رسانید همگی او را بسلامت
تهنیت گفتیم و صورت خواب را نوشتیم و چون صبح شد رئیس بنفس خویش بر
خواست و بفضای خانه رفت و بر سریری که در وسط آنجا بود نشست و ماء
الشعیر بدست خود گرفت و بنوشید چنانکه طبیب گفته بود لیکن تا مدتی خانه را
نمیشناخت و میگفت یا ابا الحسن این کدام خانه است از خانهای ما و من شرح و
بیان میکردم اما او فهم نمیکرد و چاشتگاه آنروز دیدیم که ابو الفتح منصور بن محمد بن
المقدر المتکلم النحوی الاصفهانی بر ما داخل شد که خبر رئیس معلوم کرده اند و حکایت کرد
که دوشینه در خواب دیدم که گویا از آب میگذرم و بسوی قومی آیم شخصی مرا میگوید
کجا میروی من میگویم بسوی فلان که مرضی صعب دارد و با من میگوید مرا ورا گفته

بودم که در تاریخ خویش و تقویم خویش بنویس که ولادت هلال بن المحسن بن ابراهیم
در یوم کذا از شهر کذا در سنه کذا بوده تا اینجا بود خواب ابو الفتح مذکور راوی گوید
ابو الحسین بعد ازین تا رمضان سنه ثمان و اربعین و اربعمائه زنده ماند یافت و
وفات یافت قبل از وی جماعتی که در آن حال بودند از اصدقاء و اطبا و رؤسا
و کبرا و علما که متألم و متحسر بودند و خوف مفارقت او داشتند و بعد از چندی
مرتضی شریف فوت شد و رئیس او را مرثیه گفت بقصیده عینیه و الله تقضی بما یشاء
و یحکم ما یرید ابو الحسین بن غسان الطبیب البصری در سایر علوم اوایل مشارک و در خصوص
۱۷۵ طب ممتاز بوده خدمت نموده بطب خویش ملوک بنی بویه را و خصوصا عضد الدوله را
و جمع داشت با علم طب علوم ادبیه و صناعت شعر را از مدایح اوست عضد الدوله را
این دو بیت که در فتح بغداد و اخراج عز الدوله بختیار را از آنجا گفته ٭ یسوس الممالک
رای الملک ٭ و یحفظها السید المحنک ٭ فیا عضد الدولة انهض لها ٭ فقد ضیعت
بین شش و یک ٭ زیرا که عز الدوله بختیار که عضد الدوله ملک از وی انتزاع نمود
بسیار ببازی نرد رغبت داشتی و هم از اشعار اوست که درباره عز الدوله گفته
این دو بیت ٭ اقام علی الاهواز سبعین لیلة ٭ یدبر امر الملک حتی تدمرا ٭ یدبر امرا
کان اوله عمی ٭ و اوسطه بلوی و آخره خرا ٭ ابو الحسین بن دنحا الکاتب طبیبی مشهور
در دولت آل بویه در جمله اطبا خاص معروف و مذکور در ایام بهاء الدوله بن عضد
الدوله سفرا و حضرا همراه وی و در کتابت بصره با وجود طبابت بوی مرجع بودی ابو الحسین
البصری الکحال در فن کحالی صاحب بصیرت و در دولت آل بویه از اهل تقدم درین
صناعت بوده وفاتش در سنه تسع و عشرین و اربعمائه و بمعرفت تامه درین فن استاد

بوده چون عضد الدوله بیمارستان خویش را در بغداد باتمام رسانید از جماعت
اطبا که بخدمت انجا مرتب داشت یکی ابن کشکرایا مذکور بود و قبل از بیمارستان بخدمت
سیف الدوله اختصاص داشت دو کناش از وی مشهور و مستند اول است یکی معروف
بحاوی وآن دیگر بنام شخصی که برای وی ساخته بسیار زیبا نادر و بانقار سوالات در تعلم
تحصیل اطبا مسوده برادری داشت از جمله رهبانان معروف بصاحب الحقنه از آنکه اختراعات
اوست نوعی از حقنه که در اصلاح مواد حاده مجرب شده ابو الحسین بن نفاخ الجراحی
در عمل جراحی بمعرفت و حذاقت مشهور و در بیمارستان عضدی بغداد با امر عضد الدوله
با ابو الحسن جرایحی رفیق و بخدمت انجا مامور بوده هر یک از ایشان در آن شیوه بکمال قوت
موصوف و بچابکدستی معروف بودند ابو حرب کاهی وی را ابو حرث نویسند
طبیب امیر مسعود بن محمود بن سبکتکین صاحب خراسان و غزنین بوده و درین شیوه
شهرت و مهارتی داشته در وقتی که فرخ زاد بن مسعود بسلطنت نشست در سنه اربع
واربعین واربعمائه طبیب مذکور را بقتل رسانید بسبب فضولی که از وی در کار عبد الرشید
بن محمود ظاهر شده بود ابو الحکم المغربی الاندلسی المرسی مورخین باین عبارت
تعبیر کرده اند الحکیم الادیب تاج الحکما ابو الحکم عبد الله بن المظفر بن عبد الله المرسی
علوم اوایل را مطالعه نموده و بمرتبه اجادت رسانیده و در علوم ادب نیز متبحر
بود رغبت عالم گردی بر طبعش غالب گشته اکثر بلاد را شرقا و غربا سیر نمود مجهول
وارد اخل عراق شد روزی در کوچهای بغداد میگذشت گذارش بر در سرای با
تکلف افتاد مردی دید بر صفه نشسته و جوانی نزد وی باستفاده کتابی مشغول است متی
در ایستاد و معلوم کرد که تعلیم کتاب اقلیدس مینماید اما هر بیان میگوید پس ابو الحکم سخن

درآمد

درآمد و خطای استاد در ابروی چنان روشن گردانید که جوان را نیز معلوم
شد پس جوان او را گفت اینقدر توقف نمای که من باز آیم و داخل سرای گردید و
بسرعت باز گشته وی را بدرون طلبید صاحب سرای پدر جوان امیری از امرای دولت
بود ابو الحکم را گرامی داشت و بعد از پرسش احوال ور التکلیف معلمی جوان کرد و او اجابت
نموده در اندک مدتی جوان را از علوم خویش بهره مند گردانید و بدین وسیله ابو الحکم در
بغداد معروف و مشهور گردیده طلبه از هر سوی قصد او کردند و کوکب قدر او از حضیض
خمول باوج نباهت عروج گرفت و بعد ازین از خواص اصحاب ابی نصر احمد بن حامد بن محمد
بن اله اصفهانی ملقب بعزیز شد و عزیز مذکور او را طبیب بیمارستان عسکر سلطانی که ١٧٦
بر چهل شتر بار میشد گردانید و قبل از وی مباشر این خدمت ابن المرخم یحیی بن سعید که بعد ازان
در ایام مقتفی قاضی القضاة بغداد شده بوده ابو الحکم با وی بحث مشارکتی در اصلاح مفردات
تراکیب مینداشته و بود ابو الحکم مذکور کثیر الهزل والمزاح شدید المجون والارتیاح و بعد از
انکه گذشت بر عزیز مذکور انچه گذشت اقامت عراق بر خاطرش گران شد و بقصد
بلاد مغرب بیرون رفت و چون بظاهر دمشق فرود آمد غلام خود را فرستاد که مأکول
آرد و زاحاضر گرداند و نقدی اندک بقدر کفایت دو نفس با وی روان کرد و چون
غلام برگشت دید که قدری بریان و میوه و حلوا و فقاع و برف با خود می آورد ابو الحکم
او را گفت مگر کسی از معارف و آشنایان ما بر خوردی گفت نه بهمان نقدی که با من
بود اینها را خریدم و از این مبلغ فاضل آمده نزد منست ابو الحکم چون این بشنید گفت این
بلدی است که روا نباشد عاقل را که از ان درگذرد لاجرم در طلب منزلی شد و آنجا
مسکن ساخت و دکان عطاری گشوده هم بفروختن طیب و هم بطبابت مشغول گردید تا

آخر عمر برین شیوه گذرانید ابو برزة الحاسب از بغداد متوطن و بعلم حساب و
استخراج نوادر خواص آن عالم و قیم بوده وی را دران فن تصنیفات و استنباطات
وفاتش در بغداد در سنه ثمان و تسعین و مائتین واقع شد ابوبکر بن الصایغ المعروف
بابن باجه عالم بعلوم اوایل و در فنون آداب متمهر و فاضل بوده کسی از اهل عصر اهل
مصر او بدرجه او نرسید در ریاضیات و منطق و هندسه تصانیف دارد که در آنها
بر متقدمین فایق آمده لیکن بسیاسات مدنیه بیشتر متمسک بودی و باوامر شرعیه چندان
تقیید نداشتی ابوبکر یحیی بن تاشفین او را وزیر خود گردانید مدت بیست سال را بشغل
بگذرانید و با این منصب با اطبا در طبابت مشارکت نمودی عاقبت بروی حسد بردند و
او را زهری قاتل خورانیدند تا در سنه ثلث و خمسین و خمسمائه بآن درگذشت فتح
بن خاقان غرناطی صاحب کتاب قلاید العقیان نزد او فرستاد و از اشعار او طلبید
تا داخل کتاب خود نماید او با وی درین باب بمغالطه عمل نمود چنانکه فتح بن خاقان
برنجید و کین او در دل گرفت لاجرم او را در کتاب خویش بروجهی قبیح ذکر نموده
ابو الخیر بن ابی الفرج بن ابی الخیر النصرانی هم طبیب و هم جراح بوده و بامن و صناعت
از اهل بغداد امتیاز داشت وفاتش در سنه ثلث و اربعین و اربعمائه واقع شد ابو الخیر
الطرایجی وی نیز درین صناعت مهارتی داشت و در بیمارستان عضدی بخدمت جراحی
مرتب و منصوب بود ابو داود الیهودی المنجم العراقی قبل از سنه ثلثمائه بوده و از منجمین
بغداد است وی را در علم حوادث و اخبار کاینات یدی طولی بوده اهل آن صنعت
وی را درین فنون مسلم داشته بفضل و تقدم او معترف و هر خبر که او داده وقوع آن را
مترصد می بوده اند ابو سعید الیمامی در بصره اقامت میداشت بعلوم اوایل عالم و

بطب و نجوم قیم در دولت آل بویه مشهور و متقدم بوده وفاتش در سنه
احدی و عشرین و اربعمائه واقع شد ابو سعید الارجانی از اهل فارس از مدینه ارجان
و از مشهورین اطبای آن زمان بود در خدمت ملوک آل بویه میبوده و در صحبت ایشان
ببغداد رفته رایت شهرت برافراشت و تا ایام بهاء الدوله بن عضد الدوله در بغداد
بمانده و در سنه اربع و ثمانین و ثلثمائه وفات یافت ابو سعید البورجانی عم ابو الوفا
بورجانی در علوم اوایل و هندسه و حساب دستی قوی داشته کتاب مطالع العلوم از
تصنیفات اوست نزدیک بششصد ورق است ابو سهل الارجانی طبیبی استاد از اهل
ارجان فارس حسن العباره ملیح الاشاره ملوک آل بویه را خدمت کردی و در صحبت ۱۷۷
ایشان وارد بغداد گردیدی در سنه ثمان عشره و اربعمائه او را لغزشی روی داد بدان
سبب وی را مقبوض و مأخوذ گردانیدند و جمله اموال املاکش بمصادره باز گرفتند
ابو سهل المسیحی طبیبی فاضل و منطقیی کامل و عالم بعلوم اوایل بوده در خراسان مشهور
و معروف و در نزد سلاطین آنجا باعزاز و احترام موصوف کناشی موسوم بصد مقاله
از تالیفات اوست در چهل سالگی وفات یافت ابو سهل بن نوبخت از اهل فارس
و منجمی در کمال حذاقت بوده پدرش نوبخت از منجمین منصور بوده و بعد از آنکه بسبب
پیری از خدمت باز ماند بفرموده منصور پسر خویش ابو سهل مذکور را بجای خویش در
خدمت بداشت ابو سهل گوید چون در برابر منصور ایستادم گفت نام خویش برای
امیر المومنین بگوی گفتم نام من خرشاد ماه طیماداه مادار ربا دخسرو ابهشاد منصور
گفت کل آنچه ذکر کردی اسم تست گفتم بلی تبسم کرد و گفت پدرت کاری نکرده یکی
ازین دو امر اختیار کن یا از جمیع این کلمات که مذکور ساختی بر لفظ طیما اقتصار کنیم

و تو را بآن نام خوانیم با آنکه کنیتی برای تو قرار دهیم که قایم مقام اسم باشد گفتم
ابوسهل گفتم یا امیر المؤمنین باین کنیت راضی شدم لاجرم اسمش متروک گردید
و کنیتش استمرار یافت ابو عثمان الدمشقی از جمله اطبا در بغداد و در نقل کتب از لغات
قدیمه بلغت عربی دستی خاص و از کبرای عهد خویش بخدمت علی بن عیسی اختصاص داشت
وی را در علم طب تصنیفهاست ابو علی بن ابو قره در خدمت علوی که در بصره خروج کرده
بود بصناعت تنجیم تمکنی یافته بود و یکی از جهات احکام نصیبی داشت کتاب علة کسوف
الشمس و القمر تصنیف اوست که برای موفق عباسی نوشته ابو العنبس صیمری اظهار رکانت
نمودی و از نجوم دانی سخن راندی اما متهم بود با آنکه تصانیف مردم را بنام خویش
دعوی میکند کتاب الموالید و کتاب المدخل فی علم النجوم بوی منسوبست ابو عبد الله
بن القلانسی منجم بارع و از سهم الغیب حظی وافر داشته عزیز بالله علوی از خلفای مصر
باختیارات او عمل نمودی و نزد وی منزلتی رفیع داشت در ربیع الاول سنه ست و
ثمانین و ثلثمائه وفات یافت ابو علی المهندس المصری در علم هندسه از اهل مصر ممتاز
بود و از ادب و شعر نیز نصیبی موفور داشت این دو بیت از اشعار مهندسانه اوست
تَقَسَّمَ قلبی فی محبة مَعشَرٍ ۞ بکل فتیً منهم هوای منوطُ ۞ کأنّ فؤادی مرکزٌ و هم لهُ ۞ محیطٌ و
اهوائی لدیه خطوطُ ۞ و هم از اشعار اوست ۞ اقلیدسُ العلم الذی یحوی بهِ ۞ ما فی السماء
معًا و فی الآفاق ۞ تزکو فوایدهُ علی انفاقه ۞ یا حبذا ذاک علی الانفاق ۞ هو سلّمٌ و کأنما
اشکاله ۞ درجٌ الی العلیاء للطراق ۞ ترقی به النفس الشریفة مرتقیً ۞ اکرم بذاک المرتقی
و الراقی ۞ گویند در آخر عمر بر دختری عاشق شد که وصال او در باره وی متعذر بود
و در آن اندوه بمرد ابو العلا طبیبی از اطبای دولت آل بویه است سفرا و حضرا در

ملوک ایشان بودی در وقتی که سلطان الدوله در شیراز بیمار شد بهمان بیماری که در آن
وفات یافت سبب آن بود که چند روز متوالی بشرب گذرانید پس شبیه بخناق در گلوی اش
پدید آمد گفتند فصد باید کرد و ترک شرب باید نمود نشنید و مرض اشتداد یافت تا او را
نفس تنگ شد و صوتش ضعیف گردید ابو احمد ملقب باوحد چون مطلع شد ابو العلاء
مذکور را بخدمتش فرستاد طبیب چون وی را بدان حال بدید جرأت فصد ننمود
و گفت فصد او نمیکنم مگر در حضور اوحد پس در اثنای این مراجعات که ساعتی چند بر
آمد سلطان الدوله وفات یافت ابو علی بن السمح المنطقی العراقی در صناعت منطق
فاضلی فایق بوده و مردم از هر سوی نزد وی آمده استفاده فواید آن نمودندی و عوارض
آن فن را نیکو شرح و بیان نمودی شروح وی کتب ارسطاطالیس را در میان طلبه مشهور است ۱۷۸
در سنه ثمان عشره و اربعمائه وفات یافت ابو علی بن سلمون الطبیب در معالجات و ترکیب
ادویه فضلی باهر داشته جوارش معروف بنگینی از تراکیب اوست که از برای تمکین
مخدوم خویش ترکیب نموده ابو علی بن ابو الخیر المسیحی النصرانی اصل وی از نیل بغداد
است و ذکر مسیحی پدرش در حرف میم گذشت ابو علی مذکور قدری از علم طب بخواند
و با آوازه و جاه پدرش شهرتی و تقدمی یافت بعد از وفات امراء اکابر او را
فرستادندی و جاه پدر پرده احوال او بود لاجرم چون پدرش وفات یافت وی را
آن حرمت نماند و بفسوق و فجور گذرانیدی اتفاقا در شب جمعه حادی عشر ربیع الاول
سنه سبع عشره و ستمائه که با یکی از مسلمات خاطئات موسوم بست شرف العیش
مشغول بود مقبوض گردید پس اقرار کرد بر جمعی از مسلمات که برای خاطر وی با او
نزد او آمدندی از جمله ایشان بنت جیش کابدار که اشتیاق نام داشت و زوجه

ابن البخاری صاحب المخزن و مادر فرزندان او بود پس حکم صادر شد که زنان و کودکان او را
در سجن طراز رات محبوس دارند و درباره او امر بقتل صادر شد اما او نفس خویش را
بشش هزار دینار فدیه باز خرید و مینمود که ذخایر و کتب پدرش جمله در سر آن کار
رفت ابوعلی بن سینا الشیخ الرئیس ذکر ابوعلی در نیموضع از انجهت اختیار کردم که کنیت
او را از اسمش مشهورتر یافتم آورده اند که جماعتی از تلامذه شیخ وی را از مبادی حال او
سوال کردند پس شیخ برای ایشان احوال خویش بر نیصورت املا کرد که پدرم مردی بود
از اهل بلخ و از انجا بنجارا منتقل شد در ایام نوح بن منصور و متولی بعض اعمال دیوانی
میبود در قریه که آنرا خرمیثن خوانندی از اعمال بخارا و نزدیک آن قریه قریه دیگر بود
نام آن افشنه پدرم دختری از اهل این قریه بخواست و انجا را وطن اختیار نمود من
و برادرم انجا متولد شدیم پس از انجا بنجارا انتقال کردیم و پدرم مرا بتعلم قرآن و علم
ادب سپرد چون ده ساله شدم قرآن مجید و بسیاری از علم ادب فرا گرفته بودم چنانکه
مردم را از من عجب می آمد و پدرم از جمله مردمی بود که داعی مصریین را اجابت نموده
از جمله اسمعیلیه شمرده میشد و شنیده بود از ایشان ذکر نفس و عقل بر وجهی که ایشان
میگویند و نزد ایشان معروفست و برادرم نیز بران طریقه بود و بسیار اتفاق میشد
که پدر و برادرم ذکر آن سخنان میکردند و من می شنیدم و میفهمیدم لاجرم شروع کردند
و مرا نیز بآن دعوت میکردند و ذکر فلسفه و هندسه و حساب هند بر زبان میراندند
و فرستاد پدرم مرا نزد مردی که سبزیها فروختی و مع ذلک حساب هندی میدانست
تا از وی تعلم نمایم پس ازین ابوعبدالله ناتلی وارد بخارا گردید و دعوی دانش
فلسفه میکرد و پدرم او را در خانه ما فرود آورد برامید آنکه من از وی فلسفه بیاموزم و

قبل از ورود وی من بعلم فقه مشغول بودم و نزد اسمعیل زاهد تردد می نمودم و طریقه
سوال و وجوه اعتراض بر مجیب چنانکه عادت فقها بران جاری بود نیکو فرا
گرفته بودم پس شروع کردم نزد ناتلی بقرائت ایساغوجی و چون ذکر نمود برای
من حد جنس را که مقول بر کثیرین مختلفین بالحقایق است در جواب ما هو بخاطرم
میرسید و مذکور میساختم در تحقیق این حد انچه معلم مثل آن نشنیده بود و تعجب نمودی از
من غایت تعجب و تحذیر میفرمود پدرم را از اشتغال من بغیر علم و چنان بودم که هر مسئله
که بر من القا کردی بهتر از وی تصور آن می نمودم تا انکه ظواهر منطق را خواندم و اما
دقایق آن خود نزد معلم نیز چیزی از ان نبود بعد ازین شروع کردم و کتابها را
خود مطالعه میکردم و شروح انها را نیز مطالعه مینمودم تا علم منطق را نیک محکم ساختم
۱۷۹ و همچنین کتاب اقلیدس را پنج یا شش شکل از اولش خواندم و بواقی را بمطالعه حل
کردم و از انجا انتقال نمودم بمجسطی و چون از مقدماتش فارغ گشتم و باشکال هندسیه
رسیدم ناتلی گفت خود متوجه حل آنها شو بعد از ان بر من عرض بکن تا صواب و خطای
آنرا بیان کنم و حال آن بود که مرد از عهده آن کتاب بر نمی آمد پس شروع کردم در
حل مجسطی و بس از مشکلات آن کتاب که او ندانسته بود مگر بعد ازانکه من بروی
عرض کردم درینحال ناتلی از ما مفارقت کرد و متوجه گرگانج شد و من همت بر تحصیل
کتب گماشتم چه متون و چه شروح از طبیعی و الهی و همواره مطالعه کتب مصنفه در آنها
می نمودم و علم طب خود از علوم صعبه نبود لاجرم در اندک فرصتی در آن فن فایق و برتر
گشتم تا حدی که فضلاء اطبا شروع کردند و علم طب نزد من میخواندند اینوقت از تعلم
تعهد بیماران شدم و منفتح میشد بر من ابواب معالجات چندانکه وصف آن نتوانم

و با وجود اینها برای تحصیل فقه تردد میکردم و در آن فن مناظره می نمودم و در آن وقت
شانزده ساله بودم پس بار دیگر مدت یکسال و نیم همت بر مطالعهٔ منطق و سایر اجزای
فلسفه گماشتم و در این مدت یکشب نخوابیدم و در روز بهیچ کار دیگر نمی پرداختم و اوراق پیش
مسایل از نزد خویش حاضر کرده نظر در حجت هر یک مینمودم و مقدمات قیاسات آنها را
ثبت کرده ترتیب میدادم پس نظر در نتایج مینمودم و شروط مقدمات را مراعات
میکردم تا حقیقت مسئله بر من روشن میشد و در هر مسئله که متحیر میشدم و بر حد اوسط
ظفر نمی یافتم بمسجد جامع میرفتم و بنماز مشغول میشدم و بسوی مبدع کل ابتهال مینمودم تا دشوار
آن بر من آسان میگشت و شبها چراغ پیش خود می افروختم و بقرائت و کتابت مشغول
می بودم و هر وقت خواب بر من غلبه کردی یا کلالی در خویش یافتمی قدحی از شراب
نوشیدمی آنقدر که قوتم عود نمودی و باز بر سر کار مطالعه میرفتم و اگر مرا خواب
ربودی بعینها مسئله را در خواب دیدمی و بسیار بودی از مسایل که وجوه آن در
خواب بر من منکشف گشتی و همواره بر این شیوه گذرانیدم تا جمیع علوم را استحکام نمودم
و بحسب امکان بر آنها مطلع گشتم و هر چه از آنوقت مرا معلوم شده همان روش است
که آنوقت دانسته ام چیزی بر آن نیفزوده ام بالجمله علم منطق و طبیعی و ریاضی را
محکم ساختم و بعلم الهی بازگشت نمودم و کتاب ما بعد الطبیعه را مطالعه نمودم اما چیزی
از آن فهم نمیکردم و بکنه مقصود نمیرسیدم از خود نومید شدم و میگفتم این کتابیست
که راهی بفهم آن نیست در این اثنا روزی وقت عصر در بازار وراقین حاضر گشتم
دلالی را دیدم مجلدی در دست دارد و بر آن ندا میکند آنرا بر من عرض کرد من آنرا
بروی رد کردم رد کسی که بتنگ آمده باشد از چیزی و اعتقادش آن باشد که

فایده

فایده در آن نیست پس دلال گفت بخر این کتاب را که بسیار ارزان است و بسه
درهم میفروشم که صاحبش بثمن آن محتاج است چون چنین گفت بخریدم آنرا او این
خود کتابی بود از مؤلفات ابا نصر فارابی در بیان اغراض کتاب ما بعد الطبیعه
پس بخانه بازگشتم و بزودی متوجه مطالعهٔ آن کتاب شدم همانوقت اغراض
آن کتاب بر من منفتح شد زیرا که عبارتش را جمله در حفظ داشتم پس بغایت
شادمان و فرحناک گشتم و چیزی بسیار بر فقرا و مستحقین بشکرانهٔ آن کشف
تصدق نمودم اتفاقا سلطان بخارا را از آنوقت که نوح بن منصور بود مرضی عارض
گشت که اطبا در آن واماندند خود در آن اوقات نام من شهرتی یافته بود و در خدمت
سلطان مرا مذکور ساختند و باحضار من فرمان رسید چون حاضر گشتم با سایر اطبا
۱۸۰
مشارکت کردم تا عاقبت عافیت یافت و باین وسیله بخدمتش موسوم گشتم روزی
التماس کردم که مرا رخصت دخول دار الکتب و نظارهٔ آنها فرماید رخصت فرمود
پس چون داخل گشتم چندین خانه دیدم در هر خانه چندین صندوق بالای یکدیگر
چیده یکخانه کتب عربیت و شعر و دیگری فقه دیگری کتب حدیث و همچنین هر علمی را خانه
جداگانه بود پس فهرست کتب قدما را بنظر در آوردم و آنچه از آنها میخواستم برداشتم
و بسیار کتاب یافتم که اکثر مردم نام آنها هم نشنیده بودند و من هم قبل از آن ندیده
بودم و بعد از آن هم نزد کسی ندیدم پس مجموع آن کتب را خواندم و بر فواید آنها ظفر
یافتم و مرتبهٔ هر مرد و هر علم مرا معلوم گردید و چون بسن هژده سالگی رسیدم از همهٔ این
علوم فارغ گردیده بودم و آنروز حفظ من علوم را بیشتر بود و امروز پخته تر است اگر
نه علم یکی است و چیزی تازه بر علم من نیفزوده و در همسایگی ام مردی بود او را ابو الحسن

عروضی میگفتند از من سوال کرد که کتابی جامع این علوم تالیف نمایم لاجرم تصنیف نمودم
کتاب مجموع را و بهمین نام آنرا موسوم گردانیدم و همه اجزا فلسفه را در آن آوردم
الا ریاضی را و در نوقت بیست و یکساله بودم و مردی دیگر نیز در جوار ما بود و او را ابوبکر
برقی میگفتند از اهل خوارزم که در علم فقه و تفسیر و زهد یگانه بود مع ذلک باین علوم میلی
داشت کتابی مشروح از من درخواست کتاب حاصل و محصول اکر بیست مجلد است
برای وی تصنیف کردم و نیز کتابی دیگر در اخلاق برای او تصنیف نمودم و نام آن
کتاب البر والاثم نهادم و این دو کتاب این زمان نزد وی موجود اند لیکن نشد که
بعاریه بهیچکس اتا از آن نسخه بردارند پس ازین پدرم فوت شد و احوال دگرگون گشت
و متقلد چیزی از اعمال سلطانی گشتم و ضرورت اقتضا آن کرد که از بخارا بکرکانج رفتم
و ابوالحسین سهلی وزیر آنجا رغبت بسیار باین علوم میداشت و امیر آنجا علی بن مامون
بود و من در زی فقها میبودم با طیلسان و تحت الحنک و برای من مشاهرهٔ کافیه مقرر
داشتند دیگر باره ضرورت داعی شد تا از آنجا بنسا و از آنجا بباورد و از آنجا بطوس
و از آنجا بسقان و از آنجا بسمنقان و از آنجا بجاجرم سرحد خراسان و از آنجا بجرجان رفتم
و قصد امیر قابوس داشتم اتفاقا وقتی رسیدم که در بعض قلاع محبوس کرده آنجا وفات
یافته بود پس بدهستان رفتم و آنجا بیمار شدم بیماری سخت و بجرجان برگشتم ابو عبید الله
جوزجانی آنجا بمن پیوست و آنجا انشا نمودم قصیدهٔ در بیان حال خویش که یک بیت
لما عظمت فلیس مصر واسعی لما غلا ثمنی عدمت المشتری ابو عبید الله مذکور گوید تا اینجا
بود آنچه شیخ خود از احوال خویشتن حکایت نمود و ازین موضع من ذکر خواهم کرد آنچه از احوال
او مشاهده نموده ام تا انقضاء مدت او و رحلته الموثق ابو عبید الله میگوید در جرجان

مردی بود او را ابو محمد شیرازی میگفتند بسیار محب این علوم خانه در جوار خویشتن برای
شیخ بخرید و شیخ را آنجا فرود آورد و من هر روزه بخدمت او میرفتم و مجسطی میخواندم
و منطق فرا میگرفتم مختصر اوسط را آنجا برای من و ابی محمد شیرازی تصنیف کرد و کتاب مبدأ
و معاد و کتاب ارصاد کلیه و دیگر کتب بسیاره همه را آنجا تالیف نمود مثل اول قانون و
مختصر مجسطی و چندین رسایل دیگر و بقیهٔ کتب خود را در ارض جبل تصنیف نمود و فهرست
مصنفات او بر نحویست که مذکور میسازم کتاب المجموع یکمجلد کتاب الحاصل والمحصول
بیست مجلد کتاب البر والاثم دو مجلد کتاب الشفا هژده مجلد کتاب القانون چهارده مجلد
کتاب الارصاد الکلیه یکمجلد کتاب الانصاف بیست مجلد کتاب النجاة سه مجلد کتاب الهدایة
یک مجلد کتاب الاشارات یکمجلد کتاب المختصر الاوسط یکمجلد کتاب العلائی مجلد کتاب المعاد
مجلد کتاب المباحثات مجلد و اما الرسایل رسالة القضاء والقدر الآلة الرصدیة الغرض من
قاطیغوریاس المنطق الشعر القصاید فی العظة والحکمة رسالة فی الحروف تعقب المواضع
الجدلیة مختصر اقلیدس مختصر فی النبض بالعجمیة رسالة الحدود الاجرام السماویة الاشارة الی
علم المنطق اقسام الحکمة النهایة واللانهایة عهد کتبه لنفسه حی بن یقظان رسالة فی ان ابعاد
الجسم غیر ذاتیة له الکلام فی الهندبا خطبة فی انه لا یجوز آن یکون شیء واحد جوهرا و
عرضا فی ان علم زید غیر علم عمرو رسالة اخوانیة سلطانیة مسایل جرت بینه و بین بعض
الفضلاء کتاب الحواشی علی القانون کتاب عیون الحکمة کتاب الشبکة والطیر ابو عبید الله میگوید
بعد ازین شیخ انتقال نمود بری و بخدمت رسیده و پسرش مجد الدوله پیوست و مکتوبی
چند با شیخ بودند متضمن تعریف قدر او آنها وسیلهٔ آن شدند که شیخ را بجای خویش
شناختند و در آن وقت مجد الدوله را سودائی غالب شده بود شیخ بمداوای او مشغول

181

شد و کتاب معاد را در ان اثنا تصنیف کرد و در انجا می بود تا وقتی که شمس الدوله بعد از
هلاک بدر بن حسنویه قصد بغداد نمود و لشکر بغداد هزیمت یافتند و چندین سبب والی د
کر ضرورت شد شیخ را تا از انجا بقزوین و از قزوین بهمدان رفت و انجا بخدمت کدبا
بویه پیوست و نظارت امور او بشیخ تعلق گرفت و اتفاق افتاد معرفت شمس الدوله و
حضور مجلس او بسبب قولنجی که او را بود و متوجه معالجت او گردیده باریتعالی شفا داد
و خلاع گرانمایه در همان مجلس شیخ را دادند و بعد از چهل شبانروز که در خانه او بسر برد
بمنزل خویش عود نمود و از ندما او گردید در بین اثنا اتفاق افتاد در فتن امیر بقرمیسین
بمحاربه عناز و شیخ نیز در صحبت او روانه شد عاقبت امیر منهزم بهمدان بازگشت
اینوقت از شیخ التماس تقلد وزارت کردند و شیخ قبول نمود اما دشمنان بروی
بشوریدند و از وی برخود بترسیدند تا کار بآن رسید که خانه شیخ بتاراج رفت
و خود وی را بمحبس بردند و هر چه داشت مالک شدند و امیر را بر قتل وی می انگیختند او
قبول نکرد و رضاجوئی ایشان را از وزارتش معزول گردانید و شیخ در خانه ابی سعید
دخدوک تا چهل روز متواری گذرانید اتفاقا قولنجی که شمس الدوله را بود معاودت کرد
و التماس حضور شیخ نمود و عذرخواهی پیش از پیش بجا آورد پس شیخ بمعالجت مشغول شد
و در نهایت اکرام و احترام وزارت بوی بازگشت ابوعبید الله جوزجانی میگوید
بعد ازین من از شیخ التماس نمودم که کتب ارسطاطالیس را شرح نماید فرمود درین اوقات
فراغ آن ندارم اما اگر راضی میشوی کتابی تصنیف نمایم که مشتمل باشد بر آنچه ازین علوم
نزد من بصحت رسیده بی آنکه تعرضی بمباحثه مخالفین و رد اقوال ایشان کرده شود پس
من راضی شدم و شیخ شروع نمود در طبیعیات کتاب شفا بعد از آنکه کتاب اول قانون را

نمو

تصنیف نموده بود و هر شب در خانه شیخ طلبه مجتمع گشتندی و من از شفا نوبتی درسی
میخواندم و دیگری نیز نوبتی داشت و میخواند و بعد از فراغ مغنیان حاضر میشدند و
مجلس شراب آراسته میشد و در روز فرصت تدریس از جهت اشتغال بخدمت امیر نمی
داشت بالجمله زمانی برینمنوال گذرانیده شد پس شمس الدوله بحرب حاکم طارم متوجه گشت
شد و قولنج معهود معاودت نمود و امراض دیگر نیز علاوه شد و لشکریان اندیشه وفات
او کردند لاجرم او را در محفه بهمدان باز گردانیدند هنوز بهمدان نرسیده وفات یافت
و مردم با پسرش بیعت کردند و خواهش داشتند که منصب وزارت بدستور شیخ را باشد
شیخ قبول ننمود و مکتوبی در نهان بعلاء الدوله فرستاد و اظهار رغبت بخدمت او نمود
و در خانه ابو غالب عطار متواری شد در آنوقت من التماس اتمام کتاب شفا نمودم ۱۸۳
پس شیخ ابو غالب را احضار فرمود و ازوی کاغذ و محبره خواست و شیخ نزدیک
به بیست جزو ثمنی بخط خویش رؤس مسایل نوشت و دو روز بآن مشغول بود تا جمله
رؤس مسایل را ثبت کرد بدون رجوع بکتابی و اصلی بعد ازین اجزاء مذکور را پیش
گرفت و مسئله مسئله را ملاحظه میکرد و شرح میداد و آنچه متعلق بمقام میدانست
ایراد مینمود و در شبانروزی پنجاه ورق برین صفت کتابت میکرد تا از جمیع طبیعیات
و الهیات فارغ گردید الا کتاب حیوان و نبات پس شروع در منطق نمود و جزوی
از آن نوشت آنوقت تاج الملک او را بمکاتبه علاء الدوله متهم گردانید و در طلب شیخ
مبالغه پیش گرفت عاقبت بعضی از اعدای وی را دلالت کردند تا شیخ را بگرفتند و بقلعه
فردوان فرستادند و شیخ انجا انشا نمود قصیده که یک بیت از آن اینست
دخولی فی الیقین کما تراه   و کل الشک فی امر الخروج   و چهار ماه در آن قلعه بماند

پس علاء الدوله قاصد همدان شده همدانرا بگرفت و تاج الملک بگریخت و از جوانب
قلعه بگذشت لیکن علاء الدوله در همدان توقف نموده برگشت لهذا هم در آن روز
تاج الملک و پسر شمس الدوله بهمدان عود نمودند و شیخ را از قلعه برآورده با خود
بهمدان آوردند و در خانهٔ علوی فرود آمد و دیگر باره بتصنیف منطق شفا مشغول شد
و کتاب هدایه را و رسالهٔ حی بن یقظان را در قلعه تصنیف نموده بود و اما رسالهٔ ادویهٔ
قلبیه آنرا خود در اول ورود همدان تصنیف کرده بود و مدتی برینحال بگذشت و شیخ را رغبت
رفتن اصفهان و پیوستن بعلاء الدوله در خاطر مرکوز میبود تا آنکه هنگام فرصت شیخ و
برادرش و من و دو غلام در زی صوفیه متوجه اصفهان شدیم تا رسیدیم بقریهٔ طیران
که بر در اصفهان واقع است بعد از تعب بسیار که در راه کشیدیم پس اصدقاء شیخ و ندما
و خواص علاء الدوله استقبال شیخ نمودند و جامها و مرکبها آوردند و باعزاز و اکرام شیخرا
در محلهٔ معروف بکون گنبد در خانهٔ عبد الله بن ابی فرود آوردند بعد از آنکه جمیع ما یحتاج
آنرا از فروش و الآلات مهیا کرده بودند و علاء الدوله مقرر داشت که هر شب جمعه شیخ
و سایر علما بمجلس حاضر گردیده مدار بر مناظرات علمی دارند و هیچ یک از علما را در هیچ
علمی از علوم طاقت مناظرهٔ شیخ نبود و تتمهٔ کتاب شفا را در اصفهان تصنیف نمود و از
منطق و مجسطی فارغ گردید و قبل ازین اختصار نموده بود کتاب اقلیدس و ارثماطیقی و
موسیقی را و ایراد نموده بود در هر کتاب از ریاضیات زیاده تها که محتاج الیه میدانست
اما در مجسطی ده شکل در اختلاف منظر ایراد کرد و همچنین در آخر مجسطی در علم هیأت چیزها آورد
که سابق بر وی کسی ایشان با آنها ننموده بود و در اقلیدس شبههٔ چند ایراد کرد و در ارثماطیقی
خواص حسنه استنباط نمود و در موسیقی مسئلها افزود که قدما از ان غافل مانده بودند که

شفا

۱۸۳

شفا بجمیع فنونها اتمام یافت الا کتاب نبات و حیوان که این دو کتاب را در سالی
تصنیف کرد که علاء الدوله بابون خواست میرفت در راه بآن اشتغال داشت
و هم در آن راه کتاب نجات را تصنیف نمود و اختصاصی تمام نزد علاء الدوله بهم رسانید
و از ندمای خاص او گردید تا آنکه علاء الدوله دیگر باره قاصد همدان شد و شیخ در صحبت
او بود پس شبی در مجلس علاء الدوله ذکر خللی که در تقاویم معموله بحسب ارصاد قدیمه واقعست
در میان آمد علاء الدوله از شیخ درخواست که رصدی نو کنند کواکب را در خصوص
اموال چندانکه محتاج الیه باشد داد و شروع کرد شیخ در آن امر و مرا متولی اتخاذ الات
آن و استخدام صناع نمود تا صحت بسیاری از مسایل ظاهر شد لیکن بسبب اسفار که بسیار
در اثنای کار عارض شدی امر رصد معوق ماندی و کتاب علائی را شیخ در اصفهان
تصنیف نمود و از عجایب احوال شیخ آنکه من بیست و پنج سال در خدمت او بودم هرگز ندیدم
که چون کتاب جدیدی بنظر او در آید آنرا بترتیب مطالعه نماید بلکه تفحص مواضع مشکلهٔ آن
کتاب نمودی تا به بیند که مصنف در آنموضع چه گفته و با من معلوم نمودی مرتبه و درجه
هر کس را در علم دیگر آنکه روزی شیخ نزد امیر نشسته بود و ابو منصور جبان حاضر مسئله
از علم لغت مذکور شد شیخ در آن باب سخنی فرمود ابو منصور بجانب شیخ نگریسته گفت
در فلسفه و حکمت تو سخن نداریم اما علم لغت چندان ندانسته که کلام تو در آن باب
مرضی باشد شیخ را ازین سخن گران آمد و متوجه کتب لغت گردید و سه سال تتبع نمود و کتاب
تهذیب اللغه تصنیف ابی منصور ازهری را از خراسان طلبید و در علم لغت بمرتبه
رسید که مانند آن کمتر اتفاق افتد و قصیدهٔ انشا نموده الفاظ غریبه در آن درج
کرد و سه کتاب انشا نوشت یکی بر طریقهٔ ابن العمید و ثانی بر طریقهٔ صاحب و ثالث بر

طریقه صابی و فرمود تا آنها را جلدهای کهنه بستند و با امیر در ساخت که آن مجلدات
با بی منصور نماید و بگوید این نسخ را در صحرا در اثنای شغل شکار یافته ایم و چون ابو
منصور در آنها نظر کرد بسیاری از آن مواضع بروی مشکل ماند و شیخ یک یک را بیان
میکرد و نشان میداد که در فلان موضع از فلان کتاب تفسیر این کلمه مذکور است پس
ابو منصور متفطن شد با آنکه رسایل مذکوره را شیخ انشا نموده و باعث بر آن سخن ابی
منصور بوده لاجرم در مقام اعتذار آمده بتقدیم شیخ اقرار کرد بعد از آن شیخ کتابی
در لغت بنیاد نهاد که مثل آن کسی را دست نداده و آنرا لسان العرب نام کرد اما
هنوز به بیاض نبرده شیخ وفات یافت و کسی راه بترتیب مسودات نتوانست برد و
چون شیخ را در معالجات تجربهای بسیار حاصل شده بود در خاطر داشت که آنها را
تدوین و جزو کتاب قانون نماید و آنها را بر اوراق متفرق نوشته بود لیکن قبل
از اتمام قانون آن اجزا از شیخ فوت شدند و آنچه در خاطر داشت فعلیت نپذیرفت
دیگر آنکه شیخ را روزی صداعی عارض شد و چنان تصور کرد که ماده مستعد آنست که
بحجاب راس نزول نماید و بر آن تقدیر موجب ورمی خواهد شد لاجرم بفرمود برف
بسیار آوردند و آنرا خورد کرده در خرقه پیچیدند و آنرا بر سر خویش افکندند چنانکه جمیع سر را
بپوشید و این عمل مکرر کرد تا آن موضع قوت یافت و قبول ماده نکرد و عافیت حاصل شد
دیگر آنکه در خوارزم زنی مسلوله بود او را فرمود که سوی گلنگبین شکری دوای نخورد و آن
زن چنان کرد که در چند روز مقدار صد من گلنگبین بخورد و شفا یافت و شیخ در اوقاتی
که در جرجان بود مختصر اصغر را در منطق تصنیف نموده بود و آن رساله همان است که در اول
کتاب نجاه وضع نموده نسخه از آن بشیراز رسید و فضلا را آنجا در آن نظر کرده از چند موضع

ان

ایشان را شبهات روی داده بود پس آن شبهات را بر جزوی نوشتند و قاضی شیراز
که یکی از ایشان بود آن جزو را با مکتوبی نزد ابی القاسم کرمانی رفیق ابرهیم بن بابا که دیلمی
که مشتغل بعلم باطن میبود فرستاد و قاصدی بخصوص این مطلب روانه کرده و خواهش نمود
از وی که آن جزو را بر شیخ عرض نماید و جواب آن شبهات طلبد آخر روزی از ایام تابستان
بود که ابو القاسم مذکور بر شیخ داخل شد و آن مکتوب و آن جزو را نزد شیخ گذاشت پس شیخ
نظری در آن میکرد و مردم با یکدیگر بسخن گفتن مشغول بودند تا چون ابو القاسم بیرون رفت
شیخ مرا فرمود تا کاغذ حاضر کردم و جزوی چند قطع نمودم پنج جزو ده ورقی مهیا شد و چون
۱۸۴ نماز عشا گذاردیم مرا باحضار شراب فرمان داد و من و برادرش را بشراب میداد
و او شروع در نوشتن جواب سوالات کرد و تا نصف شب مینوشت و می آشامید
چندانکه مرا و برادرش را خواب گرفت او نیز ما را رخصت داد و چون صبح شد دیدم
که رسول شیخ آمده مرا طلب کرد چون بخدمت رسیدم دیدم بر مصلی نشسته و اجزا را در
پیش وی نهاده فرمود این اجزا را بگیر و بشیخ ابو القاسم کرمانی رسان و بگوی این جوابها
علی الاستعجال نوشته شد تا قاصد زیاده انتظاری نکشد و چون اجزا را رسانیدم شیخ
ابو القاسم بغایت متعجب شد و قاصد را روانه نمود و بفضلای شیراز صورت حال را
نوشت و این سخن تاریخی شد میان مردم و شیخ در اوقات اشتغال برصد آلتی چند
وضع نمود که سابق بروی کسی نکرده بود و در بیان کیفیت عمل با آنها رساله نیز تصنیف نمود
و من مدت هشت سال بکار رصد اشتغال داشتم و غرضم آن بود که بطلیموس از خود حکایت
نموده مرا روشن گردد تا پاره از آنها مرا واضح گشت و کتاب انصاف را شیخ در وقتی
تصنیف کرد که سلطان مسعود قاصد اصفهان شده بود و لشکر او اسباب شیخ را بغارت

برو ند و آن کتاب نیز در آن میانه بغارت رفت و هرگز اثری از آن ظاهر نشد و
شیخ بحسب مزاج و جملگی قوای در کمال قوت بود و قوت مجامعت از قوای شهوانیه
بروی غالب و بسیار بآن اشتغال نمودی لاجرم در مزاجش تاثیر کرد و شیخ همچنان
بر قوت مزاج خویش اعتماد میداشت و در سالی که علاء الدوله بمحاربه تاش فراش
در باب الکرخ رفته بود شیخ را قولنجی عارض شد و چون بکمال حرص بمداوای آن داشت
تا مبادا هزیمتی روی دهد و با وجع قولنج حرکت عنیف نتواند کرد در یک روز هشت
دفعه فرمود تا او را حقنه کردند بدین سبب بعضی از امعاء او مجروح شد و لازم گردید
با این حال حرکت سریعی که در صحبت علاء الدوله بسوی ایذج نمود و آنجا شیخ را صرعی
که احیانا تابع قولنج می افتد عارض شد و با وجود این احوال تدبیر مزاج خویش میکرد
و از برای سحج و بقیه قولنج حقنه میفرمود پس روزی امر کرد تا مقدار دو دانگ بزر کرفس
داخل اجزاء حقنه نمایند مقصود آنکه ریح قولنج را بآن بشکنند خود بعضی از اطبا که آمد شد
میکردند مقدار پنج درم از بزر مذکور را داخل نمود نمیدانم عمدا کرد یا خطا بود زیرا که آن وقت
من حاضر نبودم از پنجه سحج زیاده شد و در آن اوقات مثرودیطوس برای صرع استعمال
نمودی بعضی از غلامان قدر کثیری از افیون داخل آن کرده بشیخ داد و شیخ بخورد
و غلامان خیانتها در مال شیخ کرده بوده اند لاجرم قصد هلاک او داشته اند و شیخ را
با این احوال حرکت باصفهان لازم شد و همچنان تدبیر خویش مشغول بود و از ضعف
بحدی رسید که قدرت برخواستن نمیداشت و همواره در معالجه خویش میکوشید تا چنان
شد که بحرکت آمد و بمجلس علاء الدوله حاضر میشد اما تحفظی که بایست میکرد و ترک مجامعت
نمینمود از جهت گاهی مرض عود میکرد و گاهی بهتر میشد تا آنکه حرکت نمود علاء الدوله

بهمدان

بهمدان و شیخ همراه بود بدین سبب علت عود کرد و چون بهمدان رسید دانست که
قوت ساقط گشته و بدفع مرض وافی نخواهد بود ترک مداوای خود گرفت و میگفت
مدبر بدن من از تدبیر فرو مانده اکنون معالجه بیفایده است و چند روز بر این وجه گذرانید
تا بجوار رحمت پروردگار منتقل شد و هم در همدان مدفون گردیده و در آن وقت پنجاه و
هشت ساله بود در سنه ثمان و عشرین و اربعمائه **ابوالفضل** بن یامین الیهودی المعروف
با بن الشریطی از اهل حلب است در وقتی که شرف طوسی وارد حلب بود بخدمت او
تردد و تلمذ نموده اخذ علوم نمود و شرف با مهارت در فنون ریاضی معرفتی تام باصول
حکمت نیز داشته یهودی مذکور سایر علوم قدیمه نیز از وی اخذ نمود مثل علم عدد و
حل زیج و تسییر موالید چندی اوساط الناس را طبابت کردی عاقبت سودایی ۱۸۵
بروی غالب گشت و محل تخیل فاسد شد تا در سنه اربع وستمائه وفات یافت **ابوالفضل**
الخازمی المنجم در بغداد متوطن میبود در احکام نجومی سخن گفتی و مردم تقلید آن مینمودند و
چون در سنه اثنتین و ثمانین و خمسمائه که کواکب سبعه در برج میزان مجتمع بودند حکم
کرده بود که بطوفان باد عالم خراب خواهد گشت و منجمین اقطار نیز با وی درین حکم
موافقت کرده بودند و مخالفت نکرده بود مگر مردی معروف بشرف الدوله از اهل
عسقلان که در مصر متوطن بودی و او مردی دقیق النظر بود و دیده بود اثری چند مکانی
و معارض آن قرانات لاجرم ضامن شده بود که خلاف آنچه اجماع منجمین است واقع
گردد بلکه شرط نموده بود که در خصوص شبانروزی که منجمین تعیین نموده بودند اصلا نسیمی
در وزیدن نباشد لیکن مردم اقطار بنا بر قول عامه منجمین بعضی سردابها و بعضی مغارها
اختیار نموده بودند که در آن ایام خود را و اشیاء خود را بدانجا نقل کنند پس چون

آن شب از روز موعد در رسید و ایام تابستان بود و هوا در نهایت حرارت گذشت و نسیمی نوزید و هیچ از آنچه ایشان گفته بودند ظاهر نشد از جهت منجمین همگی حزین و اندوهگین شدند و مردم زبان طعن بریشان دراز کرده و شعرا درین باب شعرها گفتند از جمله ابو الغنایم محمد بن المعلم الواسطی در حق جازمی مذکور این ابیات گفت

قل لابی الفضل قول معترف ٭ مضی جمادی و جاء نا رجب ٭ و ما جرت زعزع کما حکموا ٭ و لا بدا کوکب و لا ذنب ٭ کلا و لا اظلمت ذکاء و لا ٭ ابدت اذن من ورائها الشهب ٭ یقضی علینا من لا یعلم ما ٭ یقضی علیه هذا هو العجب ٭ فارم بتقویمک الفرات و الاسطرلاب خیر من صفره الخشب ٭ قد بان کذب المنجمین و فی ٭ ای مقال قالوا فما کذبوا مدبر الامر واحد لیس للسبعة فی کل حادث سبب ٭ لا المشتری سالم و لا زحل ٭ باق و لا زهرة و لا القطب ٭ فلیبطل المدعون ما وصفوا ٭ فی کتبهم و لیحرق الکتب

ابو الفرج بن ابی الحسن بن سنان در حذاقت و اصابت و علو ذکر و تقدم مانند پدرش بود و ذکر پدرش ابو الحسن و جدش سنان درین کتاب ازپیش گذشت ابو الفرج نجم الدین ابن السری المعروف بابن الصلاح اصل وی از اهل سمیساط بوده در بغداد تحصیل علوم نموده علم منطق و ریاضی حاصل داشت و مزاولت صناعت طب نیز کرده بود و در وقت خویش بارع و متقدم گردیده جماعت وی را مسلم داشتند از بغداد بقصد حضرت نور الدین محمد بن زنگی بیرون رفت و از وی اکرام و احترام یافت و در دمشق با علو منزلت و جلالت مرتبت اقامت نمود و انجا صحبت ابو الحکم مغربی که هم طبیب و هم شاعر بود دریافت و میگفت همین ابو الحکم شیخ منست و اول کسی است که در بغداد من علوم ریاضی بروی خوانده ام و ابو الحکم میگفت لیکن اکنون می باید که من آن کتابها را بر تو بخوانم

تا در غایت تحقیق بدانم زیرا که کل آن مطالب را تو بفکر صادق خویش محکم و استوار کرده و من اکثر آنرا فراموش کرده ام ابو الفرج مذکور را از خاندانی کبیر بوده که همگی اهل علم و اصالت بوده اند و فاتش در دمشق در سنه ثمان و اربعین و خمسمائه واقع شد

ابو القاسم القصری المنجم از مشاهیر حذاق منجمین زمان خویش بوده همواره در آن صناعت فایق و متقدم میزیست تا در سنه ثلث عشره و اربعمائه در بغداد وفات یافت

ابو القاسم الرقی المنجم از اهل رقه و در علم نجوم و علم حوادث و علم زیج و هیات صاحب ید بوده در خدمت امیر سیف الدوله علی بن عبد الله بن حمدان بسر بردی و بمجالس انس او حاضر گشتی ابو نصر کاتب در کتاب بغداد قصه آورده که ابو القاسم رقی برای من حکایت کرد که داخل بغداد شدم در ایام عضد الدوله و طیلسانی پوشیده ۱۸۷
بودم و ترک نجامت نموده بتجارت اشتغال داشتم روزی در بازار وراقین بگذشتم دیدم ابو القاسم قصری را بر دکانی نشسته و تقویم مینوشت متوجه شدم تا ببینم چگونه می نویسد سر برآورد و گفت براه خود برو که اینها نه چیزیست که تو توانی فهمید من بنشستم و در عمل او تامل میکردم تقویم مشتری میکرد و چون نزدیک شد که فارغ گردد گفتم چرا چنین عمل کردی و خود را محتاج بدو عمل ضرب نمودی حال آنکه حاجتی بآن نداشتی گفت چگونه خواستمی کرد اگر چنین نکردمی گفتم چنین و چنین میکردی و مطلوب حاصل میشد این گفتم و بزودی برخواستم او نیز برخواست و از عقب من در آمده در من آویخت و سر و برم ببوسید و عذر خواست و بسوء فعل خود و ترک ادب اقرار کرد و از نام من پرسید چون مذکور ساختم بشناخت که صیت من شنیده بوده و بعد ازین فواید بسیار از من اخذ کرد و از اصدقا و اخلا من بود

ابو قریش طبیب مهدی عباسی بود وی را علی صیدلانی

گفتندی و ذکر او در جملهٔ اطبا نه از انجهتست که او را در آن فن مهارتی بوده یا شایسته
انکه در اعداد اجلاء این صناعت معدود شود بلکه ذکر او از جهت طرفگی خبر اوست
وانچه وی را روی داده از حسن اتفاق ابو قریش مذکور در اول صیدلانی ضعیف الحال
بوده اتفاقا یکی از خطایای مهدی رنجور میشود کنیزی قاروره او را میبرده که بطبیب عرض
کرده و رنشناسه نماید و دکان ابو قریش نزدیک بقصر مهدی بود چون نظر جاریه بر وی
افتاد قاروره را بوی نمود او میپرسد که این قاروره از آن کیست کنیز میگوید از آن
زنی ضعیف الحال است ابو قریش میگوید نه این قاروره ملکه ایست عظیم الشان که
عنقریب آبستن شده ملکی بخواهد زایید و این سخن ابو قریش بر سبیل زرق و فریب
میگوید پس جاریه برگشت و خطیه را از کیفیت ماجرا خبر داد خطیه بغایت شادمان شد
و جاریه را گفت باید دکان او را نشان کنی تا چون اثر صدق قولش ظاهر کردد
او را طبیب خود گردانیم اتفاقا بعد از زمانی اثر حمل ظاهر شد و مهدی مسرور و شادمان
گردید پس خطیه دو خلعت فاخر و سیصد دینار بابی قریش فرستاد و پیغام داد که این
قلیل را عجالة صرف کن و اگر انچه خبر داده راست آید تو را طبیب خاص خویش خواهیم
گردانید ابو قریش در عجب ماند و گفت این زرقی است که من عند الله تعالی بجا رسید
واگرنه انچه من با جاریه گفتم ماحصلی بیش نبود که بخاطرم رسید و مبنی بر اصلی نبود و
چون خطیه بزاد و او همان خیزران مادر موسی بن مهدی است مهدی را سروری بیش
از پیش روی نمود و خطیه تقریر ابو قریش بالتمام تقریر کرد پس مهدی فرمود تا ابو قریش را
بحضور آوردند و چون با وی سخن کرد نزد وی معرفتی بصناعت نیافت کمانکی از علم
صیدلی مع ذلک او را در جملهٔ اطبا مقرر داشت و همواره اکرام و احترام وی نمودی و چون

وی

موسی بن المهدی مریض شد و جملهٔ اطبا را مثل عبد الله طیفوری و داود بن سرابیون
برادر یوحنای صاحب کناش و ابو قریش مذکور جمع میکردیدند و مرض شدت
می یافت موسی ایشان را عتاب کرده گفت همه اموال و جوایز من میخورید و در وقت
شدت تغافل میکنید ایشان ابو قریش گفت بر ما سعی و اجتهاد در حفظ صحت واجب
صحت و عافیت باری تعالی است پس موسی را خشم گرفت ربیع حاجب گفت
شنیده ام که در نهر صرصر طبیبی هست او را عبد یشوع میخوانند موسی فرمود
او را حاضر گردانند و اینجماعت همگی ایشان را بقتل رسانند اما چون ربیع دید است
که عقلش اختلال یافته التفات بامر او نکرده فرستاد تا از نهر صرصر عبد یشوع را
بیاوردند و چون بر موسی داخل شد موسی پرسید که قاروره را دیدی گفت بلی ۱۸۷
یا امیر المؤمنین همین زمان دوای میسازم و بعد از نه ساعت از همه علل فارغ میگردی
پس بیرون آمد و اطبا را گفت دل فارغ دارید همین امروز همه بخانهای خود خواهید
رفت و هادی در اول ورود ده هزار درهم بهای ادویه او را انعام کرده بود
پس طبیب نقد مذکور را گرفته بمنزل خویش فرستاد و دوای چند حاضر کرده اطبا را
در نزدیک موضع هادی جمع کرد و مقرر داشت که بکوبش ادویه مشغول شوند چنانکه
آواز بهادی میرسیده باشد و خبر داد همگی را که آخر روز همگی خلاص خواهیم بود
و ساعت بساعت هادی وی را طلبیدی و خبر دوا پرسیدی او جواب گفتی که این
در مهیا شدن است و آواز کوفتن آنها خود بسمع شریف میرسد با سخن تسلی یافتی
و خاموش گشتی و چون چند ساعت برین برآمد هادی فوت شد و اطبا همگی خلاص
گردیدند و از اخبار ابو قریش مذکور است انچه یوسف بن ابراهیم از ابو الحکم طبیب

روایت کرده میگوید ابن عم هرون الرشید عیسی بن جعفر بن ابی جعفر منصور کوشتناک
شده و روز بروز کوشت براندام او افزون شدی بغایتی که مشرف بر هلاک بودی و
رشید را از جهت غم و اندوه فراوان حاصل بود و فرمان داد اطبا را که درباره او
تدبیری اندیشند که قدری از کوشت او کم کرده و هر یک از ایشان بوجهی تدبیر میکردند و
هیچ فایده ظاهر نمیشد تا همه اقرار بعجز کردند پس ابو قریش مذکور بخدمت رشید عرض
کرد و کفت یا امیر المومنین ابن عم تو معده صحیح و بدنی قابل غذا دارد مع ذلک جمیع امور
موافق خواهش او جاریست و به تن صحیح مادام که احوال مختلفه بروی نکذرد باینکه کاهی
شادمان و کاهی غمکین کاهی آمن و کاهی خایف باشد هر آینه لحم در ابدان فزایش کیرد
تا بآن انجامد که عظام او حمل آن نتوانند و نفس از فضل عاجز مانند و قوت دماغ باطل کردد
و بزوال حیوة موذی شود و این ابن عم تو اکر کناهی بروی نتهی و قصه کاری که او را
باندوه آورد مثل اخذ مالی یا خادم عزیزی نکنی خاطر جمع نتوان داشت و آمن نتوان بود از
فزون این کوشت تا بحدی که او را بهلاکت رساند رشید کفت آنچه میکوئی میدانم که
راست و صوابست و در آن ریبی نه اما نمیتوانم اقدام کرد بر فعلی که او را مغموم و محزون
کرداند باری اکر تو را درین باب حیلتی بخاطر میرسد چنان کن و من کتاب عهدی بده هزار
دینار تو را میدهم که اکر تدبیر تو کوشت او را وی باعتدال نهد آنرا اخذ کنی و مثل آن
نیز بفرمایم تا وی تو را انعام کند ابو قریش کفت مرا حیلتی بخاطر میرسد اما از شتاب او می
اندیشم که حکم بقتل من نماید اکر خلیفه یکی از اجلاء خدم خویش با من همراه سازد تا از وی
اندیشه آمن باشم حیلت خود کار می بندم رشید قبول کرد کس با وی همراه نمود چون
ابو قریش داخل شد نبض عیسی بن جعفر بکرفت و چنان بازنمود که سه روز متوالی باید که

ملاحظه نبض نماید و بعد از سه روز دواء که بخاطرش رسیده باشد بکوید و بعد از
دیدن نبض اسپ کفته بیرون رفت روز دیکر هم بدین دستور عمل کرد و روز سیم بعد از
دیدن نبض و تامل بسیار کفت اعز الله الامیر وصیت فعلی مبارکست و باعث تقدیم
و تاخیر اجل نمیباشد رای من آنست که امیر وصیتی بفرماید و تا مضی چهل روز صبر کنم
اکر حادثی که امیدوارم که هرکز واقع نشود وقوع نیابد بعد از چهل روز در مدت سه
روز برو جه دلخواه امیر مداوا کنم این سخن کفته بیرون رفت و در دل و جان امیر جای
داد چیزی که با وجود آن آرام و قرار از وی مسلوب کردانید و او را از خواب و
خور باز داشت و ابو قریش خود را پنهان کرده و می اندیشید که مبادا رشید حقیقت
حیلت او را اعلام نماید و بنیادی که نهاده تمام نشود با جمله تاثیر غم و اندوه چنان
کرد که هنوز چهل روز تمام نشده پنج فلس از فلوس منطقه عیسی بن جعفر بیکار شد و روز
چهلم ابو قریش بخدمت مهدی آمده موعود خود را طلبید و استدعا نمود که رشید بنفس
خویش بمنزل عیسی رود و ملاحظه فرماید مهدی بدانجانب روان شد و ابو قریش را
همراه ببرد چون نظر عیسی بر ابو قریش افتاد فریاد برآورد که یا امیر المومنین رخصت
فرمای تا انتقام خویش ازین کافر بکشم که مرا از شدت غم و اندوه کشته اینک از
منطقه من معلوم است که با من چه کرده و در نظر رشید منطقه بربست رشید سجده شکر
و سر برداشته کفت یا ابن العم ابو قریش حق حیوة بر تو دارد و من یک ده هزار دینار
که او را وعده کرده ام می بخشم تو نیز مثل آن وی را انعام کن که حیلتی درست اندیشید
و تدبیری صواب بکار برد پس بیرون رفت ابو قریش و بیک تدبیر صواب ده هزار
دینار با خود ببرد و هم از اخبار ابو قریش استانچه عباس بن علی المهدی حکایت کرده

که رشید مسجدی جامع در بستان ام موسی ساخت و برادران و اهل بیتش را بفرمود تا هر
جمعه انجا حاضر کردند و با وی نماز گذارند پس هر روز روزی انجا حاضر شد و بعد از
نماز چون بخانه که در سوق یحیی بود باز گشت از شدت گرما وی را صداع شدید
عارض شد چنانکه اندیشه ذهاب بصر داشتی اطبا مدینة السلم هم جمع آمدند و یکی از
ایشان ابو قریش بود اطبا با یکدیگر در مناظره آمدند و مدتی دران میگذرانیدند و علیل
بطاقتی میکرد ابو قریش روغن بنفشه و گلاب و سرکه طلبید و جمله را باهم نیکو ممزوج
نموده کفی ازان بر فرق علیل نهاد و صبر کرد چندانکه آنرا نشف نمود پس کف دیگر و کف
دیگر و همچنین که کف سیم را نشف کرد صداع ساکن و عافیت حاصل شد و اطبا خوار و خجل
باز گشتند و دیگر از اخبار وی آنست که ابرهیم بن المهدی در رقه از اعمال جزیره علیل
شد علتی صعب رشید بفرمود تا اورا بمدینة السلم رسانند بنزد والده اش بختیشوع
جد بختیشوع ثانی مباشر و معالج بود و بعد ازین رشید خود عازم مدینة السلم شد و ابو قریش
در خدمت او بود پس ابو قریش بعیادت ابرهیم بن مهدی آمد دید که بسبب مرض
بغایت ضعیف شده و از پرهیز بسیار رنجه یا ئس انجامیده گفت بجان مهدی که فردا
ترا معالجه کنم که هنوز از نزد تو بیرون رفته باشم که تو صحت یابد این بگفت و بر
خواست و قهرمان اورا سفارش کرد که دو سه مرغ بچه که ازان فربه تر نباشد همین
زمان ذبح کن وایشانرا با پر و بال معلق بجا و زیر تا فردا بگویم چه باید کرد ابرهیم
گوید چون فردا شد اول روز دیدم ابو قریش در آمد و با وی سه هندوانه که انهارا
با یخ و برف سرد کرده بود و چون بنشست کاردی طلبید و یکی را از انها پاره کرد و
قطعه ازان مرا داد و گفتم بختیشوع میگوید حتی رایحه هندوانه برای تو مضر است ابو قریش

گفت

گفت سبب طول علت همین است بخور این را که باکی نیست ابرهیم گوید بخوردم آنرا
بلذتی که مانند آن لذت دیگر در نیافته ام و او قطعه از پی قطعه میداد و من میخوردم
تا انکه دو ازان هندوانهارا برغبت تمام بخوردم پس پاره کردیم را و گفت آنها
برای لذت خوردی این یک را برای علاج باید خورد لیکن مرا هیچ رغبت باقی نماند
بود و بکراهت تمام اندک اندک میخوردم اینوقت غلامان را اشاره کرد تا طشت
حاضر کردند و مرا بی اختیار قی آمد و چهار دفعه قی کردم و چهار برابر آن هندوانها
که خورده بودم برگشت همه صفرا و بعد از قی مرا غشی عارض شد و عرق بسیار از
من روان گشت و تا نیم روز عرق میریخت بعد از ظهر که با خود آمدم چنان گرسنه بودم
که خودرا نمی شناختم طعام طلب کردم اینوقت آن مرغ بچگان را سکباجی در کمال خوشی
و خوبی ساخته پیش آورده بودند و من ازان بخوردم تا سیر گشتم و بعد از اکل مرا خواب گرفت
تا آخر وقت عصر بخوابیدم و چون بیدار گشتم اصلا از علت چیزی در خود باقی نیافتم
و از آن روز بصحت میگذرانم ابو مخلد بن بختیشوع النصرانی طبیبی مذکور و از خاندانی باین
صناعت معروف و مشهور است بیمن مباشرت در بغداد شهرتی داشت و عمری دراز
یافت مردی نیکو اخلاق بوده در سنه سبع عشره و اربعمائه در بغداد وفات یافت
ابو یحیی المروروذی اورا مروزی نیز مینویسند ابو بشر متی بن یونس قرار علوم
نزد وی نموده بکمال فضل و دانشمندی معروف بود و لیکن سریانی لغت بوده تصانیف
که در منطق و غیر آن دارد همه بلغت سریانی است در مدینة السلم بطبابت گذرانیدی
ابو یحیی ایضا مروزی طبیبی متقدم و بهندسه عالم بوده و در بغداد شهرتی تمام داشته
ابو یعقوب الاهوازی از مشاهیر اطبا و از جمله جماعتی است که عضد الدوله دیلمی

۱۸۹

ایشان را از اطبای امصار گزیده در بیمارستان عضدی بغداد مرتب داشته بود
و ایشان بیست و چهار طبیب سرآمد بودند ابو یعقوب مذکور مردی نیکو اخلاق بوده
وی را در باب سکنجبین بزوری مقاله از کلام است الکنی بالابشار فی اسماء الحکما
ابن ابی رمثه از جمله اطبا و در اعمال ید صاحب ید طولی در عهد مبارک رسول الله
صلی الله علیه و آله بوده و بدیدن خاتم نبوت مشرف گردیده پنداشته که آن حاشا
بر دوش مبارک آنسرور دمل است لاجرم عرض خواستند علاج رخصت معالجه آن نمود
و گفت درین امور رفیق الصنعه ام و آنچه گفتم برفق و سهولت بجای می آورم حضرت رسالت
صلی الله علیه و آله فرمودند انت طبیب والرفیق الله ابن الوصیف از اطبای بغداد
در حدود سنه خمسین و ثلثمائه بوده و در مداواه امراض عین ید طولی داشته در
زمان وی باین صناعت اعلم از وی کسی نبوده از اقطار عالم مردم بسوی وی بقصد تعلیم
این صناعت آمدندی از انجمله محمد بن یونس اطرانه و برادرش احمد بن یونس از بلاد
اندلس قصد خدمت او نموده بودند احمد بن یونس مذکور گوید در خدمت استاد هفت
نفر حاضر شدند که چشمهای ایشان آب آورده بجهت قدح آمده بودند از جمله ایشان
مردی بود از اهل خراسان که اجرت قدح را هشتاد دینار متقبل میشد و قسم یاد نمود
که غیر این مبلغ را مالک نیست و چون استاد وی را بسوی خود کشید تا قدح نماید و بازوی ایشان
بگرفت معلوم شد که همیانی در بازو دارد پرسید که این چه چیز است مرد مضطرب شد
پس گفت او را استاد که تو بخدای سبحانه قسم بدروغ یاد کردی مع ذلک امید شفا
از وی داری بخدای قسم که مرتکب معالجه تو نگردم زیرا که تو با خداوند سبحانه مخادعه
مینمائی مرد بالتماس درآمد و هر قدر الحاح نمود در نهی نشد و هشتاد دینار را بر او رد کرد

ان

١٩٠

ابن سیمون الیهودی المنجم از مشاهیر این فن و وی را در آن تصانیفست کتاب
المدخل الی علم النجوم و کتاب الامطار از تصانیف او بیند ابن ابی رافع مردی فاضل
بوده کتاب اختلاف الطوالع تصنیف اوست ابن ابی جعفر المنجم البغدادی از اولاد
جعفر بن المکتفی است و احوال جعفر در حرف جیم مذکور شد ابن مندویه الاصفهانی کتابی
نیکو در طب بوی منسوبست و بغایت شیرین کلام بوده و از خانواده بزرگیست
در وقتی که عضد الدوله عمارت بیمارستان بغداد مینمود اطبای مشهور هر بلد را آنجا
جمع کرد و بیست و چهار طبیب جمع گشتند یکی از ایشان ابن مندویه مذکور بود و او از
علوم ادب نیز بهره تمام داشته کتابی در شعر و شعرا از وی متداولست اگرچه بعضی آن
کتاب را به پدر وی منسوب میدارند و اسم ابن مندویه احمد است ابن عبد الرحمن بن
مندویه و پدرش از بلغاء زمان خویش و بعلوم لغت و نحو و شعر قیم بوده و احمد مذکور
مکنی بابی علی شاعر و طبیب و صاحب چندین تصنیف است در علم از انجمله کتابی در نقض
کتابی که جاحظ در نقض طب نوشته و دیگر کتاب جامع کبیر و کتاب الاغذیه و کتاب الطبیخ
و کتاب المغیث فی الطب کتاب الکافی فی الطب و دیگر رسایل طبیه که برای اهل اصفهان
تالیف نموده میان ایشان متداولست ابن مقشر طبیبی است از اهل مصر از اطبای
حاکم بامر الله اسمعیلی بوده ید طولی در حسن معالجت داشته و لیکن اثر علمی از وی مشهور نگردیده
و تصنیفی بوی منسوب نیست و چون ابن مقشر بیمار شد حاکم بامر الله بنفس خویش بعیادت
او رفت و چون وفات یافت اندوه بسیار بر فوت وی اظهار نمود و مالی جزیل
بر مخلفین او جاری و مستمر فرمود ابن الملاح از مشهورین اطبای زمان منصور عباسی
است و در حجه منصور حجی که در آن وفات یافت همراه وی از اطبا را ابن الملاح

مذکور و از منجمین ابو سهل بن نوبخت بودند ابن الدیلم النصرانی از اطبا بغداد و در
ایام معتضد طبابت در سلطان بوی مرجوع و تا حدود سنه ثلثمائه در حیوة بود و
در کمال علو قدر و سمو ذکر زندگانی نمود و بوسیله صناعت طب دنیای واسع و
نجمی عظیم و رفاهیتی بسیار حاصل کرده بود ابن القلیدی البعلبکی الصابی المنجم در صحبت
امیر اخشید محمد بن طغج براه نجامت خدمت کردی گویند وی را در حساب نجومی
معرفتی کامل نبود ولکن سهم الغیبی در طالع داشته احکام صائبه از وی صادر میکردید
ابن ابی طاهر از اهل بغداد بوده مزاولت احکام نجومی نمودی و بسهم الغیبی که در طالع
داشته اصابتها از وی ظاهر گشتی ابن العجیم منجمی است بعلوم اوایل عالم و بصناعت
طب خبیر و قیم در دولت آل بویه معروف و مشهور و در فارس و عراق بحسن صناعت
نامدار و مذکور در حدود سنه ثلثین و اربعمائه وفات یافت ابن السیندی مردی است
از اهل مصر باتقان صنعت اسطرلاب امتیازی تمام داشت و در معرفت دقایق آن
علم شهرت می افراشت بسیاری از آلات مصنوعات او در زمان ما موجود است
که هر یک بخوبی مثل و در باب خود بی بدل اند ابن السیندی مذکور گوید که ابو القسم
علی بن احمد جرجرائی وزیر در سنه خمس و ثلثین و اربعمائه متوجه عرض کتابخانه قاهره
شد و فرمود تا فهرستی بر اسامی آن کتب نوشته شود و هر چه از انها مشرف بر
اندراس باشد مرمت کرده آید و قاضی ابو عبد الله قضاعی و ابن خلف وراق را
متولی این امر گردانید و من نیز حاضر گشتم بجهة ملاحظه انچه متعلق بوده باشد بصناعت
من پس دیدم در انجا از خصوص کتب نجوم و هندسه و فلسفه مبلغ ششهزار و پانصد
مجلد و اینجا کره از نحاس عمل بطلیموس مشاهده شد که بران نقش کرده بودند مضمون این

عبارت

عبارت نقل کرده شد این کره اخوذ است از امیر خالد بن یزید بن معویه و تاریخ عمل
آن چون تامل نمودم یکهزار و دویست و پنجاه سال بود که ساخته شده بوده و نیز
کره دیگر از نقره بنظر آمد که آنرا ابو الحسین صوفی برای عضد الدوله ساخته بوده
وزن آن سی هزار درهم و بسه هزار دینار خریده بودند بنو موسی بن شاکر اصحاب
کتاب موسوم بحیل بنی موسی و ذکر ایشان در ترجمه موسی پدر ایشان از پیش گذشت
و چنان مناسب دیدم که قدری از اخبار ایشان درین موضع نیز مذکور سازم و اگر
ایشان شناخته نمیشوند مگر بنعت بنی موسی و مشهورترین انچه منسوب است بایشان
191 کتاب حیل مذکور است و ایشان سه برادرانند محمد و احمد و حسن و از اولاد ایشان
تعبیر کرده میشود به بنی المنجم و پدر ایشان موسی بن شاکر در خدمت مامون بودی
و مامون رعایت حق او با عنایت پسران او بسیار نمودی و والد ایشان نخست از
اهل علم و ادب نبوده اگرچه این روایت مخالف آنست که در ترجمه موسی مذکور
شد که او در علم هندسه متقدم و از مشاهیر منجمین مامون بوده بلکه وی در اول عمر
حرامی و قاطع طریق بوده بزی لشکریان متزیی میبود و شجاع و دلیر گویند نماز عشا
با همسایگان در مسجد گذاردی بعد از ان بیرون رفتی و بر مسافت چند فرسخ راه
خراسان میرودی و بر اسبان اشقر سواری کردی و می بست بر پایها و دستهای
اسبان خرقهای سفید برای انکه شبها در نظر بیننده محجل نمایند و زی خود تغییر دادی
و روی به بستی و او را جاسوسی میبوده که خبر دادی وی را از هر که بیرون رفتی از
بغداد و از انچه با وی بودی از اموال و با وی بودی که تنها یا جمعی در آویختی و بر ایشان
غالب گشتی و هم در شب عود نمودی و نماز بامداد در مسجد بجماعت گذاردی بعد از انکه

مدتی برین شیوه گذرانیده بود و عاقبت متهم گردید و شهرت یافت همسایگان باو
نمی نشستند و شهادت میدادند با آنکه هم اول شب و هم آخر شب با ایشان در مسجد
حاضر و نماز گذارده ازین روی امروی مشتبه ماندی عاقبت ازان تایب گشت
و چون وفات یافت این سه پسر ازوی صغیر ماندند و مامون ایشانرا باسحق بن ابرهیم
مصعبی سپرد و با یحیی بن ابی منصور در بیت الحکمه جای داد و در اوقاتی که مامون در بلاد
روم بود همواره مکاتیبی باسحق مذکور میرسید همه مشتمل بر سفارش و مراعات ایشان
تا حدی که اسحق میگفته مامون مرا دایه اولاد موسی بن شاکر گردانیده و اول حال ایشانرا
مرتبه نازلی و رزق قلیلی بوده اگرچه ارزاق اصحاب مامون همگی قلیل بوده بعادت اهل خراسان
با جمله اولاد موسی ترقی کرده در علم بنهایت رسیدند و اکبر ایشان که ابوجعفر محمد بن موسی بود
از هندسه و نجوم نصیبی وافر داشت و اقلیدس و مجسطی را نیکو میدانست کتابهای بسیار
در نجوم و هندسه و عدد و منطق جمع کرده بود و حرصی تمام بر اقتنای آنها میداشت عاقبت
از وجوه قواد و سرداران گردید تا چون اتراک دست یافتند و دولت اهل خراسان
منقطع گردید و بعراقیان انتقال کرد اینوقت وی را منزلتی رفیع و جاهی وسیع روی
داد چنانکه دخل سرکار وی از بغداد و فارس و دمشق و غیر آن قریب بچهارصد هزار
دینار رسیده و دخل برادرش احمد نزدیک بهفتاد هزار دینار و مرتبه احمد در علم و دانش
فرو مرتبه محمد بود مگر در صناعت حیل وی را گشایشها روی داد که نه برادرش محمد را
و نه دیگری را از قدما در این صناعت مثل برن و غیر او روی نداد و حسن برادر سیم
ایشان علم هندسه دانستی و بس اما او را در خصوص آن فن طبعی عجیب بوده مشهور است
که آنچه ازان فن میدانسته جمله را بفهم و فکر خویش تحصیل نموده و بغیر شش مقاله از کتاب

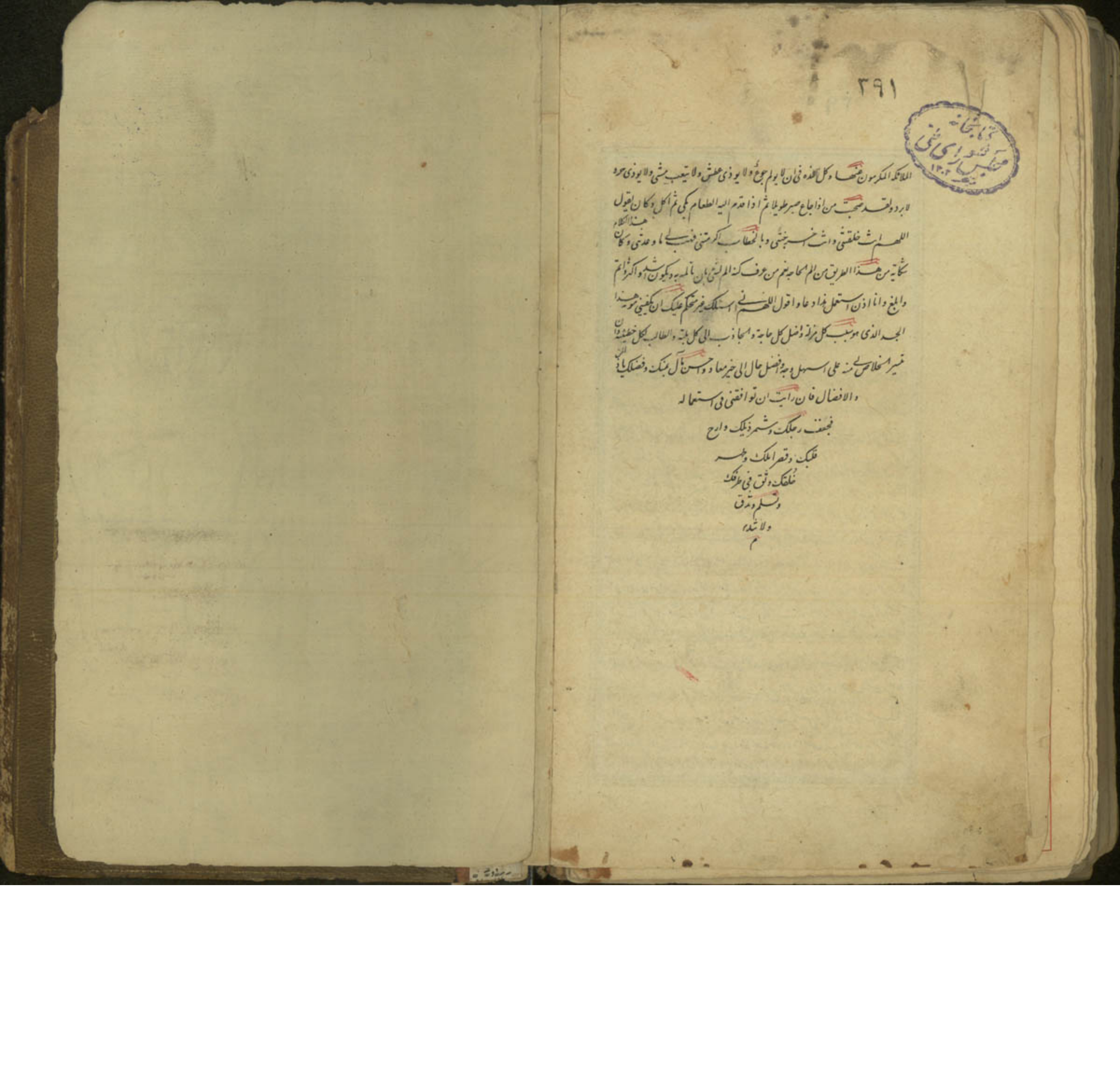
اقلیدس درسی ازان علم نخوانده بود لیکن تخیلی قوی داشته تا حدی که داعیه استخراج
مسائلی میداشته که کسی را از قدما استخراج آنها میسر نبوده و نتوانسته اند مثل
قسمت زاویه بسه قسم متساوی و طرح خطین بین خطین ذی توالی بر نسبت و وی
این مسائل را تحلیل نمودی و بمسائل دیگر بازگردانیدی و بآخر کار نرسیدی زیرا که
این مسائل کافه اولین را فرو مانده گردانیده بود و ندیمی او فکر خویش را در آنها
ریاضتی میفرموده چنانکه حکایت میکرده از حال خود که بسا باشد در مجلسی چنان
مستغرق فکر میشوم که اصلا نمیشنوم چیزی از آنها که اهل مجلس با یکدیگر گویند و احساس
نمیکنم بآنچه در آن واقع میشود و چنین حال اصحاب هندسه را عارض میگردد میگفته روزی ۱۹۳
در فکر فرو شدم و مدتی در آن فکر بماندم و چون قطع فکر کردم دنیا در چشم تاریک بود
و خود را پنداشتم از هوش رفته ام و در خوابم حسن مذکور روزی در حضور مامون
طلب استخراج مسئله از مسائل هندسیه از مروروذی نمود و مروروذی مذکور خود
از مشهورین دانش اقلیدس و مجسطی بود لیکن فکرش که خود استخراج مسائل تواند کرد
نداشت لهذا حسن او را گفت که مسئله تو از من بپرس و مسئله من از تو بپرسم
مروروذی خود را میدانست که مرد میدان حسن نیست گفت یا امیر المومنین حسن زیاده
از شش مقاله از کتاب اقلیدس نخوانده و اعتقاد مامون چنان بود که هرکس اینکتاب
نخوانده او را مهندس نباید شمرد پس مامون باور نداشته بر سبیل انکار از حسن پرسید
که راست میگوید حسن گفت والله یا امیر المومنین اگر جایز می شمردم کذب را هر آینه
انکار قول او میکردم و من او را بامتحان دعوت میکنم زیرا که نخواهد پرسید از شکلی
از اشکال که من نخوانده ام مگر آنکه بفکر خود آنرا استخراج میتوانم کرد و نخواندن من

ازآنچه ضرر دارد و هرگاه قوت فکر من درین درجه باشد و چه فایده بخشد قراءت
آنها اورا هرگاه از ضعف فکر استخراج آسانترین مسئله از مسائل هندسه نتواند
مامون گفت رد این سخن میکنم لیکن تورا هم معذور نمیدارم که با این درجه از هندسه
کاهلی و کسالت تا این غایت کرده باشی که تمام آن کتاب را نخوانی حال آنکه آن
کتاب اصل هندسه است و بمنزله حروف ا ب ت ث است مر کلام و کتاب را
ابن رضوان المصری اسم او علی بن رضوان بن علی بن جعفر است در زمان خویش طبیب و
عالم مصر بوده در وسط مائه خامسه در ایام مستنصر عباسی اول امر منجم راه نشین بوده
آنرا وسیله ارتزاقی ساخته بود پس چیزی هم از علم طب فرا گرفت و چیزی هم از
منطق و در هیچ از آنها مرتبه تحقیقی نداشت مع ذلک جمعی از شاگردان بروی مجتمع
گشتند و نام دانشمندی وی بلند شد و شروع کرد در تصنیف اما نه چنانکه باید بلکه تالیفی
از هر جا فراهم آورده و مر ابن بطلان را با وی مباحثات و مناظرات اتفاق افتاد
که بعض آن در ترجمه ابن بطلان از پیش گذشت کتابی در احکام نجوم از تصانیف
ابن رضوان دیدم که چهار مقاله بطلیموس را شرحی کرده و کاری نساخته و کتابی دیگر
در بیان ترتیب کتب طبیه جالینوس هم از ابن رضوان دیدم کلامش در آن نزدیک
بود بکلام اسکندرانیین و اما تلامیذ او تعلیلات طبیه و اقاویل نجومیه و الفاظ
منطقیه از وی نقل میکنند چیزهای که باعث خنده شود و از غایت غرابت بخنداند
بالجمله ایام حیوة را در مصر بافاده این نوع علوم گذرانیده و در سنه ستین و اربعمائه
وفات یافت خطی متوسط مینوشته مقاله ضوء القمر ابن هیثم را بخط وی دیده ام
خطی واضح بوده و در آخر آن باین عبارت نوشته کتب علی بن رضوان بن علی بن جعفر

لنفسه والحمد لله وقع تیسیر الله تعالی ولی کل حول وقوه الفراغ عن اخراج تلک
الترجمه من السواد الی البیاض علی ید مترجمها لیلة الاحد الرابع من شهر جمادی الاول
سنه تسع وتسعین بعد الف فالحمد لله حمدا
کثیرا والصلوه علی محمد وآله تسلیما
شایعا مستطرا

احوال شرف الدین بسم الله الرحمن الرحیم وبه نستعین اسمعیل الجرجانی

کان طبیبا عالی القدر وافر العلم لطیف المعاشر حسن الاخلاق کان فی خدمت السلطان
علاء الدین محمد خوارزم شاه وله منه الانعام الوافره والمرتبة المکینه وله مقرر علی السلطان ١٩٣
فی کل شهر الف دینار وکانت له معالجات بدیعه واثار حسنه فی صناعة الطب
وکتبه مبارکه ومن جمله مصنفاته کتاب الذخیره الخوارزمشاهیه فی الطب الکبار اثنا عشر مجلد
ومن رسائله المشحونه بالحکم والمواعظ الی بعض اصدقائه مالی اراک یا اخی ایدک الله وایای
بتوفیق منه شدید السکون الی هذه الدنیا الزایله والدار الفانیه کثیر المیل الی تربیة هذا الجسم المظلم
الکثیف الذی هو اجوج مرکب واخس مسکن للنفس سهل الانقیاد لقوتک الغضبیه والشهویه اللتین یجرک
احدهما الی السبعیه والاخری الی البهیمیه صعب العادة عسر الاجابة لقوتک العاقله التی تودیک الی
الجنة الماوی وترقیک الی الدرجة العلیا لعلک قد انخدعت بل اغتررت بمباشرة هذه اللذات التی
کلها آلام فی الحقیقه وای آلام ما علمت ان لذات الدنیا کلها اکل الطیب وشرب العذب
ولبس اللین ورکوب البهیج وقهر العدو والتمتع بالحسناء وهذه کلها حاجات سبعیه خصوصا
للعقلاء وضرورات مزعجه للمشتغلین من العلماء لان الاکل والشرب انما هو لدفع الم الجوع
والعطش واللبس لدفع الم الحر والبرد والرکوب لرفع الم المشی وقهر العدو لطلب التشفی من الغیظ
والنکاح انما هو طلب لذة دنیه بمباشرة عضو حقه ان یستر ویستحی من کشفه فما اخس هذه اللذه
عند العاقل المتیقظ وما اهونها علیه وما اقبحها عنده وما افضحها لدیه ثم اسماحه عن طلبه ولا لذه
فی ذواتها وهذه الاحوال کاکثر حاجات والحاجات آلام ولو کانت فیها فضیلة لما اشتغل

الملائكة المكرمون منها وكل الغذه في ان لا يولم جوع ولا يوذي عطش ولا يتعب مشي ولا يوذي حر
لا برد ولقد صحبت من اذا جاع صبر طويلا ثم اذا قدم اليه الطعام بكى ثم اكل وكان يقول
اللهم اشبعتني واشبعتني ... وبالخطاب اكرمتني فبما وعدتني وكان هذا الكلام
شكاية من هذا الطريق من الم المحاجة من عرف كنه الم ... ان يأمه به ويكون اشد واكثر الم
والمغ وانا اذن استعمل هذا دعاء واقول اللهم اني اسئلك غير محكم عليك ان يكفيني من هذا
الجد الذي هو سبب كل مرزئة وفضل كل حاجة والجاذب الى كل بلية والطالب لكل خطيئة ان
تيسر الخلاص لي منه على اسهل وجه وافضل حال الى خير معاد واحسن مآل بمنك وفضلك يا ذي المن
والافضال فان رايت ان توافقني في استعماله
فبحق رجلك وشمر ذيلك واوح
فلك دقصر املك وطهر
خلقك وثق في ظرفك
وسلم وتدق
ولا تندم
م

